

**EVLIYA ÇELEBİ'YE GÖRE RUMELİ'DEKİ
BAZI HALKLAR VE TOPLULUKLAR**

Kağan EĞNİM

**AĞUSTOS 2013
DENİZLİ**

**EVLIYA ÇELEBİ'YE GÖRE RUMELİ'DEKİ
BAZI HALKLAR VE TOPLULUKLAR**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Yeniçağ Tarihi Programı**

Kağan EĞNİM

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

**Ağustos 2013
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Kağan EĞNİM tarafından Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ yönetiminde hazırlanan "Evliya Çelebi'ye Göre Rumeli'deki Bazı Halklar ve Topluluklar" başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 22.08.2013 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Prof. Dr. Mehmet-Ali Ünal

Jüri-Danışman
Prof. Dr. Mehmet Yaşar Ertaş

Jüri
Doç. Dr. Numan Elibol

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
15/11/2013 tarih ve 21/20..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Enstitü Müdürü

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza
Kağan EğNİM

ÖNSÖZ

1611 yılında dünyaya gelen Evliya Çelebi, elli yılı aşkın bir süre Osmanlı coğrafyasını dolaşmış ve komşu ülkelere seyahat ederek, otobiyografi ve seyahatname türünde dünyanın en uzun ve en ayrıntılı eserini oluşturmuştur. Uzun yıllar ilgi görmeyerek değeri anlaşılamamış bulunan Seyahatname, son dönemlerde çeşitli bilim dallarında yerli ve yabancı birçok araştırmacının ilgisine mazhar olmuş, Evliya Çelebi ve eseri popüler olmuştur. Çünkü her ne kadar ilahi bir motivasyon almış olsa da Evliya'nın at sırtında günde 30-35 km mesafe kat ettiği yolculuklarıyla uzun süre diyardan diyara sağ salim dolaşması bile bu gün için hayretle karşılanabilecek bir durumdur.

Savaş ve barış zamanlarının seyyahı Evliya Çelebi, tarihin en önemli unsuru olan insanı 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasının tamamında ve komşu memleketlerinde anlatmıştır. Gezdiği yerlerdeki halklar ve toplulukları tasvir etmiştir. Onları anlatırken insani özellikleri, etnografik ve bir nevi kültürel antropoloji alanında çeşitli bilgiler vermiştir. Seyyah'ın kaydettiği bu bilgiler toplulukları anlamak bağlamında önemli bir durumdadır. Çünkü bir Osmanlı aydınının gözünden değişik toplulukların nasıl bir imgeye sahip olduklarını anlamaya çalışmak oldukça değerlidir. Onun için Seyahatname'den hareketle genellikle kent halklarını ifade etmek yönünde topluluklardan bahseden araştırmalar yapılırken, tezimizde, geniş bir coğrafi içeriğe sahip seyahatname anlatılarını sınırlayarak Rumeli ve Balkanlar'daki seyahatleri zamanındaki notlarını takip ettik. Bu bağlamda Osmanlı yönetimi altındaki etnik toplulukların niteliklerini anlamaya çalıştık. Seyahatname, coğrafi bölge sınırlandırması yapıp, o yönde değerlendirmelerimizi yapmamıza olanak verirken, anlatımlarıyla Evliya'nın çeşitli kentlerde sınıflandırmamıza konu olan toplulukların adlarını zikrettiği yerlerde bazen açık bir şekilde bazen de aynı yerleşim yerinde Osmanlı kentlerinin doğasında bulunan etnik çeşitlilik nedeniyle bir kentte birden fazla yaşayan halkları anlatırken çelişkiye düşmüş olmakla hangi topluluğun özelliği olduğu ayırt edilemediği zamanlarda hepsi birlikte değerlendirilmiş, açıklıkla nitelendirildiği ve değerlendirdiği yerlerde bu insanların izleri takip edilmiştir. Bu doğrultuda Balkan topluluklarından Yörükler, Çıtaklar, Rumlar, Arnavutlar, Bulgarlar, Boşnaklar, Çingeneler ve Sırpların genel karakteristik özellikleri tespit ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre tam anlamıyla makro düzeyde Osmanlı Ülkesi'nin toplumsal haritasını

çıkaramamış olsak da kuzeyde Tuna nehri, güneyde bazı Akdeniz adaları dâhil olmak üzere batıda Adriyatik kıyıları, doğuda payitaht İstanbul çerçevesinde Rumeli ve Balkanlar'daki bazı toplulukları izleyip, bir senteze varmak mümkün olmuştur.

Yüksek Lisans eğitimimde kendilerinden ders aldığım bütün hocalarıma teşekkür ediyorum. Kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet Yaşar Ertaş, tez çalışmam sırasında her konuda bana yol gösterdi, yazdıklarımı değerlendirdi ve tezin bir bütünlük kazanmasında büyük katkı sağladı. Hocama hoşgörüsü ve yardımları için minnettarım. Eğitim hayatımda büyük fedakârlıklarıyla bana destek veren aileme şükran borçluyum. Ayrıca tez çalışmam, 2011 SOBE 025 proje numarası ile Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projelerinin (PAÜBAP) desteklenmesi kapsamında Yüksek Lisans Tezi projesi olarak desteklenmiştir. Araştırmacılara proje destekleme imkânı sunduğu için BAP Koordinasyon Birimi'ne ve üniversitemize teşekkür ederim.

ÖZET

EVLIYA ÇELEBİ'YE GÖRE RUMELİ'DEKİ BAZI HALKLAR VE TOPLULUKLAR

EĞNİM, Kağan
Yüksek Lisans Tezi
TARİH ABD
Yeniçağ Tarihi Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ
Ağustos 2013, 166 Sayfa

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi Osmanlı ülkesi ve Osmanlı toplumu için zengin bir kaynaktır. Seyahatname Osmanlı dönemini inceleyen araştırmacılar tarafından etraflıca ele alınmış ve incelenmiştir. Ancak Osmanlı ülkesinde yaşayan halklar ve topluluklar hakkında kapsamlı bir çalışma için değerlendirilmemiştir. Bu tezde Evliya'nın Balkan coğrafyasında yaşayan bazı halk ve topluluklarla ilgili verdiği bilgiler derlenmiş ve değerlendirilmiştir. Balkanlardaki Yörükler, Rumlar, Arnavutlar, Bulgarlar, Boşnaklar ve Çingenelerle ilgili olarak Evliya'nın gözlemlediği veya başkalarından dinleyerek eserinde aktardığı bilgilerden hareketle bu halkların karakterleri, fiziki özellikleri, yeme içme alışkanlıkları, iktisadi faaliyetleri, sosyal hayatları ve Osmanlı dünyasında nasıl bir imgeye sahip oldukları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, Boşnaklar, Arnavutlar, Çingeneler, Rumlar, Bulgarlar, Balkanlar, Osmanlı Toplum Yapısı

ABSTRACT

CERTAIN PEOPLES AND COMMUNITIES IN RUMELIA ACCORDING TO EVLIYA ÇELEBİ

EĞNİM, Kağan

Master Thesis

History Department

Early Modern History Programme

Advisor of Thesis: Prof. Dr. Mehmet Yaşar ERTAŞ

August 2013, 166 Pages

Evliya Çelebi's *Seyahatname* is a rich source of information on Ottoman lands and society. Though the *Seyahatname* has been thoroughly examined by scholars studying the Ottoman period, it remains to be studied comprehensively regarding the peoples and communities living within these Ottoman lands. This thesis, therefore, compiles and evaluates the information provided by Evliya concerning certain peoples and communities living in Balkan lands. Through the observations of Evliya Çelebi, as well as the information he obtained from others recounted in his work on Nomads, Greeks, Albanians, Bulgarians, Bosniaks, and Romanis in the Balkan peninsula, this study aims to provide a better understanding of these peoples' characteristics, physical features, eating and drinking habits, economical activities, and social lives and also to examine what kind of image they projected throughout the Ottoman world.

Keywords: Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Bosniaks, Albanians, Romanis, Greeks, Bulgarians, the Balkans, Ottoman Society

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM YÖRÜKLER VE ÇITAKLAR

1.1. Yörükler	12
1.2. Çitaklar	19

İKİNCİ BÖLÜM RUMLAR

2.1. Rum Kimliği	32
2.2. Karakterleri ve Fiziki Özellikleri	38
2.3. Diğer Topluluklarla İlişkileri ve Misafirperverlikleri	50
2.4. İktisadi Faaliyetleri	56
2.5. Yeme - İçme Alışkanlıkları	65
2.6. Giyim - Kuşamları ve Günlük Yaşamdan Bazı Ayrıntılar	69
2.6.1. Kadınların Giyimi	70
2.6.2. Erkeklerin Giyimi	75
2.6.3. Günlük Yaşamdan Bazı Ayrıntılar	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ARNAVUTLAR

3.1. Kimlikleri, Karakteristik ve Fiziki Özellikleri	85
3.2. İktisadi Faaliyetleri	96
3.3. Yeme - İçme Alışkanlıkları	100
3.4. Giyim - Kuşamları	101

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM BULGARLAR

4.1. Kimlikleri ve Karakteristik Özellikleri	104
4.1.1.Fiziki Özellikleri	108
4.1.2. Diğer Topluluklarla İlişkileri	109
4.2. İktisadi Faaliyetleri	111
4.3. Yeme - İçme Alışkanlıkları	114
4.4. Giyim - Kuşamları	114

BEŞİNCİ BÖLÜM BOŞNAKLAR

5.1. Kimlikleri	119
5.2. Karakterleri ve Fiziki Özellikleri	122
5.3. İktisadi Faaliyetleri	134
5.4. Yeme - İçme Alışkanlıkları	139
5.5. Giyim - Kuşamları	143

ALTINCI BÖLÜM ÇİNGENELER

6.1. Kimlikleri ve Karakteristik Özellikleri	148
6.2.Diğer Topluluklarla İlişkileri	155
6.3. İktisadi Faaliyetleri ve Giyim - Kuşamları	155

SONUÇ	159
KAYNAKLAR	160
ÖZGEÇMİŞ	166

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
c.	Cilt
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCFD	Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi
İA	Milli Eğitim Basımevi İslam Ansiklopedisi
MEDAM	Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi
OBİV	Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı
PAÜ	Pamukkale Üniversitesi
s.	Sayfa
SDÜ	Süleyman Demirel Üniversitesi
TALİD	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDİD	Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

Seyahatnameler, yazarının yazma ve seyahat etme fikri doğrultusunda şekil alan bir yazın türüdür. Bu yazın türü öncelikle Seyyahı'nın sosyo-politik statüsü, kimliği, düşünce dünyası, iktisadi düzeyi, meslek ve uğraşısı gibi temel özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Eserin hangi siyasi ve toplumsal bağlamda oluşturulduğu problemi de o derece önemlidir ki, toplumların tarihi ve sosyolojik durumlarını gösterir.¹ Yazıldığı dönemin savaş, ticaret, siyasi ilişkiler, toplumsal barış ve huzursuzluklar gibi sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel niteliklerini yansıtır. Bu yönüyle bir üst sınıf mensubu olan Evliya Çelebi, kimliğini oluşturan çeşitli evsaflarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuda ve batıda mücadeleler yaptığı, yenilgi ve başarılar aldığı, hanedan içindeki siyasi entrikaların, Celali İsyanlarının, Osmanlı toplumsal yapılanmasındaki değişimlerin görüldüğü bir süreçte hayatını sürdürmüştür.

16. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu Doğu'da İran ve Azerbaycan üzerine seferler yapmaktaydı. 1578-1590 yıllarını kapsayan dönem Osmanlı için bir başarı olup Kafkasya ve Azerbaycan coğrafyasında bazı topraklar ele geçirilmişti. Ancak 1603-1612 dönemindeki İran seferleri Osmanlı ekonomisi ve maliyesini zora sokmuş, savaşlar mağlubiyetle sonuçlanmıştı. Batı'da ise 1593-1606 Avusturya savaşları bölge siyasetinde değişim ve dönüşümü ortaya çıkarmıştı. Diğer yandan Anadolu ve Suriye topraklarında Celali İsyanları ciddi bir hal alarak 17. yüzyılda büyük bir sorun olacaktı. Ancak 17. yüzyılın başlarında doğu ve batıda en geniş sınırlara sahip bir durumda olan Osmanlı'nın batı siyasetinde kritik bir durum zuhur etmişti. Çünkü bu yüzyıl bir denklik kabulüyle başlamıştı. Bu, 1606 Zıttorok Antlaşması ile Osmanlı Sultanı'nın Habsburg Kralını kendi dengi olarak görüp anlaşmaya oturmasıydı.² Bundan başka Osmanlı'nın 17. yüzyılı dış ve iç siyasette, devlet düzeninde, toplum yapısında kriz, bunalım, yeni fetih alanları ve klasik dönemin çözülmesi olarak kendini gösteriyordu. Diğer yandan 1645 yılında başlayan Girit seferi ile Venediklilerle yapılan savaş, 1669'da Kandiye'nin alınmasına kadar uzun bir süre devam etmişti. 1682 yılına

¹ Bu konuda Evliya Çelebi, Robert Dankoff'un belirlediği gibi "*Osmanlı zihniyetini*" taşımaktaydı. Bu zihniyet dünyası, Osmanlılara özgü olmakla beraber, Osmanlıların dünya algılamaları "*İslam dini, İran kültürü, Türk dili ve gelenekleri, Osmanlı hanedanının tercihleri, Roma-Bizans ve Rumeli-Anadolu cepheleriyle İstanbul'un imparatorluk görüntüsü gibi etkenlerce*" şekillenmişti. Robert Dankoff, *Seyahatı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Çeviren: Müfit Günay, İstanbul 2010, s. 12; Türkan Erdoğan, "Alexander W. Kinglake'in Eothen adlı Seyahatnamesinde Doğu-Batı İmgesi ve İnsan Tasvirleri", *PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Denizli, Ağustos 2011, s. 117.

² Mehmet Öz, *Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, İstanbul 2005, s.130-132.

doğru gelindiğindeyse K pr l lerin, devlet düzenini sağlığına kavuşturması ile birlikte Orta Avrupa'ya karşı saldırı için adım atılmıştı.³ Bu doğrultuda 1683'te Viyana'nın Osmanlı orduları tarafından ikinci defa kuşatılması, Orta Avrupa tarihi için önemli bir dönüm noktası oluyordu.⁴ Osmanlı ordusunun Viyana'yı alamayıp bozguna uğraması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile olan ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştı. Osmanlı'nın ne denli zayıflamış olduğunu anlayan Avrupa, savunma halinden çıkmaya başlayacaktı. Osmanlıların gelenekçi reform ve ordusunu ıslah çabalarıyla büyük bir oranda dönüşüm ve değişim yaşanmış olmasına rağmen sosyal ve ekonomik sıkıntılarla büyük toprak kayıpları kaçınılmaz bir hal almaya başlamıştı.⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun başarısızlığı, yüzyıl sonuna doğru doğuda Azerbaycan bölgesinde bazı kalelerde hak iddia etmekten vazgeçmek yönünde olurken batıda Tuna'nın güneyine kadar gerilemek zorunda kalmış, bir nevi Avrupa'daki üstünlüğünü kaybetmişti.  nk n  batıda Viyana yenilgisi Avrupa devletleri için olaydan yararlanma isteği uyandırarak Avrupalının Türklerden    alma umutlarının canlanmasına yol açtı.

Genel hatlarıyla ifade etmeye çalıştığımız 17. yüzyılın bu havası içinde bir İstanbul insanı olan Saray-ı Amire kuyumcubaşısı Derviş Muhammed Zill  Efendi'nin oğlu Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde belirttiğine göre 10 Muharrem 1020/25 Mart 1611 tarihinde Unkapanı'nda doğmuştu. Doğumundan vefatına kadar yaşam süresi boyunca Osmanlı Yönetimi'nde altı padişah tahta geçmişti.

(Evliya'nın padişahlar döneminde Balkanlar'daki seyahatleri zaman dizimsel olarak verilmiştir.)

Ahmed I (1603-17)

Mustafa I (1617-18, 1622-23)

Osman II (1618-22)

Murad IV (1623-40)

³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,  ev. Boğaç Babür Turna, Ankara 2008, s. 52-53.

⁴ İlber Ortaylı, "İkinci Viyana Kuşatması'nın İktisadi sonuçları  zerine", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim- Makaleler-I*, Ankara 2000, s.3.

⁵ Stanford d. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. 1,  eviren: Mehmet Harmancı, İstanbul 2008, s.268.

1631 yılında İstanbul'u köy ve kasabalarını gezmeye başladı.

|
İbrahim I (1640-48)

|
1641 yılında Azak seferine katıldıktan sonra kışı Bahçesaray'da Bahadır Giray Han'ın misafiri olarak geçirdikten sonra deniz yolu ile dönerken Karadeniz'de kaza geçirdi. Bulgaristan sahillerine çıktı (4 Mayıs 1642). Keligra tekkesinde sekiz ay gibi bir süre hasta olarak yattı. 25 Ekim 1642'de İstanbul'a döndü.

19 Nisan 1645 tarihinde Yusuf Paşa'nın ordusunda Girit seferine katıldı. 20 Kasım 1645'te İstanbul'a döndü.

|
Mehmed IV (1648-87)

|
21-23 Ağustos 1651'de Melek Ahmed Paşa Vezir-i azamlıktan Özi Valiliği'ne tayin edilince onunla Rumeli seyahatine çıktı.

Kasım 1652'de Melek Ahmed Paşa Özi'den Rumeli Valiliği'ne tayin edildi.
30 Mayıs 1653'te Rumeli Valiliği'nden merkeze alındı.

26 Temmuz 1653 tarihinde Sofya'dan İstanbul'a döndüler. Hasta olan Paşa, ilk önce kubbe altı ikinci vezirliği, sonra sadrazam kaymakamlığına getirildi.

Melek Ahmed Paşa'yla doğu seyahatinden sonra Paşa'nın Özi Valiliği'ne tayini ile 6 Ağustos 1656'da Özi'ye hareket ettiler.

Aralık 1656 başlarında Melek Ahmed Paşa'nın hastalanması üzerine Mankalya'da bulunan Evliya Çelebi, Paşa'nın öldü şayiasını duyması üzerine kısa sürede İstanbul'a gelmişti. Bunun üzerine hasta bulunduğunu öğrenmiş, 8 Aralık 1656'da yanına bir cerrah olarak Silistre'ye dönmüştü.

26 Mayıs 1657'de Lehistan seferine katıldı.

1657 Aralık'ta Melek Ahmed Paşa, Özi valiliğinden alınmış, İstanbul'a dönmüştü. Bu arada Vezir-i azamlık görevi Köprülü Mehmed Paşa'ya verilmişti. Melek Ahmed Paşa, Sadaret Kaymakamı yapıldı.

24 Şubat 1659'da Kaya Sultan'ın ölümünden sonra Melek Ahmed Paşa 15 Mart 1659'da Bosna valiliğine atanır. Evliya Çelebi çeşitli görevlerle Paşa'nın maiyetindedir. Ancak Özi'nin Rus Kazakları saldırısı altında kalışından kurtarılmasını duyurmak için İstanbul'a gelen Evliya'yı daha sonra Bosna'ya dönmek üzere yola çıktığında alıkoyan Köprülü Mehmed Paşa, ağaları arasına katmıştır.

9 Kasım 1659'da bir hey'etle Boğdan'a gönderilmiştir.

28 Aralık 1659'da Yaş'tan İstanbul'a dönmek üzere yola çıkmıştır. Daha sonra Edirne'ye dönmüştür.

27 Nisan 1660'ta Köse Ali Paşa'yla Varad seferine katılır. Varat'ın fetih haberini Melek Ahmed Paşa'ya götürmek üzere Bosna'ya gitmiştir. Hilevne'de Paşayla görüşür.

15 Kasım 1660'ta Bosna Valiliği'nden azledilen Melek Ahmed Paşa, Rumeli Valiliği'ne atanmıştır. Daha sonra Paşa'ya Köse Ali Paşa komutasında Erdel seferine katılma emri verilmiştir. Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa tarafından civar köy ve kasabaları vergi tahsili için görevlendirilir.

28 Haziran 1661'de Erdel'e yürüyüş emri verilmiştir. Savaş sırasında Evliya Çelebi, çete savaşları içindedir.

15 Ekim 1661'de Erdel'den Seykel dolaylarına gidilmiş, ardından Belgrad'a dönülmüştür.

Şubat sonlarında Melek Ahmed Paşa ile İstanbul'a dönmek için yola çıkılır ve 1 Nisan 1662'de İstanbul'a gelirler. 5-6 ay sonra Melek Ahmed Paşa vefat eder.

Mart 1663 tarihlerinde bir yolunu bulan Evliya Çelebi, Kadızade İbrahim Paşa'nın ağaları arasına girerek Uyvar seferine katılmıştır. Ciğerdelen zaferine şahit olan Evliya, İbrahim Paşa ve Re'isü'l-küttab Şamizade Mehmed Efendi'nin Köprülü Fazıl Ahmed Paşa tarafından idam edilmelerinin üzerine Fazıl Ahmed Paşa'nın maiyetine katılır. 23 Eylül 1663'te Uyvar teslim olmuştur.

Evliya Çelebi, Tatar askerleriyle Leh, Alman, Hollanda, Danimarka topraklarına yapılan akınlara katılmıştır. Leve ve Novigrad ele geçirilmiş, önce Budin'e ardından Belgrad'a dönülmüştür.

16 Nisan 1664'te Belgrad'dan Macaristan seferine çıkılmıştır.

19 Nisan 1664'te Sührab Mehmed Paşa'nın mektuplarını götürmek için Dubrovnik'e gider.

Oradan Saraybosna'ya gelir, Kanije dolaylarındaki Yenikale gazasına katılır. Sonra Kanije'ye döner.

Ardından yenilgiyle sonuçlanan Saint Gotthard savaşına katılmıştır.

10 ağustos 1664'te Avusturya imparatoru ve Osmanlı padişahının onayladığı Vasvar Antlaşması yapılmıştır.

Viyana'ya elçi olarak gönderilecek Kara Mehmed Paşa Belgrad'a gelmiş, heyete Evliya Çelebi de dâhil edilmiştir. (20 Nisan 1665).

Mayıs ayında varılan Viyana'dan 29 Haziran 1665 tarihinde Evliya Çelebi dönmüştür. Evliya Çelebi, Budin'e gelmiş, Gürcü Mehmed Paşa'ya gördüklerini anlatmıştır. Sonra Kırım dolaylarına gitmiştir. Mehmed Giray Hanla Dağıstan bölgesine gitmiştir.

Evliya Çelebi, sekiz yıl sonra 11 Mayıs 1667'de İstanbul'a dönmüştür.

26 Aralık 1667'de Girit seferine katılmak için yola çıkmıştır. Bu kez güney yolu ile Seyyah, Batı Yunanistan, Atina ve Mora seyahatlerini yapmıştır.

2 Eylül 1669 tarihinde Kandiye'nin fethinden sonra Evliya, 27 Mayıs 1670'te İstanbul'a dönmek üzere Kandiye'den ayrılmış; bu kez dönüş rotasını Yunanistan'ın doğu kıyıları, Arnavutluk, Edirne oluşturmuştur. Kış gelmeden İstanbul'a dönen Evliya Çelebi, 21 Mayıs 1671'de dostu Saili Mustafa Çelebi ile hac yolcuğuna çıkar.

Anadolu'nun batı kesimlerinden ilerlemiş ve Rodos'a geçmiş; 29 Eylül 1671'de buradan ayrılarak 6 Nisan 1672'de Mekke'ye 18 Nisan 1673'te Kahire'ye varmıştır.

1683 yılında eserini yazmayı bitirmiştir.

|

İlk üç Osmanlı sultanı döneminde çocuk yaşta bulunan Evliya'nın gençlik yılları ve eğitimi tamamladığı devre, kendisinin bağlılığını eserinde ifadeleriyle sıklıkla hissettirdiği IV. Murad dönemi olmuştur. Küçüklüğünden beri iyi bir eğitim aldığı anlaşılan Evliya, Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi'nde yedi yıl kadar adını ona binaen aldığı hocası Evliya Mehmed Efendi'nin derslerine devam etti. Gülşeni şeyhi Derviş Ömer Efendi'den musiki, babasından hattatlık öğrendi. Babasının saraya yakınlığı ile Enderun'a katılan Evliya Çelebi, marifetleri ile kendini gösterirken anne tarafından akrabası Abaza asıllı Silahtar Melek Ahmed Paşa, Ruznameci İbrahim Efendi ve Hattat Hasan Paşa tarafından IV. Murad'a takdim edildi. Sultanın karşısında yeteneğini hissettirdi ve Kılar-ı Has'a alındı. Hat, musiki, nahiv, tecvid gibi dersler okuyarak bilgisini artırdı. IV. Murad'ın musahipliğini yaptı. Birçok konuda bilgi sahibi gerektiren nedimlik⁶ mesleğini IV. Muradla başlayan Evliya Çelebi, dört yıl kaldığı Enderun'dan 40 akçe maaşla sipahi sınıfına dâhil olarak çırağ edildikten sonra çeşitli paşaların maiyetinde bulundu. Sultan IV. Murad döneminde İstanbul'u gezip dolaşmaya başlayan Seyyah, sultanın ölümünden sonra saraydan ayrılarak, I. İbrahim ve IV. Mehmed dönemlerinde en önemli seyahatlerini yaptı. Seferlere katıldı. Elçilik görevi yaptı. Paşalarla sohbet arkadaşlığını, musahipliğini sürdürdü. Bu sayede İstanbul dışına ilk seyahatini 30 yaşına henüz girerken, 1640 yılında Bursa'ya yaptıktan sonra çeşitli görevlerle, musahiplikle seyyahlık mesleğini devam ettirdi. İlk seyahat heyecanını babasının dostlarından ve arkadaşlarından dinlediği sohbet ortamındaki çeşitli seyahat maceraları ve hikâyelerden, okuduğu ve IV. Murad'a sunularak işittiği kitaplardan alan Evliya, 10 Muharrem 1040/19 Ağustos 1630 tarihinde 20. yaşında Ahi Çelebi camiinde gördüğü rüya ile seyahat ilhamını, motivasyonunu alıp, rüyasını hocalarına tabir ettirdikten ve on iki şeyhin rızasını almasıyla, babasından gerekli öğüdünü aldıktan sonra

⁶ Evliya Çelebi'nin nedimliğine ve nedimlik mesleğine ilişkin bir değerlendirme: Halil İnalçık, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bir Musahibin Anıları ve Seyahat Notları", *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, İstanbul, s. 34-41; Aynı Yazar, "Açış Konuşması", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, İstanbul 2009, s. 19, 20.

seyahat, ziyaret ve ticaret amacıyla fırsat bulduğunda kuzeyden güneye batıdan doğuya Osmanlı coğrafyasındaki bütün diyarları İstanbul ve semtleri dâhil elli yılı aşkın bir süre gezerek baba nasihati seyahat kitabını oluşturmuştur:⁷

“Bu abd-i kemter seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdem Evliyâ-yı bî-riyâ-yı sâhib-i bûriyâ elli bir senedir kim ekâlîm-i seb'ada on sekiz pâdişâhlık yere kadem basup her diyârın benî âdemiyle tekellüm etmek için fesâhat u belâğatları ve ebyât u eş'ârları ile yüz kırk yedi lisânı kilik-i cevâhir-nisârımla tahrîr etmişim”

Kendisinin meslekî kimliğini seyyahlık olarak belirleyen Evliya Çelebi, kendi düşüncesinin ve kültürünün bir yansıması olarak dünya edebiyatında en uzun ve en ayrıntılı seyahat kitabını meydana getirmiştir. Bu yönüyle kendi kimliğini açıklıkla seyyah ve insanların yakın arkadaşı “*seyyâh-ı âlem ve nedîm-i benî âdem*” diyen Evliya, amacını ve vasfını şöyle açıklamaktadır:⁸

“Eğer su'âl olunursa “Ey Evliyâ, gerçek seyyâh-ı âlem ve nedîm-i âdemsin, ammâ her şehrin bu merteye evsâfları neden ma'lûmundur?” denirse cevâb “Bu abd-i ahkar, âlem-i sabâvetden berü seyâhate tâlib u râgîb olup vâkı'anda Resûl-i Hudâ'nın izn-i şerîfiyle evliyâ ü enbiyâ ziyâretine me'mûr olduğumuz cihetden cemî'i memâlik-i mahrûseleri kırk bir yıldan berü geşt ü güzâr ederken ve zâbitleriyle ve müsinn ü umûr-dîde ihtiyârlarıyla ülfet edüp ahvâlât-ı şehri su'âl edüp niçe sicillâta ve evkâfnâmelere mürâca'at edüp cümle hayrât u hasenâtların târihleriyle zabt u kayd edüp bu güne tahrîr ederiz. Selikamız bu semte düşüp tesellî-i hâtırımız vardır.

Beit: hallâk-ı ezel âleme kıldıkda tecellî, Her kulu birer hâl ile kulmuş mütesellî”.

Bunun için her kulun teselli bulmak, bir şeyle uğraşmak durumunda olduğunu dikkat çeken seyyah, kendisini “*abd-i ahkar*” değersiz kul, “*hakîr-i pür-taksîr*” kabahatli, suçlu olarak nitelendirmektedir. Öte yandan yine kendisini “*Evliyâ-yı bî-riyâ*” yani ince ruhlu, zarif, riyakâr olmayan; “*alüfte ve aşüfte*” yani uysal, hoşgörülü, yüzüstü, utanmaz olarak tanımlamaktadır. Bundan başka *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı* adlı çalışmasıyla Robert Dankoff, Evliya Çelebi'nin karakteristik kimliğini Seyahatname'den yola çıkarak tanımlamaktadır. Evliya'yı bir Osmanlı bireyi olarak karşımıza çıkarırken onun evsâflarını değerlendirmektedir. Bu açıdan O, İstanbul'da yetişmiş, kökeni itibariyle bir Türk olarak Osmanlı Türkü'dür. Sünni-Hanefî bir Müslüman'dır. Saraylıdır. İstanbul'un kültür çeşitliliği içinde yaşamış, dini ya da kültürel farklı aidiyetleri bulunan kişilerle görüşüp konuşmuştur. Yunanca ve Latince öğrenmiştir. Sultanın Kuludur. Devlet kademelerinde resmi bir iş almaktan sakınmıştır. “*Mücerred ve pâk*” yani bekârdır. Bunun için eş ve çocuklara bağlanmamış

⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 276; Bazı Evliya Çelebi biyografileri için bk. Mücteba İlgürel, “Evliya Çelebi”, *DİA*, c. 11, s. 529-533; M. Cavid Baysun, “Evliya Çelebi”, *İA*, c. 4, s. 400-412; Necdet Sakaoğlu, “Evliya Çelebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul 1994, s. 234-235; “Evliya Çelebi”, *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri*, c. 5, İstanbul 1987, s. 392-393; Fahir İz, “Evliya Çelebi ve Seyahatname”, *Bellekten*, Sayı 53, Ankara 1989, s. 709-730; Yücel Dağlı, “Evliya Çelebi Hayatı ve Seyahatnamesi”, *Osmanlı*, c. 8, Editör: G. Eren, Ankara 1999, s. 344-354; Dilaver Cebeci, *Evliya Çelebi ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2009; Zekeriya Kurşun, “Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, İstanbul, s. 86-91.

⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 264.

olmaktan oldukça memnundur. Fiziki açıdan tıraşlıdır. Osmanlı'nın ihtişamını, gururunu, adaletini yansıtan bir bireydir. Devlet adamlarının yol arkadaşıdır. Gerektiğinde fikirleriyle projeler öneren yol göstericidir. Yeri geldiğinde Osmanlı toplumunu eleştirebilen bir kişidir. Savaş ve barış zamanlarında gördüğümüz bu birey bazen savaş muhabiri⁹ vasfında anlatıcı, elçi, vergi toplayıcısı, sporcu, iyi silah kullanıcısı, iyi at binicisi, bazen toplumsal konumu itibarıyla çelebi, tip olarak derviş, görevli olarak ordu imamı, müezzin, olağanüstü ilginç hikâyeler anlatan, hayalperest, abartıcı meddah, şairdir. Farklı kent ve ülkeleri dolaşan bir uğraşıya sahip olarak dünya insanıdır. Bu özelliği ile Evliya Çelebi, Osmanlı coğrafyası dışına dahi çıkarak farklı ülkeleri ve insan tiplerini anlatan biridir. Uzak memleketlerden tuhaf hikâyeler, toplulukların orijinlerini, âdetlerini, geleneklerini, yaşayış şekillerini, kültürlerini aktarırdı. Hatta çalışmamız açısından önemli olan Osmanlı Ülkesi'ndeki Osmanlı tebaası toplulukların, kişilerden ziyade insan tiplerinin niteliklerini betimlemiştir. Bu bakımdan Evliya Çelebi, zihin dünyasına göre yabancı toplulukları ve insanları nitelendirmiştir. 17. yüzyılın ön yargılarını yahut o günün düşünce dünyasını açıklayabilecek tanımlamalar yapmıştır. Mesela, aşağılayıcı ve küçümseyici ifadelerle etnik grupları adlandırır. Türkleri “*Etrâk-i bî-idrâk*” (akılsız), “*Etrâk-i nâ-pak*” (pis), Kazakları, “*Kazak-ı âk*” (inatçı), Rusları “*Rus-ı menhus*” (uğursuz), Macarları “*Macar-ı füccar*” (zina yapan), Erdellileri “*Erdel-i erzel*” (utanmaz), Almanları “*Alaman-ı bî-eman*” (hain), Arapları “*urban-ı uryan*” (çıplak), “*urban-ı bî-edyan*” (dinsiz), Avrupalıları “*Freng-i pür-reng*” (dolandırıcı, üçkâğıtçı) olarak belirtirdi.¹⁰ Yeri geldiğinde de yüceltici ifadelerde bulunmaktan kaçınmazdı. Beğenisini dile getirirdi. Mesela Tatarları savaşçı, cesur, yiğit insanlar olmalarından ve at üzerinde düşmanının ya da ganimetinin üzerine rüzgâr gibi hafif ve çabuk ilerlediklerinden dolayı “*Tatar-ı saba-reftar-ı adu-şikâr*,” ismiyle sıkça anmıştır.¹¹

Bunun için Evliya Çelebi, genel mahiyette çalışmamızın konusunu oluşturacak şekilde bir yandan yazılı bilgilerle bir yandan da gördüğü veya işittikleri “*hatta görmediği yerlerin tarih ve coğrafyası, idari ve iktisadi durumu, insanları ve gelenekleri hakkında çok geniş bilgiler vermiş, ancak okumaktan çok yaşayarak öğrenmeyi seven müellif, mizaha meyyal mizacının da tesiriyle bilgilerin kaydında biraz mübalağalı*

⁹ Bir değerlendirme: Faruk Bilici, “Savaş Muhabiri Evliya Çelebi”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, İstanbul 2012, s. 414-417.

¹⁰ Seyahatname üzerinden örneklerle Evliya Çelebi'nin ayrıntılı hayatı ve önemli değerlendirmeler için: R. Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Çeviren: Müfit Günay, İstanbul 2010. Aynı yazar, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı”, Çeviren: Nasuh Uslu, *Türkler*, c. 10, Ankara 2002, s. 268-291.

¹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 137, 138; E. Çelebi, *Seyahatname*, 2. Kitap, s. 68.

davranmış”tır¹². Ancak onun en fantastik bir şekilde anlattıklarında bile gerçeklik payı bulunduğu anlaşılmış ve bu bağlamda milletleri ve toplulukları değerlendirmiştir. Kırsal kesim hakkında pek bir şey söylemese de yöresel gruplar hakkında geniş bilgiler vermiş ve değerlendirmeler yapmıştır. Araştırmacıların tespitine göre; kendi çağına ait verdiği bilgiler, kendi anlatımına özgü bazı abartıların dışında doğru olduğu, dönemin kaynaklarının tetkik edilmesinden anlaşılır görülmektedir.

Evliya Çelebi, değerlendirmelerini yaparken her şeyden fazla “*Şeniden key buved mânend-i dîde*¹³” söylemiyle görmenin daha değerli olduğunu belirtir. Bu düşünceyle on ciltlik eserinde Osmanlı coğrafyasındaki Anadolu, Avrupa, Karadeniz’in Kuzeyi, Kafkasya, Gürcistan, Azerbaycan, İran, Irak, Suriye, Arabistan ve Mısır bölgesindeki çeşitli kültürler hakkında antropolojik, etnografik, tarihi, linguistik, iktisadi, mimari ve birçok bilim dalında başka tarihsel kayıtlarda benzeri görülemeyecek türler arası bilgiler vermiştir¹⁴. Bunun için yerli ve yabancı birçok araştırmaya konu olan Evliya’nın aktardığı gözlem ve kayıtları tümüyle analiz etmek oldukça önemlidir. Çünkü Seyahatname’den 17. yüzyıl toplumlarını anlamak mümkündür.

Ancak bu çalışmadaki esas amaç, Rumeli’deki bazı halklar ve toplulukların nasıl bir imgeye sahip olduklarının anlaşılmasıdır. Bu toplulukların kültürel yapılarının tespit ve betimlemesi yapılacaktır. Tezin temel kaynağı Yapı Kredi Yayınları tarafından on cilt halinde neşredilen yazma nüshaların transkripsiyonudur. Tamamı okunarak gözden geçirilen eserin topluluklara ilişkin verileri toplanmış ve değerlendirilmiştir. Ayrıca, son dönemlerde Evliya Çelebi ve Seyahatname üzerine yapılan monografiler gözden geçirilmeye çalışılmıştır. Anlaşılamayan kelimeler için Seyahatname’nin zengin bir dil ve kelime dağarcığı olduğunu gösteren *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü* adlı değerli bir çalışmadan yararlanılmıştır. Öte yandan Osmanlıca-Türkçe sözlüklerden de istifade edilmiştir.

Evliya Çelebi, toplulukların adlarını, vasıflarını açıkça zikredip özne olarak haklarında daha yoğun bir şeyler söyleyerek verdiği bilgilere göre Rumeli ve Balkanlarda karşımıza altı bölüm halinde tasnif edeceğimiz sekiz topluluk çıkmaktadır. Birinci bölümde Türkî topluluklar olarak Evliya’nın bazen aynı yerde birlikte ve bazen de farklı yerlerde ayrı ayrı adlarını zikrettiği Yörükler ve Çıtaklar irdelenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde Rumlar, Üçüncü bölümde Arnavutlar, Dördüncü bölümde Bulgarlar, Beşinci bölümde Boşnaklar, Altıncı bölümde Çingeneler değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrı bir bölüm halinde irdelenmeyen Sırpalar ise genellikle Bulgarlarla

¹² Ak, Mahmud, “Coğrafya- Osmanlılar Dönemi”, *DİA*, c. 8, s. 67.

¹³ İşitmek nasıl görmek gibi olabilir?

¹⁴ Bk. Mine Mengi, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Bir Üslup Özelliği Olarak Türler Arasılık”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, İstanbul 2009, s. 281-291.

birlikte ya da yerleşim yerlerine göre diğer toplulukların yanında belirtilmiştir.

Osmanlı'nın 17. yüzyılda Rumeli ve Balkan topraklarındaki toplulukları ve insanları Evliya Çelebi, nasıl alımlama yapmıştır? sorusuna cevap bulabilmek için birden fazla soru ortaya çıkmış ve bu sorulara cevap mahiyetindeki anlatılar dikkat çekmiştir. Çünkü toplulukların kimliklerini öğrenmek için “kim?”, “ne?” ve “nasıl?” sorularını sormak onların kendilerine özgü bir takım niteliklerini, kültürel özelliklerini, yaşam şekillerini, aidiyetlerini anlamak ve ortaya çıkarmak için yararlı olacaktır. Bu bağlamda ortaya çıkarılan etnik gruplara ana tartışmamızı oluşturacak,

1. Kimlikleri nedir?
2. Tipolojik özellikleri nelerdir?
3. Fizyolojik özellikleri nasıldır?
4. Yaşam tarzları nasıldır?
5. İnançları ve Ahlaki özellikleri nelerdir?
6. Toplumsal ilişkileri nasıldır?
7. İktisadi vasıfları nelerdir?
8. Yiyecek ve içecek alışkanlıkları nasıldır?
9. Nasıl giyinirler? soruları yöneltilmiştir.

Evliya Çelebi'nin anlatmaya gerek gördüğü yerlerde yanıtlar ortaya çıkarılmış ve kendisinin objektif ya da subjektif hassasiyeti yansıtılmıştır. Bunun için karşılaştığı insanlar, kişilikler, kadınlar, kızlar, erkekler, inanışlar, adetler, alışkanlıklar, kıyafetler, konuşma dilleri, yaşadıkları ortamlar, toplumsal ilişkileri, konukseverlikleri, menkıbeleri, halkının dilinden naklettiği deyişleri, örf ve adetleri değerlendirilmiştir.

Evliya Çelebi, genellikle anlatılarında Hıristiyan ve Müslüman toplumları bir birinden farklı adlandırmalarla ve tariflerle nitelemektedir. Ancak onun kişiliğinde en başta gelen din olmamıştır. Onun dünyevi olarak seyyah kişiliği ön plandaydı. Rüyasında dahi seyyahlığına vurgu yapıyordu. Diğer yandan O, Osmanlı elit tabakasının bir mensubu olduğundan böyle tanımlamaktaydı. Ön yargılar çerçevesinde olumsuz ya da alçaltıcı nitelemeleri bulunmasına değin yeri geldiğinde hoşgörüsünü ifade etmekten sakınmayarak tavrını yansıtmıştı.

Örneğin Habsburg kralını fizyolojik açıdan çirkin, alaycı ve iğneleyici bir üslubla tasvir etmesine karşın Viyana'yı anlatırken Müslüman olmayanın “*çalışkan kâfir*” niteliğini yüzeye çıkartmıştı. Bu açıdan Evliya, Müslüman olmayanlara ya da batılılara karşı Osmanlı dünyasında kabul görmüş yaklaşımlarla tavır alırken açık fikirli biri olduğundan anlatısında beğenilerini, olumlu taraflarını anlatmayı göz ardı etmemiştir. Ama Evliya'nın Viyana'ya ilişkin genel anlatısını “*şehre ve sakinlerine*

yönelik övgülerle fetih arzusunu kamçulamaya çalışan bir propaganda risalesi olarak” değerlendirmek mümkündür. “Evliya’nın Buda-Viyana yolu üstünde gerçekte var olmayan bir takım güzel şehirlerden bahsetmesi de bu niyete bağlanabilir. Bu şehirlerin, kiliselerini temiz ve bakımlı tutan, sanat ve zanaatlarda usta, kızları, oğlanları güzel insanları, sultan için ideal bir tebaadır. Belli ki Evliya, okurlarının, betimlediği yabancı halkların olumlu yönlerini kendilerine örnek almalarını istiyordu. Viyana’yla ilgili anlattıklarında, maharet, işine düşkünlük ve sanat kabiliyetinin okurlarına benimsetmek istediği değerler olduğu anlaşılıyor.”

Hatta Evliya, toplulukların tarihlerine ilişkin bilgiler verirken Osmanlı anlatı ve yazım geleneğinde bulunan ve temel amacı “kültür coğrafyası ile ilgili bilgiler vermek, bunları düş gücünden çıkmış hikâyelerle birleştirerek okurlarını eğlendirmek ve eğitmektir. Evliya menkıbelerinin değişik versiyonunu” bunun için sunmuştu.¹⁵ Anlatısını Kur’an’dan bilgilerle, hadislerle desteklemişti. Mesela, Arapça bilgisine ilişkin “*Ammâ bu diyâr-ı Mısır’da üstadımız Şeyh Ali Şümürlisî (Şeyh Ali Nureddin Şebremellisi) hazretlerinden istimâ’ ettiğimiz tefâsîr-i şeriflerden ve hâdîs-i nebevilerden mahalle münâsib âyet-i kerîme ve hadîs-i şerifleri izn-i şerifleri ile tahrîr eyledik.*” diyordu¹⁶. Bundan başka “*Müslüman coğrafyacılarının mesalik ve memalik geleneğindeki kaynaklara sahip bir imparatorluk için bu tarz eserlere uygun hareket ediyordu.*”¹⁷ Bu eserlerin paralelinde insan coğrafyasını, tarih, gelenekler, folklor ve daha birçok şeyi anlatmayı benimsemişti. Bunları anlatırken dünya hayatına olan vurgusunu şu, iki mısra ile önemsemekteydi. Bir nevi zevk sahibiydi.

“Gönül eğlencesi seyr ü safâdır / Safâ sür kim bu dünyâ bî-vefâdır

Kişi zevk ile olısar ferahnâk / Hemân zevk eyle cânım olma gamnâk”¹⁸

Evliya Çelebi, eserinde zaman zaman tuhaf anlatılar kaydederken tüm Osmanlı ülkesi için ayrıntılı bilgiler vermekteydi. 17. yüzyıl için kapsamlı bilgiler sunan seyyah, toplulukların durumlarının nasıl olduğuna ilişkin sorulabilecek soruların yanıtı olması için içinde buldukları niteliklerini ince ayrıntılarda ortaya koyuyor, yaratıcı bir edebi eser ortaya çıkarılmışçasına okurlarına ya da dinleyicilerine sözlü kültürün bir parçası olan meddah hikâyeleri, acayip ve garip anlatılarla, temaşalarla hoşça vakit geçiriyordu. Hatta bir karşılaştırmaya yer verecek olursak, “*Düşünce trendi olarak, Yeni Çağ Avrupası’nın okurları, gezginlerin gerçek veya hayal ürünü maceralarına ilgi duymaya*

¹⁵ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Elif Kılıç, İstanbul 2005, s. 100, 221, 295; Türkan Polatçı, H. Tavukcu, “Seyyah-ı Âlemin Kaleminden Bir Kentin Kimliği”, *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, Volume 5 Issue 1, February 2012, s. 231-247.

¹⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 10. Kitap, s. 537.

¹⁷ R. Dankoff, *a.g.m.*, s. 269.

¹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 275.

başlamışlardı”¹⁹

Öte yandan 17. yüzyıl seyahat algısı ve kültüründe şu durum gözlemlenmekteydi: “Osmanlılar, Arap ve İslam gezginlerinin mirasını eserleriyle tanıdıkları ve XVI. yüzyılda Piri Reis ve Seydi Ali Reis gibi dünyayı tanıyan insanlar yetiştirmiş oldukları halde, XVII. yüzyılda dünya onlar için yarı şeffaf bir görüntüye bürünmüş görünüyor, imparatorluğun bir ucundan diğer ucuna çeşitli görevlere sahip kişiler gidip gelmesine rağmen Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi dışında gördüklerini kaleme alan yoktu. ... Ancak Avrupa’da ise Osmanlı-Fransa ilişkileri ile diplomatlar, tüccarlar özellikle XIV. Louis zamanında Osmanlı topraklarına seyahat etmek, notlar almak şahsi ve siyasi bir tutku durumundaydı. Öyle ki Evliya Çelebi’nin yaşadığı dönemde artık yabancı gezginler için gezi rehberleri yazmak moda oldu. ... Gezginlerin bazıları Evliya’nın yakından tanıdığı Kâtip Çelebi ve Hezarfen Hüseyin Efendi’yle entelektüel ilişkiler kuruyorlar, eserlerinden faydalanıyorlardı.”²⁰

Seyyah, topluluklara ilişkin ilginç anlatılarının arasında gayr-i ihtiyari küçük nitelendirmelerle onların çeşitli özelliklerini hissettirmişti. Her ne kadar kendi zamanından önceki devirlere dair anlattıkları kaynak olarak görülemeyeceği gibi hâkim karakteristik anlatısında toplulukların tarihlerine ilişkin menkıbelerle vasıflarını yansıtmaktaydı. Eserini belli bir şablon çerçevesinde oluşturmuş olan Evliya, Osmanlı’nın yüzlerce eser bıraktığı Rumeli ve Balkanlar’da da aynı anlatımını eserinde sergilemekteydi. “Çok kültürlülüğün mimarı”²¹ sanına layık, kültür çeşitliliğine sahip Osmanlı İmparatorluğu’nun bütün coğrafyası dâhil olmak üzere konumuz açısından Rumeli’de de görülen 17. yüzyıl insan tiplerini, halklara dair evsafını minyatürcü edasında tasvir eder durumda bulunmuş, toplum imgeleri yaratmıştır.

Hatta batıdaki sınır boylarında kimliğini bir serhad gazisi gibi ifade eden seyyah, kendine özgü kimliği, ifade yeteneği, gözlem gücü ile anlatılarını popülerlik kazandıracak hikâye ve tanımlamalarla kendisinden bir iz bırakmış, “Seyahatnameyi” vücuda getirmiştir.²² Bundan dolayıdır ki, Evliya Çelebi’nin kaydettiği “*el- Garîbü ke'l-a'mâ*”²³ yani yabancı kör gibidir, cümlesindeki manaya paralel olarak onun, bazı Rumeli ve Balkan topluluklarına ilişkin betimlemeleri ve notları görülmeye, anlaşılabilir kılınmaya, bir senteze varılmaya çalışılmıştır.

¹⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Çeviren: Zeynep Altok, İstanbul 2001, s. 178.

²⁰ F. Bilici, “XVII. Yüzyılda Dünyada Seyahat Algısı, Kültürü, Alışkanlıkları ve Evliya Çelebi’nin Dünya Seyahat Geleneğindeki Yeri”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, İstanbul 2012, s. 264, 265, 267.

²¹ Arshi Khan, “Osmanlı İmparatorluğu: Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimarı”, *Osmanlı*, c. 4, Editör: G. Eren, Ankara 1999, s. 229.

²² D.Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Tarihsel Coğrafyası*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.27; S. Faroqhi, *a.g.e.*, s. 195, 198, 199, 201, 227.

²³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 9. Kitap, s. 137.

BİRİNCİ BÖLÜM

YÖRÜKLER VE ÇITAKLAR

*“Cenâb-ı Bârî bir şehri ve bir orduyu
ekmeksiz ve susuz ve ta'âmsız etmesin.
Zîrâ atalar “Cân boğazdan girir” demişler,
Türkmânîce kelâmdır.”*
1.Kitap, s. 284.

Evliya Çelebi'nin Balkanlar'daki seyahatleri sırasında Türk kimliğine sahip toplulukları eserinde anlatmıştır. Onun değişik yerleşim yerlerinde gördüğü bu topluluklar genellikle bu coğrafyanın İslamlaşması ve Osmanlı'nın bölgedeki iskânını kolaylaştırması açısından rolleri bulunan Yörükler, Türkmenlerdir²⁴. Aslında Osmanlıların gelmesinden çok önce Müslüman Türkler Balkanlara yerleşmişti. Müslüman Türklerin çoğunlukta olduğu bölge Bulgaristan'ın kuzeydoğusuydu. Daha sonra ise Osmanlılar Rumeli'ye girerek Balkanlara ilerlemişlerdi. Osmanlıların 1352 yılında Rumeli'de ilk defa bir üs elde etmesi, Akdeniz'de önemli birer nokta olan bazı adaların ele geçirilmesi ve 16. yüzyılın ortalarına doğru Belgrad'ın ele geçirilip Orta Avrupa'da nüfuz oluşturulması ile Osmanlıların sınırları Batı'da genişliyordu. Bununla birlikte Balkanlara yerleşme ve yayılmada Rumeli'ye daha önceleri geçen ve Osmanlıyla birlikte sayıları daha da artarak yerleşen derviş ve gaza ruhu taşıyan Türkler çeşitli yerlerde yerli halklarla birlikte kültür çeşitliliği ortaya çıkarmışlardı. İşte Evliya Çelebi, 17. yüzyılda bu insanların torunlarının izine rastlamıştı.

1.1. Yörükler

Evliya Çelebi, Rumeli'deki Türkleri, Batı Anadolu'dan göçmeleri nedeniyle “Yürü-mek” fiilinden türeyen konar-göçer grupların adı olan Yörük olarak eserinde ele almıştır. Yörüklerden söz ederken onları çeşitli adlarla izah etmiştir. Bazen isimlerini kelime yapısına göre tekil ve çoğul olarak ele alırken o gün bilinen, kayıtlara da geçmiş

²⁴ Halil İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, OBİV, İstanbul 1993, s. 9-32; Orhan Koloğlu, “Osmanlı Döneminde Balkanlar”, *Balkanlar*, OBİV, İstanbul 1993, s. 41-66; Sema Altunan, *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Rumeli Yürükleri ve Naldöken Yürük Grubu*, Doktora Tezi, Eskişehir 1999; Mehmet İnbaşı, “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, c. 9, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara 2002, s. 154-164.

isimlerini bazen de kendine özgü kelime kullanımları ile belirli bir sıra izlemeksizin belirtmektedir. Bu açıdan Evliya, “Yürük” ve “Türük” kelimeleri üzerinden türemiş adlarla onları kaydetmektedir.

Rumeli’de Yörükleri adlandırmasını çoğunlukla Yörük kelimesi üzerinden yaparken sadece Sofya Şehri’nin Vitoş Dağı Yaylağı mesire yerinde açık bir şekilde Yörüklerden bahsederken “Türük”²⁵ adını kullanır. Öte yandan bu Türkî toplulukların Anadolu Coğrafyası’ndakilerini Yörük, Türk ve Türkmen şeklinde adlandırır. Anadolu yörüklerinin yoğun yaşadıkları Kuzey Batı Anadolu’da Mihalic, Bandırma, Aydıncık ve Karabiga gibi yerleri de *Türükîstân*²⁶ olarak, yörükleri ise “Türk”²⁷, “Etrâk”²⁸, “kâvm-i Etrâk”²⁹ şeklinde de ifade eder.

Rumeli’de ise Yörükleri Filibe’nin Tatarbazarcığı kasabası, Sofya’nın Vitoş Dağı Yaylağı, Kızanlık, Karye-i Çadırlı, Karye-i Hiranova, Karye-i Dimyanova, Karye-i Gıranıçse, Karye-i Dimivale, Karye-i Rebivala, Plevne, Siroz, Menlik, Karaferye, Usturumca’da “Yürük, Yürük tâ’ifesi”³⁰, “Yürükân”³¹, “Yörük”³², “Yörükân, tâ’ife-i Yörükân”³³, “kâvm-i Yörükân”³⁴ ibareleriyle kaydeder.

Evliya, Yörüklere ilişkin bilgiler verirken onların bu yerleşimlerde yaşayan topluluklardan birisi olmanın ötesinde Osmanlı İmparatorluğu’nun Rumeli’de oluşturduğu yörükân teşkilatına bağlı olduklarını teyid eder. Bununla birlikte Evliya Çelebi, Selânik’te beğ, alem ve tuğ sahibi olarak belirttiği Top-keşân ve Eşkinci askerleri olan Yörüklerin “Selânik Yörükânı”³⁵, Karayek İçi kazası köyleri ve Sarıgöl

²⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 228.

²⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 152.

²⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 148.

²⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 149, 151.

²⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 154.

³⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 219, 228.

³¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 228.

³² E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 96; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 59, 336, 337, 339.

³³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 314; E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 91; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 73.

³⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 154; E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 94.

³⁵ “Evsâf-ı şehri-i dar-ı Yahûd-ı Karayi mâlik, yâ’ni tahtgâh-ı kral-ı Rum nâm Selenik ... Hulâsa-i kelâm bu şehri-i Selânik niçe yüz aded divelden divele intikâl edüp âhır-ı kâr sene 792 târihinde Âl-i Osmân’dan Gâzî Hudâvendigâr ya’ni Sultân Murâd Hân-ı Evvel ibn Orhân Gâzî vüzerâ- larından be-dest-i Gâzî Evrenos Beğ keferi-i Rûm elinden dest-i kahr ile feth edüp hâlâ Süleymân Hân-ı Gâzî tahrîri üzre Rûmeli eyâletinde başka sancak beği tahtıdır. Lâkin hâlâ beği Rumeli vezîriyle sefer eşmeyüp Cezâ’ir vezîri kapudan pašalar ile sefer eşüp üç pâre palpa aleste forsakeş kadırgalara mâlik olup deryâda sefer eşmeğe me’mûrdur. Paşasının taraf-ı pâdişâhiden hâssı 280.832 ve cümle ze’âmeti 36 ve cümle timârî 262 ve Selânik’in Yörükân ocak beği ze’âmeti 400 aded ze’âmetidir kim top-keşân Yörüklerinin üzerlerine mübâşir olup hîn-i seferde câmuslar ile balyemez toplar çekerler. Bu erbâb-ı zu’amâ ve erbâb-ı timâr ve erbâb-ı ocak-ı yörükân beği askeri ve pašasının askeriyile hîn-i seferde kânun üzre cebelüleriyle cümle altı bin aded güzîde pür-silâh âmâde asker olur. Ammâ bu askerî tâ’ifesinden mâ’adâ bu sancakda eşkinci askeri kâmil on iki bin yörükân ve çitakân askeri vardır. Bunlara defter-i hâkânîde müselle mân Selânik yörükânı derler. Başka beği ve tabi alemi ve tuğ-ı mîrlivâsı vardır.” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 73.

Kazası'nda karşılaşmış olduğu askeri görevleri bulunan Yörüklerin "*Top-keşan Yörükânı*"³⁶ adlarıyla not ederek nasıl teşkilatlandıklarına dair bilgiler sunar. Bu açıdan Yörük/Yürük adı Rumeli ve Anadolu'daki konar-göçer yaşayış şekline sahip Türk kabilelerine verilen bir isim durumunda olup başlarında "mir-i Yörükân" veya Yörük beği bulunurken,³⁷ Yörük adı Rumeli'de yörükân teşkilatına bağlı idari ve hukuki bir kimliği yansıtır. Yani, yörük adı etnik ve yaşayış şeklinden gelen bir isim olmanın dışında hukuki bir sınıfa ifade etmektedir. Çünkü Rumeli Yörükleri kanunnamelerde belirlendiği üzere ocaklar halinde bir teşkilatlanma içindedirler. Lakin Rumeli'de altı büyük zemet halinde buldukları yerin isminden ya da Yörük beylerinin ismiyle bilinen çoğunluğu Makedonya, Teselya ve az bir kısmı Bulgaristan'a yayılmış Selanik Yörükleri, Bulgaristan'da Naldöken Yörükleri, Bulgaristan'ın Çırpa, Karacıkdağı, Eski Zağra, Akçakızanlık, Karinabad, Filipe, Hatuneli, Rus Kasrı, Ahyolu, Yeni Zağra, Varna, Hırsova, Silistre, Şumnu, Pravadi, Niğbolu, Tırnova, Razgrad şehir ve kasabalarına yayılmış Tanrıdağı (Karagöz) Yörükleri, Hırsova, Varna ve Ahyolu'ndan Akkirman, Bender ve Kili'ye kadar olan sahaya dağılmış Kocacık Yörükleri, Doğu Trakya, Dimetoka ve Hasköy çevrelerine Vize Yörükleri, çoğunluğu Kosova ve Manastır, az bir kısmı Bulgaristan ve Dobruca bölgesine yayılmış Ofçabolu Yörükleri teşkilatlanmış durumdadır.³⁸ Evliya ise Rumeli Eyaleti'nin sancak merkezi Sofya'yı anlatırken Yörük beylerini İhtiman beyi, Plevne beyi, Vize beyi, Naldöken beyi, Yanbolu beyi, Ofçabolu beyi, Koca beyi ve Selanik beyi olarak sekiz tane olduklarını belirtir.³⁹

Evliya Çelebi, Rumeli'de Yörükleri sık sık dini kimlikleriyle birlikte isimlendirir. Mesela, Vize'dekileri "*Yörükân Müslimleri*",⁴⁰ Usturumca'nın Avcı Yurdu köyündekileri "*ehl-i tevhid Yörükân*",⁴¹ Karye-i Balvan'dakileri "*Müselmân Yörükân*",⁴² olarak adlandırır.

Seyahatname'de Yörüklerle ilgili isimlendirmelerde onların değişik hususiyetlerini öne çıkarmıştır. Buna karşın Yörüklerin isimlendirmesinde Anadolu ve Rumeli'de farklı kullanımlar söz konusudur. Rumeli'de Yörük ibaresini öne çıkarken

³⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 311, 314.

³⁷ Cahit Gelekçi, "Türk Kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük Kavramları", *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 1 Güz 2004, Ankara, s. 15.

³⁸ "*Kanunî devri vesikalari bize yörük'lerin silâhlî birer harp unsuru olmaktan ziyade imar ve muhafaza işlerinde kullanıldıklarını göstermektedir.*" Selahiddin Çetintürk, "Osmanlı İmparatorluğunda Yörük Sınıfı ve Hukukî Statüleri", *DTCFD*, II/1, Ankara 1943, s. 109; S. Altunan, "*a.g.e.*", s. 58, 63; Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı*, İstanbul 2010, s. 90, 91; Mehmet İnbaşı, "Yeni Belgeler Işığında Rumeli Yörükleri", *Osmanlı*, c. 4, Editör: G. Eren, Ankara 1999, s. 151-169; M.Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İstanbul 2008, s. 53.

³⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 225.

⁴⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 71.

⁴¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 340.

⁴² E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 94.

Anadolu’da onların Türk olduklarını zikreder. Örneğin, Tekirdağ’a ilişkin bilgiler verirken “Yörükân”, “Etrâk”, ve “Karaman ve Medan Şarı Etrâkı” isimlerini kullanır. Türklerden başka Rum ve Ermenilerin de yaşadığı Tekirdağ, Evliya’nın “*Ekseriyyâ ehl-i beledi her diyârdan gelüp cem’ olmuş ecnâs-ı mahlûkâtdır*” ifadeleriyle vurguladığı bir kozmopolit kimliğe sahiptir. Evliya’nın anlatımına göre bu kozmopolit şehirde yörüklerin konumu biraz farklıdır. Ona göre Tekirdağ’daki “Yörükân” kavmi eski zamanlardan beri “*nefs-i şehirli*” yani şehrin merkezindedir. Buradakilerin açık ve güzel Türkçe konuştuklarını da söyledikten sonra Yörüklerden ayrı olarak “Etrâk” diyerek onların da kendilerine özel lehçeleri ile iletişim kurduklarını ifade etmektedir.⁴³

“Der-fesâhat-i kelimât-ı ahâlî-i lisân: Ekseriyyâ ehl-i beledi her diyârdan gelüp cem’ olmuş ecnâs-ı mahlûkâtdır, ammâ nefsi-i şehirli kadîm-i ezelden Yörükân kavmi olmağile fasih ü belîğ Türkçe tekellüm eder, etrâkleri yine lehce-i mahsûsalarıyla irtibât verüp kelimât ederler.”

Tekirdağ’da “Karaman ve Medan Şarı Etrâkı” adını kullanırken bu hususa da açıklık getiren Evliya’ya göre Karaman ve Medan Şarlı Türkleri⁴⁴ sonradan göçle gelenlerdir. Çünkü savaş ve sefer zamanında iktisadi canlılık kazanan Tekirdağ güvenli bir şehir olduğundan Anadolu şehirlerinden göç alır. Tekirdağlılardan işitip aktardıkları bu durumun delili durumundadır:⁴⁵

“Ammâ ahâlî-i vilâyetin nakilleri üzre, “Şehrimiz ibtidâ sefer-i Girid ceziresine açılalı ma’mûr u âbâdân olmağa başlayup emn ü emân vilâyet olmağın Anadolu’dan ve Tokad ve Sivas ve Kayseriye ve Karaman ve Kâfiryat ve Ermenak şehirlerinden yigirmi bin âdem ol diyârlardan geçüp bu diyâra göçüp tavattun etdiklerinden şehrimiz amâr oldu.” deyü nakl etdiler. ... Ve “Ermeni tâ’îfesi on bin kefereden mütecâvizdir” deyü nakl etdiler ve sahîh kelâmdır, zîrâ şehrin şîmâlî ve garbî ensesindeki dağları ve bağları Ferhâd gibi kesüp ma’mûr u âbâdân keferemahallâtları binâ etmişler.”

Evliya Çelebi, Yörüklere ilişkin adlandırmaların ötesinde onların insani vasıflarına ilişkin karakteristik niteliklerini de betimler. Bundan başka fiziki özelliklerinden bahseder. Cinsiyet açısından değerlendirmeler de bulunur. Yörükleri yetenekli, sağlıklı, kuvvetli olarak anlatır. Güzelliklerinin yanısıra ahlak, terbiye ve dürüstlüklerine dikkat çeker ve Tekirdağ yörüklerinin temiz ve saf insanlar olduklarını ifade eder. Bazen de Yörüklerin tipolojilerine ve fizyolojilerine ilişkin belirleyici unsurlardan söz ederken ten renklerini dikkat çeker. Diğer yandan Evliya’nın anlatısında göze çarpan İslami bakış açısı, müslüman topluluklar ile karşılaştığı zaman daha belirginleşir. Hatta Müslüman Yörüklere karşı duyduğu yakınlık anlatısında açık bir şekilde görülmektedir.

⁴³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 349, 350.

⁴⁴ Medanşarlı için: “Sözgelimi *Unkapanı’nda karaborsacılık yapan fırsatçı Türklerden bahseden Evliya’yı onaylayan bilgileri biz Hayati Develi’nin yayınladığı “İstanbul’a Dâ’ir Bir Risalei Garibe” isimli anonim eserde de buluruz: “Unkapanı’nda buğday bahaya çıksa! Deyen MadanŞarlı, Karamanlı, Sığlalı, sarıklı Türkler...”* 30.dipnot: Abdullah Temizkan, “Evliya Çelebi’nin Kimlik Algısı”, *TDİD*, XI/2 (Kış 2011), İzmir, s.1-12.

⁴⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 350.

Örneğin, Gölikeşri, Karayek İçi, Cum'aabâd, Eğribucak ve Sarıgöl kazalarında zahire tedarik etmek için gittiğinde elliye yakın Yörük köyünde sefer zamanında top arabalarını çekerek Top-keşânlık görevini yerine getiren Müslüman Top-keşân Yörüklerini yararlı hizmetlerinden dolayı “*El-iyâzü billâh akûr ve zeber-dest kâvimdirler*”, yani onları, Allah korusun! Eli üstün, mahîr, mücadeleci insanlar olarak değerlendirir.⁴⁶ Sarıgöl kazası hakkında bilgi verirken Yörük kadınlarını tarla ve bahçe işlerinde yılmadan çalıştıkları için “*kağan arslan*” yani cesaretli kadınlar olarak nitelendirir.⁴⁷

Şehirlerin havası ve suyunun insanları üzerinde bıraktığı etkiden sıkça bahseden Evliya, yörükleri de yaşadıkları şehirle özdeşleştirerek anlatır. Mesela Plevne'nin hoş iklimi ve suyundan ötürü erkeklerini yakışıklı, yiğit, kabiliyetli, çevik olarak betimler.⁴⁸

“âb u hevâsının letâfetinden bu şehrin Yörük gulâmları gâyet mahbûb (güzel, parlak oğlan) ve dilâver (yiğit, yürekli) hünerver (hünerli, marifetli) çapûk (çevik) hüddâmları olur.”

Usturumca'yı anlatırken kadın ve erkekleri üzerinde hoş ve güzel olan kentin havası ve suyunun onları da hoş ve güzel yaptığını ifade eder. Evliya'ya göre bundan dolayı insanları itaatkâr, sağlıklı, kuvvetli, tenleri gümüş renginde, güzelleri güneş ve ay ışığı gibi parlaktır. Ancak bu vasıflara sahip olmalarına rağmen yörüklere ilişkin “*bir alây oğuz tâ'ife*⁴⁹” gibi olumsuz anlam içeren ifadeler de kullanır.⁵⁰

“Ab u hevâsı ve mahbûbu ve mahbûbesi gâyet lâtif ve nerm ü râm ve ten-dürüst ve sim-endâm pençe-i afitâb mehtâb güzelleri olur. ... Ve yekunisi halkının bir alây oğuz tâ'ifedir. Ve sùlehâ-yı ümmetden ehl-i sünnet ve'l-cemâ'ât hâl sâhibi Yörük âdemleri vardır.”

Bundan başka Yörüklerin dini açıdan ehl-i sünnet ve'l-cema'at itikadında imanlı insanlar olduklarını içlerinde hal sahibi insanların bulunduğunu belirtir. Usturumca'daki değerlendirmelerini diğer şehirlerde de tekrarlamıştır. Mesela Menlik'dekileri⁵¹ “*Yörük tâ'ifesinden hâl sâhibi sùlehâ-yı ümmetden âdemleri vardır.*”, cümlesiyle anlatırken Menzil-i Karye-i Avcı Yurdu'nda⁵² olan Yörükleri, “*Müselmân*

⁴⁶ “*Bu re'ayalar cümle top-keşân Yörükânlarıdır kim hin-i seferde balyemez toplarını çeken camusları sürüp top-keşânlık ederler.*” E. Çelebi, *Seyahatname*, c. 5, s. 311; “*Bu kaza Fatma Sultân hâsıdır ve bir küçük kazadır ve cümlemiz hâlâ Erdel seferinde top çekmeğe me'mur bir alay tâ'ife-i Yörükânız, lutf eylen*” deyü rica ve minnet ederek on beş bin âkçe zahire-baha için paşâya ve bir o kadar dâhi bize hizmet edüp kabûl etdik ve bu Eğribucak kazası ve Cum'aabâd kazası ve Sarıgöl kazası ve Karayek İçi nâhiyesi cümle top-keşân Yörükânıdır. *El-iyâzü billâh akûr ve zeber-dest kâvimdirler. Cümle on bin asker olur.*” E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 314.

⁴⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 314.

⁴⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 96.

⁴⁹ Oğuz: anlayışı kit olan, bön, saf. Robert Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, İstanbul 200, s. 183. Evliya Çelebi'nin kullandığı Oğuz kelimesi hakkında daha geniş bilgi için bk. Gülden Sağol, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Hareketle Oğuz Kelimesi”, *Evliya Çelebi ve Seyahatname (Uluslar arası Evliya Çelebi Sempozyumu 8-9 Kasım 2001)*, Yayına Hazırlayanlar: Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Gazimağusa 2002, s.209-229.

⁵⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 336, 337.

⁵¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 339.

⁵² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 340.

köyüdür. Cümle halkı ehl-i tevhîd Yörükândır.” demek suretiyle tanıtmaktadır.

Tekirdağ’ı anlatırken de hâkim tavrını sürdürmektedir. Tekirdağlıların evsaflarını etkileyen iklimini ele alır. Güney ve güneybatı yönünden lodos rüzgârının estiği zaman insanların “*süst-endâm*” etmesine yani vücutlarını zayıf düşürmesine rağmen buranın havasının hoşluğundan erkeklerinin ihtiyarlıklarına kadar uzun süre ömür sürdüklerini söyler. Tekirdağ’dakilerin yaşlandıklarında dahi at binip, kılıç kuşanup, avlanmaya ve çalışmaya gittiklerini belirtir. İnsanlarının fiziki özelliklerine ilişkin tasvirler yapar. Genç yiğit delikanlılarını kendi olgunluk derecelerine göre dinç, sağlıklı, mahir ve eli çabuk olduklarını anlatırken yüzlerini “*gûya yüzleri bedr-i münîrdir*” ifadeleriyle parlak bir dolunaya benzetir. Erkeklerinin yanı sıra kadın ve kızlarının yıldız gibi temiz bir yüz güzelliğine sahip olduklarını, dişlerinin parlak bir inci, sözlerinin vezinli ve güzel, giysilerinin her telini karanlık bir gece ve gösterişli hâllerinin bulunduğunu dikkat çeker ve “*mahbûbe-i zamâne*” dediği genç kızlarını o devrin güzelleri olduklarını belirtme ihtiyacı hisseder.⁵³

“Hevâsının kemâl-i letâfet-i i’tidâlınden ricâl makûlesi kemâl mertebe mu’ammer ü Zâl-ı zamân olur kim yine at binüp kılıç kuşanup sayd u şikâra ve kâr u kisbe gider. Tâze yiğitleri hod kemâl mertebe zinde ve zeber-dest olup yüzleri gûyâ bedr-i münîrdir. Cemî’i mahbûbu ve mahbûbe zen duhter-i pâkîze-ahterleri kemâl cemâl sâhibi (yıldız gibi temiz yüz güzelliği) olup kelimâtları cümle mevzûn (vezinli) ve dişleri dürr-i meknûn (parlak bir inci) olup gîsûlârinin her târı şeb-târ (giysilerinin her teli karanlık bir gece) dir. Ve hâllerinin her dânesi hâl-i Hâşimî-vâr (halleri gösterişli) mahbûbe-i zamâneleri vardır.”

Yörüklerle ilgili anlatısında onların karakteristik özelliklerine değinen Evliya, çoğunluğu köy ve kasabalarda yerleşik hayata sahip bir kısmı da konar göçer olan yörüklerin yaşamlarını idame ettirebilmek için yürüttükleri iktisadi faaliyetlere de geniş yer verir. Onun verdiği bilgilere göre Rumeli’de Yörükler belli başlı meslek kollarında faaliyet göstermişlerdir. Mesela, Tatarbazarcığı kasabası Yörüklerinin sıcakların iyice arttığı zaman yani Temmuz ayında “*Despot Yayalasına*” çıktıklarını açıklarken dokumacılık yaptıklarını belirtmektedir. Bu hususta dokudukları “*şeyh abâsı*⁵⁴ ve *yürük ihrâmı*⁵⁵” en meşhur olanıdır.⁵⁶ Usturumca’dakiler de dokumacıdır. Burada Yörükler dokudukları beyâz abâ ve ihrâmları her yıl kurulan bölgenin ve Osmanlı’nın ticaretinde öneme sahip, büyük panayırı Dolyan’a götürüp satarlardı.⁵⁷

“Ve cem’âsı halkının kâr u kisbleri (iş, güç ve kazançları) beyâz âba dokuyup Dolyan bazarına götürüp fûrûht (satış yaparlar) ederler, ammâ lâtif âba ve ihrâmlar işlerler.”

⁵³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 349.

⁵⁴ Abâ: yünden yapılmış kaba kumaş; bu kumaştan yapılmış bol, geniş giyecek (derişlik, şeyhlik). Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 2005, s. 2.

⁵⁵ İhrâm: büyük yün çarşaf, dikişsiz hac giysisi. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 417.

⁵⁶ “*Sitayış-i kasaba-i Tatarbazarcığı: Memdûhâtından şeyh âbası ve yürük ihrâmı meşhûrdur ve ekseriyyâ halkı yürük ta’ifesidir kim mah-ı temmuzda Despot yaylasına çıkarlar, Rûmeli eyâletine mahsûs bir güne kâymdir. Başka lehçe ve istulâhât-ı ibarâtları vardır.*” E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 219.

⁵⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 337.

Avcı Yurdu'ndakiler de dokumacı olarak âba, kebe ve ihrâm işleyip satmak, ziraat işleriyle ilgilenmek gibi meşgalelere sahiplerdi.⁵⁸ “*Kârları âba ve kebe ve ihrâm işleyüp zira'at edüp kifaflanırlar.*”

Askeri sınıfa tabi Yörüklerin dışındakiler dokumacılık ve ziraat işleri yaparlarken Rumeli'de merkeze daha yakın bir kent olan Tekirdağ'daki Karaman ve Medan Şarı Türkleri ticari hayatın içindedirler. Onların bir grubu yeniçeri taifesinden olup, varlıklı tacirler olarak “*navluncuyân*⁵⁹ *tüccârıdırlar*”. Navluncu, Karaman ve Medan Şarlı Türkleri “*...deve dişi buğday satup mühtekirlik ederler.*” yani bunlar gemi nakliyesi işi ile buğday ticaretinde yolsuz kazanç elde ederek, karaborsa ticaretle alım-satım yapardı. Bundan başka dokumacılık ve bağcılık işleri ile uğraşanları bulunurdu.⁶⁰

Evliya, 1638 yılında IV. Murad'ın buyruğuyla düzenlenen, elli yedi çeşit mesleği kendi içinde gruplandırarak binden fazla esnaf zümresini bir meslek rehberi gibi ortaya çıkardığı birinci kitabında esnaf alaylarını anlatırken İstanbul'daki “*Medân Şârı Türkleri'nden*” bahseder. Bunlar Unkapanı ve Mısır iskelesinde bulunur. Evliya'ya göre, yolsuz kazanç elde eden, vurguncu ve uğursuz bir topluluktur. Çünkü gemicilerin getirdikleri malları ucuza alıp kıtlık ve pahalılığa yol açarak ellerindeki malları yüksek fiyattan satışa çıkarırlarmış. Bunları esnaf alaylarında “*Ya Karamânî ya kara imânî*” diyerek, merhametsiz, faizci olduklarını belirtir. “*Bereket senden ya Mevlâ, gânimet senden ya Allâh*” şeklinde bağırıp buğday saçarak gelip geçtiklerinden söz eder. Zengin ve varlıklı gemicilerdir.⁶¹ Ayrıca esnaf alayları içinde Evliya, kar-buz kesici Bursa Yörükleri ve taşıyıcı Mudanya katircılarının olduğunu belirtir. Bunlar karcıbaşı esnafının ihtiyacını karşılamış. Getirdikleri Bursa civarı dağlarının karlarıyla saray mutfağının, harem, veziriazam ve ileri gelenlerin mutfaklarının yaz, kış ihtiyacını giderirlermiş.⁶²

Seyyah, Yörüklere ilişkin bazı bilgiler kaydederken kılık, kıyafetleri hususunda da dikkat çekici bilgiler vermiştir. Erkekleri ve kadınlarının giyim-kuşamlarının ahlaki açıdan uygun olup olmadığını, temiz ve edepli olmak açısından elbiselerini değerlendirmeye alır. Sarıgöl kazasında gördüğü Yörük kadınlarını giyimlerinden dolayı tuhaf ve maskara bulmaktadır.⁶³

“*Ammâ mudhike-i garîbe oldur kim, bu kavmin avratları cümle meneviş çukadan bostancı külâhları gibi sivri sivri çuka takyeler geyüp yüzleri açık gisuları perişan durhalli*⁶⁴ ve bir halli

⁵⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 340.

⁵⁹ Nâv. Küçük gemi, kayık. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 810.

⁶⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 349, 350.

⁶¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 272.

⁶² E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 287.

⁶³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 314.

⁶⁴ Durhalli ve pürhalli?. Bu tabir Robert Dankoff tarafından da açıklığa kavuşturulamamıştır. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 104.

mashara heybet avratlardır ve cümlesi şayak gibi beyâz âba sıkma dolama geyüp çiftde ve çubukda Ferhâd gibi çalışır kağan arslan zenânelerdir.”

Usturumca'daki Yörük erkekleri ve kadınlarının ise beyaz aba ferace ve beyaz aba dolamalar giydiklerini söyler. Bu tarz, ter temiz giysileri Evliya'nın ilgisini çekmekte olup temiz kıyafetleriyle ibadet ettiklerini belirtir. Hatta evlerinin girişleri güneye bakan Yörüklerin sokaklarının temiz olduğunu da beyan eder:⁶⁵

“Ve ümmetâsı avretlerinin ve erlerinin çoğu beyâz sūd gibi âba ferace ve âba dolamalar geyüp pâk ü Pakîze (ter temiz) olup ta'at ederler. Ve cümletası evlerinin yüzleri canib-i cenûba ve taraf-ı garba nazır olup cümle sokakları pâkdir. Ca-be-ca yerlerinde dirah-tı azîmler dikilidir.”

Tekirdağ'dakilerin ileri gelen ve varlıklı olan erkekleri, “*semmûr postîn elvân çukalı kürkler, harîr hil'at-i fâhireler, mutallâ destârlar*” orta halli olanları “*londura çuka (çuha), elvân boğası kapamalar, sâde destârlar, kırmızı çakşırlar geyüp kâr ederler.*” giyerler. Edepli ve örtülü kadınlarının üste giyilen elbiseleri ise “*kendü âlüfte yârânlarının kelâmları üzre*” işitmiş olduğuna göre çeşitli mücevherlerle süslü dîbâ, şîb⁶⁶, zerbâf olmasına rağmen kendisinin görmüş olduğu hatunlara göre bu gibi olmayıp çuha ferace (önü açık üste giyilen elbise) ve yassı (çıkıntısız, külahsız) başlıdırlar.⁶⁷

“Der-eşkâl-i câme-i merd-i meydân: Ekseriyyâ a'yân-ı kibârî semmûr postîn elvân çukalı kürkler ve harîr hil'at-i fâhireler ve mutallâ destârlar geyerler, ammâ vasatu'l-hâl olanlar londura çuka ve elvân boğası kapamalar ve sâde destârlar ve kırmızı çakşırlar geyüp kâr ederler. Der-şemâ'il-i kabâ-yı (üste giyilen elbise) nisvân: Ekseriyyâ ehl-i perde olan havâtînlerinin libâsları zen-ender-zer cevâhir-i murassa'âta gark olup cümle kabâları ve imiş ammâ gördüğümüz hâtûnlar cümle çuka ferrâce ve yassı başlı gezerler.”

1.2. Çıtıklar

Evliya Çelebi, Rumeli'de Yörükler hakkında çeşitli bilgiler verirken bazen aynı yerleşim bölgesindeki kentlerde “Çıtâk” adı ile ifade etmiş olduğu toplulukları Yörüklük özelliklerini barındırdığı için olsa gerek “Yörük Çıtâk”⁶⁸, “Yörükân-ı Çıtâk”⁶⁹ olarak adlandırırken bazen de onları “Çıtâk”⁷⁰, “Çıtakân”⁷¹, “kâvm-i Çıtâk”⁷² olarak isimlendirdiğini tespit edebilmek mümkündür. Bu açıdan Yazar, örneğin Sofya'nın Vitoş Dağı Yaylağı, Siroz, Kızanlık'ı anlatırken burada yaşayan Yörüklerle birlikte zikreder. Niğbolu, Silistre, Yanbolu, Mekri ve Dırama'da ise Yörüklerden bağımsız olarak diğer Rumeli topluluklarıyla ya da sadece Çıtıklara ilişkin bilgiler verir.

⁶⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 337.

⁶⁶ Şîb: ipekli, dokuması telle zenginleştirilmiş tek katlı bir kumaş. Hülya Tezcan, “Osmanlı Dokumacılığı”, *Türkler*, c. 12, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara 2002, s. 407.

⁶⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 350.

⁶⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 91.

⁶⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 26.

⁷⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 183, 228; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 36, 55, 59, 73.

⁷¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 73.

⁷² E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 193, 201.

Seyyah, eserinde Silistre'ye ilişkin bazı bilgiler verirken buradaki Çıtak adıyla bilinen topluluğun menşelerine ve oluşumlarına dair tarihi arka planından ayrıntılar sunmaktadır. Vermiş olduğu bilgiler Çıtakların kökenlerini aydınlatıcı olarak görülebilecek bir bahistir. Onun kaydetmiş olduklarına göre Çıtaklar Orhan Bey'in erkek çocuklarından Süleyman'ın seferlerinde kalan askerleri aracılığıyla buradaki Tatar, Bulgar, Eflâk ve Boğdanlı kadınlarla kızlardan üreyen bir kavim olarak görülmektedir. Hatta bunlar Yıldırım Bayezid zamanında daha da çoğalan bir kavim olmuşlardır:⁷³

“Amma bunlar başka dobruca kavmidirler. Tatar ve Bulkar ve Boğdan ve Eflâk'dan mütevellid olmuş kâvm-i Çitâk'dır. İbtidâ Âl-i Osman'da Orhan gazi evlâdı Süleymân Şâh askerlerinden tenâsül bulup kalmışlardır. Andan Yıldırım Bâyezid Hânî'de Tatar ile şehir müzeyyen olup valîdeleri Tatar ve Bulgar ve Eflâk ve Boğdan olup bir gûne Çitâk kâvmi olmuşlardır.”

Karaferye dolaylarında iken “*Vilâyet-i Yörükân*” olarak belirttiği Kazâ-yı Çehârşenbebâzârı'ndan söz ederken “*Der-beyân-ı lisân-ı kâvm-i Çitâk-ı Yörükân, kâvm-i {Rûm ân merzibûm}*” başlığı ile başlayan açıklamalarında dillerinin nasıl meydana geldiğini beyan ederken Türkî bir topluluk olduklarını açıkça belirtir. Buna göre Çıtakların dedeleri, Süleyman Paşa'nın Anadolu'daki Türkmenlerden buralara yerleştirdikleridir. Onlar, Müslüman olmayan Bulgar ve Rumlarla karışmışlardır. Kavimleri ve konuştukları lisanları bu şekilde ortaya çıkmıştır:⁷⁴

“Bu kâvm-i na-tıraş-ı kallaşların ibtidâ dedelerini Süleyman Beşe ibn Orhan Gâzi Anadolu'dan Türkmân kabilesinden sürüp bu diyarda tavattun etdirüp Bulgar ve Urûm kefereleriyle ülfet-i ihtilât ederek başka bir lisân-ı lehçe-i mahsûsa ile kellim ederler.”

Öte yandan bu insanları anlatırken Evliya'nın dikkat çektiği Süleyman Paşa büyük başarılarla imza atmış bir komutandır. Onun çabalarıyla ilk önce 1352 yılında Çimpe kalesi alınmış, iki yıl sonra önemli bir mevki Gelibolu ele geçirilmiş, beş yıl zarfında Trakya'nın güney bölgesi fethedilip, Anadolu'dan askerler ve halk yerleştirilmesiyle Avrupa tarafında stratejik bir köprübaşı kurulmuştu. Fetih hareketi yerleşme ile birlikte sürmüştü.⁷⁵

Çıtakların menşelerine ve konuştukları lehçelerinin nasıl ortaya çıktığına dair sorulara cevap olabilecek açıklamalarını farklı yerlerde de yinelemiştir. O, Çıtaklar hakkında bilgi verirken “*Dobruca kavmi*” tabirini ortaya çıkarmaktadır. Çıtaklar, Evliya'ya göre Dobruca halklarından biridir. Bu yüzden “*Dobruçalılıktan*” söz etmek

⁷³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 193; “*Evliya Çelebi, Bayezid I.'in Dobruca'yı Bulgarlar ve Ulahlardan aldıktan sonra, burayı Karadeniz'in şimalinden çağırdığı Tatarlar, Anadolu'dan celbettiği Türkler (yürükler) ile iskân ettiğini kaydeder ki, bu mâlûmatı hakikatin tam bir ifadesi olarak kabul etmemek için hiçbir sebep yoktur.*” M. Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 15.

⁷⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 84.

⁷⁵ H. İnalçık, “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Osmanlı*, c. 1, Editör: G. Eren, Ankara 1999, s. 61; H. İnalçık, “Rumeli”, *İA*, c. 9, s. 767, 768; İbrahim Sezgin, “Osmanlıların Rumeli'ye Geçışı ve ilk Fetih Hareketleri”, *Osmanlı*, c. 1, Editör: G. Eren, Ankara 1999, s. 214.

olasıdır. Silistre'deki Çıtakları “*Ammâ bunlar başka dobruca kavmidirler.*” demektedir ki buna göre Çıtaklar Dobruca halklarından biri durumundadır.

Yine Evliya, Silistre'den başka (Rebiü'levvel 1062/Şubat-Mart 1652) tarihinde Özi Eyaleti dolaylarına gitmek üzere seyahatinde Dobruca diyarına yakın Menzil-i Karye-i Göğemli'de “*kâvm-i eşirrá Çıtâkları*” başlığı altında Çıtak topluluğunu anlatır. Anlatımında açık bir şekilde Göğemli'dekilerin “*Dobruçalı*” olduklarını belirtir. Bu kısımda Evliya, öznel yargılarda bulunmaktan kendini alamaz ve Çıtakları savunma psikolojisi içine girer. Bu topluluğun “*Dobruçalı*” olmalarından ötürü “*Şahseven*”ler şeklinde nitelendirilmeleri sebebiyle kolayca suçlanıp, yergiye uğramak şeklinde, kabahatli ve suçlu olarak muamele görmelerine itiraz eder.⁷⁶

“Ammâ Dobruçalı deyü sehl mezmûm ü müttehemlerdir kim şahseven deyü iftirâ ederler. Haşâ sümme haşâ şehi sevmezler amma pâdişahlar pâdişahı ve Habib Muhammedü'l-Mustafa'ı dürüst severler bir alay pak-i'tikâd sûlehâ-yı ümmetden müsafire katlanan alüfte ü aşüfte, hoş-sohbet âdemlerdir kim bu gûne elfâz-ı istilâhat u ibâretleri vardır kim mahalle münâsib olmağıla ba'zı kelimâtları bu mahalle tahrir olundu.”

Alıntıda görüldüğü gibi, Evliya'nın bakış açısı Çıtakların “*Şahseven*” olduklarına dair söylentilerin iftira olduğu ve onların, Muhammedü'l-Mustafa'yı derinden seven, temiz imanlı Müslümanlar oldukları, misafire yer açan hoş sohbet, cesur, yiğit, mert insanlar oldukları yaklaşımıdır.

Ayrıca yazar “*Lisân-ı Dobruca, ya'nî tâ'ife-i Çıtâk*” başlığı altında Çıtakların dili ve menşei hakkında bilgileri yineler.⁷⁷

*“Lisân-ı Dobruca, ya'nî tâ'ife-i Çıtâk
Bu tâ'ife-i feteyân, şeci' u bahâdirân, Yıldırım Bâyezid Hân bu diyarı Sırp ve Bulgar ve Eflak ve Boğdan kâvmi elinden feth edüp Tatar ile Anadolu kâvminden asker tâ'ifesi koyup bu tâ'ife-i mezkûr birbirleriyle ihtilât edüp tenâsül bularak mabeynehümâlarında bir gûne kelimât u istilâhat peyda edüp yine birbirleri mabeyninde tekellüm ederler, herkes anlayamaz.
Ol kelimâtlardan bazısı bu lügâtlardır. Evvelâ: Hışır: kavun, Hışırka: karpuz, çoğaç: güneş, kalayık: cariye, kavra: getir, batyal: at baytalı, akıt: atı sula kopayın, dibelik: napayın, ne işleyin, defke: cariye kızı, çalma: sarık, meçikli: ta'un, börk: kalpak, ön beni: bekle beni, aydı ver: söyleyi ver, ocak: ateş, göyün: ocak, ocak kavra: ateş getir, keremin aydı vereyin: iyiliğin söyleyi vereyim, selam ayıtdım: selamünaleyküm, Çorbacı ne apar ne ayıt: ağın ne işler söyle, tahirle: te'hir eyle, şikast oldum: hasta oldum, yundun kolonudur: kırsağım tayıdır, urup: at hayası, batyal cavi: at zekeri, cidi ver: iyi ver, kademli morvan: ay doğdu, Âdem ismi Âdem: Âdem ismi. Bu lügâtlar emsâli niçe bin emsâli mühmeleleri vardır, ab u tâb vererek kendüler söyleyüp yine kendileri anlar amma beyne'n-nâs yine meşhûr-ı afâk olan kelimâtlar ile tekellüm dahi ederler. Dobruca ve Deliorman kâvmi birer gûne başka kâvmdir. Lâkîn şeci' ü bahâdir yiğitleri olur. Akıbetleri hayr ola.”*

Anlatıma bakıldığında 17. Yüzyıl Osmanlı toplumunda “*Dobruca*” ve “*Deliorman*” halkının ön yargılara maruz kaldığını göstermektedir. Belki de bu yüzden Evliya, Çıtaklara sempati beslemekte, ön yargıları haksız bulmaktadır. Yine Özi seyahati sırasında Silistre ve Deliorman nahiyesi civarındaki Karye-i Çayırılı'yı

⁷⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 201.

⁷⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 202. Seyahatname'ye göre bu konuda Türkçe'nin yerel ağızları için bk. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 256-258.

anlatırken genel anlamda bölgeye özel, Çıtak halkı için söylenenleri şu şekilde yazmaktadır:⁷⁸

“Karye-i Çayırılı: Yüz evli ve bir cami’li Çıtâk kâvmi köyüdür. Andan Güllü köy. Anda bir kan keşfinden kırk bin akçe ve yüz âded koyun alup bir gece mihmân olduk. Bu nâhiye kuralarına Deliorman derler, Silisre nâhiyeleridir. Ahalisi için Şahseven ve Mum söndüren ve Şah pabucundan su içen derler, amma görmedim. Bir alay ehl-i sünnet ve’l-cemâ’at âdemlerdir kim kendi kar u kisblerinde bir alay fukaralardır.”

Evliya Çelebi, 1655 yılında Batı İran’daki Urmiye beldesine yaptığı ziyaret zamanında Koçağa sultan türbesine vardığı zaman buradaki din büyüklerinin kabrini ziyaret ederken Salih Efendi adında bir zatın mezarına geldiğinde Salih Efendi hakkında bilgi vermenin yanısıra Kızılbaş tarikatı ile ilgili anlatılanları sorgular. Kızılbaşlar arasında var olduğu söylenen ahlaka aykırı adetlerini ve açıklıkla anlatıla gelen “mum söndürme” rivayetlerini açıkça ve kesin bir dille yalanlar ve iftira olduğunu vurgular. Bunu açıklarken onların Şiiliklerini, “yetmiş mertebe ötede” ve “nohûdî mezheb” olarak aşağılayıcı bir ifade de bulunurken bu tür ahlaksız davranışlarını kendisinin görmediğini söylemektedir. Anlatısında Rumeli’de Silistre dolaylarında Dobruca, Karasu ve Deliorman yörelerinde bile şahseven, mum söndüren, şah taçlığını ellerinde bulunduran kadın ve erkekler olduğunu işittiğini ancak kendisinin dine mugayir bir şey görmediğini beyan eder. Bu tür söylentileri bildiren halkı yalancı, sahtekâr manasına gelebilecek “deccâl” nitelemesiyle kaydeder. Bununla birlikte yöre halkının, namaz kılmadığını ve erkeklerinin şarkı söyleyen kadınları sevdiğini ve dindar olmadıklarını da belirtir:⁷⁹

“yine bu deccâl halk Rûmeli’nde Silistre eyâletinde Deliorman nâhiyesinde ve Karasu nâhiyesinde ve Dobruca vilâyetinde şahseven ve mum söndürenler ile şah taçlığı ellerinde olan er ve avretler var derler. Hudâ âlimdir belki elli kerre ol diyârlarda ülfet edüp hizmetler zabı etdim. Ammâ eyle nâ-şer’î iş görmedik. Lâkin bî-namâzi ve güyende avret sevici âdemleri vardır.”

Evliya’nın anlattığı bu Dobrucalılar ilk olarak, araştırmacılar tarafından çoğunlukla kabul gördüğü şekliyle müslüman Türklerin güneyden yani Anadolu’dan gelip Kuzeydoğu Bulgaristan’da yerleşmesiyle karşımıza çıkar. 13. yüzyılda Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus’un (1238-1278) Dobruca’daki sürgün hayatıyla yakından bağlantılı olabilen bu durum, sultana bağlılığı süren sayısı oldukça fazla Türkmen obalarının yanına gelip Bizans İmparatoru Mihail Palaegolos’un onları Dobruca bölgesine yerleştirmeleri ile ilgilidir. Bölgeye ilk olarak yerleşen Türkmenlerin

⁷⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 53.

⁷⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 4. Kitap, s. 188; R. Dankoff, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Önceki Baskısında Yer Almamış Olan “Mum Söndürmek” Anlatısı”, Çeviren: Nurettin Gemici, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/3, Spring 2009, Ankara, s. 696-702.

odağında Sarı Saltık yer almaktadır⁸⁰. Aşiret reisi Sarı Saltık, manevi olarak kendisine bağlı olan kalabalık sayıdaki Türkmen nüfusla birlikte Rumeli'ye gelmiş ve burayı yurt edinmiştir. Türkmen-Bektaşî/Alevî kimliğine sahip Hacı Bektaş Veli'nin müritlerinden Kalenderî Şeyhi, Derviş Sarı Saltık, inanç sistemini Dobruca'daki faaliyetleriyle yaymış, bölgenin İslamlaşmasını sağlamıştır. Ölümünden sonra onun öğretileri kendisinin efsanevi ve menkıbevi bir kişilik kazanmasıyla Balkanlarda daha fazla taraftar bulmuş, hatta kendisini temsil eden türbeleri çeşitli Balkan kentlerinde yer bulmuştur. İbn-i Batuta, Sarı Saltık'ın asıl mezarının bulunduğu Dobruca bölgesini 1332 yılında ziyaret ettiğinde bu kasabayı ve bölgedeki diğer başka yerleşimleri bir Türk yerleşimi olarak görmüştür. Bu müslüman velinin İslamiyet'e hizmetlerini anlatırken, ancak Dobrucalıların bazı inançlarının ve adetlerinin şeriata uygun olmadığını da dile getirmiştir. Bu bakımdan Sarı Saltık'a ve efsanelerine ilişkin güncel bilgiler veren Evliya'nın adetleri ile anlatmaya çalıştığı Türklerin, yoğun olarak bulunduğu Babadağ, Dobruca ve Deliorman bölgesi Şii/Bektaşî inanç akidelerine sahip Türkmen/Alevî toplulukları anlattığı anlaşılmaktadır. Bu gün Keykavus'un adı anlamında Gagvuz, Gagauzlar olarak bilinen topluluğun ataları olarak söyleyebileceğimiz bu bölge insanlarının Evliya'nın anlattıkları olması kuvvetle muhtemeldir.⁸¹ Ancak Gagauzların Balkanlar'a Kuzeyden geldiklerini iddia eden araştırmacılar, 9.-11. Yüzyıllarda kuzeydoğudan batıya olan göçlere bağladıklarında Uzlarla mücadele eden Peçeneklerle ilişkilendirirler. Teorilerinde din farkını gözettilerinde ise Müslümanlığını korumuş olan Peçeneklerin bir grubunun dil ve din benzerliği ile müslüman Türkler arasına karıştıklarını, bir grubunun da Gacal, hatta Çıtak olarak bilindiklerini açıklamaktadırlar.⁸²

Dobrucalılıktan farklı olarak Seyyah eserinde bölgesel olarak daha genel bir şekilde tanımlanabilecek bir kavramla Çıtak ve Yörük topluluklarını ön plana çıkarır. Bu tanımlama "Rumelilik" yani "Rumelili olmak" yönündedir. Bu açıdan Rumeli seyahatleri zamanında Evliya, belirgin bir şekilde ifadeleriyle bu tanımlamalara işaret etmektedir. Mesela, (Zilhicce sonu 1062/Kasım 1652) tarihinde Melek Ahmed Paşa'nın Özi Valiliği'nden Rumeli Valiliği'ne atandığında Özi'den Rumeli'ye geliş güzergâhında Evliya, aralarında Rum ve Bulgarın da bulunduğu Yenice-i Zağra halkının "*Rumeli Çıtâğı ve yürüğü*"⁸³ olduğunu belirtir. Yine aynı tarihlerde Filibe'nin Tatarbazarcığı

⁸⁰ Sarı Saltık'a ilişkin geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslâmın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Ankara 2011, s. 17-35; 57-74.

⁸¹ Kemal H. Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Ankara 2004, s. 373-387; H. İnalçık, *a.g.m.*, s.10; Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki Fetih ve İskan Siyaseti", *Türkler*, c. 9, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara 2002, s. 165.

⁸² Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 377-378.

⁸³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 212.

Kasabası “yürük tâ’ifesi” için “Rumeli eyâletine mahsus bir gûne kâvmdir”⁸⁴ demektedir.

(15 Kasım 1660/12 Rebi’ülevvel 1071) tarihinde Melek Ahmed Paşa’nın Bosna valiliğinden (Varat Fatihi Serdar Ali Paşa’ya verildi.) alınarak Rumeli valiliğine atanması üzerine Bosna dolaylarından Rumeli’ne dönüş güzergâhında Vuçitrin şehri halkı için de Rumelili olmayı vurgulayacak şekilde anlatımda bulunur. Buna göre Vuçitrinlilerin az bir kısmı “*lisan-ı Bosnevi*” konuşur. Diğerleri genellikle “*Arnavûd lisânın ve Türk lisânı*” konuşmuş. Bunun için Evliya, bütün bunlardan oluşan yapıyı “*Bu şehir halkı cümle Rumeli kâvmidir.*” ifadesiyle açıklar. Sonuç olarak anlatım ibarelerinden ortaya özgün yani otantik mahiyette bir aidiyetlik çıkmaktadır. Bu da “Rumelili” olmaktır. Lakin bu durum Evliya’nın ifadelerine göre Dobruca ve Deliorman bölgesinde Çıtakların bazı niteliklerinden dolayı “*Dobruçalılık*” şeklinde açıklanmasının dışındadır. Rumelilik, “*Eyâlet-i Rumeli*”nde yaşadıkları ve bu bölgeye özgü oldukları içindir. Bu Rumelilik kavramı istilahta Osmanlı İmparatorluğu zamanında Avrupa topraklarında yaşayan Türklere olanlar şeklinde ifade edilmesine karşın Evliya Çelebi’de Yörükleri, Çıtakları, Boşnakları, Arnavutları ve diğer toplulukları kapsayabilmektedir. Hatta bu toplulukların konuşma dilleri Evliya’ya göre “*Eyâlet-i Rumeli lisân*”larıdır.⁸⁵

“Bu şehir halkı cümle Rumeli kâvmidir. Çokluk lisân-ı Bosnevi tekellüm etmezler. Ekseriyyâ Arnavûd lisânın ve Türk lisânın tekellüm ederler. Cümle çuka esvâblar geyüp serhadli kürk ve semmur alçak tâclı kırmızı kalpak geyüp kalpağın kürkün çevirüp kalpakları kenarında siyâh darayi pervazları görünüp teybend kuşak ve kortela varsak bıçak taşıyup kırmızı sıkma gümüş kopçalı çakşırlar ile kubâdî nazûk pabuç geyerler kim Eyâlet-i Rumeli lisânı böyle libâs-ı fahirelerdir.”

Ohri hakkında bazı bilgiler verdiği zaman Evliya, bir nevi bu yaklaşımdadır. Çeşitli toplulukları kapsamaktadır:⁸⁶

“Der-tenkil-i lehce-i mahsûs-ı ahâlî-i bilâd: Cümle halkı Bulgarca ve Urûmca tekellüm ederler, ammâ Arnavûdca bilmezler, zîra Rûmelidir, Arnavûdistân değildir. Lâkin fasîh ü belîğ lisân-ı Türkî bilirler. Gâyet şehri zarîf nüktedân nükte-şinâsân erbâb-ı ma’arîf âdemleri vardır.”

Bundan başka Evliya Çelebi, (15 Ramazan 1078/28 Şubat 1668) tarihinde Edirne’den Kandiye’ye gidiş güzergâhında Mekri kazasını anlatırken Mekri ve Ferecik kazalarında müslüman toplulukların müslüman olmayan Rumlardan az olduklarını ve birlikte yaşadıklarını anlatır: “*Müselmânları Urûmlardan azdır.*” Burada “*kâfir*” Rum halkının vasıflarından bahsederken bu kazaların “*kefere*” halklarının Rumca konuşmadıklarını ve Türkçeye yakın Çıtak lisanlarının bulunduğunu söylemektedir: “*Türkçe’ye yakın bir gûne Çitâk lisânları var.*” Ayrıca Dobruca bölgesinde Müslüman

⁸⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 219.

⁸⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 293, 294.

⁸⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 330.

kimliğine sahip görülen Çıtaklar bulunurken Mekri ve Ferecik'te bu insanlar müslüman olmayan topluluklardır. Onların dilleri hakkında bilgi veren Evliya, “*Der-beyân-ı lisân-ı Ahiryân-ı Çitâk*” başlığı altında tekrar Türkçe'nin yerel ağızlarından birini değerlendirir⁸⁷. Türkçe'yi ve Çıtak ağzını birbirine yaklaştırır. “*Ahiryân-ı Çitâk*” ifadesiyle de Müslümanlığı seçmiş, ihtida etmiş Rumlar için kullanılan “*ahiryân*”⁸⁸ tabirini Çıtaklar ile ilişkilendirir. Çıtakların oluşumlarında Rum kadın ve kızlarının da varlığını anımsatırcasına kullanmış olmalıdır. Ya da buradaki Çıtakların “*kefere*” yani müslüman olmadıklarını veya sonradan müslüman olduklarını anlatmak için ahiryân demiş olmalıdır.⁸⁹

“Evsâf-ı kal'a-i köhne-âbâd hisâr-ı Mekri ... Ve bu Mekre kazâsı ve Ferecik kazâsının cümle kefere re'âyaları aslâ Urûmca kelimât etmeyüp Türkçe'ye yakın bir güne Çitak lisânları var. Cümle beyâz abâ ve kebe geyerler müşekkel keferelerdir kim isti'mâl etdikleri lehçe-i mahsûsaları bunlardır.

Der-beyân-ı lisân-ı Ahiryân-ı Çitâk

Evvela bir işe acele etme dese, “hulalama” derler. Ve “gimiz de bile misik” ya'ni cümlemiz bile idik. Ve “saryife edelim acalur” ya'ni müşavere edelim nice olur. Ve “sulubayımız neçik buyurmuş eylece edesik” ya'ni voyvadamız her ne emr ederse öyle idelim. Ve her kelimatlarının aralarında “ankolayına” lafzın gayet ziyade isti'mal ederler. Ve dahi niçe kerre yüz bin güne elfaz-ı mühmeleleri var amma bu kadarca tahrir olundu.”

Çıtakların Rumeli'deki toplumsal konumlarının dışında Evliya, karakteristik vasıflarına ilişkin değerli bilgiler verir. Tipolojik ve fizyolojik özelliklerini belirler. Bu yönüyle Çıtaklara ilişkin olan düşüncelerini kayıt altına alırken kendi tavrını yansıtır. Kadınları ile erkeklerinin ahlaklı, cesur ve mert oldukları yönünde izlenimlerini aktarır. Örneğin, Niğbolu'daki Çıtakların erkekleriyle kızlarının edep ve terbiyeli olduklarını belirtirken⁹⁰, Silistre'dekilerin⁹¹ erkekleri, kızları ve kadınlarına ilişkin ayrıntılı değerlendirmelerde bulunur.

Kızlarını “*Çağâtayî ve Rum Nogâyı gözlü, çitâk sözlü, beyaz Bulgar yüzlü dilberânları olur.*” şeklinde betimler. Kadınlarını örtülü, edep ve terbiyeli, imanlı bir şekilde zikretmektedir: “*gâyet Salihâ ve mestûre ve mü'eddebe nisvânları var amma sahib-i isyânları azdır. Şurize canları pür-nâzıdır.*”

Çıtak erkeklerini ise Evliya, fiziksel özellikleri açısından orta boylu, güçlü, kuvvetli olduklarını, yaratılış itibarıyla de eli üstün, zevk sahibi olarak belirlemektedir: “*Eksêr vasâtü'l-kâme (orta boylu) tüvâna (güçlü, kuvvetli) ve zeber-dest (eli üstün) ve ehl-i zevk (zevk sahibi) âdemleri olur.*” Bundan başka Evliya'ya göre, Silistre'dekiler dinsel açıdan ehl-i sünnet ve'l-cema'at itikadında, namazlarını aksatmayan bir topluluktur. Hatta şehrin kışının sert ve şiddetli olmasına karşın sağlam vücutlu,

⁸⁷ Bk. Türkçenin yerel ağızları, Türk dilleri söz listeleri örnekler için. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 256.

⁸⁸ Ahiryân: müslüman olmuş, ihtida etmiş Rumlar. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 58.

⁸⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 36.

⁹⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 183.

⁹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 193.

kuvvetli olan Çıtakların ordu içindeki asker gruplardan Tatarlara benzediğini, Tatarlar gibi atlı savaşçılar olduklarını belirtir: “*yine Tatar gibi eğerli atlara süvâr olup sadak taşırılar. Bunlar Tatar seferinde yortarlar Tatar-şeh kâvmidir. Ammâ Çitâkdir.*”

Yine kahramanlıklarıyla Karye-i Göğemli'deki Dobrucalı Çıtaklar benzer özelliklere sahip durumdadır. Buradakiler Evliya'ya göre cesur, mert, yiğit, temiz imanlı Müslümânlardır:⁹² “... *bir alay pak-i tikâd sulehâ-yı ümmetden... tâ'ife-i feteyân, şeci' u bahâdırânlardır*”. Seyyah, Çıtakları ekseriyetle kabul edilmiş yargıların aksine çoğu imanlı, ibadetlerini yerine getiren bir topluluk oldukları birçok yerde tekrarlar. Mesela, Vidin güzergâhında Kızanlık kasabasındaki “*Yörük Çıtaklar*” kendi hallerinde garib-dost, yalnızların dostu, fakirleri kollayan, Müslümanlardır.⁹³ “*Zîrâ halkı gâyet musâllilerdir. Müselmânları çokdur, kefereleri azdır, ahâlisi ekseriyyâ Yörükândır. ... ab u hevâsı lâtif mahbûbu ve mahbûbe benâm belidedir. Halkı gerçi Yörük Çitâkdir, ammâ sulehâ-yı ümmetden kendü hallerinde garib-dost muhibb-i fukâra âdemler.*” Bunun gibi Yanbolı'daki “*Yörükân-ı Çıtaklar*” sulehâyı ümmetten helâl ve haramı ayırt ederek helâl peşinde olanlardır:⁹⁴

“Ve cümle halkı Yörükân-ı Çitâk'dır. Lâkin gâyet sulehâ-yı ümmetden kimesneleri çokdur. Cümle helâl yerler ve helâl geyerler. Ve re'âyâsı Bulgar ve Rûm ve Yahudi ve Sırf kefereleridir. Ve gâyet ganimet şehirdir. Sayd u şikârı bi-hadd ü bi-hisâb olduğundan selef padişahları cümle Kırım hanları ve hanzâdeleri bunda rehin korlar. Hanlığa müsta'id olduklarında Kırım'a hân ederler.”

Çıtakların bu gibi dinsel ve ahlaki tipik özelliklerinden başka Evliya, Rumlar ve Bulgarlarla Siroz'da yaşayan Çıtaklar ile Yörüklerin kadınlarını garib-dost olarak belirtirken örtülü, edepli ve terbiyeli olduklarından “*Rabi'a-i Âdevîyye*”⁹⁵’ye benzetir. Bunun dışında Siroz'un güzel ve hoş havasından dolayı halkının ten renklerini tunç rengi gibi kırmızılıkta olduğunu, insanların zinde vücutları ile sağlıklı göründüklerini, ihtiyarlarının oldukça ilerlemiş yaşlarına rağmen çevik ve tez canlı, güzel kızları peri gibi alımlı ve çekici, delikanlılarının mert olduğunu söylemektedir:⁹⁶

“... Ekseriyyâ re'âyaları Rum, Bulgar ve Çitâk ve Yörük kâvmidir. ... Letâfet ü tarâvet-i kesb-i hevâdan (güzel, taze, hoş hava) halkının reng-i rûyları humret üzre (tenleri tunç rengi gibi kırmızılıkta) olup zinde ve ten-dürüst (sağlıklı) olduklarından ma'âda ricâl makûlesi kemâl mertebe müsinn ü zâl-ı zemâne olup (ileri gelenleri ihtiyar ve aksakallı olmalarına rağmen) kuvveti gitmiş zânn olurken yine çapük ü çalâk (çevik ve tez canlı insanlardır) âdemlerdir. Merd ü zenân-ı cüvânân-ı peri rûyları gâyet çokdur. ... Cümle zenâneleri Rabi'a-i Âdevîyye gibi ehl-i perde (örtülü) olup”

Öte yandan Yazar, Seyahatname'de Çıtaklar hakkında genellikle olumlu ifadeler kullanırken Karaferye civarındaki Kazâ-yı Çehârşenbebâzârı'nı kaydederken “*kavm-i*

⁹² E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 201, 202.

⁹³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 91.

⁹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 26.

⁹⁵ “*Rabi'a-i Âdevîyye*”-Râbiat-ül-Adeviyye: İslâmın ilk devirlerinde yetişmiş meşhur kadın velî. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 871.

⁹⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 59-60.

Çıtâk-ı Yörükân”lara ilişkin “*kavm-i nâ-tırâş-ı kallâşlar*”⁹⁷ söylemini kullanmıştır.

Evliya’nın dikkatini bir seyyah olarak Çıtakların göstermiş oldukları konukseverlik, misafirperverlik çekerken Çıtakların a’yanı ile re’aya arasındaki ılımlı ilişkileri de hoşuna gitmektedir. Mesela, Niğbolu’dakiler bu şehrin bolluk içinde ve varlıklı bir yer olmasından dolayı zengin insanlardır. Genellikle Niğbolu’dakilerin dokumacılıkla uğraşanları ve usta terzileri vardı. Bu nedenle hanelerinin kapıları açık nimetleri bol olduğu gibi yabancılara ve yalnızlara evlerinde yer açıp ikramda bulunurlarmış. Diğer taraftan da devamlı olarak ileri gelenleri (a’yanı) re’aya ile ilişkilerinde “*re’ayaperver*” olarak halktan durumu kötü olan fakir insanları himaye ederlermiş. Aralarındaki iyi ve olumlu ilişkileri bozmaya çalışan, fesat çıkarıcıları şehirde bulundurmuyup çıkarırlarmış. Hatta iki farklı ekonomik seviyeden insanlar akrabalık bağları dahi oluşturmuştur:⁹⁸

“Ve bu şehri Nigebolı gayet ganime şehir olduğundan halkı gayet gani ve babları meftuh ve ni’metleri mebzul ve garibü’l-diyar kimesneleri hanelerine da’vet edüp ziyafet ederler. Ve da’ima a’yanı re’aya-perver olup fukarayı himaye edüp birbirleriyle hüsn-i zindeganeleri vardır. Birbirlerine adavet edüp nemam ü zemmamlık etmeyüp münafakat edeni şehirde komayıp cümle muhabbet üzere geçinüp akraba ve ta’allukat olmuşlardır.”

Benzer bir şekilde Silistre’nin de varlıklı ve zengin bir şehir olduğunu zikreden Evliya, bundan ötürü Çıtakların misafirlerini evlerine davet edip, saygı gösterip, ağırladıklarını açıklamaktadır:⁹⁹ “*Ganimet şehir olduğundan cemi’i müsafirine ri’ayet edüp müsafirine da’vet edüp ikram-ı it’at ederler.*” Diğer yandan Silistre’dekilerin yiyecek ve içecekleri şöyledir:¹⁰⁰

“Me’külât u meşrûbâtının memdûhu: Beyâz ekmeği ve semiz kıvırcık koyun eti ve sığır eti gâyet semiz ve lezîz olur. Ve şalgam-misâl bir güne şey olur, ana alabaş derler, gâyet lezîzdir. Semiz et ile kalye ederler, gâyet mukavvî ve seri’l-hazmdır. Şalgam lezzetine müşâbeheti var ammâ reng-i rüyu alaca olduğundan alabaş derler. Hakkâ ki yine âdem başı kadar vardır. Ve Tuna mâhilerinden morina balığı ve çığa balığı ve sazan balığı ve lom balığı (...) ve niçe yüz bin elvân mâ’ideleri vardır. Kim her biri bir ta’amdadır. Ve meşrûbâtından leziz keyfiyeti var bal suyu olur ammâ gâyet sekr verir. Ve Mu’âviye te’lîfi beyâz darı bozası güyâ cüllâbdır. Ekseriyâfukarâları bozaya ekmek doğrayup tenâvül edüp def’-i cû ederler ve âbdâr şıralu leziz üzümü olur. Ve la’lgûn vişnesi, kirazı memdûhdur.”

“Şâhseven” olarak nitelendirilen Menzil-i Karye-i Göğemli’deki Çıtakların misafirperverliklerini ise farklı bir anlatımla ele alır. Bu açıdan Çıtakların sabah-akşam konuklarına karşı nimetlerinin bol olduğunu belirtir. Hatta Göğemlililer, o gün bulunan misafirleri evlerinden ayrıldığı zaman bile kapılarını açık bırakırlarmış. Çünkü her zaman yeni misafirler görmek istedikleri anlaşılan bu insanların kapıları açık bulunan evlerine ardı sıra “*kırk elli atlı*” konuk olarak gelirmiş. Misafirlerine her şeylerini

⁹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 84. Nâ-tırâş: yontulmamış, tıraş olmamış, terbiye görmemiş, ham kaba. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 810. Kallâş: kalles, kancık, hilebaz, döneke. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 485.

⁹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 183.

⁹⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 193.

¹⁰⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 192.

sunarlarmış. Çünkü onların düşünce dünyasına göre “*Cenâb-ı Barî berekât-ı Hâlîl verüp bir kile tohumları elli altmış ve yetmiş kile verir*” bereket ve bolluk anlayışının önemli yeri olduğunu beyan eden Evliya, Allah’ın inayetine mazhar olmak amacıyla olduklarını dile getirmektedir. Bunun için Çıtaıkları, düşünülenin tersine temiz ve iyi niyetli, hoşgörülü, uysal olarak anlatmaktadır.¹⁰¹

“Amma müsafirine ni’metleri subh u mesa mebzuldür. Bir haneden müsafirin gidince ale’l-akib kırk elli atlı dahi gelir babları meftuhdur. Müsafire asla yok yokdur. Müsafire ri’ayetleri sebebiyle Cenab-ı Bari berekat-ı Halil verüp bir kile tohumları elli altmış ve yetmiş kile verir. Amma Dobrucalı deyü sehl mezmum ü müttehemlerdir kim şahseven deyü iftira ederler. Hâşâ sümme hâşâ şehi sevmezler amma padişahlar padişahı ve Habib Muhammedü’l-Mustafa’yı dürüst severler bir alay pak-i’tikad sülehâ-yı ümmetden müsafire katlanan alüfte ü aşüfte, hoş-sohbet âdemlerdir.”

Çıtaıkların misafirperverliklerine ilişkin anlatılardan başka Seyyah, Yörüklerle Çıtaıkların yaylak hayatına dair yaşayış biçimleri ile Sofya’nın Vitoş Dağı Yaylağı mesireliğinde karşılaşır. Bu yaylayı Rumeli’nin en yüksek yaylası olarak tanımlayan Evliya, Yörük ve Çıtak obaları içinde geçirdiği vakitleri hoş ve güzel olarak ifade etmekten açıkça söz eder. Yörüklerle Çıtaıkların yemek kültürlerini değerlendirmektedir. Yemek meraklısı olan seyyah, yiyecek ve içeceklerinden başka olarak dilek, talih, uğur inanışlarına dair ayrıntılara değinir. Seyyahın burada bulunduğu zamanlarda, haz alarak yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Hatta beş gün boyunca et, un ve süt ürünleriyle ilgili yiyip içtiklerini tek tek belirtmektedir. O kadar hoşuna gitmiştir ki, Yörüklere özgü bu yemekleri “*et’ime-i hafife*” yani hafif yemekler olarak görürken lezzetli yiyeceklerin büyümesine kapılıp kendini beslemeğe ve rahata alışıp, şişmanladığını söylemektedir.¹⁰²

“süd ve kaymak ve yoğurd ve gölemez ve hoşmerim ve tereyağıyla pişmiş bazlama ve damzırma ve sızırma ve katık ve teleme peyniri ve ağız ve ekir ve uyku ve ayran ve yayık ve pişi (hamur kızartması) ve katmerce ve poğaçâ ve ezme ve yazma misilli ta’amlar ki bu yaylalarda yürükâna mahsus et’ime-i hafifeleri tenâvül edüp semin kuzu büryânları ile ten-perver olup mücessem olduk.”

Vitoş Dağı Yaylasındaki mutlu geçirdiği vakitleri “*Yürükân ve Çıtakân kavmi içre kırk gün tamâm zevk edüp*” şeklinde ifade eder. Epeyce burada kaldığı anlaşılan Evliya ile Yörükler birbirlerine alışmış olacaklar ki bu yayladan Yörüklerin yol göstericiliğinde inmiştir. Dönerken de ihtiyar bir yörük, Evliya’yı kendi inanışına ve âdetine göre kutsal olarak kabul edilen bir yere götürür. Bu onların dilek ve uğur çeşmeleridir. Yörükler bu çeşme aracılığı ile talihlerine, geleceklerine, fallarına bakıp, uğurlu kabul ederlermiş.

Seyyah çeşmeye ilişkin dinlediklerini uzun uzadıya anlatır. İhtiyarın verdiği bilgiler çeşmeye dair eskiden beri anlatıla gelen ve çeşmenin kutsal bir mevki olduğunu

¹⁰¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 201, 202.

¹⁰² E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 228; Marianna Yerasimos, “Yolcunun Mutfağı”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, İstanbul 2012, s. 467.

gösteren menkıbevi inançlardır:¹⁰³

“...bir ihtiyar Yürük eydür: “bunda bir kayada çeşme vardır, ana tali’ çeşmesi derler. Varın anda tali’ dutun” deyü bizi ol dere içine götürdü. Ba’dehu meşakkât-i râhı çeküp giderken Sofyâvi Refi’izâde Şefî’i Çelebi eydür “Bu Türik kocasının bizi götürceği tali’ çeşmesi nedir, bilir misiniz” dedikte “Hayır bilmeziz ve görmemişiz” dedik.

Der-beyân-ı çeşme-i tâli’ ya’nî mutalsamât-ı çeşme-sâr-ı Eflatun-ı ilâhî: Şefî’i Çelebi eydür “Dinlen ey ihvân-ı vefâ! Bu çeşme ol ayn-ı zülâldir kim ömründe kan etmişse ve âlem-i sabâvetinden terü tâzeliğinde yef’allendi ise ol cereyân eden çeşmesârdan su alup nûş edemez. Eğer pâk-dâmen ise bilâ-tereddüd âb-ı hayâtundan nûş edüp safâ vü sürür eder. Nûş edemeyen halkdan hicâb eder. Halk arasında mezmûm-ı âlem ve bednâm-ı âmm olur. Böyle çeşmeye gitmek câ’iz mi?” dedikte niçe yârân eyidi. “Şefî’i Çelebi kırk gündür hâne-berdüş olup vatan-ı aslisine varup cum’a geceleri deynini kazâ edüp cemâl oynasâ gerek” dediklerinde Şefî’i Çelebi’ye bu güne kelâm-ı ta’n-âmiz bâr-ı sakil gelüp “doğuran kısrak utansın, gitmeyen zen-i fertüte olsun. Yürü baba yürük yürü, bize yol göster” diyerek azm-i râh-ı çeşme-i tâli’ deyüp gitmedeyiz, ammâ yârânların çoğu “Yolları sa’b imiş ve hayli tûl-ı dirâz yol imiş” demeye başladılar. Âhir ol cây-ı ma’hûd aynu’l-hayâta varup hıyâbân içre atlardan nüzûl edüp meks eyledik.”

Evliya Çelebi, gezip gördüğü yerlerde Çıtakların giyim-kuşamlarına dair de önemli bilgiler vermiştir. O giysileri anlatırken, giyim kuşam üzerinden bazen toplumsal statü veya zenginlik durumuna ilişkin bilgiler verir¹⁰⁴ bazen kişilerin ahlak ve temizliklerine dair çıkarımlarda bulunur. Mesela, Çıtaklar olmak üzere Eflâklı, Boğdanlı ve Bulgarların yaşadığı Niğbolu’daki a’yân u eşrâf, alas, kemha ve prankon çuha; Vasâtü’l-hâl (orta halli) kimseler, elvan boğası; ednâ hâlli (durumu iyi olmayan) kimseler ise durumuna göre giysi ve başlarına Tatar kalpağı giymektedirler¹⁰⁵. Silistre’de Çıtakların “A’yânı akmişe-i fahîre ve çuka-i gunâ-gun giyerler. ... Vasâtü’l-hâl olan fukâraları haline göre elvân bezlerle kaplı kürkler giyüp başlarına Tatar kalpağı giyerler. Askerî ta’îfesi yine Tatar gibi eğerli atlara süvâr olup sadak taşırlar. ... Bu şehrin zenâneleri yassı başlı olup elvân çuka ferrâce ve beyâz Karlova abâsı ferrâce giyerler.” giyinip kuşandıklarından söz eder. Ayrıca edep sahibi kadınları, açık saçık giyinmeyip örtülüdür.¹⁰⁶

Eski Zağra’da “Cümle elvân çukalar ve akmişe-i fahireler ve elvân suflar ve zağî ve mollâyî gunâ-gun siyâb” giyerler. Kentin “âb u hevâsı gâyet Memdûh-ı Rûm” olup, toplulukların görüldüğü ve sosyal ilişkilerin canlandığı pazara “Hususân Bulgar u Surf u Çitâk mahbûbeleri haftada bir şehrin bazarına geldiklerinden şehir pür-nûr olup aşıkân

¹⁰³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 228, 229.

¹⁰⁴ “Elbise sadece soğuk ve sıcaktan korunmak için bir örtü değil, şekli, modeli, kumaşın cinsi gibi çeşitli faktörleriyle bir statü göstergesidir. Osmanlı toplumunu meydana getiren insanlar maddi imkanları ve sosyal tabakalaşmadaki yerleriyle mütenasip olarak farklı kalite, desen ve renklerde elbiseler giymişlerdir. Bu çerçevede kıyafetler insanların mensup oldukları dine, sosyal sınıfa, mevki ve rütbelere göre çeşitlilik arz ediyordu. Öncelikle Müslümanların, Hıristiyanların ve Yahudilerin kıyafetleri birbirinden farklı idi. Üst sınıflar kaliteli yünü, ipekli kumaşlar, mevsimine göre kürk, kaftan giyerlerken, halk genellikle kaba yünlüler, ucuz pamuklu kumaşlardan elbiseler giyerlerdi.” Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2012, s. 178-179.

¹⁰⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 183.

¹⁰⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 193.

mesrûr” olur. Şehir nurla dolup âşıklar sevinirmiş.¹⁰⁷

Vitoş Dağı Yaylağı mesireliğinde de Evliya’ya göre güneş ışınları gibi sevilen yaylagüzeli Bulgar kızlarının bulunmasına rağmen onların güzellerinden ve sevilenlerinden daha çok Yörüklerin Çıtakların ve kaba saba insanların bile tombul, gelinlik, yıldız gibi temiz, gül yanaklı, tenleri kırmızılıkta olan kızları güzeldir.¹⁰⁸

“Ve Sırf ve Bulgar ve Voynuk kefere ve fecere çobanları var kim her biri başdarda karavanasına benzer, dirâz (uzun) kad çobanlarının kulübelerinde mahbûbe yayla güzeli Bulgar kızları var kim her biri birer pençe-i afitâb-ı âlem-tâbdır (güneşten yayılan ışıklar gibi). Amma bunların mahbûblarından ziyâde yürük tâ’ifesinin ve Çitâk halkının ve yobaz kâvminin ve mablaz tâ’ifesinin duledâr ve mücessem (tombul, gelinlik kız, göbekli) mahbûbe-i zamâne ve fitne-engiz-i (fesât çıkaran) cihâne duhter-i Pakize-ahterleri (yıldız gibi temiz kızları) olur kim her birinin reng-i ruyları humret (kırmızılık, kızılık) üzre olup gül-i gül ruhları ruhsare-i (gül yanakları) mahbub-ı Frengdir.”

Dırama’yı anlatırken rençberlik yapan Çıtakların beyâz abâlar giydiklerini belirtir.¹⁰⁹

Müslim ve gayr-i Müslim Rum, Bulgar, Çıtak/Yörük kavminden olanların bulunduğu Siroz’un bu insanları kızıl tenli, dinç ve sağlıklı oldukları gibi kuvvetten düşmüş zannedilen yaşlıları dahi çevik, tez canlılardır: *“Letâfet ü tarâvet-i kesb-i hevâdan hâlkının reng-i rûyları hûmret (kırmızılık, kızılık) üzre olup zînde ve tendürüst olduklarından ma’âda ricâl makûlesi kemâl mertebe müsinn ü zâl-ı zemâne olup kuvveti gitmiş zânn olurken yine çapük ü çalâk (çevik, tez canlı) âdemlerdir.”* Güzelleri *“cümle dilberânları gâyet garib-dost olup”*, kadınları örtülü ve terbiyelidir: *“Cümle zenâneleri Rabi’â-i Adeviyye gibi ehl-i perde (örtülü) olup... mü’eddebâne (örtülü, terbiyeli) gezerler.”* Şehrin bu insanların kendi işlerinde güçlerinin uygun bir şekilde geçindiklerini anlatır: *“Hattâ bu şehrin tâli’-i imâreti burc-ı mizânda bulunmak ile mizân hükmünce cemi’i ahâlisi i’tidâl (orta hal, uygun) üzre vezn-i mizân gibi geçinüp kendi hallerinde ve kâr u kisblerinde bir alay tüccâr kavmidir. Bir sınıfı a’yân-ı kibârdan ehl-i hizmetdir. Ve bir zümresi alimân-ı salihân-ı mü’minân-ı muvahhidân e’imme ve hutebâ ve mecmâ’-ı ulemâ, menbâ’-ı fuzâlâ ve mesken-i şu’arâdır. Ve ehl-i sanayi’leri gâyet alüfte ve aşüfte (uysal, hoşgörülü, yüzsüz) âdemlerdir kim beyt-i zührede bulduklarından cümle hevâyî san’ât olup sâz söz ve çeng-i rebâb ve def kudûm ve ney mûsikâr ve santûr ve tanbûr ve tanbûra-misâl sâzlara mâîllerdir.”* Kadınları, *“Evvelâ cümle dilberânları gâyet garib-dost olup semmûr Boşnak kalpağı geyüp Rûmeli gazileri gibi sıkma çuka dolamaları gümüş düğmeli ve çakşırları yine gümüş kopçalı ve kubâdî ve pabuçlu ve serhâddî kontoşlu dilberânları olur. ... Cümle*

¹⁰⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 214.

¹⁰⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 228.

¹⁰⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 55; Osmanlı İmparatorluğu’nda çeşitli kullanımları bulunan Rençber hakkında bilgi için bk. Cahit Telci, “Osmanlı İktisat Literatüründe Bulunan ve Günümüzde Hâlâ Yaşayan Bir Kavram: Rençber, *Türkler*, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara 2002, s. 714-717.

zenâneleri Rabi'a-i Âdevîyye gibi ehl-i perde olup serapa çuka ferrâce-i gunâ-gunlar geyüp başları yassı başlı olup beyâz dülbend makreme örtünüp yüzlerine siyâh nikâbları ve sarı paypuşları olup mü'eddebâne gezerler," Erkekleri, "A'yân-ı eşrâf ihtiyârları yine gunâ-gun çuka ferrâce ve semmûr kürk kontoşlar geyüp destâr-ı Muhammedî sararlar." Ayrıca Siroz'da yaşayanlar genellikle beyaz aba ve kebe giyerlerdi.¹¹⁰

¹¹⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 59, 60.

İKİNCİ BÖLÜM

RUMLAR

*“Şeniden key büved mânend-i dîde
(İşitmek nasıl görmek gibi olabilir?)” 9. Kitap, s.67.*

Modern dönem araştırmalarına göre Rum tabiri¹¹¹, Roma, Bizans İmparatorluğu’nu ifade etmek için “Romalı” manasına gelen bir telaffuzdur. Bu telaffuz, Anadolu, Balkanlar ve Akdeniz adalarını içine alan yani Bizans İmparatorluğu coğrafyasını da belirttiği gibi Osmanlı’da daha çok aidiyetler açısından Romalı’lardan kalma Yunan kültürüne, Hıristiyan inancına sahip olanları belirtmektedir. Tarihsel olarak 4. yüzyıldan sonra Doğu Roma’nın resmi dini Hıristiyanlık olmuştur. 7. yüzyılda ise İmparator Herakleios’un (610-641) emriyle İmparatorluğun resmi dili Latince yerine Yunanca yapılmıştır. Bunun üzerine Anadolu ve Balkanlardaki yerli halk üzerinde Ortodoks Hıristiyanlık ve Yunanca devlet eliyle yayılmıştır. Bizans yönetiminin politik uygulamalarıyla ortaya Rumlaştırma çıkmış, Romalı olarak bilinen Hıristiyan nüfus dille canlanan Yunan kültürü etkisi altına girmiştir. Antik Yunan kültürünün canlanmasıyla yeni Yunanlılar şekillenirken, onlara, Doğu Roma-Bizans sınırları içinde yaşayanlara Rum denmiştir. Hatta bir Arapça isim olan bu tabir, Romalı demektir. Arap diyarı dışından olanları tanımlamaktadır. Müslüman ülkede oturan Yunan asıllı kimseleri belirtmektedir. Kullandıkları yeni Yunanca ise Rumca demektir. Osmanlı İmparatorluğu’nda en kalabalık Hıristiyan unsur Ortodoks Rumlardır.¹¹²

2.1. Rum Kimliği

Evliya Çelebi’nin anlatılarından, Rumeli, Balkanlar ve Akdeniz adalarında yaşayan Rum halkların yaşayışlarının izlerini sürmek mümkündür. Seyyah, Rumları anlatırken aynı kökten gelmesine rağmen o günün Osmanlı dünyasında Romalı’lardan kalma Yunan kültürüne sahip Hıristiyanları ifade etmek için kullanılan değişik isimlendirmelere yer vermiştir. Açıkçası Evliya Çelebi, örneklerle ele alınan coğrafyada

¹¹¹ Rum kelimesinin sözlük anlamı için bk. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011, s. 574.

¹¹² O. Sakin, *a.g.e.*, s. 120-122; Franz Babinger, “Rum”, *İA*, c. 9, s. 766; “*Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Hıristiyanların çoğunluğu Ortodoks mezhebine mensuptur. Rumlar, Bulgarlar ve Slavlar Ortodoks mezhebine mensuptur.*” Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 58.

Rumî kültür kimliğine sahip Osmanlı kimliği içinde bir alt kimlik olarak yer alan Rumların kimliğini açıklamaktadır.¹¹³ Rumlara ilişkin “*Urûm (Urûm keferesi, kefere-i Urûm)*”,¹¹⁴ “*Rûm (Rûm keferesi, kefere-i Rûm)*”,¹¹⁵ “*Urûmşâ*”, “*Rûmşâ*”¹¹⁶ adlarını kullanıp, aynı yerlerde de “*Rûm ve Urûm*”¹¹⁷ adlarını beraberce zikretmiştir. Onun insan gruplarının ismini ibare değişikliği ile vermesi aslında sosyolojik boyutu ile açıklanabilir. Çünkü onlar aynı kültür çevresinde yaşayan dilleri dahi birbirlerine benzeyen ama inanç farkı bulunan halklar durumundadır.

Anlatı dikkatle incelendiğinde Rumlara ilişkin Evliya'nın kullandığı adlandırmaların özel bir anlam taşımadığı söylenebilir. Sanki yazar eserini kaleme alırken o an aklına gelen kelimeyi Türkçeleştirerek kullanmıştır. Yani Rumlara ilişkin isimlendirmeler tamamen yazarın bir üslup ve yazım tercihidir. “*Rûm*” ve “*Urûm*” ifadelerini genellikle Müslüman olmayanlar için kullanırken Müslüman Rumlar için de özellikle Seyahatname'nin bütün ciltlerinde “*ahiryân*” ibaresi kullanılmıştır. Evliya, Hıristiyanlıktan Müslümanlığa geçmiş, yani ihtida etmiş Rumlara ayrı bir kimlik olarak tanımlamış ve kendilerine “*kavm-i Ahiryân*” ve “*Urûmşâ*” adını vermiştir¹¹⁸. Bu durumu açık bir şekilde Seyahatname'de görmek mümkündür. Ayrıca Evliya, Atina'yı anlatırken “*kavm-i Yûnâninyân-ı Rûm*” ve “*kân-ı kavm-i Yûnâniyân*”¹¹⁹, Girit'in Aya Kudin Limanı hakkında bahsederken “*Rûm-ı Yunaniyân*” ibaresini kullanır. Başkaca, “*Yûnâniyân-ı Rûm*”¹²⁰ ve “*kavm-i Yûnâniyân-ı kefere-i Rûm*”¹²¹ olarakta kaydetmektedir. Bu adlandırma ile Rum kavminin diğer bir adı olan Yunan kelimesine yer vermiştir. Hatta “*Der-beyân-ı lisân-ı Yûnâniyân*” başlığı altında dillerine dair örneklemelerde bulunur¹²².

Abelyond'a ilişkin bilgi verirken ahiryânlardan bahsetmiş ve kurduğu cümlelerle bu topluluğun kimliğini açık bir şekilde ortaya koymuştur: “...cümle Rûm kefereleri

¹¹³ Osmanlı Kimliği kavramına ilişkin bir çalışma bilgi için bk. Salih Özbaran, *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri*, İstanbul 2004.

¹¹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 158, 203, 212, 217, 226, 278, 282, 283, 285, 289, 291, 313, 320, 321, 322, 335, 349; E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 209, 152, 161; E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 70, 91; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 87, 89, 112, 127, 257, 266, 277, 283, 287, 289, 294; E. Çelebi, *Seyahatname*, 9. Kitap, s. 124, 126, 132, 133.

¹¹⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 212, 213, 223, 227, 231, 232, 233, 269, 291, 306, 336, 349; E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 212, 255, 272; E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 169, 300, 315; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 36, 46, 47, 60, 73, 79, 80, 81, 86, 99, 100, 106, 107, 138, 139, 143, 154, 155, 158, 160, 165, 174, 239, 242, 248, 268, 272, 282, 285, 286, 340; E. Çelebi, *Seyahatname*, 9. Kitap, s. 67.

¹¹⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 95, 97, 100, 104, 106, 138, 150, 155, 157, 162, 170, 271, 275.

¹¹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 147, 311, 312; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 81, 83, 84, 95, 113, 122, 132, 133, 152, 243, 289, 292.

¹¹⁸ Ahiryân: Müslüman olmuş, ihtida etmiş Rum. R. Dankoff, *Okuma sözlüğü*, s. 58.

¹¹⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 118.

¹²⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 291.

¹²¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 194.

¹²² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 123, 124.

sakîndir kim müselmânları ahiryân kabilesidir."¹²³ Aynı şekilde Tırnovi ve Lonkanik'i anlatırken "... *Ve cümle on bir âded keniseleri vardır, zîrâ halkın ekseri keferelerdir. Müselmânları da anlardan dönme ahiryânlardır.*"¹²⁴ ve Hanya'dan bahsederken de "*kefereden müselmân olanlara (Rûm keferelerinin) bozma kavmi derler*"¹²⁵ şeklinde verdiği bilgiler ahiryanların Rumlardan mühtedi olduklarını göstermektedir. Evliya'nın yukarıdaki ifadelerinde ahiryanlar için dönme ifadesini kullanması bir tür kendisinin bu topluluklara ilişkin yargı ve yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Her ne kadar mühtedi olsalar da eski yaşam biçimleri ve dinlerine ilişkin gelenek ve alışkanlıklarını devam ettirdiklerini ima ettiği ahiryanlara zımnen eleştiri getirmiş ve hoşnutsuzluğunu bir şekilde izhar etmiştir.

Evliya'nın Müslüman Rumlara ilişkin aşağıdaki ifadeleri ise onun bu hissiyatını ve tavrını daha somut bir şekilde yansıtmaktadır. Tırnovi Şehri Müslümanlarından bahsederken kullandığı, "*ancak bir mahâlle-i müslimîn var. Anların da çoğu kavmi-ahiryândır, ya 'ni Urûm'dan dönme melez müselmân şekilli âdemlerdir*"¹²⁶ ifadeleri iyi bir gözlem gücüne sahip Evliya'nın, ihtida etmesine rağmen Rum Müslümanların daha çok "*Urûm*"a benzediklerini açıkça beyanıdır.

Ancak Evliya'nın Müslüman Rumları ifade etmek için kullandığı bir diğer kelime olan "*Urûmşa, Rûmşa*" basit bir adlandırmanın ötesinde Rumlardan ayırtırılmış bir kimliği ifade etmektedir. Mesela, Tırhala'da müslüman mahallesini anlatırken ve bu civardaki Fenerâbâdân Aşağı varoşu halkının Urumşa olduklarını belirterek dillerinin Rumcaya yakın "*Urûm gibi "Varmisik, gelmisik, olmisik ammâ neylemisik" deyü kelimât ederler*" olduğunu söyler¹²⁷. Mizistre/Misehor için de bazı bilgiler verirken bu kentte Müslüman, Yahudi ve "*Rûm keferelerinin*" mahallerinin bulunduğunu belirttikten sonra Urumşaların varlıklarını söyleyerek Müslüman olmayan Rumlar ile bunların alış verişte bulduklarını aktarmıştır:¹²⁸ "*Ve cümle on âded müselmân mahallâtlarıdır. Ve cümle beş cemâ'ât-i Yahûdilerdir. Ve cümle on bir mahalle-i Rûm kefereleridir. ... Ve mahbûb u mahbûbesi gâyet meşhûrdur kim eğer gılmânı ve eğer bintânı marâli ve gazâli gözlü ve şirin sözlü ve münevver yüzlü peri-peyker ve melekmanzar mahbûb u mahbûbeleri olur. Cemî'i halkı Urûmşadır, zîrâ şeb ü ruz ihtilât-ı bey' u şiraları Rûm kefereleriyle olup...*". Ayrıca yazar, Mora'daki müslüman Rumların konuştukları lehçelerinin "*Rumşâ*" olduğunu özellikle vurgulamıştır. Bu yönüyle

¹²³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 148.

¹²⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 154.

¹²⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 174.

¹²⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 87.

¹²⁷ Bu açıdan Robert Dankoff'un çalışmasına göre Urûmşa'nın Türkçe'nin yerel ağızlarından biri olduğunu söylemek mümkündür. Bk. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 256-258.

¹²⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 155.

Gaston'u anlattığında “Cümle halkı Urûmşa lisânlıdır, ammâ müselmânları cümle sâhib-i sülûk muhibb-i fukarâ âdemlerdir”¹²⁹ derken, genel ifadelerle söz ettiğinde Mora’daki müslüman (Rumşaların) Rumların “Ammâ halkının lisânları Urûmşadır. Lâkin sülehayı ümmetden âdemleri çokdur. Ve muhibb-i garibü’-d-diyâr, anka sahîb-i kerem ve sahîb-i çerâğ-ı efrûhte hanedân sahibi velîyyü’n-ni’âm âdemleri”¹³⁰ olduğunu açıklar. Fakat Evliya, Mora Vilayeti’nde dört dilin konuşulduğunu açıklıkla yazmaktadır. Manya’da Rumların Rumca/Yunanca konuştuklarını söyler ve kendilerine özel dillerinden söz eder. Manya ağzından “Der-fasl-ı lisân-ı kefer-e-i İç Manyata” başlığı altında kelimeler ve bir dörtlük aktarır¹³¹. Benefşe yakınlarında “Çakona keferesi dili” konuşulduğunu ve hatta gelenekleri ve tipolojileriyle diğer Rumlardan ayrılan Çakonyalıların kendine özgü dillerinin olduğuna dair “Der-beyân-ı lisân-ı kefer-e-i kavm-i Çakona be-vilâyet-i cezîre-i Mora” bahsinde Çakonya ağzı ile ilgili örnek kelimeler verir¹³². Vostiçse ve Kalavrata taraflarında Arnavutça konuştuklarını açıklar¹³³. Mizistere’de ise Rumşaların lisanlarının “Rûmşa, Urûmşa” olduğunu zikretmeyerek, açık ve güzel bir tarzda Rumca konuştuklarını “Der-fasl-ı murabba’ât-ı lisân-ı Urûm” alt başlığı içinde verdiği Rumca-Yunanca bir şiirle aktarmaktadır.¹³⁴

“Cemî’i halkı Urûmşadır, zîra şeb ü rüz ihtilât-ı bey’u şîraları Rûm kefereleriyle olup fasîh Rûm lisânı tekellüm eder müselmânları var.”

Klapsete matya mu klapsete
Na kamete mekevrisi
Na'rthi to dilburako mu

¹²⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 138.

¹³⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 170.

¹³¹ “Murabba’ât-ı lisân-ı Manya Rûmu

Fesanesa lesa lesa ke firitye setu karavi, Le le le le le le le le le le,

Lefkada kemü peda kemü maro matyemu yuvuravi, Le le le le le le le le le le,

Tun zarifun tanbiçar yotomor fonda palikarvuy, Le le le le le le le le le le,

İhayinke gohatunaki. hapayis tohama merravi, Diğer le le. Niçe güne terennümâtları var.

Beşi onu bir yere gelüp rehâvî makâmında savt-ı hazîn ile gâyet musanna' tahrîrâtlar ederler, anlara mahsûs âğâzelerdir.” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 268.

¹³² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 158. Bu husuta bir değerlendirme: Hayati Develi, “Evliya Çelebi’nin İzinde (8. Cild, 11. ve 12. Yolculuklar)”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, İstanbul 2012, s. 436.

¹³³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 170.

¹³⁴ Aslı ve seyahatnameden çevirisi, E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 155, 156. Robert Dankoff’ın çeviri denemesi:

“Ağla gözlerim ağla,

Bir pıncarcık olsun da

Dilberciğim gelsin de

Doldursun (testisini?)

Kara karga neyin var?

Kanatların ne kara

Yumurtan da karadır

Civcivlerin de kara

Elem varsa kalbinde

Gel gözyaşı dökelim

Tatlı bakışlım benim.” R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 263.

Ke na yemisi bikre

Ağla gözüm ağla, yaşlarından bir çeşme olsun, benim dilberim gelsin, içsin de kansın

*Bre ti kiz mavre koraka
K' e' da ftera su mavra
K' ene t' avga su melana
Ke ta pulya su mavra*

Sana ne oldu ki siyah kuş, senin kanatların, senin yumurtan, senin yavruların siyahtır.

*An eksi bono
is tin kardya
Ela na kleme
dama matakya mu*

Senin de yüreğin sızlıyorsa, benimle beraber ağla.

Evliya'ya göre müslüman Rumlarla müslüman olmayan Rumların dilleri Rumeli'den güneye inildikçe Rumca=Yunanca etkinliğini sürdürürken, Rumeli içlerindeyse açıklamaya çalıştığı Rum lisanı Türkçe'nin tesirindedir. Mesela, Gölükresi¹³⁵ ve Yenişehir'de¹³⁶ Türkçe'nin tesiriyle “*varmisik, gelmisik, o bizim efendimistir, ya niçi bize gelememişiz, hasretiniz anmisik, belkim bize gelmemiş, deyü çok bakmisik*” gibi cümlelerle -sık, -sik lafzının çokça tekrar edildiği bir şekilde Türkçe'nin karışımıyla ve bazı ağız farklılıklarıyla eş değer görülmektedir.

Eserde sıkça bahsedilen Urumşa/Rumşalar, Seyahatname'nin yalnızca sekizinci kitabında Atina dolaylarını, Mora Yarımadasını ve Girit Adasını anlatırken Müslüman Rumları ifade etmek için kullanılmıştır. Urumşalar, Müslüman olmaları ile diğer Rumlardan ayrı gösterilmiştir. Ancak Evliya, bunları doğrudan Rum kökenli olarak tarif etmez. Ona göre bunların bir kısmını mühtedi Rumlar olarak gösterirken bir kısmını da Müslüman Türklerle Rum kızlarının evliliği sonucu oluşan topluluk olarak tanıtmaktadır. Evliya Girit'teki Zeban kasabası hakkında bilgi verirken bu hususa açıklık getirir:¹³⁷ “*Bunda benî âdem az kaldığından bir avret ya bir bâkire kız bir âdeme beş altı kise ergenlik verüp bir müselmâna varır. Ekseriyyâ avretleri niçe yüz müselmânların cümle kefare kızları ve avretleridir kim bu diyârın âdetleri böyledir. Anniçün cümle evlâd, ehl ü iyâlleri ve kendüleri dahi Rûmca ve Türkçe kelimât ederler, ammâ Rûmşa kavimdir.*” Bu ifadelerden Urumşa/Rumşa adı verilen toplulukların hem Rumca hem de Türkçeyi konuşan evlilik yoluyla Rum ve Türk karışımı bir etnik topluluk olduğu anlaşılmaktadır¹³⁸.

¹³⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 311.

¹³⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 89.

¹³⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 275.

¹³⁸ “*Ayrıca, ihtida eden Rum kadınlarıyla yapılan evlilikler sonrası doğan çocuklar, annelerinden dolayı Rumca eğitim ve terbiye aldıklarından adada konuşulan yaygın dil Türkçe değil Rumca olmuştur.*” Abdullah Aydın “Divan Şairlerinin Girit'te Rumlara ve Rumcaya Yaklaşımları, *Turkish Studies*

Evliya, Urumşa topluluğunun yanı sıra özgün bir lisan olarak Urumşa diline de dikkat çekerken, mesela Rum, Bulgar, Latin ve Ermeni “*keferelerinin*” yaşadığını, Yahudi ve Frenglerin bulunmadığını söylediği İzdin’i açıklarken “*Evvelâ vilâyeti Rûm olmağile ekseriyyâ halkının lisânları Rûmşa olup fasih u belîğ Rûmca ve Türkçe kelimât ederler*”¹³⁹ der. O, Mora’nın merkezinde Urumşa dilinde konuşan Müslümanlardan bahsettiği gibi bazı bölgelerdeki “*nefs-i Mora’nın cümle mü’min ve muvâhhid müselmânlarının lisânları Urûmşa*” olduğunu söyler¹⁴⁰. Onun ifadelerinden Urumşa’nın Rumca ve Türkçe karışımı bir lisan olduğu söylenebilir. Buna karşın Müslüman olmayan Rumlar ve Urumşa’ların fasih bir şekilde Rumca konuştuklarına da zaman zaman vurgu yapar.¹⁴¹ “*Cemi’i halkı Urûmşadır, zîrâ şeb ü rûz ihtilât-ı bey’ u şirâları Rûm kefereleriyle olup fâsîh Rûm lisânı tekellüm eder müselmânları var.*”

Evliya, Rum adına ilişkin olarak yine Mora’daki “*Urûm keferesi*”, “*Arnavûd kefereleri*” ve Yahudilerin yaşadığı Ballıbadra’yı anlatırken bu kez halkını “*Rûmyor*” demektedir. Evliya’ya göre onlar Rumca konuşmaktadırlar.¹⁴² “*Ve halkı Rûmyordur, cümle Rûmca kelim edüp cümle re’âyaları Urûm keferesi ve Arnavûd kefereleridir*”. Bu insanların müslüman olmayan Rumlar olduğu açıkça ortadadır.

Ayrıca Evliya’nın bu yer hakkında verdiği bilgilere göre İslamın yayılmasında efsanevi ve menkıbevi bir kişilik olan Müslüman olmayan Rumlar arasında Sarı Saltık kültürünün varlığı görülmektedir. Çünkü rivayetlere göre Hristiyan keşişi kılığına girip, İslam dini konuşulduğunda rahipleri İslama ısındırıp Müslümanlığı kabul etmelerini sağlarmış. Sarı Saltık 13. yüzyılda Hacı Bektaş Veli düşüncesinin Balkanlardaki ilk temsilcisi durumundadır.¹⁴³

“Der-beyân-ı ziyaretgâh-ı Ballıbadra: Evvelâ Sarı Siddik Baba: Rûm kefereleri dahi ziyaret edüp “Bizim İsvet Nikolamız olan Sarı Saltık Sultan budur” derler. Türbedârlarına nezerâtlar verüp ziyaret ederler. Cümle hâkimler üskes men’ edemediler.

Ziyaret-i Yovani Baba kuddise sırrûhu: bunu dâhi Rûmlar “Bizim Hazret-i İsâ halifelerinin on ikinci halifelerinden Yovani halifedir kim bizim havâriyyunlarımızdandır” deyüp ziyaret ederler. Ve Hazret-i İsâ’ya nazîl olan kitâb-ı İncil ayetlerin bu bir yere cem’ etdi, deyü i’tibâr ederler.”

Evliya Çelebi, Urumşalarla ilgili kimliklerini belirleyici bazı tespitlerde de bulunmuştur. Mudunuç halkını anlatırken halkı iki kısma ayırmış, bir kısmını dindar ve ehl-i sünnet, diğerlerini de mutaassıp bir topluluk olarak göstermiştir. Bu iki grup arasında ise geçmişe dayanan bir anlaşmazlık hatta bir çatışma olduğunu belirten

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, Ankara, s. 869.

¹³⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 100.

¹⁴⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 132, 138.

¹⁴¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 155.

¹⁴² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 131, 132.

¹⁴³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 132, 133; Coşkun Kökel, “Sarı Saltık ve Balkanlarda Alevi, Bektaşî Kültürü”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 43, Ankara 2007, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/43-117-123.pdf> (16.04.2013-19:20).

Evliya, bu durumu eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatır ve her iki tarafın vasıflarından da bahseder:¹⁴⁴

"Hakka ki ehl-i sünnet ve 'l-cemâ'ât pâk-mezheb ve pâk-i'tikâd fukaraları var. Hususân pişvâ-yı tarik sahib-i seccâde olan Arslan Dede, hâfız-ı Kur'ân bir can-ı dervîşândır kim savm-ı Davûd ile mukâyyedir, demlerine hû. Bir temâşa-yı gâribe zuhûr edüp niçe yüz âded Mudunuç halkı İzdin şehrinden kadı getirüp tekye fukarâlarından mâl ve esbâb u eskâl tâleb etmeğe başladılar. Meğer bu Mudunuç hâlkı muta'assıbından bir alay Urûmşa kâvim olup Sultân Veliyullâh'a ve gâyri kibar-ı evliyâlara kâvm-i münkirinlerden imişler, bu tekyenin niçe bağ u bağçe ve niçe mezariatların mülkiyet üzre alup tasarruf etmişler imiş. Hikmet-i Hudâ küffâr dahi gelüp ol münkirînlerin emvâl ü erzâkların alup ve ehl ü iyâllerin esîr edüp götürdükde bunlar dervîşânlara yapışup, "Sizin mâlları küffâr götürürken bâr-ı sakîl olmağile birağup bizim mâllarımız dahi birağup siz bizim tekye mâlîdır deyü sahrâdan mâllarımız değşirüp bu tekyeye getirmişsiz." Kadı-i İzdin huzûrunda da'vâ etdiklerinde dervîşân eyitdi: "Bire âdemler, küffâr bizim cihâz-ı fakr olan eşyâlarımız ve matbahın suhûn ve tencerelerin götürüp gitdiler. Ve âsitâne içinden çerâğdân ve şem'dân ve birkaç Kelâm-ı şerifleri alan kâfirler yanup kap kara kül olup kaldılar" deyince hemân bir âdem, "İşte benim iki Kelâm-ı izzetim ve bu kadar mâlüm alındı, sizdedir" deyüp doğru kabr-i şerife girüp kadı ve hakîr huzûrunda hemân üç aded büyük Mushaf-ı şerifi rahleler üzre alup, "İşte bunlar benimdir" deyü kapudan taşra çıkarken herîf-i zarîf depesi üzre yıkılıp cân ber-cehennem kapkara yanup kaldıkda fukarâlar yerden Kelâm-ı şerifleri alup yine yerlerine koyup hakîr âlem-i hayretde dem-beste kalup hemân hüddâmlarımla bu meyyitlerin lâşe-i murdârının elinden ayaklarında taşra sürüyüp mezkûr keferelerin lâşeleri arasına birağup cümle kavm-i Mudunuç bu hâli görüp firâr etdiler. Fakîr kadı, İzdin'den geldiğine peşimân olup ol dahi el-azametullâh deyüp atına süvâr olup İzdin'e gitdi."

2.2. Karakterleri ve Fiziki Özellikleri

Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde insanların özellikleri hakkında oldukça özgün değerlendirmelerde bulunmuştur. Bazen kişisel bir portreden bahsederken bazen de bir kavmin veya bir topluluğun karakterini anlatmıştır. Seyyah, Rum karakterini çeşitli açılardan ele almış ve eserinde yansıtmıştır. Fiziki yapıları, davranışları ve huy/ahlakları üzerinden Rum karakterine ilişkin önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Evliya'nın karakterlere ilişkin verdiği bilgiler, kendi görüşleri olduğu kadar içinde yetiştiği ve hâkim güç olan Müslüman toplumun yaklaşımlarına da ışık tutması açısından önemlidir.

Seyahatname'deki Rumlara ilişkin anlatılar, bu kavmin basmakalıp bazı yargılarla değerlendirilmediğini, seyyahın gezdiği coğrafya ve gördüğü topluluklara göre farklı özellikler gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu yüzden Seyahatname'de tek bir Rum karakteri değil oldukça değişken Rum karakterlerine rastlanmaktadır.

Evliya Çelebi'nin Rumlara ilişkin tanımlamalarında ilk dikkati çeken husus dinsel kimlikleridir. O, Rumları Müslüman olmayışları yönüyle öteki olarak niteler ve tasvir eder. Müslüman olmayanları "kefere" ve "müşrik"¹⁴⁵ şeklindeki olumsuz ve ötekileştirici ifadelerle tavsif etmiş ve zaman zaman aşağılamıştır¹⁴⁶. Mesela,

¹⁴⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 104.

¹⁴⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 281.

¹⁴⁶ Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde gezdiği ülkeleri ve insanları nasıl anlattığı sorusuna cevap arayan ve doğu-batı ikileminde iktidar ve iktidarsızlık bağlamında Doğu'yu güçlü, Batı'yı güçsüz olarak algıladığını, yeri geldiğinde de Batı'yı övebilecek şekilde beğenisini ifade ettiği gösteren bir çalışma

Kalamatya'dan söz ederken Müslüman olmayan Rumları “*kavm-i Rûm-ı mezmûm*” zemmolunmuş, ayıplanmış, beğenilmemiş, yerilmiş insanlar olarak nitelendirmiştir.¹⁴⁷

Eserin birçok yerinde yazar, Rumların hoş olmayan yönlerine dikkat çekmiş ve onları ağır bir dille sıfatlandırmıştır. Mesela, İsterabâd hakkında bilgi verirken bir kısım Müslüman halktan olan insanlar ile birlikte yaşayan ve gayr-i Müslim olarak ifade ettiği Bulgarlar ile Rumları anlatırken “*na-saz Lâz-ı haylaz*” (nâ-sâz: uymaz, uygunsuz), “*akûr kelb-i zebândıraz*” (kuduz köpek gibi dil uzatan) ve “*mütemerrid*” (dik başlı) olarak nitelendirmiştir.¹⁴⁸

Benzer olarak karmaşık bir şekilde birinci kitapta Rumlar ve Yahudilerin yaşadığı Arnavutköy'ü anlatırken “*Rûm keferelerinin ekseri kavm-i Lazdır. Ve cemâ'at-i müslimîni gâyet azdır*” diyor¹⁴⁹. Benefşe kazasındaki Çakonya Kalesi'nde Rumları (kefere) huysuz, işsiz, hareketi kötü insanlar olduklarını anlatmıştır.¹⁵⁰ “*bir alay kâfir-i bed-hûy bed- kâr bî-kârlardır.*”

Manya dağları Rum topluluklarının da asi, eşkiya olduklarını söylemiştir.¹⁵¹ “*kavm-i asi keferelerdir.*” Bu yüzden Manya bölgesinde Bardunya'daki Rum halkı asi Dış Manyalılarından korktukları için kale dışına pek çıkamamaktadırlar. Ya kale içindeki evlerinde ya da ovada küçük küçük çiftliklerde yaşamlarını devam ettirmek durumunda kalmışlardır.¹⁵² “*Her bâr Manya küffârıyla savaşı-ı perhâş edüp mahbûb u mahbûbe Manya kızları ve gulâmları getirüp her gün ceng ü cidâlden hâlî değillerdir. Ve bu kal'adan taşra Manya küffârı havfından aslâ evler yokdur. Ancak küçük külle gibi çiftlikleri çokdur, zîrâ gâyet mahsûldâr sahrâsı vardır.*” Çünkü Dış Manya Rumları müslüman olmayan eşkiya ve korsanlık vasıflarına sahip kötü karaktere sahiplerdir.

Kanlı Kastel (Girit) dolaylarında ise Rum gençlerinin kızgın, öfkeli ve hiddetli olduklarını belirtir.¹⁵³ “*mahbûb u mahbûbe Rûm keratsaları çokdur ammâ gazûblardır.*” Hatta yazar, yergisini sürdürürken bu yöredeki Rum kızlarının güzel olmadıklarını özellikle vurgulamıştır: “*ve mahbûbeleri ol kadar memdûhalar değillerdir.*”

Bununla birlikte seyyah, birçok yerde Rumları övmüştür. Hatta seyyahın yergiden daha çok Rumlara ilişkin övücü cümleleri karşımıza çıkar. Evliya, Rumların azimli, yetenekli, sağlıklı, kuvvetli, kadınlarının güzel, erkeklerinin yakışıklı, manevi

hakkında bilgi için bk. Arzu Ereklî, “Seyahatname’de Ötekine Bakış”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, İstanbul 2009, s. 147- 154.

¹⁴⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 152.

¹⁴⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 208, 209.

¹⁴⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 223.

¹⁵⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 157.

¹⁵¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 169.

¹⁵² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 156.

¹⁵³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 247.

açıdan ahlaklı, terbiyeli, temiz, saf ve hoş olduklarından bahsetmiştir. İlginç benzetme ve betimlemeler ile fiziksel özelliklerini anlatmıştır.

Rumların mücadelecî bir yapıya sahip şekilde, bıkmadan ve yılmadan çalışan, güçlü, kuvvetli insanlar olduklarını Yenice-i Zağra'yı anlatırken belirtir:¹⁵⁴ *“Halkı Rûmeli Çıtâğı ve yürüğüdür. Ve re'âyası Rûm u Bulgar keferesidir kim gâyet rençber kavm-i Ferhâd'dır.”* Anlatısının değişik yerlerinde başta Rum kızları olmak üzere Rum gençlerinin güzelliklerini övmekten kendini alamaz. Örneğin, Arnavutköy'de Rum erkeklerinin seçkin ve üstün olduklarını belirtir:¹⁵⁵ *“Rûm mahbûbları mümtâzdır.”* Rum gençlerinin güzelliklerini genellikle yaşadıkları şehir veya kasabaların havasının güzelliğine bağlayarak açıklar:¹⁵⁶ *“mahbûb u mahbûbesi memduhdur (medholunmuş, övülmüş, övülecek). Zîrâ âb u havâsı lâtifdir.”* Bu gibi Evliya'nın medh edici tutumunu sıkça rastlamak mümkündür.

Evliya, Yanya şehri üzerine söz ederken re'ayasının *“Rûm ve Arnavûd kefereleri”* olduğu ve özellikle bu iki topluluğu Rumca okuyup yazdıklarını dikkat çeker. Kuvvetleri yerinde insanlar olduklarını belirtir. Onları dev gibi iri yarı bir şekilde güçlü ve kuvvetli olup, azimli çalışmaları sonucu varlıklı bir halde olduklarını aktarır:¹⁵⁷ *“Der-câme-i eşkâl-i aceblü-yi re'âyâ vü berâyâ: Cümle re'âyâsı Rûm ve Arnavud kefereleri olup... ammâ gâyet dîv tûvânâ zeber-dest ve rençber Ferhâd-vâr çalışır re'âyâları vardır ve gâyet ankâlardır.”* Fakat seyyah, burada mekânın belirleyici olduğu görüşündeki tavrını destekleyerek genç kızlarını görmediği için olsa gerek sadece halkının iyi özelliklerini delikanlılar üzerinden ifade eder. Fiziki, mizaci, konuşma ve yazma dili gibi çeşitli özellikleri açısından erkeklerini değerlendirir. Sadece erkeklerini anlatmakla yetinmeyen yazar, dilberlerine dair terbiyeli, kıymet bilir bir özelliğe sahip olduklarını ve benzerlerinin varlığını kendi üslup tarzına göre yücelterek dikkat çeker:¹⁵⁸

*“Der-sûret-i çîn-i meh-cebîn mahbûbe ü mahbûbât: Belgrad-ı Arnavudluk arzında olmak ile hevâsının letâfetinden mahbûbelerin görmedim ammâ mahbûb mâh-pâre cûvânlarına aşk olsun. Her biri hüsn-i cemâlde (güler yüzlü) ve lûtf-i i'tidâlde (uygun tavırlı) olup kelimâtları cümle mevzûn (düzenli) ve dişleri cümle misl-i dürr-i meknûn (inci tanesi gibi) cümle sîm-beden (gümüş vücutlu) ve nâzûk-endâm (nazik, kibar) mahbûbu'l-kulûb ehl-i ırz (namuslu) fetâları var. Söze gelseler bedî'u'l-beyân ve fasîhü'l-lisândırlar (açık, anlaşılır) ammâ lisânları Urûm lehçesine meyyâl kelimât ederler. Ve fasîh ü belîğ Rûmca bilüp okuyup yazarlar, zîrâ Rûmeli vilâyetinin güzide yeridir. Hulâsa-i kelâm böyle mahbûb kadir-şinâs (değerbilir) dilberânları meğer Mora ceziresinde Koron kal'asında ola.
Der-kabâ-yı eşkâl-i merd-i meydân: ... Gâyet âşık-perest dilberânları olur ammâ mü'eddeblerdir, zîrâ yiğit vilâyetidir.”*

¹⁵⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 212.

¹⁵⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 223.

¹⁵⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 212.

¹⁵⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 291, 292.

¹⁵⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 291.

Yazar, anlatısında söylediklerinin değerini artırmak için kıyaslama yöntemini oldukça belirgin bir şekilde kullanmıştır. Kendisi karşılaştığı durumlar karşısında kayıtsız değildir. Okuyucusunu ya da dinleyicisini heyecanlandırma peşindedir. Bunun için coğrafi yapının etkisi altına giren insanın fiziki ve manevi güzelliğinden dolayı eş ve benzerlerinin az olduğunu dile getirerek, önemlerini artırır.

Misal olarak, ılıman bir iklime sahip olduğundan Abelyond'un ipek fistanlı Rum genç kızlarını güzel Freng kızlarına benzetme ihtiyacı duymuştur:¹⁵⁹ “*Âb u hevâsı sevâhil olup i'tidâl-i havâ olduğundan harîr fisdanlı Urûm keratse*¹⁶⁰ kızları olur kim *gûyâ mahbûbe-i Frengdirler.*” Keza Evliya, yalnızca Freng kızlarının güzellikleriyle özdeşlik oluşturmaz. Aynı zamanda İç Manya'daki Vitiloz köyü insanların görsellikleri ile Frenkleri ilişkilendirir. “*Freng gibi saçlı olup*”¹⁶¹ ifadesiyle Rumların uzun saçlı olduklarını belirtmiş olsa gerektir. Aynı doğrultuda “*Urûm kefereleri*”nin yaşadığı, “*güzel ve hoş Sulihal Yaylası'na*” yakın Kulfal obası, Silpova, Pokravenik köyleri ile Hasanköy'de cilveli, nazlı, güzel, iyi huylu Rum kızları ve kadınlarının bulunduğunu övgüyle belirtir.¹⁶² Gölikesri'nin gençlerinin de Sakız adasında bile örneklerinin bulunmadığını ve insanın aklını başından aldıklarını anlatır:¹⁶³

*“ammâ gâyet ehl-i tab' geçinüp fodul ve ehl-i zevk âdemlerdir, ammâ ehl-i sünnet ve'l-cemâ'âtden geçinir âdemlerdir. ... Ve âb u hevâsının letâfetinden Rûm muğpiçe*¹⁶⁴ *gulâmları var kim cezire-i Sakız'da eyle mahbûb gulâm-ı Mesih yokdur. Ve mahbûbe keratse kızları var kim her biri fisdan-ı harîrlerinin damenlerin (etek) der-miyân edüp (ortaya çıkmak, ileri sürmek) tavus-ı bağ-ı cinân gibi refât etdikde görenin aklı gider.”*

Halkının tamamını Rumların oluşturduğu Fener Kasabası'nda ise genç kız ve delikanlılarının benzerinin sadece Atina ve Sakız'da bulunduğunu, Rum gençlerinin güzelliğini yine başka bir yerdeki Rum gençlerine benzeterek yüceltir:¹⁶⁵

*“Âmmâ hevâsının letâfetinden Rûm keratsaları ve keralana*¹⁶⁶ *kızları ve muğ-piçe Rûm ciivânları var kim misilleri meğer Atina şehrinde yahûd cezire-i Sakız'da ola.”*

(Şaban 1073/Mart-Nisan 1663) tarihindeki Alman seferine giderken Vidin şehri ve Tuna yalısı dolaylarında “*karındaşımız*” dediği Haraccı Mustafa Ağa ile görüşüp, konuk olduğu ve ondan ihsân olarak itibarlı bir at aldığı Keçideresi köyü “*Urûm ve Bulgar kızlarının*” güzelliklerinin etkisi altında kalmıştır. Bunların ancak Şam yakınlarında Havran şehri güzelleriyle eşdeğer olduklarını belirtir. Hatta yazar, fiziki

¹⁵⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 147.

¹⁶⁰ Keratsa: genç kız, genç kadın. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 146.

¹⁶¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 266.

¹⁶² E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 312.

¹⁶³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 311.

¹⁶⁴ Muğ-piçe: muğ-beçe: 1.mecusi çocukları 2. Meyhaneci çırakları. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 663.

¹⁶⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 272.

¹⁶⁶ Keralana: genç kız. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 146.

özelliklerini verdiği bu kızların vücut güzellikleri karşısında haz alırken az kalsın “Kızılelma ve Alaman ve Ungurus gazâların feramûş edeyazdık” diyerek amaçlarını hatırdan çıkarıp unutmak üzere olduklarını söylemektedir. Çünkü Bulgar ve Rum kızları Evliya’nın gözünde köyün havası ve suyunun hoşluğundan dolayı al elma yanaklı, kırmızı kiraz dudaklı, ceylan gözlü, şirin sözlü, parlak yüzlü olup, her birini sanki ifade etmekle anlatılamayacak peri kızları şeklinde olduklarını betimleyerek fizyolojik olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁷

“Kârye-i Keçideresi... Âb u hevâsının letâfetinden bu karyede al tebekânî elma yanaklı ve lâ'l-gûn kiraz dudaklı ve marâli ve gazâli gözlü ve şirin sözlü ve münevver yüzlü Bulgar ve Urûm kızları olur. Hûda-ı Hallâk'a ayândır gûyâ her biri birer banû-yı perizâdlardır kim ta'bir ü tavsîf olunmaz. Misilleri meğer Şâm-ı cennet-meşâm kurbûnda şehri Havrân güzelleri ola. Hâsıl-ı kelâm amedâne bi-haber iken bu belîde içre mahbûbanlar ile sadikâne cemâl-i ba-kemâl temâşâsı zevklerin edüp az kaldı kim Kızılelmâ ve Alâmân ve Ungurus gazâların feramûş edeyazdık.”

Evliya, Avrethisar'da Sırlar ve Bulgarlarla birlikte yaşayan Rum erkeklerinin kadın elbiseli olduklarını bildirir. Hal ve hareketlerinin de kadın edasında olduğunu, bilgili, kültürlü, temiz, dinlerine bağlı, açık saçık gezmeyen, itaatli insanlar olduklarını belirtirken övgüsünü farklı bir bağlamda anlatma ihtiyacı duymuştur.¹⁶⁸

“Âb u hevâsının letâfetinden bağ u bağçesi ve mahbûb u mahbûbesi cümle hulkıyla (huy, tabiat) mahbûbe gibi halkı vardır, zîrâ Hadis: Halkın dilleri. Hakk'ın kalemidir, kelâmı kelâm-ı sahîhdür. Avrethisar nâmıyla meşhûr bir şehri ma'mûr olmağın cümle hâlkı avret-misâl evza' u etvâr (tavır ve davranışları) ve telaffuz edüp zenâne libasına (kadın elbiseli) ma'il âdemleri ve erbâb-ı ma'ârif (bilgili, kültürlü) pak (temiz) ve salîh ve mütedeyyin (dinine bağlı) ehl-i ırz mestûre (örtülü, kapalı, açık saçık gezmeyen) şekilli âdemleri vardır, amma hakimlerine gâyet muti'ler (bağlı, itaatli) dir.”

Manevi temizliğin ve güzelliğin yanı sıra seyyah, Girit adasının batısında yer alan Kisoma şehrinden söz ederken Rum kızları ve genç kadınlarının maddi temizlikleri karşısında hayranlığını açıklar. Bunun üzerine zihninde daha önceden karşılaştığı anılar canlanır. Onların “nezâfeti” yani paklıkları ve temizliklerinin ancak bazı Avrupa şehirlerinde karşılaşılabileceğini belirtmiştir.¹⁶⁹

“Ve cemî'i mahbûb u mahbûbe muğ-piçelerin ellerinde niçe kerre yüz bin aded deste deste güller ve gülden iri karanfiller ve fuller ve gûna-gûn şükûfeleri gilmânlar ve şablar asâkir-i İslâm bezl edüp ihsânlar alup mesrûr u handân oldular. ... Ve âb u hevâsının letâfeti ve mahbûb u mahbûbe Rûm keratsalarının nezâfeti (temizlik, paklık) meğer Alman diyarında Beç'de ve Prak'da ve Donkarkız ve Amıstırdam şehirlerinde ola.”

Yine onların güzel kızları ve parlak oğlanlarının fizyolojik açıdan betimlemiş, vücut azalarının birbirine ne kadar uygun olduğunu ve buradaki Rum halkının tenlerinin oldukça beyaz bir güzelliğe sahip bulunduğunu zikretmiştir.¹⁷⁰

“Evvelâ Kisoma tarafları Girid'in garb tarafıdır. Halkı gâyet beyâz ve tenâsüb (birbirine uygun) a'zâlı mahbûb u mahbûbeleri olup gâyet garîb-dostlardır.”

¹⁶⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 91.

¹⁶⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 46.

¹⁶⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 239.

¹⁷⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 247.

Bu tarz bilgiler açısından oldukça zengin bilgiler kaydeden Evliya, mesela Mekri'deki Rumların sağlam vücutlu, kuvvetli, dinç oldukları kadar gösterişli kıyafetler içinde yaşadıklarını açıklar¹⁷¹. Tırnovi'yi anlatırken de sağlıklı, kuvvetli gençlerinin olduğunu ve bunların değerli eşyalar ile süslandıklarını belirtir.¹⁷²

“Ve âb u hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbeleri ve kefereleri ten-dürüst olup sağdır, ammâ peri-rüy banû-sifât meh-cebin-tal'ât Urûm kızları ve keratsaları olur kim her biri dibâ ve şib ü zerbâf ve yakût murassa'âtlara müstağrâk olmuş zenâneleri ve muğân-pîçeleri vardır.”

Etnik topluluklar olarak Ermeni ve Yahudilerin olmadığını ifade ettiği Anavarin'de Rumların sağlıklı, namuslu, çalışkan, haysiyet sahibi, mert ve yiğit insanlar olarak belirtmiştir.¹⁷³

“... Gâyet ehl-i ırz (namuslu) gayret-keş-i (çalışkan) nâmûs ve hamîyyet (haysiyet) sâhibi merd-i Hudâ yiğitleri vardır. ... Âb u hevâsı latîf olduğundan halkı ten-dürüstlerdir.”

Anapoli şehrini anlattığı zaman da “Rûm keferelerinin” ihtiyar insanların konumu ilgisini çekmiştir. Yaşı epey ilerlemiş olan yaşlılarının bellerinin bükülüp kıvrılmalarına rağmen bağ ve bahçelere yaya olarak gidip, gelecek kadar dinç olduklarını söyler. Ayrıca buradaki Rum güzellerinin namuslu, zarif, nüktedan oldukları dikkatini çeker. Güneş ışığı gibi parlak, peri yüzlü, melek bakışlı ve övgüye değer olmalarının izahını yapar:¹⁷⁴

“... Rûm kefereleri... Der-reng-i rüy-i pir-i na-tüvân-ı ricalât: Müsinn-i zâl-ı zaman çöngelmiş kocalarının belleri bükülmüş iken yine bağlara piyâde gidüp gelirler. Der-medh-i sûret-i mahbûbân-ı sahib-cemâlât: Dilberânı gâyet memduh olup ehl-i ırz ve peri-peyker ve melek-manzâr zarîf ve nüktedân pençe-i afitâb dilberânı olur.”

Rumların özelliklerini anlatırken ticaretle meşgul Rumların müşterileriyle ilişkileri dikkatini çeker. Örneğin, Atina hakkındaki bazı anlatılarında oldukça varlıklı tacir olan esnaf Rumların müşterileriyle olan diyalogu süresinde değişik bir yapıya büründüklerini kaydeder. Onların canlı bir şekilde gerilmiş bir yay ve üzerindeki ok gibi hızlı, çevrelerini tararcasına müşteri avına çıktıklarını vurgular. Rumların ticaret etmek amacıyla alış-verişlerinde ateş parçası gibi hareketli, azgın ve inatçı bir yapıya sahip insanlar olduklarını anlatır.¹⁷⁵

“Der-kâvl-i kehene-i kudemâ-yı selef: Bu Atina şehrinin tali'i-i imâreti burc-ı kavs-ı beyt-i müşteri ve naride bulunmuşdur. Anıniçün halkı şast ber-kabza çekilmiş yay gibi her canibe nigerân edüp müşteri sayd edüp ticaret ederler. Beyt-i naride buldukları cihetden ahali-i vilâyeti ateş-pare lecûc ve akûr Urûmlardır.”

Yenişehir'de Urum olarak belirttiği Müslüman olmayan Rumların İslamiyet dışında inanca sahip olmalarına rağmen yabancıların, gariplerin dostu ve yedirip içiren

¹⁷¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 36.

¹⁷² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 87.

¹⁷³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 142, 143.

¹⁷⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 165.

¹⁷⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 122.

insanlar olarak belirler. Evliya'ya göre Rumların bu vasfa sahip olmalarında genellikle evvelden beri tüccar olmaları rol oynamıştır.¹⁷⁶ “*Ekserîyya hâlkı kâvm-i tüccârdır, zîrâ bânîsi dâhî tüccâr olduğundan mün'im* (nimet veren yedirip, içiren) ve *garib-dost* (yalnızların dostu) *merd-î meydân* (yiğit) *kişileri vardır.*”

Evliya gittiği her yerde halkın misafirperver olup olmadıkları konusunda gözlemlerde bulunmuş ve düşüncelerini kaleme almıştır. Aynı şekilde Rumları da değerlendirmiştir. Örneğin, Ağrıboz hakkında bilgi verirken insanların namuslu, eli açık ve cömert olduklarını zikreder:¹⁷⁷ “*Ehl-i urz âdemleri ve hanedân sahibi kerem-kânları çokdur.*” Gördüs Kalesi'nde ise farklı bir anlatım çerçevesinde Rumların nitelikleri açısından yumuşak huylu, cömert, sofralarının ve evlerinin yabancılara açık olduğunu bildirir:¹⁷⁸ “*Ve cümle re'âyâsı Urûm ve Arnavud'dur. ... Ammâ halkı gâyet halûk u halîm ve selîm ü kerîmü't-tab'* (iyi, yumuşak huylu, cömert) *sofra sâhibi muhibb-i garîbü'd-diyâr* (diyarın yabancılara sofrası ve hanelerini açan) *kerem-kânı* (eli açık) *Hâtem-i Tayy*¹⁷⁹ ve *Ca'fer-i Bermekî gibi hânedân sâhibleri çokdur.*” Fakat Evliya, burada ayrı bir tespit de bulunmaktadır. Gördüs halkının disiplinli insanlar olduklarını ve bu nedenle toplum kurallarının gelişmiş olduğunu belirtir. Hatta disiplinli olmalarına karşın neşeli ve birbirlerine karşı ileri derecedeki sevgilerine hayranlık duyar: “*Niçe yüz bin güne ahvâlât-ı nizâm u intizâm-ları var ammâ aşk olsun cümle halkının zevk u şevklerine ve birbirlerinin kesret-i mahabbetlerine* (aşırı sevgi) *aşk olsun.*”

Tarapoliçe'den bahsederken de sağlıklı ve kuvvetli “*Rûmşaların*” zevk sahibi insanlar olduklarını, yabancılara karşı sevecen, samimi ve sıcak davranışlar sergilediklerini anlatır:¹⁸⁰ “*Lâkîn mahbûb u mahbûbesi gâyet hûb cemâlli cüvânları olup cümle halkı ten-dürüstlerdir. ...Cümle halkı Rûmşadırlar ammâ ehl-i zevklerdir. Ve gâyet muhibb-i garibi'd-diyar âdemlerdir.*” Evliya'nın burada halkın Rumşa olmasına karşın “*ehl-i zevk*” olduklarına vurgu yapması dikkati çekmektedir.

Bundan başka Girit seferi dönüşünde Kerbeneş kasabasındaki halkının birazının Urumşa olduğunu söylediği bu insanları nimetleri bol olarak zikretmiş, “*muhibb-i fukara ve garib-dost*” yani fakirleri seven ve onların dostu olarak görmüştür.¹⁸¹ Benzer bir şekilde Aydonat Kalesi'ni anlatırken bu kez müslüman olmayan Rumların uysal, hoşgörülü, cömert, yalnızların dostu, merhametli ve sofralarının herkese açık olduğunu

¹⁷⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 89.

¹⁷⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 110.

¹⁷⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 127, 128.

¹⁷⁹ Hâtem: 1. Arap kabileleri arasında tanınmış “*Tayyi*” kabilesine mensup ve cömertliği ile meşhur olan “*İbnü Abd-illah Bin Sa'd*” in lakabı. 2. çok cömert adam. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 339.

¹⁸⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 162.

¹⁸¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 271.

söylemektedir:¹⁸² “... mahbûbeleri ehl-i perde olup her biri Râbi'a-i Adeviyye-misâldir. Ammâ ahâlî-i vilâyet gâyet garîb-dost ve âlüfte ve âşüfte (uysal, hoşgörülü, yüzsüz) yârândan ehl-i kerem ve ehl-i merhamet sofrâ sâhibi âdemleri vardır.” Ne var ki Evliya, bu vasıflarının yanı sıra kadınlarının dahi “ehl-i perde” yani örtülü, edepli olduklarına dikkat çekmiştir.

Toplulukların fizyolojik özelliklerini açıklayıcı bilgiler verdiğini gördüğümüz seyyah, insanların fiziksel özelliklerini de iklim ve coğrafi şartlarla bağlantılı olarak izah eder. Örneğin, İstife şehrinde Rumların ten rengini sarı olarak ifade eder. Evliya’ya göre ten renklerinin sarı olmasının ve ihtiyar kişilerinin bu şehri “dâr-ı humma” diye adlandırmış olmalarının sebebi, ikliminin ağır ve sıkıntı verici olmasından dolayıdır.¹⁸³ “Âb u hevâsı gâyet sâkîl olduğundan hûkemâ-yı kûdemâ bu şehre dâr-ı humma deyü tesmiye etmişler. Anıniçün halkınun reng-i rûyları saruya ma’illerdir.” Narda Kalesi’ni anlatırken benzer bir durumla burada da karşılaşır:¹⁸⁴ “Şehir içre cereyân eden nehr-i Narda âb-ı hayatdır, ammâ ahâlî-i vilâyet “sakîl (ağır, sıkıntı verici) sudur” deyü andan içmeyüp çah-ı ma içerler, zîrâ hevâsı sakîldir. Sahib-i tab’ olanları yaylağa çıkarlar, zîrâ şehrin kablesi ve şarkisi alçak ve beyaz yalçın kayalar arasına vaki’ olmuş şehirdir. Anıniçün halkınun reng-i rûyları birez saruya ma’illerdir. Ekseriyyâ ba’de kuvvetiyle zindedirler.” Benefşe’de ise kentin havasının oldukça sıcak olmasına rağmen insanların ak/beyaz bir vücuda sahip olduklarını belirtir.¹⁸⁵

Diğer taraftan yazar, eserinde Rumların fiziki görünümlerine dair değerlendirmelerini değişik vesilelerle sürdürmüştür. Ağrıboz’dan söz ederken sağlıklı ve kuvvetli Rum halkının tenlerini “âhmer-gûn”¹⁸⁶, Kanlı Kastel’de “reng-i rûyları humrete mâ’illerdir”¹⁸⁷ yani kırmızı, kızıl bir renkte olduğunun bilgisini verir. Atina’daki Rum kızlarının ise ten renklerini beyaz olduğunu yazan Evliya, vücutlarının oldukça beyaz olması karşısında şaşkındır. Seyyah, Atina’daki Rum gençlerine ilişkin ayrıntılı tasvire gitmiştir. Rum kızlarının bu dünyada eşi ve benzerlerinin olmadığını içtenlikle söylemiş. Onları yay kaşlı, hokka ağızlı, inci dişli, gümüşten çift gerdanlı, çenesi çukurlu, güneş ışınları gibi parlak olduklarını, kız oğlan kız, el değmemiş, peri yüzlü ve melek çehreli temiz kızlar olarak anlatmıştır. Delikanlılarını ise ceylan gözlü, tatlı dilli, gümüş bedenli, nazik ve güzel vücutlu, dolunaya benzer ay yüzlü, alnı buruşuksuz, kırışksız, gönüllerin sevgilisi, açık ve düzgün konuşurlar, demek suretiyle

¹⁸² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 294.

¹⁸³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 107.

¹⁸⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 286.

¹⁸⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 160.

¹⁸⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 110.

¹⁸⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 247.

tasvir etmiştir:¹⁸⁸

“Der-memduhât-ı mahbûbe-i mahbûbât: Rûm keratsaları olur kim bu cihânda misilleri yokdur. Ol kadar beyâz ebrû-yı kemân ve hokka ağız ve dürr-i dendan ve sîm-gabgab çâh-ı zenehdân sahibi pençe-i afitâb bintân-ı bakîre ve dûşîze ve pakîze duhterleri olur kim gûyâ her biri perî-peyker ve melek-manzar olurlar. Ve mahbûb Urûm kiritsiler¹⁸⁹ i var kim her biri marali ve gazâli Hoten ahusu gözlü ve şirin sözlü sîm-beden ve nazûk-endâm ve bedr-i tam misilli sûretleri çin-i meh-cebin mahbûbu'l-kulûb muğ-piçe cüvânları olur kim söze gelseler bedi'u'l-beyân ve fasihu'l-lisânlardır.”

Hanya Vilayeti hakkında bazı bilgiler verirken Rum erkeklerinin tenlerinden söz eden seyyah, gümüş renginde olduğunu söyler. Bu yönüyle erkeklerini betimlerken nazik bedenli, güzel yüzlü, hoş ve uygun tavırlı, son derece zeki, akli yerinde soylu insanlar olarak değerlendirir. Kadınlarını zamanının sevilenleri, âşık-perestler yani tutkun, birine ve bir şeye bağlı oldukları biçiminde belirttikten sonra görünümüne ilişkin söylediklerinde kılık ve kıyafetlerini yakışsız, çirkin bulmuş, *“Yezid libaslı”* demiştir:¹⁹⁰

“Der-fasl-ı âb u hevâ-yı rahâtı'l-ebdân: Âb u hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbelerine hadd ü hasr yokdur. Hususân siyâh kâküllü Rûm pençe-i mahbûb gulâmları sîm-ten ve nazûk-beden olup hüsn-i cemâlde ve lütf-i i'tidâlde gilmânları olup gâyetü'l-gâye zeki ve necib ü reşid olurlar.

Der-eşkâl-i kabâ-yı bintân-ı ehl-i ısyân: Cümle Rûm avretleri dâhî mahbûbe-i zamâne olup âşık-perestlerdir, ammâ libâsları gâyet kabihdir. ... Yezid libaslı mahbûbe zenâneleri var.”

Ayrıca Evliya, Hanya dolaylarındakileri fiziki açıdan *“buğday tenli”* yani esmer olduklarını kaydetmiş. Esmer olmaları sebebiyle bir hoşnutsuzluk ifade edencesine bu durumlarını daima toprak işlerinde çalışmalarına bağlamış ve onları doğru sözlü, varlıklı insanlar oldukları bağlamında açıklamasını yapmıştır.¹⁹¹ *“Hanya câniblerinin halkı gâyet rençber olup... Hanya'yı ganimet edüp dâ'imâ eşgâl-i kesîrede (işleri güçleri bol, çok) olduklarından reng-i rûyları buğday enlilerdir, ammâ gâyet müstakim (doğru) ankâ âdemlerdir.”* Mora Eyaleti'nde İç Manya dolaylarında bulunan Kıryo Nero (Soğuk Su) köyünün Rumları da aynı şekilde tatlı, sevimli ve aşıkperest olmalarına karşın buğday benizli, esmer, kara yağız insanlardır.¹⁹² *“Âb u hevâsı ve binâsı latîf olmak ile mahbûb u mahbûbeleri gâyet şîrîn ve âşık-perest olurlar, ammâ halkı buğday enli esmerü'l-levndirler.”* Diğer taraftan ise Manya Vilayeti'ndeki başka bir köy olan Gaçica'nın meşhur Rum güzelleri, genç kız ve kadınları gibi Kıryo Nero'nun da seven, sevilen parlak erkekleri ve güzel kızları *“âşık-perest”* topluluklardır.¹⁹³

Evliya, yeri geldiğinde esprili ve vurgulayıcı betimlemeler yapmıştır. Örneğin;

¹⁸⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 122.

¹⁸⁹ Kiritsi: genç adam, delikanlı. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 151.

¹⁹⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 174.

¹⁹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 247. Buğday enli: buğday benizli, esmerce. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 77.

¹⁹² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 266.

¹⁹³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 264.

hoş ve güzel iklime suya sahip, nehirleri bolca akan Çakonya'yı anlatırken Rumları farklı nitelikleriyle ön plana çıkarır. Buradaki Rumları “*kefere-i kavm-i Çakona*” olarak adlandırıp, “*ülke kavmi*” ibaresiyle de belirttiği Çakona ülkesi diyebileceğimiz yöre Rumlarını anlatmıştır. Mezhepleri ve lehçeleri farklı “*kefere*” Rumların, kadınları ve erkeklerinin gücü kuvveti yerinde insanlar olarak belirtmiş, vücut özelliklerini olağandışı bir şekilde anlatısında yer vermiştir.¹⁹⁴

“Cümle millet-i Mesîhiyye'den geçinüp kitâb-ı İncil okuyup Rûm keferesi geçinirler, ammâ mezhepleri başka ve istilâhât-ı lisân-ı lehçe-i mahsûsaları başkadır. Ammâ âb u hevâsı hûb câvidân ve enhârları cârî ve revân olduğundan gâyet semîn ü cesim dâb-betü'l-arz¹⁹⁵ gibi dîv-sıfat zorâver dilâver ü tüvânâ kâfirleri olup ekseriyyâ Benefşe şehrine ve Anapoliye şehrine avret ve oğlanları ile bu şehre gelüp hamâllık ederler. Hattâ ba'zı hâmile karıları arkalarında iki yüz elli vukıyye yük götürür. Ba'zılarının kucağında iki evlâdı var iken yine iki yüz elli vukıyye yük götürür avretleri vardır. Ammâ fetâ ve tüvânâ erleri üçer dörder yüz vukıyye yük kaldırırılar. Gâyet güçlü kefereleri olur. ... ammâ avretleri siyâh saçların ...

Eşkâl-i sûretleri: Cümle Kalmık Tatarı çehreli ve kazan başlı ve deve dişli ve iri kulaklı ve iri gözlü ve yassı yüzlü ve samson sözlü olup sadâları dağlar içre güm güm ötüp bir dağda biri ve bir kûhda biri mâbeynleri iki fersah yer olup birbirleriyle a'lâ tekellüm ederler. (erkekleri)”

Hatta Evliya, Çakona kavminin Benefşe, Anabolı ve Manya'daki dağlar içinde yaşayan insanlar olduklarını söylemektedir. Dillerinin ise ne Rumca ne Talyan (İtalyanca) lisanı olduğunu, kendilerine özgü tercüman ile anlaşılabilir başka bir dil olduğunu vurgulamıştır: “*Ve Benefşe ve Anabolı Manya'daki dağlar içre bir gûne kavim vardır. Anlara Çakona kavmi derler. Lisânları ne Urûmcadır ve ne Talyan lisânıdır. Başka bir gûne lehçe-i mahsûsaları vardır. Tercüman ile anlanır garîb lisândır.*”... “*Manya kâfirlerinin dahi lisânları ne Urûmcadır ve ne Katofari(?) lisânıdır. Anların dâhi bir gûne istilâhât-ı mühmelleri vardır.*” Bu yönüyle Mora'ya ilişkin verilen bilgilere göre Rumlardan Çakonyalıların ve Maynalıların kendi yerel ağızlarını konuştuklarını söylemek mümkündür¹⁹⁶.

Bu yerleşimlerden başka İç Manya dolaylarında Voha Köyü'ndekiler ise Evliya'ya göre farklı bir karaktere sahiplerdir. Onların bu yaşam alanları bağısız ve bahçesiz olduğundan bu insanları “*tüfengli kefereler*” olarak tanımlayan Yazar, diğer topraklı köylerden torbalara toprak doldurup çalıp geldiklerini bildirir. Onlar getirdikleri topraklarda mısır yetiştirirlermiş. Evliya'ya göre onlar “*Cümle toprak hırsızlarıdır*”. Rumların bu tür eşkıya tarzlı karakterleri Seyyah'ın dilinde fizyolojik ve tipolojik

¹⁹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 157, 158. Ancak Bülent Akyay, makalesinde Çakonya'daki Rumların ve Benefşe'nin de içinde bulunduğu bölgede yaşayanların Rumların Tsakon olarak adlandırılan Rumlar olduğuna işaret etmektedir: “*Mizistre'den Benefşe'ye doğru hareket eden Evliyâ Çelebi Mora yarımadasının Güneydoğusunda yaşayan ve Tsakon olarak adlandırılan Rumların bölgesine giriş yapar. Benefşe'nin de dahil olduğu bölgede Tsakonların ya dığı bilgisini verir*”. Bülent Akyay, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Benefşe (Menekşe)”, *TDİD*, XI/2 (Kış 2011), İzmir, s.142.

¹⁹⁵ Dâb-betü'l-arz: kıyamet alametlerinden olmak üzere ortaya çıkacağı söylenen hayvanın adı. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 159.

¹⁹⁶ Evliya Çelebi'nin eserinde kullandığı Çakonya ağız ve Mayna ağız hakkında Yunanca içinde ele alınan örnek kelimeler ve değerlendirme için bk. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 264.

vasıflarında da kendini göstermiştir. Bu açıdan Voha'dakilerin fiziki tasvirleri şu şekilde açığa çıkmıştır:¹⁹⁷

“Siyâh çerde ve kasîrû'l- kâme (kısa boylu) ve büyük başlı ve müdevver gözlü (yuvarlak) ve samson köpeği sözlü ve müdevver ve siyâh gözlü ve iri kulaklı ve başları saçlı ve karakaşlı ve boyunları kısa ve omuzları enli ve belleri ince baldırları hemünân ince ve tabanları yassı gâyet taban-keş (yaya yürüyen) olup kayadan kayaya pire ve ceyrân gibi sıçrar gâyet çâpük keferelerdir.”

Hatta O, *“Taşra Manya kefereleri ve evlâdları bunların çehresin görseler havf ederler. ... Cemî'i Frengistân kefereleri dahi bunlardan korkarlar”* diyor. Bunun üzerine Vohalıları dinsel ve ahlaki vasıfları açısından da değerlendiren Evliya, *“dîn-i İsevî'den”* geçinerek, hangi dinden ve mezhepten olduklarını kendilerinin dahi bilmeyen, hepsi bir araya gelip toplanmayan insanlar olduklarını açıklar. Onları sadece kendilerini beslemeğe, rahatlarına düşkün, serseri, züğürt, verimsiz, güçlü, kuvvetli olduklarından sürekli Pasova kalesi gazileriyle savaştıklarını belirtir:¹⁹⁸

“Bunlar dahi geçinirler ammâ aslâ dîn ü mezheb ve haşr ü neşr nedir bilmezler. Hinzîrları ve katırları ve himârları aslâ yokdur ammâ keçileri gâyet çokdur. ... Ammâ bu mezkûr kuş turşuların yeyüp gâyet ten-perver (kendini beslemeğe, rahatına düşkün) olup kuvvet ü kuvâları yerinde zeber-dest olduklarından dâ'imâ bizim Pasova ka'lamızın gâzîleriyle ceng ederler, ammâ kabâhat bizim kal'a halkındadır. Bunların evlâd u iyâllerin uğurlayup kendileri de esîr etdikleri ecilden bunlar dahi Pasova askeriyile dâ'imâ ceng ederler. Bu İç Manya halkı derbeder (serseri) ve müflis (iflas etmiş, parasız, züğürt) ve bî-hâsıl (verimsiz) olmağın bunda atlarımız ve kendilerimiz açıklıktan hâllerimiz mükedder olup bir ayak evvel Taşra Manya'ya çıkmağa cidd ü ihtimâm edüp cemî'i keferelerinin harâcların suhûletle tahrîr edüp andan yine cânib-i şarka (—) sâ'at sarp yollar ile bizim Al-i Osmân kal'alarından, Kal'a-i Pasova'ya vardık.”

Angili Kasrı kalesindeki seven, sevilen parlak erkeklerini ve güzel kızlarını melek olarak nitelendirir ve melek yüzlü olduklarını belirtir:¹⁹⁹ *“... Hakka ki mahbûbu ve mahbûbeleri melek-sıfâtdır. ... Ve cemî'i halkı Rûmca kelimât ederler, ammâ mahbûbelerine angili desen angililerdir.”*

Pireveze'ye ilişkin bilgiler verirkense Evliya, *“Urûmca”* konuşan halkının firkateci olduğunu Venedik körfezini, Pulya, Kalavra ve Tementis dolaylarını koruduklarından söz eder. Bu vasıflarıyla gazilik, bahadırılık, yiğitlik özelliklerini taşıyan yetenekli insanlar olduklarını bildirir:²⁰⁰

“zîrâ cümle halkı firkatecilerdir kim Venedik körfezi içini ve Pulya ve Kalavra ve Tementis yakaların korutmuşlardır. Ammâ bunlar dahi Urûmca kelimât eder gâyet gazî ve bahadır yiğitleri var kim her biri serâmed server hünerver yiğitlerdir.”

Bunun haricinde Evliya Çelebi, Girit ve Mora'dakilerin ergenlik yaşlarının oldukça düşük olduğunu dikkat çeker. Bu durumu uzun uzadıya anlatmaya çalışan seyyah, Mora ve Girit'tekilerin kızlarının sekiz, dokuz yaşlarında buluş devresine

¹⁹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 267.

¹⁹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 268.

¹⁹⁹ Angili: melek. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 62. E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 277, 278.

²⁰⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 283.

girerek on, on iki yaşlarında bülüğa erip on üçünde çocuk sahibi olduklarını ve yedi sekiz ayda çocuklarını dünyaya getirdiklerini söyler. Erkeklerinin ise on bir, on iki yaşlarında bülüğa erdiklerini belirtir:²⁰¹

“Ammâ ba'zı evlâdları sekiz ayda ve yedi ayda dünyâyâ gelir, ammâ kızları kâmil bir yılda rahm-i mâderden müştak olur. Kızları sekiz ve tokuz yaşında bülûğuna erüp on yaşında vaz'-ı haml eder. Gulâmları onunda on birinde ve on ikisinde bâliğ olur.”

Öte yandan Girit'lilerin zeki ve kavrayışı hızlı olduğunu beyan eden seyyah, fizyolojik açıdan Girit insanını Bosna ve Mora insanlarıyla karşılaştırma ihtiyacı hisseder. Bosna ve Moralılar gibi iri, cüsseli, güçlü kuvvetli, boylu poslu olmadıklarını belirtir. Onların iki endâze²⁰² boyunda insanlar olduklarını bildirir. Çünkü Evliya, bu evsafalara sahip oldukları için Girit'tekileri hayretle bakmaktadır. Hatta onların koyunlarının bile yılda iki kere ikiz kuzuladıklarını şaşılacak bir durum olarak görürken bilmediğimiz vasıflarını kaydetsek geniş, ciltli bir kitap olur, der:

“Ve cemî'i halkı gâyet zekâvet üzre halk olunmuşdur kim on yıl içinde necîb ü reşîd sıbyânları müfessir ü muhaddis olurlar. Lâkin âdemleri Bosna ve Mora diyârı halkı gibi iri tûvânâ ve sâhib-i kadd ü kâmet âdemleri olmaz. Ekseriyyâ iki endâze kaddli âdemlerdir. Ammâ aceb hikmet-i hudâdır kim bâlâda sehl tahrîr olunduğu üzre ekseriyyâ avretleri on iki yaşında bülûğuna yetişüp hâmile kalup on üçünde evlâd u iyâl sâhibi olur. Ba'zısı yedi buçuk ayda ve sekiz ayda vaz'-ı hamî eder. Ve gulâmları dahi on birde ve on ikide ekseriyyâ bülûğuna erüp bâliğ olur. Ve koyunları senede iki kerre ikiz ikiz kuzular, garîb ü acîb hikmetdir. Ve'l-hâsıl bu cezîre-i Girid'in üç yılda bu kadarca ahvâllerine muttali' olup bildiğimiz mertebe evsâfların tahrîr eylesek bir mücelled kitâb olur.”

Sakız'da Evliya, Rum gençlerini anlatırken beğenisini ifade etmekten kendini alamaz. Güneşte bir zerre denizde bir damla kadar anlatmakla övülemeyeceğini söylemektedir. Medhete giresek ortaya bir âşıklar kitabı çıkacak, diyerek onları ve o kenti görmenin işitmekten daha iyi anlaşılacağını açıklar:²⁰³

“Ve bu şehrin mahbûbu ve mahbûbesin manzûrumuz olduğu üzre medh eylesek bir uşşâk-nâme olur. Hudâ hakkıyçün ta'bîr u tavsîf olunsa güneşde zerre ve deryâda katre kadar medh olunmaya. Her eşyâsı ana göre memdûhdur. Ammâ beyt: Şenîden key büved mânend-i dîde (İşitmek nasıl görmek gibi olabilir?) mısra'ı mazmûnunca ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn ve hakke'l-yakîn hâsıl etmeyince ve ne mertebe ma'mûr şehir idüğü ma'lûm olamaz.”

Hatta seyyah, Sakız'ın güzelleri ve güzelliklerinin otuz yılı aşkın seyahatinde başka yerlerde görmediğini belirtir:

“Hemân şundan kıyâs oluna kim bu hakîr seyyâh-ı âlem Evliyâ otuz bir âm (yıl) on sekiz pâdişâhlık yerde seyr ü temâşâ etdim ve niçe kerre yüz bin engüşt ber-dehen edüp ibret-nümâlar gördüm, bu şehir gibi bir câyi sürür ve halkı şâdân u mesrûr ve âb u hevâsı latîf ve mahbûb ü mahbûbesi hûb ve buk'aları mergûb ve mezra'alan vâfir ve hayr u berekâtü mütekâsir ve ni'metleri firâvân ve uyûn-ı enhârları câri ve revân böyle bir âbâdân gülîstân u bostânlı zemîn görmedim, illâ bu diyârı gördüm. El-hâsıl benî âdem bu şehrin vaz'-ı beyânında âciz ü kâsırdır.”

²⁰¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 169, 236, 248.

²⁰² Endâze: 65 cm boyunda uzunluk ölçüsü.

²⁰³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 9. Kitap, s. 67.

2.3. Diğer Topluluklarla İlişkileri ve Misafirperverlikleri

Evliya Çelebi, topluluklar arasındaki ilişkilere yönelik önemli gözlemlerini eserinde kaleme almıştır. Bu yönüyle Seyahatname, Osmanlı toplumundaki uzlaşma veya çatışma olarak beliren ilişkilerin tespiti açısından çok değerli bir eserdir. Seyyah, topluluklar arasındaki ilişkileri anlatırken daha çok anlaşmazlıklara yer vermiştir. Bu da doğal bir durumdur. Çünkü etnik açıdan oldukça renkli Osmanlı kentlerinde iç içe yaşayan topluluklar uzun süreli birlikteliklerinde belli bir uyum ve uzlaşma sağlamışlardı. Birlikte yaşama kültürünün yansımalarına dair spesifik örnekler verilmesine bile gerek yoktur. Çünkü farklı din, dil ve ırktan insanların aynı şehri paylaşmış olmaları bile iyi sosyal ilişkiler için yeterli bir göstergedir. Sosyal ilişkiler açısından Evliya, geleneksel boyutları bulunan münasebetlerin varlığından söz etmektedir. 17. yüzyılda toplumsal barışın oluşumunu, bu yönde ilerleme ve değişimin varlığını açıklarcasına geçmişe oranla uzlaşma sağlandığını vurgulamaktadır²⁰⁴.

Buna göre seyyah, genellikle Osmanlı kentlerinde çok kültürlü ve çok dilli bir ortama rağmen özellikle Yahudilerin Rumlar tarafından dışlandığını anlatır. O, Yahudilerle Rumların eski zamandan beri düşman olduklarını belirtirken: “*Yahûdîler cemî'i zamânda Rûm keferelerine hasm-ı kavî oldukları ecilden*”²⁰⁵ ifadelerini kullanır. Kentleri anlatırken de “*asla Yahûdî olmaz*” der. Ancak sadece Yahudilerin bulunduğu kentlere diğer toplulukların yaklaşmadığından söz ederken çeşitli unsurların bir arada yaşadığı yerlerde de aralarındaki münasebetten örnekler verir. Bunun için başka bir araştırmaya konu olabilecek Yahudiler hakkında pek çok bilgi veren Evliya, onları inatçı, “*menhûs*” yani uğursuz olarak nitelendirir.

Mesela, Sofya şehrinde ılıcalarını anlatırken Rum, Bulgar, Ermeni, Yörük, Latin ve Sırp'ların Yahudiler için özel olarak ayrılmış kısma girmekten tiksindiklerini ifade eder²⁰⁶. Seyyah, Rumlarla beraber kendilerinin dahi dinlerinin ne olduğunu bilmediklerini söylediği Müslümanların yaşadığı Dimoko Kalesi insanların Yahudileri asla bu şehre almadıklarını dikkat çeker. Dimokoluların bu tavırlarını ana yol güzergâhından uzak olmakla misafiri sevmeyip ağırlamadıklarını ifade ederek izah etmeye çalışır. Ancak Yahudilerin hoş karşılanmadıkları için olsa gerek Yahudilerin zaten bu kente korktukları için gelmediklerini vurgular:²⁰⁷ “*Bu kal'a şahrâha hilâf olmak ile bu kavim aslâ müsafir almazlar ve Yahûdî kavmin bu şehre komazlar ve*

²⁰⁴ “XVII. yüzyılda görgü tanıklarının ifadelerine göre Osmanlı toplumundan Türklerin Hıristiyan ve Musevi azınlıklar ve yabancılarla sosyal ilişkileri toplumun bir bütün olarak barış ve uyum içinde bulunması esasına dayanıyordu.” Gülgün Üçel-Aybet, “XVII. yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler”, *Türkler*, c. 10, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara 2002, s. 359.

²⁰⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 95.

²⁰⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 225.

²⁰⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 99.

Yahûdîler de havf edüp gelmezler.” Bunun üzerine farklı bir durum söz konusu olmaktadır.

Selanik’te ise buranın fethedilmesiyle yönetilen halk durumuna gelen²⁰⁸, genellikle bâzergân, Selanik keçeleri, peştamal işleyen, yeniçerilere mâvî, yeşil suprama çuhası, londura şeklinde çuha işleri olmak üzere ve ticari işlerde idari görevler yapmış (Gümrük memurluğu, Damga Eminliği) Yahudilerden bahseder²⁰⁹. Nüfuslarının fazla olduğunu ve buraya onlar tarafından *”Bizim İslâmbol”* dendiğini, kendisinin *”Küçük İslâmbol”* dediği Selanik’te yolları taş döşeli, *”çöplük subaşı”*’nın dahi temizlettiremediği pis ve kirli sokaklarına kendilerinden başka kimselerin girmediğini dikkat çeker.²¹⁰ Yazar, Mora’da Rumların yaşadığı Ballıbadra’yı anlatırken de Yahudilerin Gümrük görevlilerinin, çarşı ve pazar mîyâncılarının ve Frenk kalyonlarında nöbetçi ve bekçilerin olduğunu açıklar:²¹¹ *”Ve bu Ballıbadra’da Yahûdî dâhî çokdur. Cümle gümrük hüddâmları ve çarşu-yı bazar meyâncıları Yahûdîlerdir, zîra cümle limanda olan Freng kalyonları içre didebânlar Yahûdîlerdir.”* Bu yönüyle anlaşıldığı üzere toplumsal anlaşmazlıklar çerçevesinde taraflardan biri olan Yahudiler, hoş görülmezlerken topluluklar arası çekişmeleri yönetim bertaraf etmek adına ticaretin yoğun olduğu kentlerde Yahudileri idari görevler vermektedir. Osmanlı’nın merkezinde Galata’da Yahudiler Galata’da çarşı ve pazar mîyâncılarıdır.

Evliya’nın açıklamalarına göre Yeniköy’de de Müslümanlar, *”Urûm keferesi”*leri ve *”trabuzanlı lecûc kavimdir”* dediği Lazlar yaşamaktadır. Özellikle burada Laz ve Rumların Yahudileri sevmediklerini vurgulamış, bu kentte kesinlikle Yahudilerden bir iz olmadığını söylerken Yeniköylülerin onları gördükleri takdirde katl ettiklerini açıklamıştır:²¹²

”Galata nâ’ibi hükmünde ve subaşı ve yeniçeri serdârı ve çavuşu ve yasakçıları vardır. Zîrâ halkı cümle Trabuzanlı lecûc kavimdir ve halkı gâyet ankâ bâzergânlardır. Ve birer Mısır hazinesine mâlik kalyon ve şayka ve Karamürsel sâhibi keferesi re’isleri var, anıñiün kal’a-misâl ma’mûr sarâyıdır. Cümle üç mahalle-i Müslim ve yedi mahalle keferesi-i fecere vardır. Yahûdî’den asla nişân yoktur, sâkin olsa katl ederler. Zîrâ Laz tâ’ifesiyle Urum keferesi Yahûdî aslâ sevmesler.”

²⁰⁸ Osmanlı öncesinde Doğu Akdeniz’ de Museviler uluslar arası ticaretle ünleri vardı. Ancak başlıca işleri debbağlık, celladlık olarak bilinirdi. Ancak bu uğraşılara Osmanlı döneminde imalat sanayi dahil oldu ve bu hoş olmayan işleri geride bıraktı. Çünkü İspanya, Portekiz ve başka Batı Avrupa ülkelerinden Osmanlı ülkesine göç eden Sefardi Yahudileri birikim ve becerilerini getirdiler. İstanbul, Filistin ve özellikle Selanik’te kumaş işleri doğdu ve canlılık kazandı. İber yarım adasından 15. Yüzyılın sonlarında kovulmalarından önce Selanik’te neredeyse hiç Musevi ikamet etmezken 16. Yüzyıla gelindiğinde sayıları oldukça fazla göçmenlerle Selanik, Musevi kültür ve ticaret merkezi haline gelmişti. Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Çeviren: Ülkün Tansel, İstanbul 2008, s. 111, 113.

²⁰⁹ Evliya Çelebi’nin Selanik’te Yahudilerin genel meslek ve uğraşlarına ilişkin söyledikleriyle Osmanlı Arşiv kayıtları ve 16. Yüzyılda ve Evliya’nın çağdaşı olarak 17. Yüzyılda Osmanlı ülkesine gelmiş Avrupalı gezginlerin anlattıkları örtüşmektedir. Bk. Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İstanbul 2003, s. 205-210.

²¹⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 73, 75.

²¹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 132.

²¹² E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 226.

Ne var ki Evliya, kozmopolit Atina şehrini anlatırken Yunanlı ve diğer ismiyle Rumların çok olduğu şehirde bu kez Müslümanların itibarsız, değersiz olduklarını ve sevilmediklerini zikreder.²¹³ Söz konusu durum Tırnovi’de de aksetmektedir. Bir müslüman, Rumlara basit sataşma ve sarkıntılıkta bulunması takdirde hemen o müslümanı katl edip ortadan kaybederlermiş:²¹⁴ “*Ammâ gûyâ Malta şehridir. Bir müselmân sehel bir tecavüz etse fi’l-hâl ol müselmânı katl edüp gayib ederler.*” Bu durum sosyal anlaşmazlıkların kentten kente değişiklik arzettiğini göstermektedir.

Toplumlar arası huzursuzluklara binaen Evliya, belli başlı örnekler ile Yahudilerin Osmanlı toplumunda nasıl algılandığını açıklık getirirken Rumların Yahudiler ile olan sosyal ilişkileri üzerine olağan fakat sadece Selanik Sancağı’nın Vodina²¹⁵ ve Karaferye²¹⁶ şehirlerine ait olduğunu söylediği bir anlayışı beyan eder. Buralarda toplumlar arası bir huzursuzluğa meydan vermemek için Rumların ve Müslümanların, Yahudileri şehre almamaları ve kentte bulunan gayri Müslimlerin de Müslümanların ibadet zamanları ve dini günlerinde sokakta bulunmamalarına dair ellerinde Osmanlı yönetimi tarafından verilen belgeleri vardır.²¹⁷

“Anniçün bu şehirde Yahüdiler karârdâde olmazlar kim Rûm’un ellerinde hatt-ı şerifleri var kim Yahüdi’yi şehre komayup katl ederler.”; “Cümle müselmânların dâhi ellerinde mükerrer hatt-ı şerifleri var... Ba’dehu zamânlarının pâdişâhı Gâzî Murâd Hân-ı Evvel’den hatt-ı şerif alırlar. Hâlâ anniçün küffârlar rûz-ı iydda kapudan taşra çıkamazlar.”

Bundan başka seyyah, geçmişte yaşanmış tatsız olayların ve çatışmaların Vodina’daki Müslümanlarla Rumlar arasındaki ilişkileri geleneksel bir hale dönüştüğünü ifade etmektedir. Onun “*Temâşâ-yı garîbe-i acîbe*” başlığıyla anlattığı bilgiler oldukça ilginç ve değerlidir. O’na göre Vodina şehri Müslümanlarının elinde, bayram namazları sırasında veya bayram namazı çıkışlarında hiçbir gayri müslimin dışarıda olmamasına dair hatt-ı hümayunları vardır. Bu yüzden Müslümanlar bayram namazında iken Vodina’daki gayri Müslimlerin evlerinden dışarı adım atmaları katı bir yasaktır. Bu yasağın tarihi de oldukça eskilere dayanır. Evliya’nın verdiği bilgiye göre, muhtemelen I. Murad döneminde Müslümanlar toplu bir şekilde bayram namazını eda ederken Hıristiyanlar camiye baskın yaparak cemaate saldırırlar. Bunun üzerine iki taraf arasında çatışma vuku bulur. Çatışmada Müslümanlar galip gelir ve gayri Müslimler öldürülür. Bu olayın şehirde derin bir ayrışmaya yol açmıştır. Çünkü Evliya’ya göre, bu

²¹³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 117, 122.

²¹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 87.

²¹⁵ “*cümlesi on iki mahalledir. Tokuzu müselmân ve üçü kefereler mahallesi bir şeh-i müzeyyendir, ammâ bunda aslâ Yahüdi yokdur ammâ Rûm keferesi gâyet çokdur.*” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 79.

²¹⁶ “*Ve cümle 16 aded müselmân mahallesidir. Evvelâ (-) mahallesi (-) (-) (-) (-) (-) ma'rûfu bunlardır. Ve cümle 15 aded kefer-e-i Rûm ve Sırf ve Bulgar ve Latin'dir. Ve cümle 2 cemâ'at-i Yahüdilerdir, ammâ ekseriyyâ Karâyî Yahüdileridir.*” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 82.

²¹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 79, 80.

çatışmadan sonra Müslümanlar padişahattan hatt-ı hümayun alarak bayram namazlarında Müslüman erkeklerin toplu bir şekilde camide buldukları sırada veya camiden çıkış esnasında erkek ya da kadın gayri Müslimlerin evlerinden dışarı çıkmaları yasaklanmıştır. O olaydan sonra Rumlar, her bayramda bayram namazı sırasında evlerinde mahpus bir şekilde oturmak zorunda kalmışlardı. Eğer Evliya'ya anlatılanlar abartılı değilse dışarı çıkanlar affedilmeden öldürülmekte ya da erkeklerin sünnet edilerek Müslüman yapılmaktaymış. Ancak bu sosyal ayrışma beraberinde bayram günlerine has bir ritüeli de doğurmuştur. İslamiyet'i tercih etmek isteyen genç kız ve erkekler bayram günlerini bir vesile görerek evlerinden dışarı çıkmakta ve doğal olarak Müslüman yapılmalarına imkân verilmekteymiş. Hatta bayram günlerinde gençlerin ihtida etmeleri üzerine gösterişli törenler düzenlenmektedir. Evliya'ya göre Vodina'da her sene beş on genç bu şekilde Müslüman olmaktadır. Yeni Müslüman olmuş kişiler için süslü elbiseler giydirilerek atlara bindirilip, davulların çalındığı gösterişli düğün törenleriyle Hz. Muhammed'in sünneti üzerine evlendirildiklerini ve bazı eşyalar hediye verilerek ev sahibi yapıldıklarını anlatmıştır.²¹⁸

“ammâ babası ve anasına dilgîr ve hâtır-mânde olan mûğ-pîçe gulâmlar ve mahbûbe kızlar müselmân olmağışün kapusundan taşra çıkınca ol ân dutup elbette her sene beşin onun böyle müselmân ederler. Ammâ eyle ta'zîm ü tekrîm ile ol müselmân edikleri gulâmları atlandırıp gûnâ-gûn hil'at-i fâhireler ile geydirüp alay-ı azîm ile mehterhâneler çalarak şehri deverân etdirüp elbette hânedân sâhiblerinden ihsân u in'âmlar aliverüp andan ıyd-ı şerîfin üçüncü günü alaylardan sonra şeyhülislâm hânesinde sünnet-i Resûl edüp çerâğ edüp ev bark sâhibi ederler, aceb âyîn-i latîfidir.”

Bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde vuku bulan bu çatışma sonrasında Müslümanların güvenliği için böyle bir emir yazılmış olması belki doğal karşılanabilir. Çünkü her ne kadar Osmanlı topraklarına katılmış olsa bile henüz tam olarak Osmanlılaşmamış şehirde Müslüman- Hıristiyan-Yahudi çatışmasının çıkması, Rumların isyan etmesi ve Müslümanların güvenlik endişesi duyması olağan hadiselerdir. Ancak bu olaya istinaden 17. Yüzyılda bile aynı tavrın devam etmesi anlaşılması kolay olmayan bir toplumsal ilişki örneğidir.

Evliya, Vodina şehrindeki Rumlarla Müslümanlar arasındaki ilişkilerin bir benzerini Karaferye için de anlatır. Onun verdiği bilgiye göre Vodina ile Karaferye'nin fethi, Hıristiyanların kutsal günleri olan Kızılyumurta bayramına denk gelmiştir. Bu durum şehirde dinsel bir ayrışma vesilesi olarak yüzyıllarca devam ettirilmiş bir geleneğin doğmasına yol açmıştır. Bayram günleri Hıristiyanlar evlerinde giyinip kuşanıp bayram neşesi içinde kutlamalar yapmaları gerekirken tam tersine o gün Müslümanlar sanki kendi bayramlarıymış gibi giyinip kuşanıp sokaklara çıkıp

²¹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 79, 80.

Hıristiyanların sokağa çıkmalarına asla müsaade etmemişlerdir. Seyyah, Müslümanların bu tavrını olumlu olarak sanki Müslümanların zaferiymiş gibi yansıtır ve Hıristiyanların bayramını “ıyd-ı bed-nâmları” olarak niteler. Zaten onun aktardığı olay da Müslümanların üstünlüklerini vurgulamak için şehri fethettikleri günü her sene bir zafer şevkiyle kutladıklarını gösteriyor. Yani Hıristiyanların bayramı kendilerine zehir olurken Müslümanlar şehri fethettikleri günü bir de Hıristiyanların bayramına denk geldiği için daha bir keyifle nispet yaparak kutlamaya devam etmişlerdir.

Vodina’da olduğu gibi burada da Kızılyumurta bayramında Hıristiyanlar sokağa çıkamamakta veya çıktıklarında müslüman yapılmaktadırlar. Evliya, açık bir şekilde sokağa çıkmış erkeklerin yakalanarak sünnet edilip Müslümanlaştırıldıklarını ifade etmektedir. Burada da Müslümanları süslü bir ata bindirilip şehirde dolaştırılır ve kendilerine genç ihtiyar herkes hediyeler sunarlardı:²¹⁹

“Eğer ahşama dak taşrada bir kâfir bulurlarsa derhâl zekerinin ucunda lahm-ı zâ'idin kesüp İslâm ile müşerref edüp ve müzeyyen cevâhirlî ata bindirüp cem'i şehir a'yânları alay ile yeni müselmânı gezdirüp ta'zîm ederler. Elbette her sene birkaç kefere böyle bulup müselmân ederler, garîb temâşâdır. Dîn-i İslâm şerefiyyetine her kibâr u a'yân ve sığar ü kibâr birez şey verüp ol nev-müselmânı bay u ganî edüp dirlik sâhibi ederler.”

Karaferye ve Vodina şehirlerindeki bu olayların, bir bayram ve bir tören havasında cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Müslümanların eğlendiği bir temaşa günüdür. Ancak Evliya, yalnızca bu iki şehre mahsus olan bu eğlence ve temaşanın Karaferye’de her yıl tekrarlanmadığını yöre halkının ifadelerine dayanarak zikreder:²²⁰

“Bu güne temâşâ gayri diyârlara mahsûs değildir, illâ Vodina ile bu Karaferye'ye mahsûsdur. Lâkin Karaferye halkı "Her sene etmeziz, kâhîce ederiz" dediler, ammâ Vodina ahâlîsi elbetde her rûz-ı iydeynde ve her bed-nâm-ı ıyd-ı nasârâda böyle etmeleri mukarrerdir, ve's-selâm.”

Sakız’ı anlatırken Evliya, burada yaşayanların Müslümanlar, Frengler, Rumlar ve Yahudiler olduklarını söylemektedir. Lakin bu açıdan toplumlar arası ilişkileri açıklarcasına Evliya, Sakız’da Ermeni ve Çingenelerin bulunmadığını bildirirken, buraya gelseler bile yaşayamayacaklarını açıklamıştır. Hatta Yahudiler dahi kalenin bir köşesinde ikamet ederlermiş. Çünkü taşra varoшта olduklarında Evliya’ya göre Rumlar onları birer birer sakınca görmeden “nezâketle” katl ederlermiş.²²¹

Misafirperverlik

Evliya Çelebi, Rumların sosyal yaşamda bazen misafirperverlik gösterdiklerini bazen de misafirden kaçındıklarını anlatır. Bu açıdan değerlendirmelerini yaparken menzillerde yerli halktan olan insanların yabancı kişilere karşı adetlerini, tavır ve

²¹⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 82, 83.

²²⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 83.

²²¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 9. Kitap, s. 67.

davranışlarını ön plana çıkarmaktadır.

Evliya, Rumlara ilişkin olarak konukseverlik kelimesinin tam karşılığını bazı yerleşim yerlerinde bulurken bazı yerlerde de karşılığını görememiştir. Örneğin; (15 Ramazan 1078/28 Şubat 1668) tarihinden sonra Girit seferi güzergâhında Mekri kazası ile ilgili bilgiler verirken, Rumların misafirden hazzetmediklerinden bahseder. Bunun için evlerini inşa tarzlarını bu bağlamda şekillendirdiklerini anlatır. Rumlar evlerinin kapılarını pencere gibi küçük küçük ve zeminden yüksekte, merdivenli olarak birbirine uymayan bir yapı tarzında inşa ettiklerini söyler. Seyyah'a göre, bunun nedeni Rumların "*Atlı müsâfirler gelüp konak etmeyeler*" diye yapmış olmalarıdır.²²²

Seyyah'ın anlattıklarında Rumların konuksever olmamalarından daha çok onların misafirperverliklerine dair anıları daha fazladır. Rumların bu vasıflara haiz olmalarında müslüman ya da müslüman olmamaları çok önemli değildir. Onların kendi ananevi nitelikleri belirleyicidir. Mesela, Mora Adası'nda Tarapoliçe şehri halkı olan Rûmşaların yabancılara karşı sevecen, cana yakın, sıcak davranışlarda bulduklarını ve çoğunlukla her gece en az bir misafirlerinin bulunduğunu ifade eder. Misafirsiz herhangi bir geceleri olmadığından onlarsız sofraya oturdukları bile görülmemiştir.²²³ "*... Cümle halkı Rûmşadırlar amma ehl-i zevklerdir. Ve gâyet muhîbb-i garibi'd-diyâr âdemlerdir kim bir gece müsafirsiz ta'am yemezler.*"

Yine Rum toplulukların misafir sever tutumlarıyla ilgili olarak Seyyah, Seyahatnamesi'nde Girit adasından bazı bilgiler verirken sıklıkla değinir. Hatta burada Müslüman olmayan din adamlarının tutum ve davranışları öne çıkmaktadır. Bunun örneklerini ise Menzil-i Aya Anpon Manastırını ve Menzil-i Aya Kudin Limanı ziyaretgâhını anlatırken ifade eder. Aya Anpon Manastırı içinde Evliya'nın sayısal olarak epey fazla olduklarını simgelemek için belirlediği "*binden mütecâviz*" Rum ruhbanların misafire hizmet ettikleri görülmektedir. Ruhbanlar misafirlerine gece-gündüz inançları ve adetleri gereği hayır olacağı düşüncesiyle hoş bir şekilde yedirip, içirerek ziyafetler verirlermiş.²²⁴

"... cümle kefereleri Rûm'dur, zîrâ cümle Girid'in re'âyaları Rûm'dur. Lamsan Frengleri kal'alarda sakîn olurlardı ve kal'alar içre yine Rûm re'âyalar ve arhondalar²²⁵ var idi. Ammâ bu manastırın içinde binden mütecâviz ruhbanları var kim her biri peri-peyker ve melek-manzar muğan perileri müsâfirine hizmet ederler. Ve şeb ü rûz cemî'i ayende vü revendegânlara ni'met-i bi-imtinânları mebzûl olup bin can u baş ile mihmandârlık edüp subh u mesâ matbâh-ı Keykavuslarında yüz adedden ziyâde onar on beşer koyun alır ve beşer altışar âded sığır alır kazganları var kim bed-nâm günlerinde niçe bin kefereler cem' olup subh u şâm müsâfirine ziyafet ederler. Bu deyr-i musanna'da mu'tekif olan kissîs ve bitrikânların zu'm-ı batıllarınca Hâzret-i İsâ halifesinin bir havariyyunu bunda medfûn derler."

²²² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 36.

²²³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 162.

²²⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 241, 242.

²²⁵ Arhonda: Yunanlı asilzade, Rum beyzadesi. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 63.

2.4. İktisadi Faaliyetleri

Evliya Çelebi, Rumların iktisadi faaliyetleriyle ilgili bazı bilgiler verir. Bu açıdan meslekleri, uğraşları, geçim kaynakları gibi temel konularda gözlemlerini aktarmıştır. Onun verdiği bilgilere göre Rumların mesleklerinin şekillenmesinde öncelikle yaşadıkları coğrafi koşulların etkili olduğu görülmektedir. Bunun için genel olarak Rum halkların verimli bir şekilde üzüm yetiştirmeye olanak sağlayan iklim koşullarına sahip yerleşim alanlarında bağcılık ve sahil bölgelerinde balıkçılık yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca Rumlar Osmanlı eyaletlerinde el sanatları, tarım, bağcılık, şarapçılık yaparlardı. Şarapçılık Hıristiyanlar için daha faal bir uğraşıydı. Aynı doğrultuda üzümünden pekmez ve sirke yapmak Müslümanlar için temel uğraşlardandı. Rumlar, Rumeli Eyaleti'nde tarımla uğraşp, elde ettikleri buğdayı Akdeniz limanlarına sevk ederlerdi. Hatta İstanbul ve Galata'daki kumaş alım-satımı yapan aracı toptancılar yani "*kumaş dellağı*"nı Rumlar yapardı. Bu açıdan Osmanlı dünyasında Rumlar belirli iş kollarından ziyade diğer topluluklar gibi çeşitli iş kollarında faaliyet gösterirlerdi.²²⁶

Örneğin Evliya, Galata²²⁷ hakkında bilgi verirken "*Rûm tâ'ifesinin*" meyhaneci, Sarıyer'de²²⁸ meyhaneci, balıkçı ve gemici, İsterabâd'ı anlatırken buradaki Rum ve Bulgarların "*iki yüz mikdarı*" şeklinde sayısal olarak belirttiği sayıları epey fazla olan dükkânlarının varlığından söz ederken meyhane, bozahane ve han işlettiklerini belirtir.²²⁹ Kasaba-i Maydos'da (Eceâbâd) Rum delikanlılarının meyhaneci çırağı olduklarını ifade eder:²³⁰ "*dilber muğpiçe Urûm gulamları vardır.*" Bulgarların da yaşadığı Yenice-i Zağra'da ise Rumları toprak işleriyle uğraşan rencber bir topluluk olarak zikretmiştir.²³¹

Bundan başka Evliya, çeşitli kültürleri bünyesinde barındıran ortak yaşama tecrübesine sahip İstanbul'da esnaf loncalarına değinirken esnaf alayları içerisinde Rumları da anlatır²³². Onların hangi meslek dallarında etkin olduğunu açıklar. Bu doğrultuda esnaf örgütleri içinde Rumlar,

- a) "*Marankozân esnafı*"dır. Bu meslekte Rumların yanı sıra Müslümanlar ve Frengler de vardır. Bu zanaat erbabı Galata, Tophane ve Kasımpaşa'da bulunurlar. Usta gemi mimarlarıdır.²³³
- b) "*Urûmlar*", Etmeydanı'nda miri kasaplardır.²³⁴

²²⁶ G. Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 196.

²²⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 213.

²²⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 227.

²²⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 208, 209.

²³⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 161.

²³¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 212.

²³² Nurettin Gemici, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi Işığında Çok Kültürlü ve Dini Hayatın Merkezinde İstanbul", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, Sayı 24, s. 181-208.

²³³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 269.

- c) İşkembeci esnafıdır. İstanbul işkembecilerinin “*Urûm kefereleri*” olduğunu ve esnaf alayları içindeki durumlarını gülünç olarak anlatır:²³⁵
- “*Bu işkembeciyân dahi cümle tebdil-i libâs edüp arabalar üzre dükkânların fağfuri çini tabaklar ve pak peşkirler ve leğen ü ibrikler ile müzeyyen edüp ellerinde işkembe kancasıyla kazganlar içinden pişmiş işkembeleri ve kırkbayırı ve şirdenleri ve dös başları ve yatak yerleri ve bodonalardan çengâller ile çıkarup bıçaklar ile doğrayup kâseler içre koyup ve üzerlerine ma'denivaz ve biber ve darçın ve karanfil misilli baharlar saçup, “Vere bizim Mahmur Beşe'ye, vere asan Beşe'ye, ala iki ahça Ahmet Beşe'den” deyü lehce-i mahsûsaları ile kelimât ederek dükkânları üzre ve ba'zıları işkembe humarları üzre Urûmca hoş-avaz ile gunâ-gun murabba'ları beşer onar Urûmlar okuyarak ubûr eder. Bunlardan sonra meşhûr-ı afâk olan işkembeci eşekleri dahi kerrenây-ı Acem gibi segâh makamında işkembecilere nazire anırarak ubur ederler. Bunlar dahi acib ü garib maskara Urûmlardır.”*
- d) Salatacı esnafıdır. “*Gölikesreli ve Horpuştalı ve Liçistalı Urûmlardan*” salatacı esnafının tabaklar içinde “*Yağlı ve sirkeli ve sarımsaklı salâta*” diyerek gezdiklerinden söz eder.²³⁶
- e) Şekerci ve eczacılardır. “*Sakız Urûmu ve Freng kefereleri*” Galata'da çeşitli bitkilerden ve kuru yiyeceklerden şekerlemeler yaparlar. Galata'daki dükkânlarda sükkerleri (şekercileri) Rumlardır.²³⁷ “*Ta'ife-i ispeçeran yani eczacılardır. Kasımpaşa'da, Eyyûb'da ve İslambol'da ve hocapaşa semtinde, Yahûdî mahallesinde çok dükkânları vardır.*”
- f) “*Balıkciyân-ı satıcıyân esnafı*”dır. Evliya, deniz ürünleri avlayıp satanların “*Kayseri, Niğde ve Manya Urûmlarının*” olduğunu belirtir.²³⁸
- g) Balıkbazarı aşçı esnafıdır. Evliya, balıkbazarı aşçı esnafını “*Rûm kefereleri*”nin oluşturduğunu belirtir. Rumlar balıkların özelliğine göre pişirip satarlarmış. Ayrıca Rumlar genellikle “*İsvet Nikola ve Sarı Saltık ve Meryem Ana ve Kasım ve Ayanta ve Hızır İlyas ve Şem'un ve bucuk ve Karakoncoloz nâm bed-nâmların günlerinde*” inançlarına göre yiyip içmekten uzak kaldıkları zaman balıkbazarı aşçıları bakla, nohudap,²³⁹ mercimek, hilete, opsimata,²⁴⁰ ipsomisko,²⁴¹ ankuryasa,²⁴² kormidya²⁴³ gibi yağsız ve etsiz Rum yemekleri pişirip satarlarmış. Evliya, bunlara acayip

²³⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 278.

²³⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 282, 283.

²³⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 285.

²³⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 212, 289.

²³⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 291.

²³⁹ Nohudap: nohut çorbası. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 182.

²⁴⁰ Hilete: (Yunanca) bir çeşit etsiz yemek, R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 125; opsimata: (Yunanca) etsiz bir yemek. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 184.

²⁴¹ İpsomisko: (Yunanca) ekmeğin tiridi. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 131.

²⁴² Ankuryasa: (Yunanca) hıyardan yapılan bir çeşit yemek, hıyar buranisi. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 62.

²⁴³ Kormidya: (Yunanca) soğan dolması. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 154.

maskara topluluk der, çünkü dükkânlarında “*Urûmca*” anhalik(?) dörtlükler söyleyerek müşterinin ilgisini çekerlermiş. Ayrıca Evliya’nın alüfte ve aşüfte (hoşgörülü) olarak nitelemeye bulunduğu IV. Murad, bu esnaf grubunun tavır ve davranışlarından hoşlanarak yüksek sesle gülmüştür.²⁴⁴

- h) “*Kömürcüyân*” esnafının içinde kömür gemicileridir. Evliya, kömürcüyân esnafını zahmet ve eziyet çeken bir grup olduklarını söyler. Bu esnaf grubunun biri Rumlar kömür gemicileridir. Bu Rumları Evliya, dünya ve ahrette yüzü kara olanlardır, der. Bir grubu Müslüman ve Ermeniler ise kömür mahzencileridir. Bir grubu kömür gezdiricilerdir. Bunlar Midilli beygirleri ve Evliya’nın nüktedan anlatımıyla inekden doğmuş Kıbrıs adası katırlarıyla çuvalarla kömürleri atlarına yükleyip esmer kişiler eski elbiseleriyle kömür tartıp satarlar. Bir grubu da akçeleri ak kendileri “*siyâhrû*” yani kara yüzlü sayıları çok olan kömür yakıcılarıdır.²⁴⁵
- i) “*Borucuyân-ı sarı pirinc*” olarak belirttiği esnafın “*muta’assıb Urûmlar*” olduğunu belirtir. Bunların Unkapanı’nda dükkânları vardır. Pirinc’den boru, çalgı aleti yaparlar ve çalarlar.²⁴⁶
- j) “*Paracıyân-ı çuka ve kumâş*” esnafının hepsinin “*Midillici Urûmlar*” olduklarını ifade eder. Dükkânlarının içinde yünden ve pamuktan yapılmış eşyalar bulunduğunu söyler.²⁴⁷
- k) “*Kürkcüyân*” esnafı olduklarını belirtir. “*Urûm kürkcüleri*” Mahmud Paşa çarşısında bulunurlar. Evliya, Rumeli’nin Serfice, Filorunya, Liçista ve Gölkesri şehrinden “*bî-dîn*” (dinsiz), “*bî-pîr*” (pirsiz) şeklinde tabirlerle nitelendirdiği Rumların “*bazergân-ı semmûr*” esnafı yani samur kürk tacirleri olduklarını belirtir. Bunlar her sene Maskov diyarından samur, sincab ve başka hayvanların kürklerini getiren varlıklı tacirlerdir. Evliya, tüm kürkcü esnafının ardından “*Urûm ve müselmân*” güzellerinin alayda takip ettiklerini söyler. Daha da önemlisi Evliya, kürkcü esnafını savaş ve barış zamanında Osmanlı’ya son derece lazım bir esnaf olduklarını önemle belirtmektedir.²⁴⁸ Ancak bilindiği gibi Osmanlı Devleti’nin samur ve kakum kürk ihtiyacı önemli oranda dışarıdan alınır ve büyük bir kısmı Rusya’dan sağlanırdı. Hatta ithal edilen kürkler gümüş ve mavi renklerinde tilki kürkü

²⁴⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 291.

²⁴⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 306.

²⁴⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 313.

²⁴⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 320.

²⁴⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 321, 322.

ile sincap kürkü olabilmekteydi. Müslüman ve gayr-i Müslimler iç ve dış pazardan kürk ticareti yaparlardı.²⁴⁹

- l) “*Çalıcı mehterân ya'nî zurnacıbaşı*” esnafı hakkında bilgi verirken mimarbaşı ile mehterbaşı arasında geçen münakaşayı da anlatır. Mehterbaşını konuşturan Evliya, mimarbaşının hizmetinde bulunan toplulukları şöyle ifade eder:²⁵⁰ “*Sen ki mi'marbaşısın, senin cümle esnafın Ermeni ve Urum kefereleri ve egserci Çinganeler ve löküncü ve suyolcu Arnavudlar ve lağımçı ve necisli Ermenilerdir kim cümle esnafın mezzum u menhus kâfirlerdir.*”
- m) “*Esnâf-ı lu'bedebazân u sazendeğân u mudhikân*” esnafı içindeki “*Esnâf-ı bazbazân-ı pehlivânân*”ın on iki kolu içinde Rumların yer aldıklarını açıklar.²⁵¹ Rumlarında bulunduğu bu kollar;
- 1) “*Dördüncü servi kolu: neferât 300, bunlarda Çingâne ve Urûm ve Ermeni ve Yahûdî haramzâdeleri vardır kim her biri yetmiş ağ yırtmış rind-i cihânlardır.*
 - 2) *Altıncı, Zümürüdü kolu: 300 nebtiz, Yedikulle ve Narlıkapu ve Sulu Manastır veled-i zîna Urûmları ve Ermeniler ve şehir gulâmları cem'olup bir kol olmuşlardır. Ammâ rakkaslarından sakız mahbûbu, kırma saçlı çeşm-i gazâli mükehhâl Dimitraki ve Lefteraki ve Yanaki ve Mihaylaki nâm Urûm muğpiçeleridir kim şehir-i İslambol içre velvele-ara olup niçe âdemin mal u menâlin yiyüp bir burya üzre komuşlardır. Bunlar Urûmlara müteallik simitci ve haracı ve yuvacı ve gümüş arayıcı taklidlerinde ve Urûm murabba'atları okumada mahirlerdir.*
 - 3) *Tokuzuncu, Cevâhîr kolu: neferat iki yüz, bunlar Galata'da sakîn cevahîrci, kuyumcu Urûm ve Ermeniler olduğundan cevahir kolu derlerdi. Bunlar dahi Urûm ve Ermeni veled-î zinâlarıdır kim cihân aralardır. Her biri fenninde yegâne-i asr pehlivânlardır.*”

İstanbul bölgesinin dışında Rumlar balıkçılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar. Bunun için seyyah, Gölkesri hakkında bazı bilgiler verirken Rumların mevsimlik olarak balıkçılıkla meşgul olduklarını açıklar. Bu insanlar kentin gölünden aslında uzun bir dönemi kapsayabilecek bir şekilde balıkçılık faaliyetleri yaparlardı. Sonbahar günlerinde, Kasım ayında başlayan işleri, öncelikle göl içine arabalarla çalı ağacının dallarından getirip dökmekle başlar. Daha sonra çalılıarın içine sığınan balıkları av mevsimi zamanında yani “*perâst günlerinde*”²⁵² avlayıp çeşitli memleketlerden gelen balık tacirlerine satarlardı. Tacirler balıkların tuzlu salamurasını yapıp naklelerlerdi. Hatta Evliya, balık salamuralarından kendisini hareme alan, nedimi ve müezzini yapan, Enderun'da eğitimini sürdürme imkânı veren ve bağlılık ve hayranlık duyduğu IV. Murad'ın sofrasına ulaştırıldığını dahi vurgulamaktadır:²⁵³

²⁴⁹ Zeki Tekin, “Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti”, *Türkler*, c. 10, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara 2002, s. 754-763.

²⁵⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 336.

²⁵¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 349.

²⁵² Perast, pelayeş: balığın bol olduğu ilkbahar günü. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 190.

²⁵³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 311; H. Develi, “Evliya Çelebi'nin İzinde – İstanbul”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, İstanbul, 2012, s. 56.

“Der-beyân-ı zamân-ı sayd-ı perâst: Kaçan kim rûz-ı Kasım olur cemî’i sayyâd-ı mâhîlerin her biri bu göle yüzer araba çalıları döküp nişân koyup herkes mülk eder ve cümle balıklar mezkûr çalılar içinde mesken ediniüp, ba’dehû bahâr eyyâmında pelayiş ta’bîr ederler bir gün vardır. Bu gölün eminden cümle balıkçılar izin alup herkes gemiler ve kayıklar ile göle dökükleri çalılar üzre hisselerine varup ağlar ile ve çatal harbeler ile niçe kerre yüz bin balıkları avlayup emîne öşrün verirler. Ve cemî’i küffâr memleketlerinden bâzergânlar ol günde hâzır bulunup niçe yüz bin guruşluk balıklar alup tuz ile salamura edüp vilâyet vilâyet balığından götürürler kim bu perâst günleri başka bir garâ’ib temâşâ gündür. Hattâ Sultân Murâd-ı Râbi”e âlât-ı meclis için bu mâhîlerden tuzlayup ulgar ile getirüp nakl-i meclis ederlerdi.”

Balıkçılık dışında avcılıkla da uğraştıklarını söyler. Kış günlerinde tüfekle kuş avına çıkıp onunla geçinen *“re’âya vü berâyası cümle Rûm keferesi ve Bulgar feceresi ve Eflağ nasarası”* olan Lankada halkından bahsetmiştir.²⁵⁴

Rumların meslek ve uğraşları dokumacılık, ipekçiliktir. Yine, Rum kentlerinin tekstilde hammadde ve ürünler açısından etkin olduklarını göstermektedir. Öyle ki, Kulfal obası, Sılpova, Pokravenik köyleri, Hasanköy ve Serfice hakkında çeşitli bilgiler verirken dut ağaçlarının bulunduğu yerleşimlerde ipekçilik işini yaptıklarını ifade eder.²⁵⁵ Özellikle Serfice’deki Rum halkının sanayi ürünlerinden bahsederken dokumacılık yaptıklarını anlatır ve geçimlerini sağladıkları ürünlerini şu şekilde açıklar: ibrişim münakkaş peşkirler, havlı hamam gömlekleri, havlı makramalar, makbul harir kenarlı rakik gömlek bezi, beyaz çarşaf. Üstelik Evliya’nın dikkatini Serfice’nin müslüman olmayan Rumlarının, Müslüman Rumlarından üstün, zengin ve varlıklı olmaları çekmiştir. Bu açıdan genç Rum kadınlarının bile zengin olduklarından her sene beş kantar (Osmanlı’nın standart birimi: 1 kantar/17600 dirhem; 44 okka; 56.449 kg) öşr verdiklerini söylemektedir.²⁵⁶ *“Ve gâyetü’l-gâye zengine Rûm keratse avrâtları var kim be-her sene beş kantâr harîr öşr verir keratse karıları var”*.

Evliya, Rum kadınları ve kızlarının iş hayatında rol aldıklarını başka yerlerde de bahseder. 1662 yılında Melek Ahmed Paşa ile birlikte Sofya’dan İstanbul’a dönüşü sırasında Küçük Üsküp Kasabası’nda Rum kızlarının Pazar yerinde satış yaptıklarını ve müşterileriyle sıcak diyaloglar kurduklarını anlatır.²⁵⁷ *“Urûm keferesi kızları olur kim her biri la’l-gun yanaklı banu-yı perizad peri-ru duhter-i Pakize-ahterleri vardır kim bazar yerinde müsâfirine meta’ların fîrûht edüp kendüleri müşteri tal’at iken müşteri ile bazar-ı hüsiin ederler.”* Benzer bir şekilde Tırnovi’de özellikle Rum kadınlarının bezcilik yaptıklarını ve bu yüzden kent insanların zengin olduklarına dikkat çekmiştir.²⁵⁸ *“bezzâz olup gâyet lâtif bezler dokurlar. Ve cemî’i kâfiristan ve Frengistandan ankâ bazergânlar gelüp bez götürüp guruş altun getirirler. Anıniçün bu*

²⁵⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 46.

²⁵⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 312, 314.

²⁵⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 315.

²⁵⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 70.

²⁵⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 87.

şehrin kefereleri de gâyet ankâlardır.” Rumlar ile ahiryânların meskûn olduğu Lonkanik’i anlatırken de Rum kızları ve genç kadınlarının ipek böceği beslediklerini belirtir:²⁵⁹ “... ammâ âb u hevâsı gâyet lâtif olduğundan mahbûbe Rûm kızları ve keratsa nâm avretleri olup cümle ipek beslerler. Ammâ cümle müselmânı ve kefereleri ta’undan dağlara firâr edüp ancak voyvadası Mizistre sancağı tarafından hâkimdir.”

Avrethisar’ın tüccarları ve dokumacılarından bahseden Evliya, şehrin iktisadi canlılığını anlatır:²⁶⁰ “...Ekseriyyâ ahâlisi tüccar ve ehl-i hirefdir. Re’âyası Rum ve Bulgar ve Sırfdır.” Yenice-i Vardar’daki Rumlar ise kazançlarını bir yandan çemşir (şimşir), karaçalı köklerinden, erik, kıvılcık ağaçları özlerinden kaşıklar, keşkûl²⁶¹, zerdesteler²⁶², ve tütün lülesi (pipo, tütün çubuğu) yaparak sağladıklarını açıklarken bir yandan da Evliya’nın “kuzukulağına” benzettiği tütün işleyerek sağlamaktaydılar. Yenice-i Vardar’daki tütünden övgüyle bahseden Evliya, Rum, Arab ve Acem diyarlarında meşhur olduğunu belirtir. Hatta Evliya, ömründe tütün içmemesine rağmen Yenice tütününün misk kokusundan hoşlanmıştı:²⁶³

“Ve cümle memdûhâtılarınan ekseriyyâ halkının kâr u kisbleri çemşir kökünden ve karaçalı kökünden ve erik ve kıvılcık ağaçları özlerinden gunâ-gun musâanna’ kaşıklar ve keşkûl ve zerdesteler yapup kifâf-ı nefis ederler. Ve vilâyet vilâyet bu şehrin kaşıklarından hedâyâ götürürlər. Ve Bursa’nın imâm lülesi kadar meşhûr lüle-i duhân işlenir. Ve dahi Yenice’nin kuzukulağı gibi duhânı Rûm ve Arab u Acem’de meşhûr olup birer vukıyye mikdarı iki başı sivri ve ortası yumru duhânı bir yere cem’ edüp kazılar ile bağlayup cemi’i vilâyet a’yânına hedâyâ götürürler. Hakîr ömrümde duhân içmedim ammâ bu Yenice duhânının misk ü amber-i ham rayihâsından hazz ederim. Ta bu mertebe misk-bu tütünü olur.”

Anavarin’i anlatırken buradaki Rumların “Sakız dimisi” adı verilen bez işlediklerini söyleyerek Ahmedâbâd’ın beziyle karşılaştırarak değerini izah etmeye çalışır. Anavarin’deki Rumların dokumacılığın dışında mücevher işleri ve tüfeklere tabancalı çakmak işlemek gibi zanaata sahip olduğundan söz eder. Bu uğraşlarından bahsederken silahlara olan merakını yansıtmak ifadeler kullanır ve Anavarin’deki işlemleri Cezayir ve Hersek’in Taşlıca şehrinde yapılanlarla karşılaştırır:²⁶⁴ “Kâr-ı memdûhâtından pembeden hayâl-i rakîk Sakız dimisi işlenir. Sakız dimisinden nazîfdir kim gûyâ Ahmedâbâd bezidir. Her diyâra hedâyâ götürürler. Ve tûfenglere tabancalı çakmak işlerler kim Cezâyir’de ve Hersek’de Taşlıca şehrinde eyle tabanca işlenmez, meşhûrdur.” Ayrıca seyyah, Anavarin’in bir liman kenti olması hasebiyle deniz ticaretindeki konumuna da eserinde yer verir. Özellikle Kuzey Afrika’dan Tunuslu, Trabluslu ve Cezayirli ticaret gemileri geldiğini, Cezayir gemilerinin çeşitli mallarla

²⁵⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 154.

²⁶⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 46.

²⁶¹ Keşkûl: eskisen dervişlerin veya dilencilerin kullandığı çanak. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 512.

²⁶² Zerdeste: dervişin yanında taşıdığı uzun sopa. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 247.

²⁶³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 78.

²⁶⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 142.

birlikte köle ticareti için Arap köleler getirdiklerini anlatır.²⁶⁵

“... Cemî'i Tunuslu ve Tarabuluslu ve Cezâyirli her sene gemileriyle bunda gelüp lenger-endâz olup metâ'-ı gûnâ-gûn ve Kara Arab köleler getirirler, zîrâ Mağrib-zemînden kopan gemiler at başın bu meydânda çeküp lenger bırağırılar, ... Cezâyir'den çıkan gemiler cenûb lodos rûzgârıyla yıldız üzre kâmil bin milde bu Anavarin'e gelirler. Dâ'imâ kârları Cezâyirli iledir.”

Bezzâzlık yani bez dokumacılığı ile uğraşan Rumları, Kalamatya'da kentin sanayi ürünleri hakkında bilgi verirken ele alır. Seyyah, bezcilik yapan Rumların hammadde kaynağı olarak “*Eyyûb Nebî kurducağazları*” şeklinde ifade ettiği ipekböceği besleyip, yetiştiriciliğini yapıp elde ettikleri ipek ipliklerden kaliteli bezler dokuyup, modern anlamda hazır giyim ürünleri olabilen türban, destar, poşu, bürüncük²⁶⁶ isimli ipekli gömlekler ve çeşitli gömleklilik bezler ürettiklerini kaydetmektedir:

“*Gûnâ-gûn harîrden Cezâyir muhatteminden fark olunmaz elvân harîr muhattemler ya'nî mühürlü makdemler... siyâh zerdûz işleme poşuları olur ve harîr münakkaş destâr-ı tavilleri ve sâfî harîrden bürüncük nâm hayâl ve rakik gömlekleri olur. Ve bir gömleklilik bezi bir boğum kamış içine koyup pâdişâhlar ve vüzerâ ve vükelâlara hedâyâ götürürler. Bir gömleği yedi sekiz dirhem gelir. Tâ bu mertebe hayâl harîr bezi olur.*”

Öyle ki Evliya, Frengistân'a bile buradan ipek ticareti yoluyla çeşit çeşit ipeklerin gittiğini belirtir. Kalamatya'dakiler ipekçilik için gerekli olan dut ağaçlarını bağ ve bahçelerinde yetiştirirlerken, tarım yapılabilen topraklarında da yiyecek olarak kullandıkları “*kalimbok*” yani mısır da yetiştirmişlerdir.²⁶⁷

“... *Ve harîri gâyet çokdur. Sığâr u kibâr, zen-i duhterânları cümle ipek hâsıl edüp Eyyûb Nebî kurducağazları besleyüp harîr peydâ ederler, zîrâ tokuz bin aded bâğlarında cümle tut ağaçları cihânî dutmuşdur. Sahrâlarında mezâri'âtırları cümle kalimbok olup sığâr u kibârı cümle kalimbok ekmeği yerler. ... Hattâ Frengistân'a bu şehirden niçe bin yük harîr-i gûnâ- gûn gider.*”

Urûmşalar ile Rumların her zaman birbirleriyle alış-veriş içinde bulunmaları Mîsehor'da Evliya'nın ilgisini çeker. Çünkü ticari yaşamda birbirleriyle olan ilişkilerini açıkça vurgular. O, Mîsehor'dakilerin belli başlı ürünlerinin tekstil maddeleri ve zirai ürünler olduğunu şöyle ifade etmiştir:²⁶⁸ “*İpeği ve ibrişimi ve pırankop nâm boya kökü ve siyâh ekşi tutu ve siyâh inciri vardır*”.

Yine Mora'dayken Evliya, Çakonya'ya ilişkin kaydettikleriyle Rumların işlerini açıkça ele alır. Çakonyalıların bu bölgede arpa ve buğday dâhil olmak üzere başka hiçbir tarım ürünü yetişmediğinden toprağı ekip biçemediklerini bildirirken sadece mısır yetiştirdiklerini söyler. Bu nedenle zirai faaliyetler gözle görülür bir şekilde gerçekleşmediğinden Rumların kadın ve oğlanlarının farklı bir iş koluna sahip oldukları görülür. Bu insanlar fiziki açıdan güçlü, kuvvetli, iri yarı olmalarından ötürü hamallık yapmaktadırlar. Bunun için özellikle Rum erkekleri ve kadınları geçimlerini sürdürmek

²⁶⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 143.

²⁶⁶ Bürüncük: bürümcek, kadınların baş, boyun ve omuzlarına örttükleri büyükçe örtü. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 79; ince, kıvrıkcık, dökümlü dokuma: Hülya Tezcan, *a.g.m.*, s. 407.

²⁶⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 152.

²⁶⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 155.

için yük taşıma işlerini Benefşe ve Anapoli şehirlerine gitmektedirler. Öyle ki çocuklu ve hamile Rum kadınlarının dahi ağır yükleri fütursuzca kaldırıp hamallık yapmaktaydılar:²⁶⁹

“Ammâ âb u hevâsı hûb câvidân ve enhârları cârî ve revân olduğundan gâyet semîn ü cesîm dâb-betü'l-arz gibi dîv-sıfat zorâver dilâver ü tüvânâ kâfirleri olup ekseriyyâ Benefşe şehrine ve Anapoliye şehrine avret ve oğlanları ile bu şehre gelüp hamâllık ederler. Hattâ ba'zı hâmile karıları arkalarında iki yüz elli vukiyye yük götürür. Ba'zılarının kucağında iki evlâdı var iken yine iki yüz elli vukiyye yük götürür avretleri vardır. Ammâ fetâ ve tüvânâ erleri üçer dörder yüz vukiyye yük kaldırırılar. Gâyet güçlü kefereleri olur.”

Anapoli'deyse Rumlar genellikle marangozluk ve dülgerlik yapmaktaydılar. Marangoz ve dülger Rumlar ise özellikle tersanede gemi imalatı işinde çalışmaktaydılar. Ancak Rumların bir kısmı da bahçıvanlık ve geçce bekçiliği yaparlardı:²⁷⁰ *“Der-medh-i Pişekâr-ı ehl-i işgalât: Ekseriyyâ hâlkı neccar-ı keştibân-ı marankozândır, ya'ni gemi yaparlar. Bir sınıfı bağbân u pasbân-ı kal'adır.”* Menzil-i Aya Yani Burnu Manastırı'nda *“ruhbane”* Rum kızlarının tor²⁷¹ uçkur ve harir-i muhtem yani ipekten yazma bez işlemek ve işledikleri malları satmak gibi ekonomik faaliyetleri vardı. Kızlar eşyalarını gizlice satarlardı. Bunun dışında Evliya, kilisenin asıl gelirinin nereden sağlandığını şu şekilde açıklar:²⁷² *“Bu deyr-i musanna'ın niçe kerre yüz bin gurus evkâfi olup ta Dip Frengistan'dan bu gumâmeye nezerâtlar ve zeyt yağları gelir.”*

Hanya'dakilerin uğraşısı çiftçilikti. Bu insanların varlıklı olduklarını ifade eden Yazar, bağ ve bahçecilik, zeytinyağcılık yaptıklarını açıklar²⁷³. Hanyalıların üzüm bağlarının yanı sıra zeytin ağaçları yetiştirdikleri ve balıkçılık yaptıkları bilinmektedir. Benzer bir şekilde ziraat işleriyle meşgul olan Hanyalılarından başka Kanlı Kastel'dekilerin de çiftçilik yaptıkları görülür. Fakat bunların yetiştirdikleri ürünlerinin isimlerini açıkça belirtmemektedir. Yalnızca ürünlerini satarak geçimlerini sağladıklarını söylemiştir. Seyyah, İsfakiye'dekilerin ise kerestecilik yaptıklarını beyan eder. Kazançlarını başta servi/selvi ağaçlarından olmak üzere diğer çeşitli ağaçlardan keresteler keserek, odun ve tahtalar yaparak dört bir civardaki kentlere satarak sağladıklarını anlatır. Çünkü buranın havası ve suyu yaylak özelliğine sahip olup kışı çok olduğundan limon, turunc, nar, incir, zeytin ve hurma yetişmediğini vurgulayan seyyah, yer yer bağ ve bahçelerinde nadiren sulu ama lezzetli olmayan armutları ve başka meyveleri, kestane, kızılıncık, kış elması yetişmesine rağmen verimsiz olduğunu söyleme gereği duymuştur. Ardından Evliya'nın bildirdiklerine göre kentte selvi

²⁶⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 157.

²⁷⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 165.

²⁷¹ Tor: bir tür syrek dokuma, ağ gibi seyrek örgülü bir cins dokuma. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 228.

²⁷² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 243.

²⁷³ Giritli divan şairlerinden Hanyalı Nuri Osman (1758-1815), yüz yılı aşkın bir süre sonra şiirlerinde Girit'in sabunu ve zeytinyağını öne çıkarmıştır: *“Ebnâ-yı dehre söyleme esrâr-ı ışkî kim/Andıkları ya sabun veya dühn-i zeyt olur”* A. Aydın, *a.g.m.*, s. 867.

ağacının bolca yetişmiş olmasından ve yetişebileceğinden dolayı Girit adasının bütün tahtaları, direkleri selviden yapılır, buradan karşılanırmış. Geçimlerini idame ettirmek için bununla uğraşırlarmış. İsfakiyeli'lerin ev eşyaları bile selviden olurmuş: “*Hattâ cümle İsfakiye keferelerinin evleri ve dam u bâmları ve kapıdan ve cümle sandukaları servi levhası ve kerastelerinden olmağile hâneleri misk ü amber-i hâm gibi kokup âdemin demâğı mu'attar olur. Hergiz bu hânelerde yılan ve çıyan ve akreb ve bö ve güve olmaz, zîrâ âteşe yakdıkları odunları bile servi dırahtları olup cümle libâsları dahi servi kokup*”. Bu durum karşısında seyyah, Girit kuşatması süresi boyunca Osmanlı askerlerinin bile kese kese tüketemediklerini önemseyerek “*Hattâ cümle Âl-i Osman askeri yigirmi yedi yıl servisini kıra kıra tükedemediler*” diyerek bolluğuna işaret etmektedir.²⁷⁴

Evliya, Mora'da ise (İç Manya'da) Büyük Değirmelik'te bulunanların varlıklı olduklarını, tüccarlık yaptıklarını belirtir.²⁷⁵ Denizcilikle uğraşmayan Karye-i Voha'dakilerin de kazançlarını deniz canlıları, kuşlar avlamakla ya da besledikleri keçilerden hastalananlarını ve ölenlerini Dış Manyalılara verip onlardan “*kalimbok*” mısır ekmeği alıp takas ederek sağladıklarını açıklar. Çünkü sadece onlar topraklı köylerden torbalara doldurarak çalıp geldikleri topraklarda mısır yetiştirebilirlermiş. Besledikleri keçileri “*Çuka adası Frenginin*” alış veriş amacıyla getirmiş oldukları barutlarla değiştirlermiş. Hazırlamış oldukları kuş turşularını da çeşitli vilayetlere satarlarmış.²⁷⁶

Girit seferi dönüşü güzergâhında Manya yerleşim yerlerinden sonra uğradığı Anatolkoz'dakilerin balıkçılık ve çekirdeksiz üzüm yetiştiriciliği yaptıklarını önemle belirtir: “*cümle halkı balıkçılar ve istafilya üzümçüleridir.*” Burada seyyah, iki tür üzümün adını verir. İlki “*istafilya*”²⁷⁷ adında çekirdeksiz üzüm yani kuş üzümü, ikincisi “*kişmiş*”²⁷⁸ adlı çok küçük taneli çekirdeksiz üzümdür. Hatta Mora'da üretilen kuru üzüm ve kuş üzümü 16. ve 17. yüzyıllarda Britanya'daki tüketiciler tarafından ilgi görmekteydi²⁷⁹. Evliya, bölge halkının balık yumurtası ticareti yaptıklarından söz eder

²⁷⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 247, 248.

²⁷⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 257.

²⁷⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 267, 268.

²⁷⁷ İstafilya: (Yunanca) çekirdeksiz üzüm, kuş üzümü. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 129.

²⁷⁸ Kişmikiş: kişmiş yerine. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 152.

²⁷⁹ 17. Yüzyıl İngiliz iç savaşlarını Osmanlı topraklarında sürdüren Britanyalılar üzerine yaptığı çalışmada Osmanlı idaresindeki Mora'ya ilgiyle yaklaşan Daniel Goffman, Osmanlı merkezi idaresi tarafından görece önemsiz görülen Mora'da 1630 ve 1640'larda İngiliz diplomati olarak görev yapmış Henry Hyde adında bir Brintanya tebasından kişinin Mora'da voyvodalık satın almış olduğunu göstermektedir. Bu kişi Osmanlı vergi toplama mekanizmasının parçası olmuştu. Aslında Mora, Osmanlı-Venedik sınırındaydı. Venedik'in Adriyatik Denizi'ne giriş çıkışını egemenliklerinde bulunan Korfu (özellikle), Kefalonya ve Zanta sağlıyordu. Bu durumun yol açtığı ortamda Zanta ve Mora'nın kuru üzüm ve kuş üzümü (Osmanlıca-Rumca: istafidyâ) 16. ve 17. yüzyıllarda Britanya'daki tüketicilerden önemli ölçüde talep görüyordu. Çünkü 17. yüzyılın başlarında ticarete söz sahibi bulunan İngiltere, Fransa, Felemenk ve

ve halkın balık yumurtalarını sarı renkli balmumuna batırdıktan sonra “*Frengistân'da*” miskalini (Osmanlı'nın standart birimi: 1,5 dirhem; 24 kırat; 4, 81 gr. yaklaşık 5 gr.) birer altına sattıklarını anlatır.²⁸⁰

2.5. Yeme – İçme Alışkanlıkları

Evliya Çelebi, Rumların yiyecek ve içeceklerine ilişkin bilgiler verirken Rumların yaşam alanlarının özellikleriyle yiyip içtikleri arasında bağ kurar. Çünkü toplumların yemek kültürü bu bağlamda en yakın elde edilebilen malzemelerden oluştuğundan Rumların yiyecekleri ve içeceklerinin nelerden oluştuğu sorusuna yanıt bulmak mümkündür. Özellikle seyyah, bunu deniz ve göl kıyısında yerleşmiş olanlarla, ziraat yapılabilen ve yapılamayan bölgelerde yerleşmiş olanların tüketim maddelerinden izahatlarda bulunarak dikkat çeker. Çünkü yeme, içme alışkanlıklarını çevre, iklim, inançlar ve tercihler etkiler.

Mesela seyyah, Gölikesri'yi anlatırken Rumların, bağlarında yetiştirdikleri üzümünün şirasını ve beyâz francıla ekmeği tükettiklerini belirtir. Gölikesri gölünden Bahar aylarında av zamanında balık avlayarak avlanan balıkları tuz ile salamura yaptıklarını anlatır. Bu şekilde salamura yapma tekniğini açıklar. Bu balıklar, kokusu olmadığından balık tüccarları tarafından salamura yapmak amacıyla özellikle tercih edilmiş. Balık kokusu olmayan tuzlu salamuralardan IV. Murad'ın sofrasına bile gönderilmiş. Alabalık, levrek ve sazan balıklarının adını veren Evliya, bu balık türlerinin kebabı, çorbası ve tavasının yapıldığını kaydeder. Rumların avladıkları bu balıklardan yapılan yemeklerinin tadına baktığı anlaşılan Seyyah, başka yerlerin balıklarına benzemediğini ifade eder. Tadını hiçbir yerin balıklarına benzetemediği alabalık, levrek ve sazan balıklarını oldukça hoş ve lezzetli bulmuştur. “*Gûyâ lezzetde ilikdir*” dediği övgü ifade eden cümlesiyle hoşlandığını özel olarak ifade etmiştir. Bu gölün balıklarının zararının olmadığı gibi firengi hastalığına deva olduğunu belirtir.²⁸¹

“Hattâ Sultân Murâd-ı Râbi”e âlât-ı meclis için bu mâhîlerden tuzlayup ılgar ile getirüp nakl-i meclis ederlerdi, zîrâ bu gölün mâhîleri misk gibi kokar, aslâ ve kat’â balık râyihası yokdur. Ve cemî’i hükemâ kavlince balık muzırdır, lâkin bu gölün balığın Fireng zahmına mübtelâ olanlar yese bi-emr-i Hudâ şifâ bulur. Bu balıkların kebâbi ve çorbası ve tavası gâyet leziz ve latîfdir. Hattâ bu ha- kîr-i pür-taksîr bu felek-i kec-revde çok tek ü büm olup çok dâr u diyâr geşt ü güzâr eyledim, ammâ bu buhayrenin mâhîleri gibi mâ’ide görmedim. Gûyâ lezzetde ilikdir, ammâ

Venedik Osmanlı ve ötesine uzanan karmaşık ticaret ve yönetim ağları kurmuşlardı. Yabancı tüccarlar Osmanlı kentlerinde kapitülasyonlarla elde ettikleri üstünlükleri bırakmak istemiyorlar İstanbul çarşılarında dükkân kiralyorlardı. Ancak Osmanlı yöneticileri onları Osmanlı kulları gibi görüp zimmi statüsüne sokmaya çalışıyorlardı. Onlar da temsilcileri (balyoz, elçi) sayesinde elverişli ticaret koşulları ve özerkliklerini sağlamak için uğraşıyorlar. Osmanlı yönetimi yerli ve yabancılar arasındaki ilişkileri düzenlemek adına konsoloslar atıyordu. Suraiya Faroqhi, “Mora’da Zengin Bir Fransız Hanesi”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddî Kültüründe Yemek ve Barınak*, Editörler: Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, Çeviren: Zeynep Yelçe, İstanbul 2006, s. 292; D. Goffman, *a.g.e.*, s. 171, 233, 234.

²⁸⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 277.

²⁸¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 311.

cümleden memdûhu la'lgûn pul ile halk olunmuş alabalığı ve sazan ve levrek balıklarının her biri ellişer vukıyye gelir gûnâ-gûn mâhilerdir, ve's-selâm.”

Rumların yaşamlarını sürdürdüğü Kalabakkaya Manastırı'nı hakkında bilgi verirken buradaki hizmetliler tarafından ziyarete gelen misafirlere, geleneklerine ve inanışlarına göre İsa Peygamber hayrı için izzet ve ikramlarda bulduklarını kaydeder. Ziyafetlerde limon, şeftali reçelleri, tereyağlar, kaymakların sunulduğunu belirttiğinden sonra sofrayı kuş sütü ve aslan sütünün dahi eksik olmadığı bir “ziyafet” olarak betimler.²⁸²

“Ve bunda üç yüz kadar ruhbân-ı palâs-pûşân bitrik ve kıssîsler var kim her biri riyâzât perhiz mücâhede ile niçe güne fûnûn-ı şittâya vâsıl olmuşlar. Ve bunda ol kadar mahbûb müğ-pîçe pençe-i âfitâb gulâmlar var kim cümle îsâ Nebî uğuruna ifnâ-yı vücûd edüp her müsâfirinin önüne durup bel bağlayup hizmet ederler. Cemî'i müsâfirin ü mücâvirînlere ve müteferricînlere ta'zîm ü tekrîm edüp it'âm-ı ta'âm edüp gûnâ-gûn emlec u kebbât²⁸³ u kâbüli ve âlû Buhârî²⁸⁴ reçeller ve tereyağları ve kaymaklar ile ziyâfetler ederler. El-hâsıl kuş südü ve arslan südüyle ziyâfet-i azimler edüp gece mihmân olanlara gûnâ-gûn dîbâ ve şîb ve zerbâf ve câme-hâblar geyirüp ol kadar i'zâz u ikrâm ederler kim bir vecih ile mütesavver değıldir, zîrâ bu deyre cemî'i kâfiristân ve dip Frengistân'dan nezerâtlar gelir.”

Ağrıboz'da Rumların en bilinen yiyeceklerinin “Ağrıboz köfteri” olduğunu belirten seyyah, bu yiyeceğin şıra ya da pekmeze içine ceviz ve badem katılarak hazırlandığını anlatır.²⁸⁵ “Urûm şîresinden (şıra, üzüm suyu) perveriş olmuş içi cevizli ve bâdemli bir leziz ve ter köfteri olup lezzetinden ve râyiha-i mümessekenden âdem yemek ile doyamaz.” Rumların sucuğa benzeyen bu kuruyemiş türü ürününün tadına bakan Evliya, lezzetinden ve hoş kokusundan insanın ne kadar yerse yesin doymayacağını ifade eder. Ayrıca Ağrıboz köfterinin en kıymetli hediyelerden olduğunu belirtirken bu yiyeceğin nerelere kadar götürüldüğünü “Sandûkalar içre koyup Rûm ve Arab u Acem'e hedâyâ götürürler” ifadeleriyle anlatır.

Evliya, Rumların yiyecek ve içeceklerini bazen tadararak bazen gördüğü ve duyduklarıyla anlatmıştır. Yine O, Rumların dillerine ve kullandığı tekerlemelere örnek verirken de Rumları yeme içme kültürü hakkında bilgi vermiştir. Mesela, Gördüs'deki Rumların cümlelerini örneklendirirken kullandığı “Yâ bire esi bırakmışsın sirkecik çorbaya: Yâ bire sen kodun mu sen sirke çorbaya” ifadeleri çorbalarını sirkeyle içme alışkanlıklarına örnektir. Diğer bir örnek ise onun latifeli anlatımıyla Rumların “kalimbok”²⁸⁶ adını verdikleri mısırdan yapılan beyaz bir ekmek tükettiklerini yazmıştır: “Cenâbınssa ekmeğim yokdur, işde şimdi yeyesin kalimbok:

²⁸² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 96.

²⁸³ Kebbât: büyük ve yumuşak bir limon tatlısı yapılıdır. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 500.

²⁸⁴ Âlû Buhârî: erik, şeftali, Türkistan eriği, tüylü erik. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 29.

²⁸⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 112.

²⁸⁶ Kalimbok: mısır, mısır buğdayı. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 136, 264.

Ya' nî Cenâbınıza ekmeğim yokdur, işde şimdi yeyesin kalimbok.”²⁸⁷

Gördüs kentinin yanı sıra Evliya, Mora Eyaleti'nin başka yerleşimlerinde mısır mamulü ekmekten söz etmektedir. Mesela, Kalamatya'da Ruamların ziraat yapabildikleri topraklarda “*kalimbok*” yani mısır-darı yetiştirdikleri için insanların küçüğünün ve büyüğünün mısır unundan yapılmış ekmeği tükettiklerini,²⁸⁸ Çakonya'da Ruamların darı ve keçi eti ile beslendiğini belirten Evliya, bu yörede bir gün bir gece kaldığı zaman darı ve keçi eti yemekten bıktığını “*ammâ bir gün bir gece anda mihmân olup atlarımız ve kendimiz darı ve keçi eti yemeden bîzâr olup*” cümleleriyle anlatmıştır²⁸⁹. Manya Bölgesi'nde Ruamların farklı bir tarım ürünü yetiştirmelerine imkân olmadığından sadece mısır-darı ekip, yediklerini söyler. Fakat Manyalılar, temel besin maddeleri olarak deniz ürünlerinden midye, istiridye avlayıp tüketirlerdi. Yılda bir kere de deniz üzerinden gelen göçmen bildircin kuşlarını avlamak suretiyle ele geçirdiklerini fiçılara doldurup “*kuş turşusu*” yapıp yiyecek olarak kullanırlardı.²⁹⁰ “*Ve hevâ-yı sâni Manya dağları kavmidir kim lisânları başka kavm-i asi keferelerdir. Aslâ ekin olmaz. Cümle halkı vilâyet urup çarpup ve darı ve kalimbok yeyüp ve yılda bir kerre deryadan bildircin kuşları gelüp niçe kerre yüz bin fiçi kuş turşusu edüp deryadan midye ve istiridyeler avlayup yerler.*”

İç Manya'da Cibova²⁹¹ ve Voha²⁹² köylerini anlatırken ise öncelikle Cibova'da pek sık tarım işleri yapılmadığını belirtir. Ancak yetişmesi mümkün olan temel yiyecek maddeleri “*kalimbok*” yani mısır olup mısır ekmeği ve kuş turşuları yerler. İçecekleri şaraptır. Bunun yanı sıra diğer gıda maddelerini deniz ürünleri oluşturmaktadır. Evliya'nın tadı konusunda kişisel görüşünü belirtmeden isimlerini zikrettiği bu su ürünleri ise: yengeç, kerevit, teke(?), pagurya(?), ahtapot, midye, istiridye, sülüğen, tarak, denizkestanesi, sancı buncu²⁹³ dur. Nitekim Evliya, Cibovalıların yemeklerini sığır, katır ve keçi tezeği kullanarak pişirdiklerinden söz eder:²⁹⁴

“Ve ekin ve biçin dahi nâdir olur. Ta'âmların sığır ve keçi ve katır tezeğiyle pişirüp ekseriyyâ ta'âmları deryâ haşerâtlarından yengeç ve kerevit ve teke ve pagurya ve ihtapot ve midye ve istiridye ve sülüğen ve tarak ve deniz kestânesi ve sancı buncu misilli deryâ canavarı haşerâtların yeyüp kalimbok ekmeğin tenâvül edüp şarâbların içüp hınzır gibi yatırlar.”

Seyyah, Voha'daki Ruamların da ana besin maddelerinin mısır ekmeği olduğunu

²⁸⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s., 128.

²⁸⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 152.

²⁸⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 158.

²⁹⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 169.

²⁹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 267.

²⁹² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 267, 268.

²⁹³ Sancı buncu: bir çeşit deniz böceği. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 202.

²⁹⁴ Priscilla Mary Işın, “Evliya Çelebi'nin Diliyle 17. Yüzyıl Yiyecek Manzaraları”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, İstanbul 2009, s. 197.

söylemektedir. Lakin Evliya, “kalimbok”dan başka bu insanların farklı şeyler yediklerini açıklar. Ona göre, yaşadıkları bölgede kanlı ve canlı, karada, denizde ve havada ne kadar mahlûkat bulunuyorsa karınlarını doyurmak için tüketirlermiş. Hatta abartılı bir şekilde bu topluluğun aralarında düşmanlık bulunan Dış Manyalıları bulduklarında kanlarını bile içtiklerini iddia eder:

“Ta’âmları cümle dünyâda her ne kadar gökde uçan ve yerdegezen ve deryâda yüzen ne kadar mahlûk-ı Hudâ var ise kanı olup cânı çıkan ve çıkmayan zî-rûh kısmından her ne bulurlarsa elbette anı yerler. Ancak dağlarında yılan ve çıyan ve akreb olmadığından anı bulup yeyemezler. Hattâ denizde yüzer gezer deniz amini dahi yerler kim anda aslâ kandan bir katre eser yokdur, anı dahi yerler. Ve cümle koyun ve keçi ve ne güne hayvânâtları kanların âb-ı hayât gibi ıssı ıssı içerler. Ve Taşra Manyalı kâfirlerinin dahi bulsalar kanların içerler. Ammâ bunlar aslâ deryâda firkateciler değillerdir. Kâr u kisbleri deryâ mahlûkun sayd edüp yeyüp keçilerin güdüp niçe bini taş kesüp taşra Manyalıya kalimbok ekmeğiyle değıştip kâhice anlar ile döğüşüp geçinirler. ... Ammâ hikmet-i Rabbü'l-âlemîn bunlar dahi mahlûk-ı Hudâ olmağın bunların dağlarında bir habbe ve bir dâne hâsıl olmadığından ol Perverdigâr Allâh bu kavme yılda bir kerre mâh-ı Temmûz'da deryâ ile uça uça ve deryâ üzre bir kanadın koyup ve bir kanadı yelken gibi edüp hadd ü hasrın Cenâb-ı Rab bilir ol kadar bildircin kuşları bu İç Manya dağlarına gelüp dağ u taş bildircin tuyûrundan görünmeyüp cümle on bin aded İç Manya kefereleri avret oğlanlarıyla bu dağlara düşüp cümle bildircinleri ağ kepçeler ile sayd edüp başların koparup tüğleri ve içleriyle kayalardaki sarnıç çukurları içre tuzlayup bırağırılar ve üstlerine iri iri taşlar koyup kaparlar, kâmil beş altı ay tuz içre salamura olup vakt-i şitâda beş altı ay kuş turşusu ile Rabbü'l-ibâd bu kulların perveriş edüp dahi gayri vilâyete kuş turşusu satarlar. Gâyet semîn ve lezîz ve latîf kuş turşusu olur kim kırk gün kırk gece deryâdan bu kavme böyle mâ'ide-misâl gûyâ tuyûr-ı sülvân gelir.”

Yukarıdaki alıntıda verildiği üzere Seyyah, kuş turşusu yapma yöntemini açıklamaktadır. Bildircin kuşlarını ağ kepçeler ile avlayıp başlarını koparmak suretiyle tüylerini yolmadan kayalardaki sarnıç çukurlara tuzlayıp bırakarak üzerlerine iri taşlarla kapadıktan beş altı ay sonra salamuralar hazır hale gelirmiş. Bu kuş salamuraları sezonluk olarak yapılırken, bir kış yiyeceği olarak da kış mevsiminde beş altı ay yetermiş. Evliya, Vohalılarının ellerinde çeşitli hayvanlardan ve “puliya samura salamor” yani bildircin kuşu turşusundan başka yiyecek bir şeylerinin olmadığını söylemektedir. Sadece yedikleri kuş turşuları sayesinde güç ve kuvvet kazandıkları şeklinde yorum yapmıştır:

“Ammâ bu mezkûr kuş turşuların yeyüp gâyet ten-perver olup kuvvet ü kuvâları yerinde zeber-dest olduklarından dâ'imâ bizim Pasova kalamızın gâzileriyle ceng ederler, ammâ kabâhat bizim kal'a halkındadır. Bunların evlâd u iyâllerin uğurlayup kendileri de esîr etdikleri ecilden bunlar dahi Pasova askeriyle dâ'imâ ceng ederler.”

Evliya, İç Manya bölgesinin yeme içme kültüründen bahsetmesinde asıl etken, bu yörelerdeki seyahati sırasında yiyecek sıkıntısı yüzünden zor durumda kalmış olmasındandır. Cibova ve Vohalıları perişan, aciz, verimsiz ve parasız Rumlar olarak anlatması Evliya'nın kendi durumuyla ilgili olduğu gibi esasında onların yiyecek sıkıntılarının bulunduğu, yoksul olduklarını ve doğal yollardan ihtiyaçlarını karşıladıklarını göstermektedir:

“Bu İç Manya halkı derbeder ve müflis ve bi- hâsıl (verimsiz) olmağın bunda atlarımız ve kendilerimiz açlıktan hâllerimiz mükedder (kederli) olup bir ayak evvel Taşra Manya'ya çıkmağa cidd ü ihtimâm (ciddiyet ve özen) edüp cemî'i keferelerinin harâcların suhûletle tahrîr edüp andan yine cânib-i şarka (-) sâ'at sarp yollar ile bizim Al-i Osmân kal'alarından, Kal'a-i Pasova'ya vardık.”

Girit seferinden dönüşü Eynebahtı'yı anlatırken buradaki Rumların beyaz ekmek, çörek, keklik ve bildircin böreği, kefal ve levrek balıkları ve şarablarından bahseder.²⁹⁵ Yanya hakkında bilgi verirken Yanyalıların misafirlerine ikram ettikleri yiyeceklerinin unlu mamullerini beyaz ekmek, simit isminde çörekler, tavuk börekleri; etli yemeklerini kuzu kebabı, kuzu kapaması; tatlılarını Belgradî güllâç baklavaları olarak belirtmiştir.²⁹⁶ Anatolkoz adasında balık yumurtalarının meşhur olduğunu söyler. Kendisinin içkiler ve hatta tütün bile içmediği bilinen Evliya, balık yumurtalarının şarabın yanında olağanüstü bir meze olduğunu söyler.²⁹⁷

“Ve bunun dahi balık yumurtası memdûhdur. Bunda olan tez ü tâze ve za'ferân gibi sarı ve leziz ve amber-i hâm râyihalı balık yumurtaları bir diyârda yokdur kim pâdişâhlar ve krallara hedâyâ gider gâyet mukavvî nukl-i tarabdır ya'nî şarâb-ı bî-hicâb mezesidir.”

2.6. Giyim-kuşamları ve Günlük Yaşamdan Bazı Ayrıntılar

Evliya Çelebi, Rumların kılık ve kıyafetleri üzerine bazı bilgiler verir. Bu bilgilerden kadın ve erkek giysilerini ayrı ayrı renkli tasvirlerle anlatır. Rumların kendi adetlerince giyindiğini söyleyen Evliya, Avrupalı gezginlerin Rum kıyafetlerine ilişkin verdiği bilgilerini daha da zenginleştirmiştir. Avrupalı gezginler genellikle Rumların menekşe rengi kumaştan yarım kollu cüppe ve aynı kumaştan bir başlık, siyah renkli elbiseler, kadife elbiseler, kadınlarının ipek kumaşlar, altın, gümüş işlemeli, kürklü pahalı kumaşlar giyindiğini kaydederler. Evliya ise kıyafet çeşitliliği, kumaşlar, ayakkabılar ve özellikle renkler hususunda detay verir.²⁹⁸ Seyyah giyim-kuşamları üzerinden Rumların ahlaki durumları arasında ilişki de kurar. Çünkü O, edep ve terbiye çerçevesinde giyinmeyi ve giyinmiş olanları önemle vurgulamıştır. Bu yönüyle giysilerinin nitelikleriyle Rumların toplumsal statülerini de ifade etmektedir.

Tırhala dolaylarındaki Yenişehir'deki Rumların genellikle üst giysilerini semmûr kürklü (samur derisinden yapılan kürk), elvan saya feraceli ve serhadli²⁹⁹ kontoşlar³⁰⁰ giydiklerini belirtir. Ekonomik seviyelerine göre de orta halli olan insanların üstlerine londura³⁰¹ çuhalar (çuka), Tırnovi bezi haftan, başlarına yaldızlı destâr-ı Muhammedî (sarı) sardıklarını belirler. Bunun üzerine genç ihtiyar ayrımını da

²⁹⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. s. 273.

²⁹⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 289.

²⁹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 277.

²⁹⁸ G. Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 193, 195.

²⁹⁹ Serhaddi: bir çeşit üst giyimi, yolculukta giyilen üstlük. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 206.

³⁰⁰ Kontoş: bir çeşit üstlük, uzun, yenleri dar üst giyimi. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 154.

³⁰¹ Londura: bir kumaş çeşidi, suprama. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 164.

yaparken Seyyah, genç yiğit delikanlılarının başlarına çuha dolamalar³⁰², çuha berata giyip, kortela³⁰³ bıçak taşıdıklarını, ayaklarına sarı kubadî pabuç giydiklerini anlatmaktadır.³⁰⁴

“Der-fasl-ı lisan-ı ahali-i istilâhat: Ekseriyya halkı Rumca kelimat ederler, zira re’ayaları cümle Urum kefereleridir. Halkının libasları ekseriyya semmur kürklü ve elvan saya feraceli ve serhadli kontoşlar geyerler. Vasatu’l-halleri londura çukalar geyüp Tırnovi bezi haftan geyerler ve başlarına mutalla destar-ı Muhammedi sararlar. Amma taze cüvan yiğitleri çuka dolamalar geyüp başlarına çuka berata geyüp kortela bıçak taşıyup ayaklarına sarı kubadî pabuç geyüp gezerler.

Diğer temaşa-yı ibret: Bu şehrin bir güne dahi re’aya kefereleri var. Freng şapkası gibi manlifke Eflatuniyye şapkası geyerler, amma Frengin siyah şapkadır, amma bu re’ayanın beyaz keçeden şapka geyerler amma depeleri sehel sivridir. Bir mudhik çehre-i acib luli mashara şapka ve inbisatlı keferelerdir.”

Benzer şekilde Yenice-i Vardar’dakilerin ileri gelenleri çeşit çeşit çuha elbiseler giyip başlarına “ferhâdhânî ve hezârî ve altun baş ve hünkârî ve köse destar-ı Muhammedi”³⁰⁵ sararlar. Orta halli olanları yani tüccarları ve sanayi işleriyle uğraşanları çuha kontoş, çuha çakşır, çuha semmur, zerdeva kalpak, kopçalı çakşır giyerek genç yiğitlerinin bellerinde teybend kuşaklarında kortela bıçak, varsak³⁰⁶ taşırlardı. Kadınların tümü çuha feraceler giyip, yassı başlarına (çıkıntısız, külahsız) beyaz dülbend izar bürünüp, yüzlerine kıl nikab³⁰⁷ dutuk³⁰⁸ edinerek toplumsal değerlere uygun bir şekilde edepli ve terbiyeli bir şekilde gezerlerdi.³⁰⁹

“Evvelâ niçe bin hanedân sahib-i a’yân-ı kibarı gunâ-gun çuka libâslar geyüp ferhâdhânî ve hezârî ve altun baş ve hünkârî ve köse destâr-ı Muhâmmedi sarar eşrâf-ı kibârî vardır. Vasatu’l-hâl olanlar ehl-i tüccar ve ehl-i sanayî’î çuka kontoş ve çuka çakşır ve çuka semmûr ve zerdeva kalpak ve kopçalı çakşır ve bellerinde teybend kuşaklarında kortela bıçak ve varsak taşıyup Rûmeli gazileri gibi refîâr eder fetâları vardır. Ammâ istulâhât-ı lisânları Rûm lehçelerine yakın, varmışık, gelmişik ve onlar ile görismışık ve şöyle etmişik ve böyle etmişik, el-hâsil sık lafzını sık sık isti’âl ederler. Zenâneleri dâhî cümle çuka ferrâceler geyüp yassı başlarına beyâz dülbend izar bürünüp yüzlerine kıl nikâb dutuk edinüp mü’eddebâne gezerler. Ammâ hevâsı sehel sakîl olduğundan ahali-i vilâyet mah-ı Temmûz eyyâm-ı bahura varınca cümle yaylağa çıkarlar.”

2.6.1. Kadınların Giyimi

Evluya, Rum kadınlarının giyimini, şehirlere göre anlatmaktadır. Kılık ve kıyafetler açısından görsel tanımlamalarını yapmıştır. Bu tanımlamalarını yaparken kadınların ahlaki vasıflarını vurgulamıştır. Genç kız ve kadınlarının ayırımını gözetmiştir. Bazen kadınların giyimini genelleme ile tasvir etmiştir.

Mesela, Abelyond’u anlatırken genç “Urum” kızları ve kadınlarının “harîr (ipek) fîsdanlı” olduklarını söyler.³¹⁰ Karaferye’deki kadınlarını “Cümle havatinleri yedekçi

³⁰² Dolama: bir çeşit kaftan, sarık. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 101.

³⁰³ Kortela: bir çeşit hançer. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 155.

³⁰⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 89.

³⁰⁵ Altun baş: sarık sarma tarzlarının anlatıldığı listede. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 61.

³⁰⁶ Varsak: bir çeşit hançer. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 235.

³⁰⁷ Nikab: peçe, yüz örtüsü. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 836.

³⁰⁸ Dutuk: peçe, yaşmak. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 104.

³⁰⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 78.

³¹⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 147.

takyesi gibi kırmızı saya çukadan berataları başlarına geyüp üzerlerine beyaz dülbenden nikab bürünüp dahi eyinlerine saya ve gayri çukalar geyüp gayet mü'eddebane hareket ederler.” derken, Avusdos Kasabası'nı anlattığı zaman “Urûm dilberleri”nin semmur kalpak giydiklerini dikkat çeker. Bu elbiselerini giyip edalı bir şekilde yürüdükleri zaman onları gören âşıkların “İlahi bu gulama İslam müyesser eyle” diye du'a eder derece olduklarını, ancak bu duayı işiten genç delikanlıların bile cilveli bir hale gelip salınarak edalı yürüyüşe koyulduklarını anlatmıştır:³¹¹ “Anlar dahi bu du'a-yı huyu istima' edip hıramâni reftâr eder şivekâr gulâmları var.” Bu duruma göre güzel Rum kızlarının tavırları erkeklerini etkileyebilmektedir.

Yenişehir'deki kadınların kırmızı saya³¹² çuhadan berata giyerek, beratalarının üzerlerine mücevher ve inci püskülleriyle süslediklerinden söz eder. Frengi atlas, kamha, hara, darayi³¹³ hil'ati fahireler giydiklerini belirtir. Başlarında ise beyaz izar (peştemale benzer bir tür örtü), yüzlerinde kıldan nikabları bulunduğunu anlatmıştır. Ancak burada Evliya, Rum kadınlarının giyim-kuşamlarını acayip ve tuhaf bir şey olarak değerlendirir. Bunun nedenini ise üç kulaç beyaz sarık sardıklarını ve bunun Müslüman destarından (sarığından) farkı olmadığına bağlar.³¹⁴ İzdin'deki kadınlar başlarına elvan (renkli) çuhadan terpuş ve beyaz arakiye³¹⁵, yüzlerine kıldan nikab, sırtlarına çeşitli çuha feraceler giyerlermiş. Ancak O, gördüğü bu kadınları salınarak yürüdüklerini belirtir:³¹⁶ “Ve zenaneleri cümle başlarına elvân çukadan terpuş geyüp yüzlerine kıldan nikab ve başlarına beyaz arakiyye eyinlerine guna-gun çuka feraceler geyüp hıramâni reftar ederler.” Aydonat'ta da kadınlarının giyimlerini değerlendirirken örtülü olduklarını dikkat çeker ve “Râbi'a-i Adeviyye”ye benzeterek giyim üzerinden ahlaklı olduklarını ifade eder.³¹⁷

Livadiye'deki kadınların zengin kumaşlardan yassı başlı olarak renkli çuha feraceler giyip edepli bir şekilde gezindiklerini söylerken, genç Rum kızlarının kılık ve kıyafetlerini, kabarık saçlarını incelterek tarayıp, yüzleri açık bir şekilde ipek fistanlar giyip gezdiklerini belirtir:³¹⁸

“Zenâneleri yassı başlı olup elvân reng çuka feraceler geyüp mü'eddebâne gezerler, ammâ mahbûbe Rum kızları başı kaba kâküllerin tar edüp harîr fisdânlar geyüp yüzleri açık gezerler. Gâyet mahbûbe Rûm keralânaları ve Rûm keratsaları olur. Ammâ diyk ve taşlı dere içre olmak ile hevâsı sehel sakıldır. Lâkin karşu mahalle nâm bağçe dedikleri mahallin âb u hevâsı lâtifdir. Ekseriyyâ eyyâm-ı Temmuz'da cümle halkı ol bağlara göçerler.”

³¹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 83.

³¹² Saya: bir tür giyim eşyası. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 204.

³¹³ Darayi: bir çeşit ipekli kumaş. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 96.

³¹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 89.

³¹⁵ Arakiye: en çok dervişlerin giydikleri yünden yapılmış bir çeşit külâh. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 35.

³¹⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 100.

³¹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 294.

³¹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 106.

Atina'daki kadınların üzerlerine çeşitli renklerde fistanlar, başlarına serpuş başlık giyip yüzleri açık bir şekilde sokakta gezdiklerini kaydetmiştir.³¹⁹

Gördüs'deki kadınların üzerlerine renkli çuha ferâceler³²⁰, yassı başlı beyâz çember büründüklerini görmüştür. Bu şekliyle Evliya, kadınların kılık ve kıyafetlerinden edep ve terbiyeli, örtülü olduklarının önemini vurgulamıştır.³²¹ Yine Anapoli'deki kadınların elvân çuha ferâceler giyerek, yassı başları üzerine izar (peştemale benzeyen bir tür örtü) örtündüklerini belirtir.³²²

Diğer taraftan seyyah, Rum kadınlarının bazı kentlerde giyimlerini değerlendirenken mizahi ve tiyatral unsurlarla anlatısını eğlendirici bir üslubla kaleme alır. Kimi zaman Rum kadınlarının elbiselerini hoşuna giden yanıyla tuhaf ve gülünç bulur. Kimi zaman da beğenmediğini ifade ederek yakışsız ve çirkin bulur. Örneğin Evliya Çelebi, Kızılhisar'daki Rum kadınlarının belden aşağısına giydikleri iç giysilerinin olmadığını ifade eder. Şöyle ki cinsel bölgelerinin görünmemesi için kadınların rüzgâr estiği zaman eteklerinin havalanmaması için etek uçlarına kurşun parçaları diktiklerini anlatır. Bu şekilde rahatça gezinebildiklerini bildirir.³²³

“Bu şehrin cümle Urum avretleri donsuz (vücudun belden aşağısına giyilen iç giysisi) gezdiklerinden ruzgâr-ı akîm fisdânların açup avret yeri olan ferc-i kabihâları (üreme organı) görünmesin için cümle avretler ferâce ve fisdânlarının eteklerine birkaç vukıyye kurşum pâreleri diküp avret yerleri açılmayup gezerler.”

Gaston'daki kadınları ise açıkça gülünç bulmaktadır. Başlarına beyaz bir sarık sardıklarını söyleyerek *“saçı sarıklı kadınlar”* şeklinde ifade eder. Bu yüzden yüzlerini komik bulmaktadır.³²⁴

“Cümle halkı Urûmşa lisânlılardır, ammâ müselmânları cümle sahib-i sülûk muhibb-i fukara âdemlerdir. Re'âyaları Rûm kefereleri olup cümlesi başlarına bir güne manlifke beyâz şapka gibi tartur geyerler. Ve avretleri başlarına beyâz sarık sarar kefereleridir kim bir güne mudhik çehreli ve saç (ve) sarıklı karılardır.”

Hanya'daki Rum kadınlarını güzel bulmasına karşın kılık, kıyafetlerini epeyce yakışsız *“ammâ libâsları gâyet kabîhdir”* bulmaktadır. Ona göre buradaki kadınlar çuval gibi bir fistan içinde, koltuklarından aşağı bir Mevlevi dervişi tennuresi³²⁵ gibi

³¹⁹ “Atina, “... kavm-i Yûnâninyân-ı Rûm”... Der-beyân-ı camehâ-yı kefereler-i Atina: Ve zenâneleri cümle elvân fisdanlar geyüp başlarında terpûşları olup yüzü açık gezerler. ... Ammâ bir güne kefereler avretleri var, başlarına tavus kuşu kuyruğu gibi münakkaş alaca yassı bir güne turfe şey geyerler. Bu dâhi aca'ib ü gara'ib hey'et-i mecmu'adır. Lâkin re'âya kefereleri başlarına Freng kalpağı gibi manlifke geyerler. Ve esbâbları yine gûna-gûn âba ve kebeler geyerler.” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 118.

³²⁰ Ferâce: Kadınların sokakta giydikleri, mantoya benzer, arkasız, yakasız, çoğu kez eteklere kadar uzayan üst giysisi.

³²¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 128.

³²² “Anapoli, “... Rum kefereleri... Der-camehâ-yı eşkâl-i ümmehât: Cemi'i havâtinleri elvân çuka ferâceler geyüp yassı başları üzre izâr örtünürler.” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 165.

³²³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 112.

³²⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 137, 138.

³²⁵ Tennûre: sema' ayini sırasında giyilen geniş eteklik. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 1080.

giyinmiş, Yezidi elbiseli kadınlar gibidirler.³²⁶

“Der-eşkâl-i kabâ-yı bintân-ı ehl-i isyân: Cümle Rûm avretleri dâhî mahbûbe-i zamâne olup aşık-perestlerdir, ammâ libâsları gâyet kabîhdîr. Meselâ fisdân ta'bir etdikleri harîr-i gûna-gûn kabâları koltukları altında hamal semeri gibi yumru olup bellerinden yukarusu ta koltuklarına varınca eğer karınları ve eğer sineleri ve eğer memeleri ve eğer mûmiyân kemerleri aslâ görünmeyüp hemân koltuklarından yukaru omuzları ve kolları ve gerdan ve yüzleri ve başlarında katibî sarıkları altında siyâh saçları görünüyor. Gayri endamları gûya bir harar gibi fisdan içinde olup hemân koltuklarından aşağı bir Mevlevî dervişi tennûresi geymiş Yezid libâslı mahbûbe zenâneleri var.”

Evliya, Hanya kentindeki değişik bir tarzda kılık, kıyafetleri bulunan kadınlarının giysilerini bütün Girit'tekilere teşmil etmektedir. Hamal semerine benzettiği bu tarz fistanları, kadınların gövdelerinin dört bir yanında yumrular ortaya çıkararak kambur şeklinde tasvir etmiştir. O, kadınların kılıklarını yani dış görünüşlerini belirleyen fistanlarının niçin bu şekilde olduğunu cinsellik üzerinden açıklamayı ise ilginçtir:

“Ammâ hîn-i cimâ'da beli altında yumru fisdân durmak ile avretlerinin ferc-i kabîhaları (üreme organı) yükseğe kalkup cimâ' etmeğe âsân (kolay) olmak maslahatıyçün hukemâ-yı kudemâ (eski insanlar) eyle yumru fisdânlar te'lîf etmişler.”

Kadınların üst giysilerinden başka don yani belden aşağısına giyilen iç giysisi giymediklerini, ayaklarına siyâh pâbuç giydiklerini söylemiştir.³²⁷

“Ve yine avretleri sâ'ir kefere avretleri gibi don geymeyüp ayaklarına siyâh pâbuç geyerler. El-hâsil gâyet ibret-nümâ avretleri olup gâyet aşık-perestlerdir.”

Mora Vilayeti'nde Çakona'daki Rum kadınlarının “beyâz kâtib sarıklı” olarak belirterek başlarına “beyâz bezler” örttüklerini zikretmiş ve Hanya'dakilere benzetmiştir. Ancak Çakona'dakilerin saçlarını farklı bir şekilde ördüklerini, farklı bir bağla bağladıklarını aktarmıştır. Yine bu kadınların genellikle fistanlarının çeşitli renkte çuha yani yün kumaş ve ipek olduğunu söyleyip, giysilerinde ekonomik durumun nâşılabileceğini vurgulamış ve zengin kadınlarının çeşit çeşit kadife fistanlar giydiklerine dikkat çekmiştir.

Diğer taraftan Mora Eyaleti Manya bölgesinin Karye-i Vitiloz'daki kadınların giyim ve kuşamlarının diğer Manya'lı kadınlarıninkine benzemediğini belirtmektedir. Farklı bir şekilde olan elbise ve fistanlarının mücevher, altın süslerle bezenmiş “dîbâ ve şîb ü zerbâf ve kâmhâ ve dârâyî Freng fisdânları” pahalı olarak gösterir. Ayaklarına Freng pâbuçları giydiklerini bildirir. Bazı kadınlarının altın ve gümüş taşlarla yaptıkları süslü takkeleri giydiklerini anlatır.³²⁸

Müslümanlar, Yahudiler, müslüman olmayan Arnavutlar ve Çingenelerin de yaşadıklarını belirttiği Yanya'yı anlatırken Rumların kadınlarının yüzleri açık bir

³²⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 174.

³²⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 248.

³²⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 266.

şekilde rahatça sokağa çıkıp alış veriş bile yaptıklarını söylemektedir. Yanya’da müslüman Arnavut ya da müslüman kadınlarının sokağa çıkmaları “*ayıp*” olarak karşılanırken “*Urûm karıları*”nın serbestçe dolaşmalarını “*ayıb değil*” diye belirtir. Bu yönüyle “*kefere*” kadınlarının giysilerini anlatırken müslüman olmayan Arnavut kadınlarını da bu bağlamda değerlendirir. Bunların başlarına beyâz astandan sarık sardıklarını, sarıgın kenarından da saçlarını sarkıtarak yüzleri açık bir şekilde çuha dolamalar³²⁹, başlarına kırmızı renkli “*yedekci beratası*”, “*çukadan parankona*”³³⁰ ve türlü türlü elbiseler giydiklerini beyan eder. Hatta Evliya, kadınların başka diyarların müslüman olmayan kadınları gibi fistan giymediklerini vurgulamıştır.³³¹

Seyyah, bazı kentlerde halkların “*ayıp*” düşüncesiyle katı toplum kuralları olmadığı için çoğunlukla sokakta serbestçe görebilirken bazı kentlerde de hoş karşılanmadığı için kadınları sokakta ya geceleyin çıktıklarında görmüş ya da hiçbir suretle görememiştir. Mesela, İstife’de Rum kadınlarının güzdüzleri asla dışarı çıkmadıklarını söyleyen Evliya, bu katılığı anlatmak için kadınların ancak öldüklerinde kapıdan dışarı adım atabileceklerini belirtir. Buna karşın geceleri fanus ve hizmetçileriyle ancak dışarı çıkabilir ve akraba ziyaretlerine giderlermiş:³³² “*Ammâ bu şehirde avretler sokağa rûz-ı ruşende çıkmak aybdır. Gece fanuslar ile hüddâm-ı siyâh çerdeleriyle akraba ve ta’allûkâtllarına gider. Eğer merhûme olursa ol zaman gündüzün kapudan taşra Kur’an, En’am, 163; “(Tek olan) Allah’ın ortağı yoktur” ile darı karâr-ı vadî-i hamuşâna gider.*” Seyyah, Koron’da da kadınları görememiştir. Şehir halkından edindiği bilgiye göre “*Rabi’a-i Adeviyye*” makamında kadınları, yüzleri örtülü olup, sadece kendi erkekleri görürmüş.³³³ “*El-hâsıl cezire-i Mora vilâyetinde üç yüz elli pare şehir ve yigirmi dörd aded kaza yerde bu Koron şehrinin mahbûb-ı matlûbu meşhûr ammâ mahbûbelerinin görmedim. Ve şehir ahâlisi dâhi ehlinden ma’ada havâtînlerin görmezler. Kendilerinin nakilleri üzre Rabi’a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde zahîde sahîb-i cemâle havâtînleri var.*” Aynı şekilde Anavarin’de de kadınların dışarı çıkmaları çok katı kurallara bağlanmış “*Ammâ zenânelerini görmedim, ne gûne libâs geyerler, zîrâ bunda avret merhûme oldukda kapudan çıkar.*” geleneksel düşüncesine sahip oldukları için “*Rûm keferesi*” kadınlarını görememiştir³³⁴. Bu yüzden seyyah, bu gibi yerlerde kadınlarının nasıl ve ne surette elbiselerinin olduğunu dışarıya yani sokağa çıkmadıkları için görmediğini beyan

³²⁹ Dolama: bir çeşit kaftan, sarık. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 101.

³³⁰ Parankona: bir çeşit pamuklu elbise. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 188.

³³¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 289, 291, 292.

³³² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 107.

³³³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 149.

³³⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 143.

etmektedir³³⁵.

2.6.2. Erkeklerin Giyimi

Evliya Çelebi, Rum erkeklerinin giyim ve kuşamlarını kıyafetlerini anlatırken genel ifadelerle Rum halkının giysi çeşitliliğini dikkat çeker ve gençleriyle ihtiyaçlarının ne şekilde giyindiklerini vurgular. Bu bakımdan bölgesel olarak değişmekle beraber Rum gençlerin genellikle serbest hareket sağlayan giysileri vardı. Normal bir şekilde de Evliya'nın anlattıklarına göre erkeklerin iktisadi seviyeleri ve kültürel özellikleri giyinmelerini etkilemekteydi.

Mekri'deki Rum erkeklerinin “*abâ ve kebe (kısa kepenek) geyerler*” giydiklerini,³³⁶ Karaferye'dekilerin “*çuka-i serhaddi ve kontoş ve başlarına kalpak ve kopçalı çakşır geyüp*”³³⁷ gezdiklerini, Kardiçe'de Urumşaların başlarına beyâz keçeden Freng şapkası giydiklerini³³⁸ ve İzdin'dekilerin üst giysisi olarak iskerled³³⁹, parankona, saya, çuha ferace, kontoş, serhaddiler; başlarına destâr-ı Muhammedî sardıklarını³⁴⁰ belirtmektedir.

Livadiye'de genç, yiğit delikanlıları hareketlerini kısıtlamayacak özellikte Cezayirli gibi daracık çeşitli giysiler giyerlerdi. Bellerinde üçer bıçak taşırlardı. İpek kuşak kuşanırlardı. Beyaz dimi (sıkı dokunmuş bir pamuklu kumaş) dizlik, başlarına kırmızı fes giyerlerdi. Baldır kısmı çıplak olup, ayaklarına siyah fillar³⁴¹ giyerek levendâne³⁴² gezerlerdi. İhtiyarları çeşitli çuha elbiseler giyerler, başlarına “*perişânî (dağınık, düzensiz) destâr sarar pir-i fanileri* (yaşlı ve zayıf, adam)” çoktur.³⁴³

Benzer bir şekilde İstife'dekilerin yiğit delikanlıları Cezayirli giysileri giyip, baldırları çıplak gezerlerdi. Çeşitli renklerde çuhadan peşliler giyerlerdi. Sırtlarında Cezayir ihramları vardı. Ayaklarında siyah freng pabuçları, başlarında kırmızı fesler

³³⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 273.

³³⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 36; Abâ: yünden yapılmış kaba kumaş, bol geniş giyecek. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 2.

³³⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 83.

³³⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 97.

³³⁹ İskerled, sekerled: bir tür giyim. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 132.

³⁴⁰ “*Esbabları cümle iskerled ve parankona ve saya ve çuka ferace ve kontoş ve serhaddiler geyüp başlarına destâr-ı Muhammedi sararlar. Re'ayaları yine keçeden Freng şapkası geyüp beyaz abalar ve kebeler geyerler.*” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 100.

³⁴¹ Fillar: bir çeşit yemeni. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 112.

³⁴² Levend, levendân 1. Yeniçeri devrinde deniz erlerine verilen bir ad. 2. Vaktiyle Venediklilerin Şark memleketlerinde maaşla topladıkları bahriye askeri. 3. Tenbel. 4. Ayyaş, içkici. 5. Zampara. 6. Kabadayı. 7. Hizmetçi; gündelikçi; çırak. 8. Namussuz kadın. 9. İbne. Levend-âne: leventcesine, sür'atle, hızla. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 549.

³⁴³ “*Livadiye, “ Evvela cümle halkın in lisanları Urumşadır. Ve fasih Urumca ve Türkçe dahi kelimat edüp taze yiğitleri Cezayirli gibi daracık esbab-ı guna-gunlar bellerinde üçer bıçak bir yerde taşıyup harir mukaddem kuşaklar kuşanup beyaz dimi dizlik geyüp başlarına kırmızı fes geyüp levendane baldırı çıplak gezüp ayaklarına siyah fillar geyüp levendane gezerler. İhriyarları guna-gun çuka libaslar geyüp başlarına perişani destâr sarar pir-i fanileri çoktur.*” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 106.

giyer ve bellerinde çatal bıçak taşırlardı.³⁴⁴ Ağrıboz'da erkeklerinin orta yaşlıları, ihtiyarları ve gençlerinin giyim kuşamlarını “*cümle halkı Cezâyîr levendi tarzı gunâ-gûn çuka peşli ve nefer yelekli ve göğüslüklü geçirme esbâblar geyüp ihtiyarları fes üzre nim sarık ve eyinlerinde beyâz ve kırmızı ihrâm ve Cezâyir bürnüsü geyüp bellerinde pala bıçaklar ve harîr muhâtem kuşaklar ve dimi dizlikler ve sayâ sıkma muhâtem kuşaklar ve dimi dizlikler ve sayâ sıkma çakşırlar geyerler. Taze yiğitleri baldırı çıplak beyâz soflu (yün) mahbûb dilberânları gâyet çokdur*” şeklinde açıklar.³⁴⁵

Atina'dakilerin ihtiyarları ve hâkimleri siyah ipek, kadife Eflatuniyye³⁴⁶ şapka giyip, bütün giysileri siyah rokladır³⁴⁷. Genç erkekleri başlarına kırmızı fes, renkli çuha yelekler, ipekten çeşitli renklerde gösterişli kuşaklar, ipekli zünnar kemerler kuşanırlardı. Ayaklarına siyah tomak³⁴⁸, siyah pabuç, kırmızı pabuç gibi dayanıklı ayakkabılar giyerlerdi.³⁴⁹

Gördüs'de ileri gelenlerinin semmûr kürkleri vardı. Genç yiğitleri Cezâyir levendleri gibi daracık elbiseler giyip baldırları çıplak gezerlerdi. Başlarına kırmızı fes takar, bellerinde pala bıçak taşırlar, ayaklarında siyâh Freng filları bulunurdu.³⁵⁰

Gaston'da Rum erkekleri başlarına bir çeşit manlifke³⁵¹ beyaz şapka gibi tartur³⁵² giyerlerdi.³⁵³

Moton/Koron'daysa genellikle halk dar yapılı elbiseler giyerlerdi. Bellerinde pala bıçak, ellerinde nacak, sırtlarında beyaz ve kırmızı renkli ihram, siyak renkli burnus, kaput elbiseleri vardı. Bunun yanı sıra parlak erkeklerini tasvir eden Evliya, övgüye layık cümlelerle arkalarına beyaz ihram alıp, başlarına kırmızı renkli fesler giyerek baldırları açık bir şekilde giyim-kuşamlarının bulunduğundan söz etmiştir.³⁵⁴

“Der-suret-i çin-i meh-cebin mahbûbân: gerçi cümle halkı Cezayirli esbâbları gibi daracık (...) peşli ve geçirmeli ve göğüslüklü libâs geyüp bellerinde pala bıçak ve ellerinde nacak olup eynlerinde beyâz ve la'l-gun ihrâm ve siyâh burnus ve kapod libâslar geyerler. Ammâ

³⁴⁴ “*Ve taze yiğitleri Cezayirli esbabı libaslar geyüp baldırı çıplak gezüp ve elvan çukadan peşliler geyüp arkalarında birer Cezayir ihramları olup ayaklarında siyah Freng pabuçları geyüp başlarında la'l-gun fesler ve bellerinde çatal bıçaklar taşıyup gezerler.* E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 107.

³⁴⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 110.

³⁴⁶ Eflâtuniye: bir çeşit başlık, tartur. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 105.

³⁴⁷ Rokla: tiftik. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 199.

³⁴⁸ Tomak: bir çeşit ayakkabı, kısa konçlu yarım çizme, kısa konçlu ayakkabı, potin. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 227.

³⁴⁹ “*Atina, “...kavm-i Yûnâninyân-ı Rûm”..... Der-beyan-ı cameha-yı kefer-e-i Atina: İhtiyar kefereleri ve hukemaları siyah harir katife Eflatuniyye şapkayı başlarına geyüp cümle libasları dahi siyah rokladır. Ve taze Rum gulamları başlarına kırmızı fes ve elvan çuka yelekler ve harir elvan muhteşem kuşaklar ve harir zünnar kemerler kuşanup ayaklarına siyah tomak ve siyah pabuç ve kırmızı pabuç geyerler.*” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 118.

³⁵⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 128.

³⁵¹ Manlifke: Firenk şapkası, Avrupa şapkası. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 168.

³⁵² Tartur: bir çeşit şapka (Rumeli), yühsek tepeli külah. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 221.

³⁵³ “*Gaston, “... Cümle halkı Urumşa lisanlılardır, amma müselmanları cümle sahib-i süluk muhibb-i fukara ademlerdir. Re'ayaları Rum kefereleri olup cümlesi başlarına bir güne manlifke beyaz şapka gibi tartur geyerler.*” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 137, 138.

³⁵⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 149.

mahbûbları beyâz Cezayir ihrâmının arkalarına alup başlarında la'l-gun fesler geyüp beyâz ham gümüş gibi baldırların sığayup saf billur-misal beyâz topukların uşşakân-ı müştakâna seyr ü temâşâ etdirerek ihrâm ile hıram ederek mahbûbânları güzer etdiklerinde her taraftan yâhû sadası istima' olunur. Ol kadar hüsn-i cemâlde ve lütf-i i'tidâlde olup kelimâtları Rûmşadır, ammâ fasîh mevzûn ve mazmûn tekellüm edüp ser-i sa'adetlerinden ahmer-gün feslerin ref' etdikde kâküllerinin her tarî şeb-i tar-misâl olup uşşâkın akl-ı kasırları tarumar olur. Her bir cüvânların hâlleri hâl-i Haşîmi hâl-i Hindû-var olup her bir hâlleri bin kez reşk-i müşk-i Tatar-ı Hoten değer. Hüsn-i letâfetleri ve şivekâr-ı zarafetleri vasıfıdan hariclerdir."

Kalamatya'dan bahsederken Evliya, bu kez leventlerin renkli ipekten bir tür türban şeklinde başlık ve bellerine kuşak sardıklarını belirtir. Bunlardan başka siyah ve sırma işlemeli poşuları, ipekli destarları (sarık, tülbent) ve ince dokunmuş bürüncük gömlekler giydiklerini kaydeder.³⁵⁵

"Günâ-gün harîrden Cezâyir muhatteminden fark olunmaz elvân harîr muhattemler ya'nî mühürlü makdemler kim levendât makûleleri başlarına sarup bellerine kuşak ederler. Ve siyâh zerdûz işleme poşuları olur ve harîr münakkaş destâr-ı tavîlleri ve sâfi harîrden bürüncük nâm hayâl ve rakîk (Hayâl, rakîk: ince, nazik, saydam.) gömlekleri olur."

Anapoli'de Rum delikanlıları, baştanbaşa, hep parankona renkli çuhalar, Cezayirli giysileri giyerlerdi.³⁵⁶

Hanya'da genel olarak insanların kara manlifke³⁵⁷ ve koyunyünü softan (pamuk) siyah rokla şapka giydiklerini, bellerine zünnâr³⁵⁸ kuşaklar doladıklarını, ayaklarına ise siyah Fireng ayakkabıları giydiklerini yazmaktadır.³⁵⁹

"Der-kıyâfet-i libâs-ı re'âyâ-yı kâfiran: Cümle re'âyâ vü berâyası Rûm keferesi olup cümle başlarına kara manlifke şapka geyüp esbâbları koyunyünü softan siyâh rokla geyüp bellerinde zünnâr kuşakları ve ayaklarında siyâh freng pabuçları geyüp kefereden müselmân olanlara bozma kavmi derler."

Evliya, Hanya kentinden başka Girit'in her yöresinin giyim ve kuşamlarıyla ilgili bilgi verir. Onun yazdıklarına göre, Girit Adası Rumlarının giysilerinde siyah renk ön plana çıkmaktadır. Adadaki Rum erkeklerinin başlarında *"Venedik şapkası gibi büyük Eflâtûniyye (menekşe renginde olmalı)"* olmadığını belirttiği iki yanlarından kulaklarını örtebilen *"abâdan siyâh tarturlu"*³⁶⁰ şapkalar giydiklerini bildirir. Bundan başka bütün elbiselerinin *"siyâh abâ ve siyâh çakşır (şalvar)"*, ayaklarında da *"siyâh Freng pabuçları"* olduğunu söylemektedir.

Evliya Çelebi'nin anlatımına göre, Mora'daki Karye-i Vitiloz'da *"Halkı gâyet bâzergânlardır kim cümlesi Freng gibi saçlı olup çoğu siyâh Freng şapkası gibi"*

³⁵⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 152.

³⁵⁶ "Anapoli, "... Rum kefereleri... Der-kaba-yı kıyâfet-i kaba-yı benat: Cümle taze cüvan evladları serapa parankona elvan çukaları Cezayir esbablarıdır, zira cümle levendatdır." E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 165.

³⁵⁷ Manlifke: Firenk şapkası, Avrupa şapkası, silindir biçiminde başlık. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 168.

³⁵⁸ Zünnâr: papazların bellerine bağladıkları uçları sarkık ip kuşaklar, papaz kuşakları. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 1195.

³⁵⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 174.

³⁶⁰ Tartur: bir çeşit şapka, yüksek tepeli külah. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 221.

Eflâtûniyye tartur şapka geyerler” ve başlarına kırmızı fes giyip, kırmızı parankona çuha göğüslük ve kırmızı çuhadan gümüş düğmeli bağır yeleşi geyerek Cezâyir levendi gibi gezerlerdi.³⁶¹ Karye-i Voha’da keçi yününden dokunmuş ince siyah sof gibi üst giysileri vardı. Başlarına siyah manlifke, ayaklarına sığır ve keçi derisinden çarık giyerlerdi. Başlıca silahları olan pinyal şiş³⁶², harbe³⁶³ ve tüfeklerini kuşanırlardı.³⁶⁴

Eynebahtı’da ileri gelenler samur, ipek, kadife, atlas, üzeri menevişli bir tür kumaş olan hara giyerler. Ulema ve sulehasının çuha elbiseleri vardır. Genç yiğitleri Cezayirli gibi kırmızı fes, bağır yeleşi, göğüslükleri vardır. Ayaklarına siyah yemeni giyerler. Bellerinde pala bıçak, yazma kuşak kuşanarak, sırtlarında Cezayir ihramları ile dolaşırlardı.³⁶⁵

“A’yân-ı kibarı muhteşemâne semmür lepâçeler ve kemhâ ve atlas ve haralar geyerler. Ve zümre-i ulemâ ve sülehası çukalar ve helâli libâslar geyerler. Taze fetâları cümle Cezayirli esvâbları geyüp kırmızı fes ve bağır yelekleri ve göğüslükler ve siyâh fillâlar geyüp bellerinde üçü bir yerde pala bıçak ve muhâtem³⁶⁶ kuşak kuşanup sırtlarında birer Cezayir ihramları geyüp gezerlerdi.”

Kasaba-i Zeban’dakilerin elbiseleri çuhadandı. İhtiyarlarının başlarında beyaz destarları bulunurken, genç yiğitleri kırmızı fes giyip, Cezayirli elbiseleriyle dolaşırlardı.³⁶⁷ Aya Mavra’dakiler Evliya’ya göre dikkat çekici bir şekilde kırmızı renkli fes ile bir çeşit pamuklu elbise olan parankona, kırmızı göğüslükler, bağır yelekleri giyerlerdi. Bellerine ipekli yazma kuşak kuşanır, çatal bıçak taşırlardı. Elllerinde balta ve nacakları bulunurdu. Baldırları çıplak bir şekilde beyaz dizlikleri olur, ayaklarında siyah renkli bir tür yemenileri vardı. Sırtlarına nişaburnus adlı bir çeşit erkek üstlüğü ve çeşitli kaput elbiseler, kırmızı ihramlar giyip dolaşırlardı.³⁶⁸

“Cezâyirli gibi başlarında kırmızı fes ve parankona³⁶⁹ kırmızı göğüslükler ve bağır yelekleri ve muhattem harîr kuşaklar ve bellerinde çatal bıçaklar ve ellerinde balta ve nacaklar ve beyâz dimiler geyüp baldırları çıplak gezüp ayaklarına siyâh fillar ve arkalarında nişaburnus ve gûnâ-gûn kapudlar ve kırmızı ihrâmlar ile refâtâr edüp ays u tarab ederler.”

Pireveze’deki firkateci yiğitler Akdeniz adalarındakiler gibi “Cezayirli” giysileri giyerlerdi.³⁷⁰

Evliya Çelebi’ye göre Yanya’daki hiç görülmemiş, acayip “kefereler” şeklinde tavsif edilen Rum ve Arnavutlar başlarına sivrice siyâh bir takkeleri vardı. Bu başlığın sivri ucuna bir karış yüksek, başlarına faydası olmayan ve takke giymemiş gibi duran

³⁶¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 266.

³⁶² Pinyal: düz ve uzun kılıç. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 192.

³⁶³ Harbe: kısa mızrak, süngü. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 327.

³⁶⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 267.

E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 273.

³⁶⁶ Muhattem: yazma bez. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 176.

³⁶⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 276.

³⁶⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 282.

³⁶⁹ Parankona: bir çeşit pamuklu elbise. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 188.

³⁷⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 283.

“*Arnavud kalabağı*” adlı bu başlıklarını giyerlerdi. Kalabak³⁷¹ süslü bir zincirle başlarına boğazlarından bağlanırdı. Ancak başlıkları seyyahın mizahi söylemiyle “*başları Adana kabağı kadar büyük olup üzerlerinde kalabakları küçük olup tepelerinde durduğundan sanki kîr-i* (erkeklik organı, zeker) *hara* (eşek olmalı) *kelebek kuşu konmuş*” gibi dış görünüşe sahip bir şekildeydi. Diğer yandan Yanyalıları bellerine koyunyününden şal kuşanırlardı.³⁷²

Aydonat Kalesi’ndeki Rumların ileri gelenleri başlarına sırma işlemeli tülbent yani yazarın “*destâr-ı Muhammedî*” adıyla zikrettiği sarık sararlardı. Üzerlerine samur kürklü renkli çuha, kontoş, serhaddî, ferace giyerlerdi. Delikanlılarının bazıları başlarına kırmızı renkli saya çuhalı samur kenarlı “*Rûmeli kalpağı*” giyer, bazıları da samur kürksüz “*Arnavûd takyesi*” giyerdi. Bellerinde ipekli (harîr) teybend³⁷³ kuşak ve kortela³⁷⁴ adlı varsak bıçak taşırlardı. Baldırları çıplak olurdu. Sarımsı bir renge sahip bir tür ayakkabı giyerek levent gibi dolaşırlardı. Buradaki Rumların çoğu tüccâr, ehl-i hîref, ulemâ olurken bir kısmını oluşturan kırık³⁷⁵ yani ahlaksız olarak nitelendirdiği “*Avânları*”³⁷⁶ çuha dolama sarık ve kopçalı Arnavut şalvarı giyerek hizmetlere giderlerdi.³⁷⁷

2.6.3. Günlük Yaşamdan Bazı Ayrıntılar

Evliya Çelebi, Rumların günlük hayatta kullandıkları araç ve gereçlerle ilgili görSELLİKLERİNDEN ya da isimlerinden etkilendiği için ilgi çekici bulmuş ve eserinde anlatmıştır.

Örneğin, Romanya Vilayeti’nde Alasonya Şehri’ni anlatırken buradaki Rum kızlarının İlimboz adı verilen nehirden “*bokliçse*”³⁷⁸ isimli testi ve bardaklarla su taşıdıklarını anlatır.³⁷⁹

Anavarin’de Rumları, talim ettirdikleri eşekleri aracılığıyla liman kenarındaki kuyulardan kaleye su taşıdıklarını ibretlik bir öykü olarak değerlendirir. Buna göre Anavarinli Rumlar sahildeki kuyulardan evlerinde kullanmak amacıyla eşeklere yükledikleri testilerle su taşımaktadırlar. Bunun için boş testileri yükleyip sahile inerler. Eşeklerin sırtındaki testileri doldurup kaleye çıkış yolundan eşekleri kovalayınca sahipsiz eşekler sahiplerinin evine geldiği zaman kuvvetli ve hüzünlü sesleriyle “*segâh*

³⁷¹ Kalabak: bir tür başlık, keçe külah, bazen çobanların ve köylülerin giydiği keçe külah. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 135, 136.

³⁷² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 291, 292.

³⁷³ Teybend: bir çeşit kuşak. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 225.

³⁷⁴ Kortela: bir çeşit hançer. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 155. Varsak: bir çeşit hançer, kısa ve enli hançer. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 235.

³⁷⁵ Kırık: sefih, ahlaksız. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 149.

³⁷⁶ A’vân: yardım edenler, hizmetliler. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 53.

³⁷⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 294.

³⁷⁸ Bokliçse: bir çeşit yoğurt testisi; desti ve bardak. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 76.

³⁷⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 86.

makâmında bir âğâze-i humâr” bağırlarınımış. Eşeklerinin geldiğini anlayan ev halkından olanlar dolu testileri alıp her evde bulunan sarnıçlarına doldurup tekrar aşağıya gönderirlermiş. Hatta Evliya, Anavarinlilerin eğitilmiş ve talimli eşeklerinin Mora vilayetinde darb-ı mesel olarak hizmet işleri görenlere karşı *"Seni Avarin eşeğinden mu'Allem ederim"* şeklinde kullanıldığını belirtir:³⁸⁰

"Suyu aşağı liman kenârında mezkûr kumsal yerdeki kuyulardan eşekler ile kal'aya su taşır. Ammâ garâ'ib temâşâ-yı iberdir kim su getiren eşekler üzre kal'ada su destilerin yükledüp aşağı kuyuya endikde aşağıdaki âdemler destileri su ile doldurup eşekleri kal'aya kovarlar. Eşekler su ile evleri önüne geldikde segâh makâmında bir âğâze-i humâr etdikde hâne sâhibi çemenderinin su ile geldiğin bilüp eşekden suyu alup yine gönderir. Eyle mu'Allem himârları olduğundan Mora vilâyetinde darb-ı meseldir kim "Seni Avarin eşeğinden mu'Allem ederim" deyü hüddâmlarına hitâb ederler. İşte Avarin kalasının tâ zirve-i a'lâsına suları bu tertîb üzre himârlar ile çıkar. Ve her hânedânda sarnıç mukarrerdir."

Osmanlı ülkesinde Anavarin'den başka hiçbir yerde bulunmayan ve yalnızca Yemen civarında görüldüğünü söylediği kahve ağacı da onun dikkatini çekmiştir. Sayısız ürün verdiğini ifade ettiği bu kahve ağacını Cerrah Ali Çelebi'nin dükkânının arka bahçesinde görmüştür. Ancak Onun alakasını ağacın kendisinden çok gülünç bir hale getirilmiş olması çeker. Seyyah'ın ilgisini çeken bu komik temaşalı durum, nazar değmemesi düşüncesiyle Ali Çelebi'nin ağacı kimseye göstermemesi ve kış mevsimi günlerinde de seraya benzer biçimde keçelere sarıp, keçelerin içine ateş yakması olmuştur:

"Hikmet-i Hudâ Âl-i Osmân diyârında bundan gayri yerde kahve ağacı yoktur. Kal'a kapusunun önünde yol aşırı Cerrâh Alî Çelebi dükkânının ardındaki bâğçesinde bir kahve ağacı var. Her sene bi-hisâb mahsûl verir. Eğer eşkâl-i dirahî su'âl olunursa hemân Rûm diyârlarında hâsıl olan bir nâr ağacı gibi alçak ve küçük ağacı olur, güyâ Yemen diyârındaki gibi ağaçtır. Ammâ nazar ta'alluk etmesin için kimseye göstermez ve kış eyyâmlarında etrâfını keçeler ile örtüp keçe içre bir tağar âteş yakar, bir temâşâ dirahî-i mudhikdir."

Anavarin'de bunlardan başka Yazar, eserinde Anavarinli Rumların iletişim sağlayabilmek, sosyalleşebilmek için kahvehaneler ve dükkânlarında boş zamanlarında sohbet edip oyunlar oynayıp eğlendiklerini kaydeder. Hoşça vakitler geçirmek adına oynadıkları belli başlı oyunlarının tavla, satranç, kûs, dama ve mankala olarak sıralar.³⁸¹

Tırhala dolaylarında Kalabakkaya dağı yöresi hakkında bilgiler verirken Karye-i Kalabağ'ı anlatır. Buranın *"Sâfi Urûm keferesi köyüdür"* olduğunu bildirirken Rumların günlük hayatlarında kullandıkları, yaşamlarını kolaylaştırıcı araç ve gereçlerden söz eder. Öyle ki Evliya, burada şahit oldukları karşısında uzun uzadıya kayıt almıştır. Bu sayede yazdıklarıyla seyyah, yöre insanı Rumların, daha önce görülmeyen marifetlerini, yeteneklerini öne çıkarmaktadır. Bu açıdan onun gördükleri

³⁸⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 142.

³⁸¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 143; Ekrem Işın, "Sohbet Mekâmı Olarak Kahvehaneler", *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddî Kültüründe Yemek ve Barınak*, Editörler: Suraiya Faroqi, Christoph K. Neumann, Çeviren: Zeynep Yelçe, İstanbul 2006, s. 229-238.

anlatıları arasında kendisine göre şaşılacak derecede acayip, ibret alınması gereken özellikte hususlar dikkat çekici boyuttadır. Hele hele Evliya'nın "ecel torbası" olarak nitelendirdiği asansör vazifesi gören o araçları oldukça geniş bir tasvirine haizdir. Bu nedenle makara sistemiyle işleyen, mantar şeklindeki "Ne reh ne râhber peydâ" yani meydana ne yolu ne rehberi, izi var dediği bir keçi tırmanıp çıkacak yolu dahi olmayan, zirvesinde manastırı bulunan Kalabakkaya'nın tepesine Rumların yürümeden çıktıkları hayvan gücüyle çalışan çarklı düzeneğin şematik yapısını şöyle açıklar.³⁸²

"Tırhala tarafına bir sivri kaya burnu vardır. Anda zamân-ı kadîmde küffârlar âdem gevdesi kalınlığı demir kollar uzadup uçlarına tuç makaralar bağlayup câmûs ve sığır derilerin dilim dilim edüp kalın gemi palamarı ipleri gibi örmüşler. Hîn-i mahalde bu ipleri tuçdan makaralara geçirüp ol örme urganların uçlarına yine kalın ipden balık ağı gibi örülmüş beşer onar âdem alur zenbîl-misâl şeyleri aşağı sarkıdup yukarı çekecek zahireleri ve koyunları ve sığırları ve'l-hâsıl her ne var ise postlara(?) aşağıda koyup yukarı kayanın tâ zirve-i a'lâsındaki tuç makaraların yanlarında dollâb-ı çarh-ı musanna'lar vardır, ol dollâbların hizmetine on aded papaslar dâ'imâ me'mûr olup dururlar. Hemân zenbîllere bir âdem ve beş âdem girdiğin gördüklerinde ve dollâblarda olan katırlara hay edüp dollâbı katırlar çevire çevire beş Süleymâniyye minâresi kaddi olan kaya üzre zenbîller çıkup içinde olan âdemler yâhûd koyun kuzular her ne ise taşra çıkup gider. Bir dâne-i hardal ve bir âdem ise de bu kûh-ı serbülendin zirve-i a'lâsına böyle makara ipler ile katırlar çeküp çıkarırlar. Yohsa yerinden bu kayaya çıkmak muhâl-ender-muhâldir kim bir yerde tırnak ilişdirecek yeri yoktur, yolu yoktur, hemân cânib-i etrâfi musaykal ve mücellâ kayalar olup her tarafı uçurum çâh-ı gayyâ-misâl kayalardır. Ba'zı yerleri ol kadar yüksekdir kim gûyâ kûh-ı Bîsütûn olup altından benî âdem geçmeğe havf edüp sayf u şitâda niçe yerlerine aslâ güneş dokunmaz yerleri var."

Nitekim Evliya, Karye-i Kalabağ'a vardığı gece misafir olmuş. Papazlarla görüşüp, konuşmuştur. Makara yardımıyla sepet içinde binilerek çıkılan dağın zirvesinde bulunan manastırı ziyaret etmek istemektedir. Nasıl ziyaret edebileceğini "Âyâ bu kayanın zirve-i a'lâsına çıkup yukarıda manastırı ve kayanın zirvesinden bu sahîfe-i vech-i arzı nice temâşâ edebiliriz?" sorusu ile papazlara danışır. Sual üzerine "Baş üstüne sabâhın sizi zenbîllere koyup yukarı çekdirelim. Dünyâ yüzünü seyr ü temâşâ edesiz" yanıtını alır. Sabahleyin zirveye çıkmak için hareket ederler. Kalabak'dakilerin rehberliğinde Kalabakkaya'ya çıkarlarken korku ve tedirginlik içinde olan seyyah, zirveye vardığında daha sonra ardından çıkarılan maiyetindekilerin bazılarının çıkışını izlemektedir. Kendine has anlatımıyla dostlarından birinin korkudan abdestsiz olarak secde ettiğini gülümsetici bir üslupla ve dini öğeler kullanarak şöyle aktarmaktadır:³⁸³

"Hemân beş aded yârân ile "Tevekkülen alallâh" deyüp zenbîllere girüp aşağıdan papaslar "Ala müsâfiri" deyü haykırınca anı gördük. Hemân zenbîl ile hevâya münkalib olmağa başladık. Tâ ki kayanın ortasının berâberine su'ûd etdik. Hâtıra hutur etdi kim, "Bu ip yâ makara kırılırsa hezâr pâre oluruz" deyü yüreğimiz ve vücûdumuz berk-i hazân gibi ditreyüp "Emr Allah'ın" dedik, ammâ yanımızda olan papas bize tesellî-i hâtır vererek nisf sâ'atde hamd-i Hudâ yukarı tuç makara dibine çıkup bizi yukarı çeken dollâbı seyr ü temâşâ edüp yine zenbîli aşağı endirüp öbür

³⁸² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 95.

³⁸³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 96.

yârân-ı refiklerimizin zembile girüp yukaru çekeceklerin bir kaya üzre oturup seyr ü temâşâ etdik. Hemân anlar zembile girince yine papaslar katır ve sığır dollâblarına hay deyüp anları da çekince hemân ol yârânlar nisf râha su'ûd edince gözleri karartıp, "Bire bizi aşığı endirin" deyü feryâda başlayup ağlaşırlar. Aslâ papaslar anların nâliş ü efgânlarına bakmayup katırlara dah deyüp rub' sâ'atde anlar dahi yukaru çıkup secde-i şükr etdiler. Bir yârânımızın meğer âbdesti yok iken secde etmiş. Bir latife-gûy kimesne idi, "Ben dahi ol tobra zembil ile aşığı enmek ihtimâlim yokdur. Bunda papas olup yarınki gün âsımâna urûc edüp Mesih-dem îsâ Nebî'ye varup dem alup hem-dem-i îsâ olurum" dedi. Hele hamd-i Hudâ beş Süleymâniyye minâresi kaddi kadar âsımâna ser çekmiş kayanın zirve-i a'lâsına selâmetle çıkup etrâf-ı âlemi temâşâ etdikde sübhânü'l-Hallâk bu edîm-i arz üzre olan dağlar ve teller ve çayır ve çemenzâr yerler ve kurâ vu kasabât ve cereyân eden enhâr-ı uyûnlar sahife-i zeminde nakş-ı bûkalemûn-ı ibret-nümûn gibi nümâyân oldu.

Hatta Evliya, kültür çevresine yani okuyucu ve dinleyicilerine hitap edecek şekilde zirvedeyken dehşete kapılışını gaipten sesler duyarak İsa ve İdris peygamberlerle konuşacak dereceye geldiklerini anlatısında vurgulamaktadır. Bu yönüyle Evliya, müslüman ve Hıristiyan toplumlar tarafından değer verilen kişilerin adlarını anmaktadır³⁸⁴. Ayrıca zirvede ilahi bir kudret sayesinde çobansız hayvan sürülerinin bile uçuruma düşmeden otladıklarını bildirir:

"Andan piyâde revîş ile dahi âli kayalar üzre çıkup gûyâ âvâze-i kerrûbiyânı istimâ' edüp Hazret-i îsâ ve Hazret-i îdris ile evc-i âsımânda kelimât edeyazdık, ya'nî tâ bu mertebe urûc edüp ebr-i kebûd içre dem-beste vü hayrân u sergerdân gezüp hakîre bir dehşet hâsd olup âvâze-i dühül gibi bir sadâ istimâ' olunup rih-ı azîm-i gûnâ-gûnlardan serâsime olduk. Ammâ bir çemenzâr u lâlezâr sahrâsı var kim sürü ile koyunları ve keçileri ve sığırları gezer, aslâ çobanları yokdur, zîrâ cânib-i erba'ası derk-i esfel ve çâh-ı gayyâ-misâl uçurumdur. Ve niçe yerde bârân-ı rahmetden cem' olmuş âb-ı hayât su sarnıçları vardır."

Manastırı ziyaret ettikten sonra geriye dönüşünde canını Allah'a emanet ederek sepete girmiştir:³⁸⁵

"Andan yine Allâh'a sığınup ecel tobrası nâm zembil içine girüp gözlerimiz yumup murğ-ı cânı Hudâ'ya tefviz edüp Mü'min, 44; "Ben işimi Allâh'a ısmarlıyorum" âyetin tilâvet ederek zemîne selâmetle uçup konduk."

Gelgelelim Evliya Çelebi, kendi deyimiyle "kafîr" diyarında olarak Kalabak'ta Rumların hayvan gücü ve makara yöntemiyle Kalabakkaya'nın zirvesine çıkmayı akletmelerinin ve yeteneklerinin önemini izah etmek dışında zirvenin büyüleyiciliğini ve oradan çevreye bakmanın güzelliğini, görüntüsünü ön plana aldığı görülmektedir. Bu yönüyle seyyahın buradaki ifadelerinden ötekine olan tavrını sezme mümkün olmaktadır. Çünkü bu sistem Evliya'ya göre "zamân-ı kadîmde" yani eski devirlerdeki "küffârlar" tarafından yapılmıştır. İçinde bulunulan zamanın insanlarıyla

³⁸⁴ Öyle ki benzerlik olması açısından divan şairleri dahi Osmanlı toplumunda Müslümanlar tarafından bilinen ekmek, Kur'an, Hz. Muhammed, annesi ve eşleri üzerine yemin etmeye ilişkin adlarını, müslüman olmayanlar ile herhangi bir konuda yeminle ilişkilendirmek hoş görülmediğinden gayr-i Müslim Rumları tenkit edecek kelimelere yer vermedikleri gibi örneğin, Giritleli divan şairlerinden Hanyalı Nuri Osman, yüz yılı aşkın bir süre sonra kasidelerinin dua bölümlerinde şiirlerinde bir şeye yemin edileceği zaman Rum ve müslüman toplumun o derece itibar ettikleri Hz. Meryem üzerine anlayışla karşılanabilecek bir şekilde yemin etmiştir. "Rûh-ı revân-ı Meryem Anaya yemîn edem/Kim ol bütün hulûs-veriyim bî-riyâstıym". A. Aydın, a.g.m., s. 871.

³⁸⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 96.

ilgisi bulunmamaktadır. Sadece makara çekmekle görevli on papaz vardır.

Rumların günlük olarak kullandıkları aletlere ilişkin seyyah, yine Tırhala bölgesi dolaylarında bulunduğundan Kardiçse Kasabası hakkında bazı bilgiler verirken “*Urûmşa*”ların yük taşımacılığı için araba kullandıklarını dikkat çeker. Burada Yazar, onların yük arabalarının Anadolu şehirlerinde kullanılan arabalara benzerlikleriyle olan ilgisini vurgulamaktadır. Özellikle Rumeli’de müslüman Rumların kullanırken gördüğü iki tekerlekli arabaları “*kanglı arabalar*” şeklinde ifade etmiştir. Bu şekliyle Evliya’nın açıklıkla arabayı çeken hayvanı hakkında bir şey söylemediği ve Anadolu Vilayeti’ndekilerle karşılaştırmak istemesi manidar olabilecek bu arabalar bir çift öküz ve mandaların çektiği kağrı arabalarıdır.³⁸⁶

Mora’nın Mizistre şehrinde yaşayan Yahudi, Rum ve Müslüman Rumlar/“*Urûmşa*” ise Temmuz ayında yakıcı sıcaklardan bunaldıkları zaman serinlikten kürksüz oturamadıkları yirmi dokuz yerde bulunan “*badgir*” isimli mağaralara şehrin dostları ve vaktini meyhanede geçirenleri giderek istirahat ederlerdi. Halk sularını, içeceklerini ve hoşaflarını buralarda soğuturdu. Evliya buralar için garip bir seyir yeri olarak görmektedir:³⁸⁷

“Bu kal’a içre Yahûdî ve Rûm mahallâtları içre ve gayri yerlerde cümle yigirmi tokuz aded yerde badgir nâmında azim mağaralar ve kehî-i yetimânlar var kim her biri biner âdem alır. Mah-ı Temmuz’da cümle şehrin ahbabı ve harabat erenleri bu mağaralarda istirahat edüp tarab u ays u işret ederler, ammâ bu garlarda eyyâm-ı bahûrda âdemler kürksüz oturamazlar. Ve cümle şehir halkları suların ve bâdelerin ve hoşâbların bu serdâb mağaralarda sovudurlar. Mah-ı Temmuz’da sovukdan durulmaz bir garîb temaşâgâh mağaralardır.”

³⁸⁶ “*Sitâyiş-i kasaba-i Kardiçse: Halkı cümle Urûmşadır. Lisânları Urûm lehçesine yakın kelimât edüp ekseriyyâ re’âyâ vü berâyâları keferedirler. Başlarına beyâz keçeden Freng şapkası geyerler. Ve bu sahrâda cümle arabaları Anadolu vilâyetindeki gibi iki tekerlekli kan[g]lı arabalar ile yük taşırlar.*” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 97.

³⁸⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 155.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARNAVUTLAR

“Ulla ba geldi mi arab karısı”

“a a’ a Çelebi pişmiş kalkmış şişmiş süllice bağırsak yer misin?”

1.Kitap, s. 282.

Arnavutlara ilişkin yapılan modern dönem araştırmalarına göre orijinleri, en eski Balkan toplumları olarak Slavlardan ve Yunanlılardan önce Balkanlara gelmiş, kabileler halinde yaşayıp devamlı birbirleriyle mücadele İlliryalılara dayanmaktadır. Kuzeyde dağlık kısımda yaşayanlar hayvancılık, güneydekiler tarımla uğraşırlardı. Ancak daha sonralarıda Kuzeyli (Geg) Katolikler ve güneyli (Tosk) Ortodokslar arasındaki çekişmeler başlıca özellikleri olup, Arnavutça bölgede Grekçe ve Sırpça’dan farklı bir dildir. Ancak Osmanlı öncesi Bizans-Bulgar çekişmesine sahne olan bölge Osmanlı egemenliği ile değişim yaşamıştır. Osmanlıların Rumeli’ye geçişleri ve Balkan içlerine ilerlemeye başladıktan ve 15. yüzyılın ortalarından sonra Müslüman olan Arnavutlar için Kuzeylileri ve Güneylilerin hepsini belirtecek bir şekilde 12. yüzyılda küçük bir Katolik grubun adı olan Arnavut adını kullanmaya başlamışlardır. Bölgeye 1383 yılından sonra Yörük ve Türkmenlerin iskânı ile Arnavutluk’ta İslamiyet özellikle de Bektaşî tarikatı yaygınlaşmıştı³⁸⁸. İslamiyetin bölgede yayılması, *“Arnavut kızları ile evlenen Türk sipahileri veya devşirilen Arnavut beyzadelerine mensup kabilelerin bu dine girmeleri suretiyle”* iki koldan yayılmıştır³⁸⁹. Bölgede tutunmayı başaran Osmanlı Devleti, 1466 yılına kadar Arvanid sancağı altında yöreyi yönetirken bu tarihten sonra sancak sayısı artırılmıştır. Osmanlı hâkimiyetine paralel olarak yönetimin zorlaması

³⁸⁸ Bir Halveti dervişi olan Evliya Çelebi, *“Bektaşî tekkelerinde uzun süreli kalışları olmuş, onlara dair gözlemlerde bulunmuştur. Bektaşîlerin hepsini Ehl-i sünnet mezhebinde, mümin, mutekid, musallî (beş vakit namazını kılan) diye tanımlaması hem onun tasavvuf anlayışını hem de dönemin Bektaşîleri hakkında bilgi vermesi açısından önemli ipuçlarıdır.”* Necdet Yılmaz, *“Evliya Çelebi ve Tasavvuf”*, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, İstanbul, s. 529. Örneğin; uydurma ya da gerçek 1672 yılında Sudan’da seyahat ederken iki Bektaşî dervişi ile karşılaşmıştı. Biri gergedan diğeri vahşi katora binmişti. E. Çelebi, *Seyahatname*, 10. Kitap, s. 456.

³⁸⁹ *“Müslüman olan Arnavutların Osmanlı idaresine destek olmalarına mukabil Katolik veya Ortodoks Arnavutlar XVII. Asırda da mukavemete çalıştılar. 1593-1606 Avusturya savaşları sırasında Dukaginoğullarının Hıristiyan kolu papalıktan yardım diliyorlardı. İleri tarihlerde de Hıristiyan Arnavutlar, Venedikten yardım umuyorlar, sahil bölgelerinin Venedik’e ilhakını istiyorlardı. Diğer yandan asi Arnavutlar, Avusturyalılarla işbirliği yapıyorlardı.”* İsmet Parmaksızoğlu, *“Türkler-XVII. Asır”*, İA, c. 12/2, s. 309.

olmadan gönüllü İslamlaşma da devam etmiştir. Dini, politik ve mali yönetim politikalarının cazibesi ile Arnavutlardan müslüman olanlar artıyor, etnik karakterlerine müdahale edilmiyor, devlet idaresinde yönetici olabiliyorlar, Osmanlılaşıyorlardı. Osmanlı Türkçesi'nin büyük bir etkisi altına giriyorlardı.³⁹⁰

3.1. Kimlikleri, Karakteristik ve Fiziki Özellikleri

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Balkanların en eski kavimlerinden olan Arnavutlar hakkında sosyal, kültürel ve ekonomik nitelikleri açısından bilgiler kayıtlıdır. Bu bilgiler Arnavutların hayat tarzlarını anlamak açısından oldukça zengin ve önemlidir.

Yazar'ın Seyahatname'de Arnavutlar için kullandığı adlandırmalar Arnavutların baskın karakterlerini hakkında da ipucu vermektedir. Evliya, eserinde “*Arnavud*”,³⁹¹ “*Arnâbûd, kavm-i Arnâbûd*”,³⁹² “*Arnabûd-ı anûd (inatçı)*”³⁹³ isimlerini kullanır. Arnavut adını kullanırken onları açıkça inatçı olarak nitelendirmektedir. Özellikle bu nitelendirmesini, bir kişinin Arnavut kökenli olduğunu “*Ârnâbûdü'l-asl*” olarak belirtmesinin yanı sıra “*Arnavud-ı ânûd kâbilesindendir*”, “*Mu'ânid-i anûd Ârnâbûd*” şeklinde Arnavutlar için “*ânûd ve mu'ânid*” tabirlerini kullanarak sürdürür³⁹⁴.

Evliya, Balkan kentlerinde Arnavutlara rastladığı zamanlarda menşelerine ilişkin aktarımlarda da bulunur. Döneminin kabul görmüş ve genel kanı oluşturmuş bilgilerine göre Arnavutların kim oldukları meselesini açıklarken Tevarih-i Tuhfe'yi kaynak olarak zikreder.

“*Tevarih-i Tuhfe*”yi referans alıp anlattığı hikâyeye göre, Arnavutlar yanı sıra Çerkez, Abaza ve Lazlar Arapların Kureyş kavmi soyundandır. Hatta bunun için Evliya, yer isimlerinden hareketle bu tezi ispat etmeye çalışır. Örneğin, Kuryeleş dağı ismi üzerinden Arnavutların menşelerini ve yayılışlarını anlatmaya çalışır. Ayrıca seyyah, Arnavutları fiziki açıdan Araba benzetir ve “*kavm-i kara*” ifadesini kullanır:³⁹⁵

“Der-beyân-ı fasl-ı ibtidâ-i hasîb ü nesîb kavm-i Arnâbûd:
Bunlar on kavimdir kim Mekke-i Mükerrreme'de sâkinlerden kavm-i Kureyş kabâ'ili

³⁹⁰ O. Sakin, *a.g.e.*, s. 64-68; S. Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağda Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Elif Kılıç, İstanbul 2005, s. 29, 45; Bilgehan Pamuk, “Güney Arnavutlukta Osmanlı Hakimiyeti”, *Türkler*, c. 9, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara 2002, s. 196-205. Mesela II. Bayezid döneminde, 1501 yılında Teke yöresinden bazı Şii ve Alevi Türkmenlerin isyan ve karışıklıklar nedeniyle Mora'da yeni fethedilen Moton, Koron kaleleri dolaylarına sürülmüşlerdir. Hatta bu gidenler Bektaşiliğin Arnavutluk dahil olmak üzere bu bölgelerde yayılmasını sağlıyorlardı. Latif Armağan, “Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler”, *Osmanlı*, c. 4, Editör: G. Eren, Ankara 1999, s. 144; Muzaffer Tufan, “Balkanlar'da Türk Kültürü”, *Osmanlı*, c. 9, Editör: G. Eren, Ankara 1999, s. 278, 279.

³⁹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 76, 158, 203, 278, 282, 285, 323, 328, 336, 340, 341; E. Çelebi, *Seyahatname*, 4. Kitap, s. 273; E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 57, 58, 60, 61; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 297, 298, 299, 300, 301, 310, 314, 315, 319, 321, 323, 330.

³⁹² E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 309; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 298.

³⁹³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 298.

³⁹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 76.

³⁹⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 298.

urbânı idi. Hikmet-i Hudâ bunların Cebel-i Elheme nâm bir şeyhü'l-urbânı ki oymak sâhibi bir kavm-i kübâr-ı kibâr-ı Arab idi. Hatâ'en bir Arab beğinin gözün bu Cebel-i Elheme çıkarır. Gözü çıkan beğ dahi Hazret-i Ömer huzûruna gelüp sûre-i (-):Kur'an, Mâide 45; "Onda (Tevrat'ta) onlara: Cana can, göze göz [... kısas] yazdık" nass-ı kâtî'î üzere Cebel-i Elheme'nin şer'ile gözün çıkarmağa taleb etdikde Hazret-i Ömer Kitâbullâh kavlince Cebel-i Elheme'nin gözün çıkarmağa hükm edince hemân ol gece Cebel-i Elheme gözü çıkmasının havfinden üç bin âdem kabilesin alup doğru Antakiye'de Hirkil krala gelüp dahi düşdükdü ol dahi Cebel-i Elheme'ye Cebeliye dağların verüp anda Cebel sâkin olduğuyün Cebeliye dağları andan galat-ı meşhur. Bu Cebel-i Elheme'nin bir karındaşı Keysû Ane Selme çöllerinde sâkin olup Keys Urbânı andan kalmışdır. Ba'dehu Hulagu Âl-i Abbâsiyân'dan el-Mustansır Billâh'ı şehîd edüp Bağdâd'ı harâb etdikden sonra Keys Urbânın sürüp Heyhât sahrâsı fezâlarında meşeyistânlar içre iskân etdirüp Çerâkis Urbânı tenâsül bularak bir lisân-ı âhâr peydâ edüp Çerâkis ya'nî Çerkeş kavmi oldular. Anıniçün kavm-i Çerkezün asılları kavm-i Kureyş'den Keys Arabî olup andan Çerkeş oldular. Ba'dehu bu Cebel-i Elheme'nin bir oymağı Mekke'den firâr edüp Gazze'de Hazret-i Resûl'ün ammisi Arabü'l-Hâşim'in yanında gelüp kavm-i Hâşimî olurlar. Ba'dehu Hazret-i Ömer, Cebel-i Elheme'nin Hirkil kral yanına firâr edüp mürted olduğun istimâ' etdikde Ömer ibn Abdülazîz'i ve Hâlid ibn Velid'i ve Esved ibn Mikdâd'ı kırk bin asâkir-i İslâma bunları serdâr edüp ceng-i azîm etdiklerinde Cebel-i Elheme Cebeliye'de binâ ettiği kal'ada karâr edemeyüp karârı firâra mübeddel olur. Cümle tevâbi'âtlarıyla Akdeniz cezirelerine firâr ederler. Üç nefer evlâdlarından Abaza ve Lazka ve Mikral nâm evlâdları eyyâm-ı muvâfık ile Makedonya ya'nî İslâmbol'da Galata'da sâkin Ciniviz kralına gelüp ol dahi bunlara Karadeniz sâhilinde yurdlar verüp Abaza, Abaza dağlarında kalup lisân-ı âhar peydâ edüp Abaza olur. Lazka, Trabuzan semtinde tavattun edüp başka Çico lisânı peydâ edüp kavm-i Laz olurlar. Mikral nâm oğlu Gönve kal'ası dibinde cereyân eden nehr-i Çoruğ kenârlarında tâ Batum sancağı hâklerinde tavattun edüp Mikral kavmi olurlar. Ammâ bu mezkûr Cebel-i Elheme Hazret-i Ömer havfinden bir yerde karârdâde olamayup âhr-ı kâr gemileriyle İspanya kralına varup ilticâ etdikde, "Biz kavm-i Kureyşilerdeniz" dedikde bunlara arz-ı hâliye olan zikri sebkât eden Delvinye dağları verüp anda tenâsül bularak ol ulu sarp dağları amâr edüp başka lisân peydâ edüp göz çıkarmamak için bunlar Ârnâbûd dediler. Lâkin bunlar kavm-i Kureyşî'den olduklarıyün hâlâ sâkin olduğu dağlara Kuryeleş ya'nî Kureyşî dağları derler, bî-amân kavmdir"

Yazar, (Cemaziyelahir 1072/Ocak-Şubat 1662) tarihlerinde Belgrad'dan İskenderiye'ye gittiğinde, İskenderiye'den söz ederken "Arnavud" kelimesinin ortaya çıkışı ve "Arnavudca" hakkında ilginç izahlarda bulunur.³⁹⁶

"Cümlelerin lisânları Arnavudcadır kim bir lisâna benzemez, zîrâ bu Arnavud kavminin ibtidâ asi u fer'leri Mekke-i Mükerrreme Kureyşilerinden kavm-i Arab'dır. Anıniçün Arnavud lisânında ba'zı Arab elfâzları vardır kim hâlâ aralarında isti'mâl olunur. Ve bu kavm-i Arnavud bu İskender ve Avlonya dağlarından tulü' edüp lisân-ı Talyan-ı Fireng ile ihtilât ederek lisân-ı Arab ile lisân-ı Fireng arasında lisân-ı Arnavud'u Hazret-i Ömer hilâfetinde peydâ ettiklerinin sebebin ve kavm-i Arnavud'un asi u fer'leri inşâallâh mahalliyle tahrîr olunur. Der-fasl-ı lisân-ı Arnavud: Ve "Ârnâbûd" deyü kavm-i Acem lakab demişler. Ve niçe müverrihler kavm-i Ârnâbûd yazmışlar, ammâ lezîz lisândır, birbirlerine izâz u ikrâm ile tevâzu'âne ve hilmâne kelimât ederler."

Verdiği bilgilerde Arnavutların kimliklerine dair izahatta bulunduğu gibi bu halka özgü vasıfları da anlatır. Onların davranış biçimlerini ele alır. Bazı tipik özelliklerini belirlemeye çalışırken fizyolojik özelliklerini de betimler.

Mesela, (15 Kasım 1660/12 Rebi'ülevvel 1071) tarihinde Melek Ahmed Paşa'nın Bosna valiliğinden (Varat Fatihi Serdar Ali Paşa'ya verildi.) alınarak Rumeli valiliğine atandığı zaman Sofya dönüşünde Manastır'ı anlatır ve Arnavutlar hakkında

³⁹⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 58.

önemli bilgiler verir. Arnavutların bazılarının eşkıya bazılarının ise varlıklı birer tacir, güzel sözlü, güzel konuşan, hattat, şair, bilgin olduklarına dikkat çeker. Arnavut suhtelerinden bahsederken bunların dağınık serçe yuvası şeklinde sarıklar ve bellerinde pala hançerleri ile birer Arnavut eşkıyası olduğunu belirtir. Suhteleri eşkıyaya benzeten Evliya, bunların işlediği sefahate halkın yakın bile olamayacağını vurgular. Bu suhte taifesinin kahvehanelerden çıkmadığını faydasız işlerle, oyun ve eğlencelerle meşgul olduklarını belirtir. Diğer taraftan Arnavutlar içinde alçakgönüllü, neşeli, alim ve salih insanların da çok olduğunu, bu kişilerin hayır ve hasenata yatkın olduklarını söyler.³⁹⁷

“Der-fasl-ı tetimme-i şehrengîz-i külliyyât-ı şehri-i Manastır: Ba'zılar Menasitr yazarlar, zirâ ebü'l-keîâm ve hattât ve şâ'ir ve fusehâ-yı bülegâ ve ulemâ-yı sulehâsı çokdur, ammâ şehir sûhtevâtı ol perîşânî serçe yuvası destârlarıyla beline pala kortelasın takup eşkıyâlık etdiklerinde avâm-ı nâs eyle sefâheti edemezler. Pâk mahbûb dîlber köçekler hep anlardadır. Kahvehânenen ve güftü u güy mesâvî hânelerden çıkmayıp zemm ü nemm ve lu'b u lehve meşgûllerdir. Ve Arnabud eşkiyâları dahi çokdur, ammâ cemî'i halkı yârândan şüh şengül ve sebük-rûh âdemlerdir ve ankâ bâzergânları ve hacıları gâyet çok olmağile gâyetü'l-gâye hayrât u hasenât yapmağa mâyillerdir.”

İskenderiye’de yaşayan Arnavutları Müslümanlıkları açısından öne çıkarır ve onları cesaretli gaziler olmaları hasebiyle över.³⁹⁸ Benzer bir şekilde Mut kalesi hakkında bilgi verirken Allah yolunda gaza eden Arnavut gazilerini şanlı, yiğit, garib-dost (kimsesizlerin, yalnızların dostu) olarak zikreder ve misafirlere ikramda cömert olduklarını belirterek misafirperverliklerini över.³⁹⁹ İskenderiye’deki müslüman olmayan Arnavutları ise farklı bir değer yargısı ile ele alır. Evliya’ya göre, müslüman olmayan Arnavutların “Millet-i Mesihîyye”den olduklarını ancak kitaplarının bile ne olduğunu bilmediklerini ve ateşperestlere benzediklerini ifade eder. Onların Hıristiyanlığı seçmelerinde İspanya ve Venediklilerin zorlamalarının etkili olduğunu belirtirken sanki Arnavutların daha önce Müslümanlanmış gibi açıklama yapar.⁴⁰⁰

“Der-fasl-ı lisân-ı Arnavud: Ve “Ârnâbûd” deyü kavm-i Acem lakab demişler. Ve niçe müverrihler kavm-i Ârnâbûd yazmışlar, ammâ lezîz lisândır, birbirlerine izâz u ikrâm ile tevâzu'âne ve hilmâne kelimât ederler. Gerçi kefereleri millet Mesihîyye'den geçinirler, ammâ ol dahi İspanya ve Venedik keferelerinin ibrâmlarıdır, yohsa Mecûsî gibi ne kitâb ve ne haşr ü neşrden bir şey bilmezler, bir alay kitâpsız kefereler vü fecerelerdir kim lisânları budur.”

Öte yandan 1081 (1670-1671) yılında Girit seferi dönüşünde Yanya, Delvinye (Delvine), Ergiri Kasrı, Galata Kalesi, Belgrad, Avlonya ve Elbasan şehirlerinde bulunduğu sıralarda Arnavutlara ait bazı bilgiler verir ve onların yaratılış ve askeri özelliklerine dikkat çeker. Seyyah, Delvinye⁴⁰¹ ve Kardik Kalesindekilerin⁴⁰² müslüman olduklarını anımsatırken Arnavutları cesur, mert ve kahraman olarak tasvir

³⁹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 309.

³⁹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 57.

³⁹⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 61.

⁴⁰⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 58.

⁴⁰¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 297.

⁴⁰² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 299.

eder. Ancak Yanya'daki Arnavutları “kefere” olarak belirtmiş ve onları Rumlarla eş değerde açıklamıştır. Bu iki topluluğun Rumca okuyup yazdıklarını, kuvvetlerinin yerinde olduğunu ve hatta bir dev kadar güçlü, kuvvetli göründüklerini belirtir. Müslüman olmayan bu Arnavutların azimli çalışmaları sonucu varlıklı bir halde bulduklarını kaydetmiştir.⁴⁰³ Delvine'deki Arnavutları ise müslüman olanları örnek olarak göstermiş ve onların sevinçli, neşe sahibi, oyun ve eğlenceye istekli bir grup savaşçı gaziler olduklarını belirtmiştir. Delvine'de de eşkıyalık yapan suhtelerin olduğunu söyleyen Evliya, bunların da Manastır'dakiler ile aynı tarzda giyindiklerini belirtir. Sarıklı hallerini gören insanların gülmekten hayran kalacaklarını söylerken aslında onların vasıfları ile eşkıyalıklarının uyuşmamış olduğunu gülünç durumda olduklarını belirterek ifade etmiş olmaktadır:

“zîrâ cümle ehl-i tarab ve ayş u işrete mâ'il bir alay gâziyân-ı mücâhidânlardır. Ammâ tâze yiğitleriyle sûhte ulemâları gâyet aşkıyâldır. Hattâ sûhtevâtlarının başlarında bir güne perîşânî serçe yuvalı sarıkları var kim gören âdemler gülmeden hayrân olurlar.”

Galata Kalesi'ni anlatırken kendilerinin müslüman olduklarını belirttikleri Arnavutlara rastlayan Evliya, bunların din nedir bilmediklerini, ibadet için Müslümanlar gibi cemaat oluşturmak adına bile bir araya gelip toplanmadıklarını söylemektedir.⁴⁰⁴

“Ba'dehu bu kal'adan kalkup garb tarafına leb-i deryâ ile tâ Avlonya körfezine varınca bir âdeme râst gelmeyüp bu geçitden bir âdem âdemîzâd geçmek muhâldir, zîrâ sarp dağlar ve bî-amân beller ve sengistân yollar cümle kavm-i âsiler olup cümle yetmiş pâre kurâlardır kim cümle yigirmi bin aded fitilli tüfeng-endâz Arnâbüdları allâhümme âfinâ müselmânız derler ammâ aslâ dîn ü diyânet ve haşr ü neşr nedir bilmezler.”

Galata'dakinin aksine Ergiri Kasrı'ndaki Arnavutların cemaatten ayrılmayıp, daima vakit namazlarını hep bir arada kıldıklarını aktarır.⁴⁰⁵

“Andan Yeni çârsûda Memi Paşa câmi'i, içine ancak yüz âdem sığar bir teng yerde bir küçük nev binâ bir câmi'-i ra'nâdır kim bir kârgîr musanna' minâre-i mevzûnu var ammâ bir ân cemâ'atden hâlî değıllerdir. Arnavudistân'ın bu mahalli gâyet musallilerdir.”

Öte yandan Evliya, Kotur ve Kara dağ dolaylarına gittiğinde daha önce İskenderiye sancağı topraklarında olup sonradan Venedik hâkimiyetine giren Kal'a-i Kotur'daki Arnavutları, “Kırk yedi bin tüfeng-endâz zîr ü zeber-dest Arnavûd kâfirleri” olarak anlatmaktadır.⁴⁰⁶ Kal'a-i Bar'da Arnavud askerlerini “gâzî yiğitleri” ve mükemmel silahlı olarak anlatır.⁴⁰⁷ “şehbâz Arnavûd şehnâzlarıdır kim firkateleriyle dâ'imâ Pulya vilâyetleri ve İspanya ve Klora kıyıların ve âsî Venedik kal'aların ve Kara Dağ ve Kilimente Arnavûdların kırup kılıçdan geçiriüp sâlimîn ü gânimîn kal'alarına

⁴⁰³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 287-289.

⁴⁰⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 298.

⁴⁰⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 300.

⁴⁰⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 60.

⁴⁰⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 60.

dâ'imâ tok doyum gelirler ve aslâ boş gelmezler, elbette bir taraftan bir şikâr ile gelirler." Kal'a-i Ülgün'de Arnavut gazilerini cesur, mert, yürekli, korkusuz özelliklerine sahip olarak beyan eder. Askeri başarılarını açıklar:⁴⁰⁸

"Kal'a kapusu önünde dizdâr ağa lonca yerinde oturup yedi yüz âded Arnavûd gâzileri kal'a neferâtlarıyla muhâfaza beklerler. Bunun dahi yarar u bahâdır şeci' ü dilâver yiğitleri var. Ekseriyyâ şebbâzları firkatecilerdir. Bu kal'a leb-i deryâda vâki' olmak ile yigirmi aded firkateleri kal'a limanında mevcûddur. Sâ'ir kasabalardan dahi şebbâz Arnavûd yiğitleri gelüp firkatelere girüp kâfiristân yakaların yaka yıka harâb u yebâb ede bî-hisâb mâl-ı firâvânlar ve esîr-i mümtâzânlar alup mansûr u muzaffer Ülgün'e gelirler ve mîr-i livâya öşür verirler. Hattâ bu hakîr bu kal'ayı temâşâsında iken yedi aded firkate Pulya kâfiristânından mâl-ı ganâ'imle gelüp yedi firkateden Yûsuf Beğoğlu'na yigirmi bir bin gurus öşr-i sultânî ve on yedi esîr düşüp ol dahi Melek Ahmed Paşa deynine bu gazâ mâlından verdi."

Seyyah, Kal'a-i Podgoriç'i anlatırken buradaki askerlerin Arnavut olduklarını açıkça belirtmese de uzun uzun anlatır. Çünkü bu "gâziyân-ı sipâhlar", "Kotur kâfirleriyle" mücadele etmektedirler. Buradaki müslüman gazilerin, Kotur, Kilimente, Kara dağ'ın müslüman olmayan Arnavutları ile mücadele ettiklerini (Arnavut olarak değerlendirildiği takdirde aralarındaki çekişmeler önemlidir) dile getirmiştir. Bu yüzden Podgoriçse gazilerini "Mücâhidin-i fî-sebilillâh" olarak nitelendirmiş, övgüyle söz etmiştir. Elbiselerini komik ve gülünç bulmasına karşın yaşadıkları yörenin sahil havasında olmasının fiziki yapılarının gelişmesine büyük bir etkisi olduğunu belirtir ve buranın Arnavutlarının dış görünümelerini ayrıntılı bir şekilde tasvir eder:⁴⁰⁹

"İçinde dizdârî ve yedi yüz aded yarar ve bahâdır pâ-bürehne (yalın ayak) ve ser- bürehne (başı açık) kotur⁴¹⁰ ve şebbâz ve dilâver ve zorâver u şehnâz yiğitleri var, şeb ü rûz Kotur kâfirleriyle ceng ü cidâl ve harb ü kîlâl etmede mücâhid fî-sebilillâh gâzilerdir, ammâ libâsları gâyet mudhikâne libâslardır, sevâhil diyâr olmağile âb u hevâsî letâfetinden halkının kadd ü kâmetleri çınar-ı bâlâlar gibi serâmed fidâyî yiğitlerdir. Başları Adana kabağı kadar büyükdür ve bâzuları tohuma gelmiş dolma kabağı kadar kalın bâzuları var ve sine-i pür-kîneleri (kinle dolu yürek) husrevânî (geniş karınlı) küp gibi güm güm sadâ verir vâsi' ü arîz sadr-ı mücessemeleri var, ya'nî merd-i kelâm bu mertebe cüssede olan gâziler ol kadar ten-dürüst (kuvvetli) ve zinde (dinç) ve cüst ü çapük ü çâlâk (çevik) dir. Cümle silâhlarıyla kayadan kayaya Bağdâd gazali gibi pertâb eder, zîrâ Hadîs, "Elbisenin iyisi (eteği) kısa (yerden sürünmeyi) olanıdır" hadîsi üzere esvâbları ol mertebede hafîfdir kim ol cüsse-i kebîrlerin üzerinde güyâ esvâb olmaya. Ayaklarında cümle sıkma çarıkdır ve "Baldır duruda" dedikleri gibi baldırları çıplaktır, hattâ donları bile yokdur, hemân bellerinde birer dimi bol paçaları var. Ekseriyyâ gömlek nedir bilmezler, eğinlerinde birer mashara daracık ve kısacık kebe geyerler, göğüsleri ve omuz başları cümle açıkdır. Ve kelem serleri ne kadar kazan kadar ise ol kadar küçücük tâkıyyeleri var kim ancak bir fincan kadarca tâkıyyeyi iplik ile iki yanından bağlayup boğazına ipliği geçirüp tâkıyyeyi başına geyer, ammâ Hudâ âlimdir eyle kelle-i kebîr üzere ol tâkıyye güyâ âriyetî (ödünç, eğreti) durur, geyilecek hâli yok bir arakiyye-i siyâhdır. İşte bu güne bir alay gâziyân-ı sipâhdır. Her bâr çete ve potura kovup ceng ederler kim Kotur kâfirinin ve Kilimente ve Kara Dağ Arnavud kâfirlerinin gözlerin korkudup ödlerini sındırmış gâziyân-ı Podgoriçsedir."

Evliya, karşılaştığı olaylar üzerinden Arnavutların tavır ve davranışları hakkında yorumlar yapmıştır.

Örneğin, Delvinye'dekilerin ta'undan nasıl korktuklarını gözlemlemiş olan Evliya, Arnavutların hastalığa yakalanan biri olduğunda, evlerini dahi bırakıp dağlara

⁴⁰⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 61.

⁴⁰⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 60.

⁴¹⁰ Kotur: inatçı adam. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 156.

kaçtıklarını anlatmaktadır. Hastalıklar karşısındaki tutumlarını eleştiren seyyah Arnavutların her hastalığı veba gibi gördüklerini bu yüzden hastaları evlerde yalnız bırakıp gittiklerini, hastaların bile kendilerine bakacak durumda olmadıkları için açlıktan öldüklerini belirtir:⁴¹¹

“Gâyet şecî' ve bahâdır kavmi vardır, ammâ tâ'undan gâyet havf edüp hastaların evlerde birağup dağlara kaçarlar. Tâ'ünü yok ise de ol âdem açlıktan zâr u bîzâr elbette olup şişüp kalır.”

Anlaşıldığı üzere her hastalığı veba zanneden şehir halkı Evliya Çelebi'den de sakınıp, uzak durmaya çalışmışlardır. Ergiri Kasrı'ndayken henüz büluğa ermemiş bir gulamının ölmesi üzerine onu yıkayıp defn ettiği için kendisinden *“vebalı ölü yıkadın”* diyerek, uzak durduklarını, onları kendisine zor inandırdığını anlatır:⁴¹²

“Hattâ bu hakîrin bir nâ-resîde gulâmı merhûm olup kendim gasl edüp bu haremde defn etdim. Hattâ cümle Arnavud halkı, “Sen meyyit yaykadın” deyü hakîrden nefret etdiler. “Bire vallâhi tâ'ûnlu değil idi, ishâlden merhûm oldu” deyü niçe bin yemîn-i muğallazalar edüp gücile halkı i'timâd etdirdim.”

Ergiri Kasrı'ndaki Arnavutların bu husustaki hususiyetlerini ve korkularını doğru bulmaz ve eleştirir. Ancak onun anlatımından yöre halkının bulaşıcı hastalıklardan korunma amacıyla karantina ve temizliğe ne kadar önem verdikleri de çıkarılabilir. Evliya'ya göre onlar, ta'undan kurtulsalar bile ishâl, zehîr, hummâ-yı muhrîka ve ağrı hastalığından ölmektedirler:⁴¹³

“Hâlâ bu Ergiri Kasrı şehrinde bir âdem tâ'undan değil ancak bir sivrice çiban çıkarsa tâ'undur deyü cümle halk ol âdemden nefret edüp ol âdem artık bir yere varamaz. Ana yakın olan komşuları cümle firâr ederler. Meğer gayri hastalık olsa, ol âdemın yanına varup hâlin hâtırın sorarlar. Ve tâ'ûnlu eve bir iki yıla dak girmezler. Eğer girirlerse ol evi sirke ile yaykayup günâ-gün buhûrlar dütsü verüp niçe yerleri münhedim edüp ta'mîr ü termîm edüp beyâz kireçler ile her hücreleri ağardup andan girirler. Ammâ hikmet-i Hudâ halkı tâ'undan ölmezler. Ekseriyyâ ishâl ve zehîr ve hummâ-yı muhrîka ve ağrı hastalığından yollanırlar.”

Diğer taraftan seyyah, çoğunlukla kentin havasının ve suyunun hoşluğundan dolayı, halkın sıhhatlerinin yerinde olduğunu söylemektedir. Bundan dolayı sağlıklı, dinç insanlar olarak zikreder. Oldukça uzun ömür sürdükleri gibi yaşlılarının dahi zinde ve dinç olduğunu belirtir:

“Ammâ ekseriyyâ halkı kemâl mertebe müsinn ü mu'ammer ve Zâl-ı zamân olup kuvveti gitmiş ve hey'eti yitmiş ve ömr-i azîzi yüz yetmişe yetmiş kimesneler olup yetmiş seksen sene sakalların tırâş ederler.”

Öyle ki en kötü durumdaki ihtiyarlarının silah kuşanıp, yaya ya da atlı olarak dolaşıp, Kuryeleş dağının eşkıya Arnavutlarıyla ve Venediklilerle savaşılabilecek derecede *“gâziyân-ı mücâhidân”* olduklarını anlatmaktadır:

“Ve en ednâ pîr-i fânî dediğin âdemleri yine silâhların kuşanup yâ at ile yâhûd piyâde

⁴¹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 297.

⁴¹² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 300.

⁴¹³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 301; Bilgi için bk. M. Y. Ertaş – K. Eğnim, *a.g.m.*, s. 83-108.

olup Kuryeleş dağının âsî Arnavudlarıyla yâhûd Venedik kâfirleriyle cenge gider bir alay gâziyân-ı mücâhidânlardır.”

Bu tarz karakteristik vasıflarının yanı sıra seyyah, dini bakımdan Arnavutlar hakkında işitmiş olduğu bazı bilgileri aktarır. Onların Mu'âviye ve Yezîd'i sevmedikleri ve onlar hakkında küfürlü sözler ettiklerine dair rivayetlere değinir. in anlatılmasına rağmen kendisinin böyle bir söz işitmediğini ifade eder. Ancak, Ergirililere dair anlatılanları destekleyen bazı tutumları da özellikle vurgular. O, Ergiri Arnavutlarını Aydonat halkına benzeterek asla mavi çuka giymediklerini, “*Mu'âviye peydâ etdi*” diyerek zerde aş yemediklerini, “*Mu'âviye boza yapup, içdi*” diyerek de boza içmediklerini bu mealde açıklar. Bu tutumlarına karşın İstanbul'daki bozacıların genellikle Arnavutlar olduklarına özellikle dikkat çeker.⁴¹⁴

“Bunların hakkında dahi Hazret-i Mu'âviye'yi ve Yezîd'i sevmes ve sebb eder derler ammâ görmedim. lâkin Aydonat halkı gibi bunlar da aslâ mâvî çuka geymezler ve "Mu'âviye peydâ etdi" deyü zerde aşın yemeyüp, "Mu'âviye boza yapup, içdi" deyü boza dahi içmezler, ammâ İslâmbol'da ekseriyyâ boza yapan cümle Arnavud kavimleridir.”

Ergiri ve Aydonatlıların dini anlayışları üzerine değerlendirmeler yapan seyyahın açık bir şekilde Arnavutları marjinal gösterecek değerlendirmelere katılmadığı ve onların inançlarında samimi olduklarını yazar:⁴¹⁵

“Ekseriyyâ halkı erbâb-ı ma'ârif ve şu'arâ-yı mü'ellifinlerdir. Bâhusûs Bükâyî ve Figanî ve Nâlişi ve Sükûti ve Feza'î nâm şu'arâlar hâlâ bu şehirde mevcûdlardır kim her biri birer fende yed-i tûlâların ayân etmişlerdir, ammâ Nâlişi penç-beytde ve kasîde-perdâzlıkda lâ-nazîrdir. Ve ekseriyyâ halkı muhibb-i Hânedân olup “yâ Alî” der oturur, “yâ Alî” der kalkar. Cümle Fârisî-hân olup muhibb-i Hânedân olduklarından bir fırkası nihânîce Mu'âviye'ye sebb edüp Yezîd'e âşikâre la'net ederlermiş ammâ istimâ' etmedim.”

Evliya Çelebi'nin diğer bir anlatısı da tüm bilinenlerin paraleli durumundadır. Kızılbaşların kendilerinin bile Arnavutlar kadar Mu'aviye ve Yezid'e husumet beslemediklerini söylemektedir. Arnavutları Mu'aviye maviyi ortaya çıkardı diyerek mavi giysilerden ve mavi kelimelerden hoşlanmadıklarını anlatır ve bu tutumu vurgulamak için ilginç bir hikâye anlatır. Buna göre, Aydonat şehrinin kadısı şehre mavi kürk giyerek varmış olduğunda şehrin ileri gelenleri kadıdan kürkünü bin kuruş karşılığında satın aldıktan sonra parça parça etmişlerdir. Evliya'nın “*kadı cübbesi*”⁴¹⁶ ve mavi renk üzerinden Arnavutların inançlarına yönelik izahlar getirmesi Balkanlarda ve Arnavutluk'taki Bektaşiliğin yaygın olduğunun bir göstergesidir.⁴¹⁷

“Ammâ garâ'ib-i acîbe diyâr-ı Rûm'un Arnâ'ud vilâyetinde ya'nî Arnavudistân'ın İskenderiyye'sinde ve Pirizren sancağında ve Dukagin'inde ve Elbasan'ında ve Avlonya ve Delvinye ve Yanya sancaklarında Mu'âviye ve Yezîd'e ol kadar sebb

⁴¹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 301.

⁴¹⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 301.

⁴¹⁶ Hukuki bir değerlendirme için bk. Mehmet Akman, “Bir Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, İstanbul 2012, s. 402-404.

⁴¹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 4. Kitap, s. 273.

ederler kim Kızılbaş-ı ser-tıraş ol kadar sebb edemez ve zerde ta'âmın ve boza müskirin Mu'âviye peydâ etdiği için ne zerde yerler ve ne boza içerler. Ve Mu'âviye maviye rağbet edüp dâ'imâ mavi libâs giydiğinden bu Arnavudistân'da asla mavi siyâb giymezler ve mavi lafzın anmazlar. Hatta yine Arnavudluk'da Aydonat nâm bir şehirde kadısı şehre dâhil olunca bir mavi kürk giymiş, a'yân-ı şehir kadıya bin gurus verüp kürkün kadıdan alup pâre pâre etdiler. Bu havfden Fireng küffârları kaçan kim Arnavudistân iskelelerinde Ölgün ve Bar ve Leş ve Dıraç ve Avlonya ve Delvinye ve Sayada iskelelerine çuka metâ'tı ve gayrı kâlây getirdiklerinde aslâ ve kat'â maviye müte'allık bir metâ' getirmeğe kâdir değillerdir. Ta bu mertebe Mu'âviye'yi ve Yezîd'i sevmeyiz. Bu ahvâle hakîr pek vâkıfım ve niçe Arnavud huccâcları Şâm'a geldiklerinde kabr-i Yezîd üzre gelüp teşelşül ve teğayyuz etdiklerin bu hakîr görmüşüm. Zirâ hâlâ kabr-i Yezîd Şâm'da yeste-bârânzede hânedir kim âyende vü revendelerin ârâmgâh-ı teşelşülhâneleridir. Bu ahvâle dahi vâkıfım ki bir kavm-i Yezîdî kabr-i Yezîd kurbundan ubûr ederken eğer etrâfı hâlî görürse elbette eğilüp Yezîd'in kabri üzre olan sidiği eteğin bulaşdırır yahûd bir vasla necâset kaldırup azâb-ı Yezîd'i tahfîf edüp ubûr eder.”

Evliya, Ergiri Kasrı'ndan bahsederken onların zevk ve eğlenceye ne kadar düşkün olduklarını da anlatmaktadır. Zevk ve eğlenceye müptela olanları “*bed-kâr*” yani işi, hareketi kötü insanlar olarak tanımlar. Ancak i'tidal üzere olan eğlencelerden kendisinin de hoşlandığını “*alüfte ve aşüfteliğimiz tutup*” ifadelerini kullanarak anlatmıştır. Eğlencelerde müptelalık ve aşırıya kaçmayı Müslümanlara ait olmayan bir sıfat olarak tanımlar. Mesela, “*Zeynel Paşa oğlu beğ efendimiz*” dediği bir kişinin düğün törenine katıldığı zaman “*âyîn-i bed-kâr-ı kavm-i Ergiri*” başlığı altında şenliklerini ele almaktadır. Arnavutların düğünlerinde bayram günlerinde olduğu gibi “*rûz-ı Hızır'da ve nevrûz-ı Hârezmşâhîde ve Kâsım günlerinde ve Sarı Saltık günlerinde*” süslü elbiseler giyip, kırmızı şaraplar içip, güzelleriyle âşıklarının el ele verip, sarmaş dolaş bir şekilde kuşak kuşağa yapışıp “*hora depme semâ'i*” ettiklerini anlatır. Davette karşılaştıklarını “*âyîn-i kâfir*” diyerek çirkin olarak nitelendirir. Ancak Evliya, “*böyle göre gelmişler, bunu dahi ayıblamazız*” diyerek göreneklerinin bu olduğu yönünde hoşgörülü tavrını göstermekir.⁴¹⁸

“*Bunlar düğünlerde ve rûz-ı Hızır'da ve nevrûz-ı Hârezmşâhîde ve Kâsım günlerinde ve Sarı Saltık günlerinde ve iydeynlerde cümle zer-ender-zere müstağrak olup la'l-gün bâdeleri nûş edüp cemî'i pençe-i âfitâb dilberânlar ile âşıkları el ele verüp âyîn-i kâfir gibi kuç kucağ olup horos depüp kuşak kuşağa yapışup hora depme semâ'i ederler. Bu dahi bir bed şeydir kim âyîn-i kerihdir, ammâ böyle göre gelmişler, bunu dahi ayıblamazız.*”

Evliya'nın Ergiri'dekilere ilişkin farklı ve oldukça ilginç bir anlatısı dikkati çekmektedir. Arnavutların geleneği halini almış bu garip temaşa yazarın anlatım üslubu ve söz ustalığı ile birleşince daha da ilgi çekici bir hal almıştır. O, Arnavutların ölmüş kişilerini “*her bâzâr günü*” anmak için “*yüz yıllık*” ölünün bile ruhuna ağıtlar söylediklerini söyler. Hatta ölüyle alakası olmayan sırf ağıt yakmak için tutulan

⁴¹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 302. “*Evliya'nın burada kullandığı “ayıblamazız” sözcüğü tam olarak “ayıp değil” anlamında kullanılmaktadır ve Seyahatname'nin başka hiçbir yerinde Evliya'nın bu tür adetlere olan tutumunu daha belirgin bir şekilde ortaya çıkaran bir ifade yoktur.*” R. Dankoff, “*Ayıp Değil!*”, s. 116.

profesyonel ağıtçılardan bahseder. Bu kişilerin ölü sahiplerinden daha fazla feryat, figanlarla ağlaşıp, yiyip içerek ölüyü yâd ettiklerini belirtir. Hatta Arnavutlardan işittiğine göre bu gün geldiğinde ve bu günün adını duyduklarında ölmüşleri hatırlarına gelirmiş. Her ne durumda olursa olsun, cinsel ilişkide bile ölmüşleri akıllarına geldiğinde onları anar, yâd ederlermiş. Evliya kadar şehirlilerin de bu durumdan rahatsız olduklarını ona anlattıkları örneklerden anlamak mümkündür. Yazar, ölüleri anma geleneğinin ne kadar manasız ve abartılmış bir tutum olduğunu mizahi bir üslupla anlatmıştır. Bu günlerde feryatlardan şehirde durulamadığı, bu yüzden şehire iniltili şehir dediğini belirten yazarın renkli ve ilginç anlatısı şu şekildedir.⁴¹⁹

“Diğer mu'tâd-ı temâşâ-yı garîbe-i kavm-i Ergiri: *Kırk elli ve seksen yıldan berü ölmüş âdemlerin esmâların akrabaları yâd edüp elbette her bâzâr günü ol merhûmun rûhiyçün cümle ta'allukâtı ile ücretler ile niçe âdemler dutup âmedânî bir evde bir feza' u çeza' ve nâliş ü vâveylâ kopup bu kafîle ağlayu ağlayu sağlar sağlayup feryâd ederler kim ol şehirde bâzâr günleri feryâd u nâliş vâveylâ kopup feza' u çeza'dan âdem bu şehirde duramaz. Anıniçün bu şehre hakîr şehri-nâliş (inlemiş, iniltili) dedim. Ammâ garâbet anda kim ücret ile dutulan avretler ve âdemlerin alâkaları yok iken yüz yıllık ölü için akrabâlarından ziyâde nice ağlayup eşk-i çeşm-i ciğer-hûn dökebilir. Ba'dehu bunlar ağlaya ağlaya açlıktan bî-tâb u bî-mecâl kalup ba'de'l-bükâ gûnâ-gûn pişiler,⁴²⁰ (hamur kızartması) çamukalar ve komoştovar,⁴²¹ nâm börek gibi şeyler ve mümessek za'ferânî (safranlı) helvâlar bu şehir içre evden eve birbirlerine gönderüp her bâzâr günü şehir içre ervâh-ı mevtâ şâdân ola deyü ni'met-i nefise bay u gedâya ve cümle müsâfirîn ü mücâvirîne nüzül olunur. Hele bu eyi hasletdir ammâ yüz yıllık nâfile ağlamak bî-ma'nâdır (manasızdır). Lâkin elbette her diyâr halkının birer güne âyin-i kadîmleri vardır. Hattâ yine kendüleri nakl eder kim bir âdem kendi hâtûnuyla cimâ' ederken bir münâsib-nâ mahalde herif eydir, "Cânım hâtûn yarın bâzâr günüdür" deyince hemân herif-i zarîfin altında avretin bin kırk üç senesinde (1043/1633-1634) Ca'fer Paşa kapudan iken Akdeniz'de İngiliz kalyonlarıyla ceng ederken bu avretin on yedinci kocası herifin altında cimâ' mahallinde hâtırına hutûr edüp ol herifin altında yatup zevk ederken hemân avret saçın yolup, "Hay benim gazâda şehîd olan on yedinci kırk yıllık kocacığım ben böyle mi cimâ' ederdim? Hay sikişine doyamadığım şehîd kocacığım" deyü eyle feza' u çeza' u nâliş eder kim girde-bâlişinde seyl-i eşk ceyhûn-vâr revân olunca fakîr herifin akli başından gidüp vâveylâ vü vâveledâ sikişi cânına geçüp erliği feryâd u figân ile kopup fakîr herif bâzâr günün andığına peşimân olur. Ol ecilden hakîr vâkıf-ı esrâr oldum ki bu Ergiri halkı cümle ağlamış çehreli âdemler olup halk ile hüsn-i ülfetleri ve hüsn-i zindegâneleri yokdur, ammâ şeci' ve gâzî şehbâzları (yiğit, şanlı, gösterişli) çokdur.”*

Diğer kentlerde de seyyah, Arnavutlardan ve onların geleneklerinden bahsetmiştir. Örneğin, Arnavutluk Belgrad'ını (Berat) anlatırken burada yaşayan Arnavutları mert, kahraman, çalışkan, tedbirli, düşünceli, ileri görüşlü, zekâ sahibi, bilgin olma gibi olumlu vasıflarla tanımlar. Onların kendilerinin Ehl-i sünnet ve'l-cema'at itikadında Hanefî mezhebinde olduklarını söylediklerini aktarır:⁴²²

“Evvela beyne'l-akran gayet gayretkeş yarar ve bahadır ve şeci' feta gazilerdir. Ve gayet müdebbir ve mütebassır ve ceri hakimlerdir. Ve her şeyde ve şeş cihette paklerdir. Ve Arnavudistan'ın bu kavm-i hasibü'n-nesib Kureyşi çelebileridir, amma Ehl-i sünnet ve'l-cema'at Hanefiyyü'l-mezhebiz derler amma bir alay alüfte ve aşüftegan erbab-ı ma'arif âdemleri çokdur. Be-kavl-i müneccimin üstad kehene-i Padre ve Kolon kavilleri üzre bu şehrin tali'-i imareti burc-

⁴¹⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 301.

⁴²⁰ Pişi: bir çeşit ekmek. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 193.

⁴²¹ Çamuka, komoştovar: bir çeşit hamur tatlısı. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 88, 153.

⁴²² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 309, 310.

ı sünbüle ve beyt-i utarid ve turabide bulunup şehrinin mahsulai ziyade olup halkı hakile yek haluk ve halim ve selim âdemlerdir, amma bu şehirden çok a'yan-ı vilayet vüzera ve vükela ve ulema ve suleha kimesneler kopmuşdur.”

Evliya, “*cebel-i Tomor*” eteğinde yayla şehri Belgrad’ın kızlarının ve oğlanlarının güzel, insanların edepli ve terbiyeli olduklarını söyler. Buna karşın bütün gençlerinin silahlı bir şekilde “*ışmata*⁴²³ *hakkıçün ya’ni kılıcım hakkıçün*” diyerek gezdiklerini, bozuk Türkçe dahi konuşmayı bilmediklerini belirtir.⁴²⁴

“Der-manzara-i mekalid-i cebel-i Tomor: ... Ve bu şehri Belgrad yayla eli olmağile âb u hevâsı lâtif olduğundan mahbûb u mahbûbesi gâyet firavân olup cümle aşık-perestlerdir, ammâ gâyet mü’eddeb ve mü’eddebelerdir. Ve cümle tazeleri pür-silâh gezerler, zîra el-ıyazen billâh hodi sedi bilmez Arnavudistân’dır. Hemân ışmata hakkıçün ya’ni kılıcım hakkıçün deyüp gezerler. Ammâ askeri ve levendât ta’ifesi olmayup re’âyâ oğlu olanlar ekseriyyâ bu şehirden İslambol’a gidüp hamamlarda üstad-ı kâmil olup dellâlik ederler.”

Avlonya dolaylarında Cezire-i Sazan (dır)’ı anlatırken Avlonya’daki Arnavutları yiğit, cesur, bahadır olarak anlatır. Buradakileri yani “*âsî Dukat*⁴²⁵ *Arnavudistânı*” Arnavutlarını “*kara başlı, kara şapkalı kara kefereler*” şeklinde tanımlarken kendilerine “*kefere*” diyecek olduğu zaman insanı katledebileceklerini belirtir. “*On pâre firkateleriyle cem’î Frengistân kâfirlerini*” yıldırılmış olduklarını, her zaman için “*Girid kâfirine*” yardım etmeye, firkateleriyle Manyâ’nın muhafazasına gittiklerini söyler. Avlonya’lı delikanlılarının eşkıya özelliklerinde olduğunu belirtir. Onları iyi insanlar olarak görmekte ve tasvir etmektedir.⁴²⁶

Elbasan/Baştovasan’ı anlatırken Arnavutların garib-dost yani yabancıların, yalnızların dostu olduklarını belirtir.⁴²⁷ Yine Elbasan Vilayeti’nin havasının ve suyunun hoş olmasından dolayı Kavaye Kasabası’nda⁴²⁸ ve Pekin Kalesi’nde⁴²⁹ Arnavut topluluğunu garib-dost, ehl-i sünnet ve’l-cema’at üzere olduklarını açıklar. Nimetlerinin bol olup, gelip gidenlere karşı kapılarının açık, misafirperver olduklarını vurgular.

Bundan başka seyyah, Elbasan’dakilerin diğer halklarla arasındaki ilişkilerine dair bilgi vermektedir. Bu yönüyle genellikle ticaret amacıyla Freng, Yahudi, Ermeni, Sırp ve Bulgarlar kente gelirlirmiş. Ancak şehirde ikamet eden Arnavut, Rum, Latinlerin ve Müslümanların dışında başkaları şehre yerleşmek istediklerinde izin vermeyip onları katlederlirmiş. Evliya, onların geçmişten beri böyle davrandıklarını altını çizerek açıklamaktadır.⁴³⁰

⁴²³ İşbata, ışmata: kılıç (Arnavutça şpatı). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 129.

⁴²⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 310.

⁴²⁵ Dukat: (Köy) Arnavutların bir kolu olan Laplar’ın merkezi hükmünde büyük ve tarihi bir köydür. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Yayın numarası: 21, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2006, s. 157.

⁴²⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 314.

⁴²⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 315.

⁴²⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 316.

⁴²⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 317.

⁴³⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 319.

“Bu varoş-ı irem cümle on sekiz aded mahalle-i müslimindir. Ve cümle on aded mahalle-i Rum ve Arnavud ve Latin kefersi mahallatları vardır. Amma asla Yahudi ve Freng ve Ermeni ve Sırf ve Bulgar ve Voynuk kefereleri yoktur. Lakin ticaret tarikıyla gelüp hanlarda meks edüp yine giderler. Yohsa “Tavattun edelim” deyü kalırlar ise o an aman u zaman vermeyüp katl ederler, ta kadimden böyle göre gelmişlerdir.”

Fiziki Özellikleri

Evliya Çelebi, Arnavutları yaşam koşulları ve sosyal alışkanlıkları itibariyle farklı şekillerde anlatmıştır. Arnavutlara ilişkin tanımlamaları, sıfatları ve tasvirleri bazen gördükleri ile bazen de duyduklarıyla kaleme almıştır. Kimi zaman onların savaşıllıklarını öne çıkarırken kimi zaman da şehrili insanlar olarak tarif etmiştir. Dini bakımdan müslüman olup olmadıklarına göre Arnavutları kategorilerştirmiş, Müslümanları da kendi içinde farklılıklarıyla ortaya koymuştur. Seyyah, Arnavutları çeşitli yerleşim yerlerinde kendilerine has düşünceleri ve karakterleri özelinde betimlemiştir.

Evliya, Arnavutların fiziksel yapıları ve dış görünüşlerine ilişkin zengin bir tasvir yapmıştır. Arnavutların görünümünü anlatırken *“Saçlı Arnabudlar”*⁴³¹ tabiri dikkati çekmektedir.

“Saçlı Arnabudlar” şeklinde genellemiş ve küçümseyici bir tanımlama yapmıştır. Buna karşın anlatılarında çoğunlukla olumlu tasvirler yaptığı söylenebilir. Mesela, Arnavutluk İskenderiyesi’ni anlatırken Arnavut erkekleriyle kızlarının tenlerini gümüş bedenli, gül gibi kızıl renkli, gül yüzlü olarak tasvir etmektedir. Şehrin havası ve suyunun hoş olmasının etkisiyle de yaşları yetmişe seksene varmış insanların ihtiyarlamalarına rağmen dinç, kuvvetlerinin yerinde olduğunu vurgular.⁴³²

“Der-medh-i mahbûbe-i mahbûbân: Eğer bintân u püserânları ol kadar sîm-endâm ve gül-âm mahbûb u mahbûbeleri olur kim cümle gül-çehrelerdir. Tavsiîf-i âb u hevâ-yı câvidân: Âb u hevâsı ol kadar latîfdir kim cemî’i halkı yetmişe seksene yetmiş dahi kuvvet-i kuvâları henüz gitmemiş.”

Delvinye hakkında bilgi verirken farklı seviyelerden zengin-fakir, küçük-büyük, genç-yaşlı tüm Arnavutların ten renklerinin kırmızı ve kızılılıkta olduğunu dikkat çeker. Evliya, bu kentteki suhtelerin görünümünü etkileyici bulmakla birlikte serçe yuvasına benzettiği sarıklarını komik bulur:⁴³³

“Reng-i rûyları cümle bay u gedâ-yı sağır ü kebîr pîr ü cüvânın yüzleri humret üzredir, zîrâ cümle ehl-i tarab ve ayş u işrete mâ’il bir alay gâziyân-ı mücâhidânlardır. Ammâ tâze yiğitleriyle sühte ulemâları gâyet aşkıyâlardır. Hattâ sühtevâtlarının başlarında bir güne perişânî serçe yuvalı sarıklar var kim gören âdemler gülmeden hayrân olurlar.”

Ergiri Kasrındakileri kentin suyunun az olmasına rağmen ikliminin, havasının hoş olmasından dolayı sağlıklı ve kuvvetli olarak tavsiye eder. İhtiyarlarının dinç

⁴³¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 328.

⁴³² E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s.. 57.

⁴³³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 297.

görünümde olduklarına dikkat çeker:⁴³⁴

“Der-hevâ-yı hûb-ı câvidân: Bu şehrin gerçi hevâsı latîf olduğundan halkı tendürüst zinde olup mahbûb u mahbûbesi memdûhdur, ammâ suyu şehrine göre gâyet azdır. Ammâ ekseriyyâ halkı kemâl mertebe müsinn ü mu’ammer ve Zâl-ı zamân olup kuvveti gitmiş ve hey’eti yitmiş ve ömr-i azîzi yüz yetmişe yetmiş kimesneler olup yetmiş seksen sene sakalların tırâş ederler. Ve en ednâ pîr-i fânî dediğin âdemleri yine silâhların kuşanup yâ at ile yâhûd piyâde olup Kuryeleş dağının âsî Arnavudlarıyla yâhûd Venedik kâfirleriyle cenge gider bir alay gâziyân-ı mücâhidânlardır.”

İnilti şehir olarak nitelendirdiği Ergiri’deki gösterişli, şanlı, yiğit şeklinde ifade ettiği Arnavutların atalarını anma merasimlerinin simalarına yansıdığını belirtir. Bu yüzden Ergirilileri *“ağlamış çehreli âdemler”* olarak nitelendirir:

“Ol ecilden hakîr vâkıf-ı esrâr oldum ki bu Ergiri halkı cümle ağlamış çehreli âdemler olup halk ile hüsn-i ülfetleri ve hüsn-i zindegâneleri yokdur, ammâ şeci’ ve gâzi şehbâzları (yiğit, şanlı, gösterişli) çokdur.”

Yaz kış iklimi orta halli, suyununda hoş olmasından dolayı Elbasanlı Arnavutların yaşlılarının zinde ve dinç olduklarını, gençlerinin ise sağlıklı, kuvvetli ve memnun göründüklerini belirtir. Bu özelliklerinin yanında gençleriyle yaşlılarının tenlerinin kırmızımsı olduğunu söyler. Ayrıca, vücutlarının renginden başka Arnavut kızlarını gönülleri parçalayıcı, ceylan gibi, melek yüzlü, yıldız gibi temiz olduklarını anlatır⁴³⁵.

Avlonya’daki Arnavut gençlerini öven ve genç erkeklerin savaşıllığını vurgulayan Evliya, onları kinle dolu parça parça yürekleri, yalın ayak, başı açık, derviş sıfatlı olarak tasvir eder. Ten renklerinin kırmızı ve kızılık içinde olduğunu belirtir. Sağlıklı, kuvvetli ve rahatlarına düşkün insanlar olarak görür. Hatta *“Hudâ cümlesinden râzı ola, eyi cânlardır.”* diyen Evliya, hoş karşılanmış olmalı ki memnuniyetini bu şekilde dile getirmiştir⁴³⁶.

3.2. İktisadi Faaliyetleri

Evliya Çelebi, Arnavutların iktisadi hayatlarıyla ilgili olarak da bazı izlenimlerini kaydetmiştir. Kaydettiklerine göre onların mesleki yaşamlarından ve ekonomik uğraşları hakkında bilgi edinmek mümkündür.

Örneğin, seyyaha göre İskenderiye’dekiler avcılık, balıkçılık, bağcılık, çiftçilik, deniz ve karada tacirlik yapıp, sanayi işlerinde çalışırken bir zümresi ise askerî sınıfı oluşturmaktadır.⁴³⁷

“Bir sınıfı buheyresinde sayyâd-ı mâhilerdir; bir bölüğü askerî tâ’ifesidir; ve bir zümresi tüccârân-ı berr ü bihârdır; ve bir fırkası ehl-i sanâyi’dir; ve bir kabilesi sühtevât ulemâlarıdır; ve bir kavmi bâğbândır, zîrâ cümle yigirmi üç bin aded bâğları vardır. Ve gâyet Ferhâd-vâr rençberlik edüp kâr u kisblerine mukayyed şeci’ ü fetâ Arnavud gâzileri var. Gayri millet bu şehirde yokdur.”

⁴³⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 301, 302.

⁴³⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 321, 322.

⁴³⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 314.

⁴³⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 58.

Hatta yazar, İskenderiye’de Boyana gölündeki dalyanlar sayesinde Arnavut balıkçılarının türlü türlü su ürünleri yakaladıklarından söz eder. Arnavutları başlıca pisi balığı, sazan, levrek, kefal balıkları olmak üzere çeşitli su ürünleri avlamaktaymışlar. Arnavutların balıkçılığı ile İskenderiye gölündeki hem lezzeti hem de şifa kaynağı olarak kullanılan balıkların bolca bulunmasıyla alakasını kurar.⁴³⁸ Aynı şekilde Mut’un da balığı meşhurdur ve Evliya, bura halkının bir kısmının gaza eden ve bir kısmının oldukça geniş ve düzenli bağ ve bahçelerinin bulunduğunu belirterek ziraat işleriyle meşgul olduklarına dikkat çekmiştir:⁴³⁹

“cümle şehbaz Arnavud gazileridir kim garib-dostlardır, her kim müsafir gelirse evlerine kondurup ikram ederler. Gayet ganimet dar-ı diyardır kim balığı meşhurdur. Ve bâğ u bâğçeleri ve müşebbek bostânları var.”

Limon, turunc, incir, nar, zeytin ve servi ağaçlarının oldukça bol bağ ve bahçelerinin bulunduğu Delvinye’yi anlatırken de Arnavutların genellikle kazançlarını zeytin ve zeytinyağından sağladıklarını belirtir. Elde etmiş oldukları zeytinleri ve çıkardıkları yağları çeşitli kentlere götürüp, satarlarmış:⁴⁴⁰

“Bu şehir deryâya (—) sâ’at yakındır. Âb u hevâsı ve binâsı gâyet latîfdir. Ve Laka Mahallesi bir çukur yerde vâki’ olmuşdur ammâ gâyet ma’mûrdur. Andan dahi aşağı gidüp Kinaleksi Mahallesi sâfi bâğ u bâğçedir. Mahkemesi dahi gâyet hevâdâr yerdur. Ve Memo Paşa sarâyı ve evlâdlarının hânedânları ve kethudâsının sarâyı gâyet ma’mûrdur. Ve limon ve turuncu ve inciri ve zeytünü ve nârı ve servi ağaçları bî-hisâbdır kim şehrin dağ u bâğların zeyn etmişdir. Bu halkın geçmişleri cümle bi-şartı’s-selâmedir. Ekseriyyâ kâr u kisbleri zeytün ve zeytûnyağı çıkarup vilâyet vilâyet götürüp fûrûht edüp kâr ederler.”

Belgrad’da ise Arnavutlar dokumacılık, tüccarlık, gazzazlık, saraçlık (koşum ve eğer takımları yapıp, satan), kuyumculuk, ayakkabıcılık, kazancılık ve debbağlık mesleklerini yaparlarmış. Alış verişlerinde *“Kazanç sahibi Allah’ın dostudur”* düsturu ve düşüncesiyle hareket ederlermiş. Hatta onların değer yargılarına göre esnaf dükkânlarında kızlar ile âşıkları sohbet edebilirlermiş. *“Ayıb”* olarak görülmezmiş. Ustaları, anne ve babaları bununla övünür, gururlanırmış. Kızlar dükkânlara sevgililerinin yanlarına gelirlermiş. Ayrıca asker ve levend taifesinden olmayanların erkek çocukları İstanbul’da hamamlarda tellaklık yaparlarmış⁴⁴¹.

Belgrad’dakilerin bu gibi iktidadi yaşamlarının olduğunu ve buradakilerin İstanbul’a tellaklık yapmak için gelenlerinin bulunduğunu ifade eden seyyah, İstanbul’da esnaf alaylarını anlatırken Arnavutların, verilere göre çeşitli meslek grupları içerisinde oldukça etkin oldukları açıkça görülmektedir. Evliya’nın verdiği bilgilere göre Arnavutlar İstanbul’da çeşitli semtlerde dağılmışlardır. Evliya, farklı semtlerde

⁴³⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 57.

⁴³⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 61.

⁴⁴⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 297.

⁴⁴¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 309, 310; R. Dankoff, *“Ayıp Değil!”*, s. 112.

yaşayan Arnavutların mesleklerini yaşadıkları yerlerle birlikte kaydetmiştir. Örneğin, Kara Pîrî Paşa Kasabası'nda kiremitçilik yaparlardı. Burada Arnavut “gavvâsları” yani dalgıçları deniz dibinden kiremit yapımında kullanılan “tîn-i siyâh” çıkarırlardı:⁴⁴²

“ *Ve iki yüz kârhâne kiremitçiler dükkânları vardır. Zîrâ bu mahallin deryâsı dibinde mâh-ı Temmuz'da Arnavud gavvâsları bir gûne tîn-i siyâh çıkarırlar kim bi-emrillâh bir diyâra mahsûs değildir. Ba'dehu ol tîni gemilerden çıkarup ma'cenelere doldurup kırk gün durup kesb-i hevâ etdikden sonra ummâllar tîn-i zülâlin içine girüp püşt-i pâ ile tahmîr edüp andan kiremit ve tula edüp pişirdiklerinde bi-emrillâh siyâh levn iken ahmer-gûn kiremit olup cümle İslâmbol hânedânları bu kiremitten örtüldüğüçün serâpâ İslâmbol kıpkırmızı nümâyândır. Anıniçün Pîrî Paşa kasabasının kiremidi ve tulası meşhûr ve teferrücgâh bağçeleri bî-hisâbdır.*”

Adını Arnavutlardan almasına rağmen Arnavutköy'ü anlatırken burada Rum, Laz, Yahudi ve az bir kısmının Müslüman olduğunu belirten Evliya, Arnavutlara ilişkin herhangi bir işaretle bulunmazken⁴⁴³ İstanbul'daki zanaat kolları arasında Arnavutları anlatmaktadır. Seyahatname'nin birinci kitabına göre Arnavut esnaflarını sırasıyla şöyle açıklayabiliriz. Arnavutlar,

- a) “*teleme peynirciyân*” esnafıdır. Dükkânları yoktur. Sırıklar üzerine bağladıkları beyaz torbalar içine teleme peynirlerini katıp sıırıkları omuzlarına almak suretiyle “*Teleme peynir*” diye bağırarak gezerlermiş.⁴⁴⁴
- b) Kasaplara yamaklık yaparlarmış.⁴⁴⁵
- c) Ohri, Görice ve Horpuştalı Arnavutlar “*çiğerciyân-ı koyun*” esnaflarıdır. Sakatat ürünlerini sıırıklara dizip sergileyerek “*Ey koyun çiğeri*” diye bağıra bağıra satış yaparlarmış. Şehir oğlanlarının bazıları da bu Arnavutlara “*Ulla ba geldi mi arab karısı*” şeklinde kinayeli sözlerle bulaşırlarmış.⁴⁴⁶
- d) “*Çevrenân-ı Ârnâbûdân*” adlı bir esnaf grubu ki Arnavutlardan oluşmakta ve fırınlarda sakatat ürünlerinden köfte ve kebablar pişirmekteymişler. Evliya, bunları “*kirli ve paslı nâ-pâk kavmdir*” şeklinde nitelendirmektedir. Bu tür yiyecekleri gariplerin yemeği olarak tanımlayan Evliya, onları maskara, güldürücü, görülmemiş tuhaf bir topluluk olarak tavsif eder. Şehir oğlanları bunlarla “*a, a' a, a a' a*” diye eğlenirlermiş. Kebabçılarda şehir oğlanlarına yani İstanbul fırlamalarına şakalı bir üslubla küfür içeren benzetmeyle “*a a' a Çelebi pişmiş kalkmış şişmiş süllice bağırsak yer misin?*” diyerek latifeli karşılık verirlermiş.⁴⁴⁷

⁴⁴² E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 203.

⁴⁴³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 223.

⁴⁴⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s..

⁴⁴⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 278.

⁴⁴⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 282.

⁴⁴⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 282. Süllice: suluca, içinden su çıkan (Arnavut telaffuzunda sulica kelimesi; Arnavut kebabçılar, kendileriyle alay eden İstanbul fırlamalarına şakalı fakat çok kaba bir benzetme içeren bir küfürle karşılık veriyor). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 212.

- e) “*Hardalcıyân*” esnafıdır. Yürüyerek satış yaparlar. “*Ey hardal*” diye bağırarak hardalcı Arnavutlar vardır. Özellikle Ramazan gecelerinde akşamdan önce bu esnafın bağırımlarından insanlar rahatsız olurlarmış.⁴⁴⁸
- f) Edirnekapısı Arnavutları “*cabcıyân-ı Ârnâvûd*” esnafıdır. Bunlar ok ve yay katılan sadak yaparmış.⁴⁴⁹
- g) Arnavutlar su yolculuğu yapmaktadırlar: “*Su yolların dağlarda kazıyup bir yerden bir şehre su gideceğın ilm-i hendese ile dağları yetmiş seksen kulaç kazup anda âb-ı hayât su var idiğın bilüp ka’r-ı zeminde dörd beş konak yerler kazup yüzer adımda bir kuyu ağızı menfez açup kuyu ağızına yelken bezlerinden badgirler yapup andan su yollarına rüzgâr girüp ka’r-ı zeminde üstâdlar ruzgarda işleyüp suları bir yere cem’ edüp murâd edindikleri yere lağımlarla ve terazularla suları götürürler, acâyib ma’rifetdir. Bunlar dâhi “Şunda su vardır, kerhiz edüp kuyu kazup, baca edüp su getirelim” deyü müşâvere ederler. Bunlar cümle Arnavûd ta’ifeleridir, hakka ki maktûr-ı beşer değil san’atdır.”*
- h) Löküncüdür. Arnavutlar kireç, yumurta akı, susam yağı karışımından künklerin birleşim yerine sürülen, lökün adı verilen harc hazırlarmış.⁴⁵⁰
- i) Kaldırımcıdır. Arnavutların ellerinde kazmaları ve demir küsküleri ile yollarda kaldırım yaparlarmış. Bunlarla ilgili Evliya, şu dörtlüğü aktarmaktadır:⁴⁵¹

*“Eve tulate matuzine
sultane rahime,
Eburefakete hanifese
sultane yane*

Deyü bu murabba’ı Elbasan Arnavûdu lisânı üzre yırlayup geçerler.”

Elbasan’da Arnavutlar buranın liman kenti olmasıyla öncelikle balıkçılık yaparak geçimlerini sağlamaktadırlar. Balıkçılığın dışında genellikle iskeleye gelen Frenklerle (Frenk: Avrupalı, Fransız) alış veriş yaparlar. Frenklerden başka kente Yahudi, Ermeni, Sırp, Bulgar tacirler ticaret için gelirmiş. Hatta Arnavutlar sıkça ticari münasebetleri bulunan Frenklerin dilini bilirmiş. Bu açıdan Arnavutlar kendi dillerinin yanı sıra Frenkçe, Rumca bilip, güzel bir şekilde Türkçe konuşurlarmış. Ayrıca Arnavut ulemaları da Farsça bilirmiş.

Elbasan’daki farklı zanaat kollarını anlatırken sanayi işlerinde ustaları

⁴⁴⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 285.

⁴⁴⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 158, 323.

⁴⁵⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 340.

⁴⁵¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 341.

bulunduğu gibi bağ ve bahçelerinde çeşitli ürünler yetiştirip ziraat yaptıklarını yazmıştır. Evliya, onların yetiştirdikleri ürünler arasından buğday, arpa, darı, mercimek ve verimli meyveleri armut, elma, kiraz, ayva, kızılıçık ve kestanenin ismini sıkça zikretmektedir. Bu tür uğraşılardan başka Elbasan’da canlı bir ticari hayat bulunmaktaymış. Özellikle kente “*her bâzâr günleri*” çevre yerleşimlerden büyük küçük, genç yaşlı, kadın erkek alış-veriş yapmak, mallarını satmak için toplanırlarmış. Bu hafta pazarından başka Elbasan’da yılda bir defa şehrin güneyinde Uşkumbi nehri civarında kurulan “*büzürg seng*” yani ulu kaya adlı mesire yerinde “*Dolyan ve Maşkolor ve Alasonya ve Mizistre panayurları gibi*” büyük pazar kurulduğunu anlatmaktadır.⁴⁵²

“Der-vasf-ı rûz-ı bâzâr cem’iyyet-i âdemiyân: Bu şehri-i Elbasan içre her bâzâr günleri bir germiyyet-i cem’iyyet-i kübrâ bâzâr olur kim bu şehrin cânib-i erba’asındaki kurâlardan ve kasabât u kılâ’ u şehirlerden niçe bin aded sığâr u kibâr ve avret u oğlan gelüp bu şehir içi âdem deryâsıyla mâl- â-mâl olup omuz omuzu sökmeyüp cemî’i mahbûb u mahbûbeler arz-ı cemâl edüp bî-dirîğ ve bî-bâk ü bî-pervâ seyr [ü] temâşâlar olunup gizli metâların bey’ u şirâ ederler, ammâ taşra köylerden ol kadar bedr-i münîr-i tal’at Arnavud kızları gelir kim gûyâ her biri bir bânû-yı perî-peyker ve melek-manzar duhter-i pâkîze-ahterler gelir.

Hulâsa-i kelâm her bâzâr günleri bu Elbasan şehri benî âdem ile pür olup cemî’i kâlây metâ’ ile bu şehir bezenüp cümle Rûm diyârının ve cemî’i Arnavudistân’ın gelincik çârsûsu olur.”

3.3. Yeme – İçme Alışkanlıkları

Evliya, iktisadi faaliyetlerin yanı sıra Arnavutların yiyecek ve içeceklerine ilişkin bilgiler de verir. Örneğin, Ergiri Kasrı’ndaki eğlencelerde “*mukavvî*” adı verilen sarhoş edici reyhâniye benzeri içkiler tüketilirmiş. Ölü anma merasimine ilişkin anlatısında türlü türlü pişiler⁴⁵³, “*çamukalar ve komoştovar*⁴⁵⁴”adlı börekler ve “*za’ferânlı*” yani misk kokulu safranlı helvalardan bahseder. Son yiyeceğin tüketiminde ölülerin ruhu için yapılan törenlerde dağıtılan helva geleneğinin önemli bir yeri vardı⁴⁵⁵. Bunların dışında Ergiri Kasrı’nda yiyeceklerden “*beyâz Arnavûd simidi ve külde pişmiş gül gibi beyâz poğaçası ve saralı*⁴⁵⁶ *nâm mümessek üzümü*” ile içeceklerden “*bâdesi* (şarap) *ve reyhâniyyesi ve poloniyyesinin*⁴⁵⁷” adını sayar.⁴⁵⁸

Delvinye’de de benzer şekilde, bilinen yiyecek olarak “*beyâz Arnavûd simidi, beyâz poğaçası*”, içecek olarak da “*bâde-i lâle hamrâsı*” yani kırmızı lale renkli

⁴⁵² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 319, 322, 323.

⁴⁵³ Pişi: bir çeşit ekmek. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 193.

⁴⁵⁴ Çamuka, komoştovar: bir çeşit hamur tatlısı. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 88, 153.

⁴⁵⁵ S. Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s. 232: Bilgi için bk. Abdurrahim Tufantoz, “Orta Asya’dan Balkanlar’a Türklerde Pişi ve Helva Pişirme Geleneği”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 45, Ankara 2008, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/45-69-%2082.pdf>, (16.04.2013-19:33), s. 69-81.

⁴⁵⁶ Saralı: bir çeşit üzüm. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 203.

⁴⁵⁷ Poloniyye: bir çeşit rakı. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 194.

⁴⁵⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 301, 302.

şarabı ya da lale şarabının isimlerini zikreder.⁴⁵⁹

Elbasan'da başlıca isimlerini saydığı yiyecekler “*beyâz çöreği, bahârlı ve şekerli firançile çöreği,*⁴⁶⁰ *nohudlu simidin*” yanı sıra adlarını vermediği kırk çeşit yiyecekten bahseder. Burada da benzer içecekler dikkati çekmektedir: kırmızı şarap, hardâliyye⁴⁶¹, reyhâniyye, vişne şerbeti, bal suyu ve boza. Meyvelerden ise armut, elma, kiraz, ayva ve kızılçık, kestane seyyahın Elbasan'da dikkat çektiği yiyeceklerdendir.⁴⁶²

“Der-ni'met-i uz mâ-yı envâ'-ı me'kûlât: Evvelâ beyâz çöreği ve bahârlı ve şekerli firançile çöreği ve nohudlu simidi ve kırk güne ta'âmı memdûhdur.

Der-sun'-ı Hudâ güzîde-i fevâkih-i müsmirât: Evvelâ bir vukıyye gelir emrûdu ve elması ve âbdâr kirazı ve ayvası ve kızılçığı ve kestânesi meşhûrdur.

Der-gûnâ-gûn-ı cân-perver-i meşrûbât: Evvelâ la'l-gûn bâdesi ve hardâliyye ve reyhâniyye müsellesi ve vişnâbı ve bal suyu ve bozası memdûhdur.”

3.4. Giyim – Kuşamları

Arnavutları giyim ve kuşamları açısından da değerlendiren seyyah, bu hususta da önemli bilgiler vermiştir. Kadın ve erkek elbiselerini bazen beğenmiş bazen de ilginç bulmuştur. Mesela, İskenderiye'deki Arnavut erkeklerinin üst giysisi olarak çuha giysiler, sıkma kopçalı çakşır, teybend harir kuşak kullandıklarını, ayaklarına kubadi pabuc giydiklerini başlarına ise semmur “*Arnavûd kalpakları*” taktıklarını belirtir. Ulema ve levend taifesinin kortela bıçak taşıdığını, yiğitlerinin daima kılıç ve kalkan ile gezdiklerini söyler. Kadınları çuha feraceler giyip, başlarına takke takarlarmış. Evliya, bu takyeleri bostancı külahına benzetmiş ve ilginç bulmuştur. Kadınlar bu takyenin üzerine ise beyaz peştamal tarzı tülbind örterlermiş. Ayrıca kadınları sarı iç edik (bir çeşit ayakkabı) ve pabuç giyerlermiş.⁴⁶³

“Sitâyiş-i libâs-ı merd-i meydân: Cümle çuka esbâblar geyüp sıkma kopçalı çakşır ve teybend harîr kuşak ve kubâdî pabuç ve başlarında semmûr Arnavud kalpakları geyerler; ulemâsı ve levendâtları kortela bıçak taşıyup yiğitleri kılıç ve kalkan ile dâ'im gezerler. Der-beyân-ı libâs-ı zenân-ı mü'eddebân: Cümle havâtînleri çuka ferrâceler geyüp başlarına bostancı külahı gibi bir acibe-likâ tâkiye geyüp üzerlerine beyâz izâr u dülbend örtünüp sarı iç edik ve pabuç geyerler, ammâ gâyet mü'eddebe gezerler.”

Seyyah, kıyafetleri anlatırken kadın-erkek, genç-yaşlı ayırımına dikkat çekmiştir. Onun verdiği bilgilere göre Ergiri Kasrındaki yaşlılar, başlarına destâr-ı Muhammedi sarıp, mavi renkli giysiler dışında çeşitli renklerde çuha ve kopçalı çakşır (şalvar) giymekteydiler. Öte yandan genç delikanlılar kolları ve uylukları açıkta, kısa yenli, kısa etekli, negendeli kırmızı harîr atlâs zıibunlar⁴⁶⁴, tercih etmekteydiler. Harîrden ak kenarlı gömlekleri kasıklarına değin örtmekteymiş. Nâ-mahrem yerleri incecik dondan ve gömlekten görünürmüş. Donları ise dizlerini ancak örtermiş. Evliya, donları pek dona

⁴⁵⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 297.

⁴⁶⁰ Firançile: bir çeşit ekmek, francala. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 112.

⁴⁶¹ Hardaliyye: bir çeşit rakı, bk. Horilka: Polonya rakısı, konyak. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 122.

⁴⁶² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 322.

⁴⁶³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 57.

⁴⁶⁴ Zıibun, zubun: bir çeşit iş önlüğü veya iç çaması. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 247.

benzetmez. Ona göre bol paçalı don dedikleri serâvîlleri (şalvar, don), beyaz bir çarşafı bellerine bağlamış şekildeki bir örtü gibiymiş.⁴⁶⁵

“Der-kıyâfet-i kabâ-i ricâl-i insân: İhtiyârları destâr-ı Muhammedi sarup mâvîden mâ'adâ elvân çukalar geyüp ayaklarında kopçalı çakşır olup şeci'âne gezerler, ammâ cemî'i tâze cüvânları kısa yenli ve kısacık etekli ve negendeli kırmızı harîr atlâs zıbunlar geyüp kolları ve uylukları açıktır. Cümle tenâsüb a'zâları meydândadır. Ancak harîrden ak kenârli gömlekleri kasıklarına dak örter. Mâ'adâ nâmahrem yerleri incecik dondan ve gömleken nümâyândır. Donları ise dizlerin ancak örter bol paçalı serâvîllerdir, don derler ammâ değildir, hemân bir beyâz çarşafı beline bağlamış, edebde teşelşül ve tegayyuz mahallerinde aslâ uçkur çözmeden donunun paçalarından maslahat görürler. El-hâsıl garîb ü acîb turfe libâs hey'et-i mecmû'a yiğitleri var, am-mâ gâyet pâk dâmenlerdir.”

Elbasan'ın Arnavutları üzerlerine çuha ferâce giyip başlarına dolamalar⁴⁶⁶ ve sarık sararlarmış. Genç erkekleri kırmızı arakiyye⁴⁶⁷, bağır (yürek, göğüs kısmı) yeleşği, kopçalı çakşır (şalvar) ve Kubâdî (sarı) pabuç giyer, Kadınları çuha ferâceler, yassı başlı takyeler üzerine beyaz dülbend (tülbent: Pamuktan, ince ve seyrek dokunmuş hafif ve yumuşak bez) örtünürlermiş.⁴⁶⁸

*“Der-kabâ-yı eşkâl-i ricâl-i merd-i meydân: Cümle halkı çuka ferrâce ve dolamalar geyüp sarık sararlar. Tazeleri kırmızı arakiyye ve bağır yeleşği ve kopçalı çakşır ve Kubâdî pabuç geyerler.
Der-libâs-ı günâ-gün-ı bintân-ı nisvân: Ekseriyyâ hâtûnlarının libâsları çuka ferrâceler ve yassı başlı takyeler üzre beyâz dülbend örtüp gezerler.”*

Avlonya'daki eşkiya gibi zorlu olan yiğitlerinin giyim-kuşamlarını ise kısa ve dar elbiseli, baldırları çıplak, başları fesli, ayaklarında siyah fillar⁴⁶⁹ pabuçlu, sırtlarında beyaz ihrâmlar şeklinde tasvir etmiştir.⁴⁷⁰

“Cezâyirli gibi kısa ve daracık esvâb geyüp baldırı çıplak ve başı fesli ve ayakları siyâh fillar pâbuçlu arkaları beyâz ihrâmlı gâzî mücâhidin-i fî-sebilillâhlardır. Ekseriyyâ başları dâğlı ve sine-i uryânları bağlı olup sine-i pür-kîneleri çâk çâk şerha şerha olup bî-pîrehen pâ-bürehne ve ser- bürehne abdâl kalenderî-sıfat gâzîleri var kim dâ'imâ lisânlarında vird-i zebânları otursa tursa ve kalksa "Yâ Muhammed yâ Ali" deyü harekât u sekenât eder bir alay muhibb-i Hânedân cânlardır kim cümle Fârisî-hânlardır.”

⁴⁶⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 302.

⁴⁶⁶ Dolama: bir çeşit kaftan; sarık. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 101.

⁴⁶⁷ Arakiyye: En çok dervişlerin giydikleri yünden yapılmış bir çeşit külah. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 35.

⁴⁶⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 322.

⁴⁶⁹ Fillar: Çerkez pabucu, bir çeşit yemeni. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 112.

⁴⁷⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 314.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGARLAR

“Görenin akli gider, özge temâşâdır.”

3.Kitap, s. 177.

Bulgarlar üzerine yapılan modern araştırmalara göre Bulgarların ortaya çıkışı şöyledir: 453 yılında Batı Hun imparatoru Attila'nın ölümünden sonra parçalanan Hunlardan oğlu İrnek'e tabi olan bir grup, Orta Avrupa'dan yani Macaristan'dan ayrılarak Karadeniz'in kuzeyine doğru ilerlemişlerdi. Ancak bu bölgede menşeleri Orta Asya'ya uzanan ve Hun Devleti'ne tabi Onogurlar oldukları anlaşılan Ting Linglerle karışarak yeni bir oluşum meydana getirdiler. Hatta Bulgar adının bu karışımı ifade etmek için “bulgamak” fiilinden türediği ileri sürülmektedir. Bu şekilde meydana çıkan Bulgarlar ilk önceleri hazarlarla birlikte Göktürklerin egemenliğinde onların sınır korumasını yapıyorlardı.

Ancak 630 yılında Göktürklerin fetret devrine girmesiyle bu durumdan yararlanan Bulgarlar 635 yılında Karadeniz'in kuzeyinde Kuban ve Dinyeper nehirleri bölgesinde Bulgar Hanı Kubrat'ın önderliğinde Büyük Bulgar Devleti'ni kurdular. Uzun ömürlü olamayan devlet komşu Hazar Hakanlığı tarafından 665 yılından sonra parçalandı. Parçalanma neticesinde beş kola ayrılan Bulgarlardan bir grubu Asparuh liderliğinde Tuna'ya doğru ilerleyip 668 yılı sonrasında Balkanlara girerek 681 yılında Tuna Bulgar Devleti'ni kurdular. Lakin bu devlet Türk Bulgarların egemenliğinde olmasına rağmen nüfuz bakımından Slavlar üstün konumdaydı. Bunun üzerine Bulgarlar Boris Han'ın 864 yılında Ortodoksluğu resmen kabul etmesiyle Hıristiyan oldular. Fakat bu durum yıllar içinde Bulgarlar açısından Hıristiyanlaşarak Slavlaşmayı beraberinde getirdi. Daha sonra Balkanlara Peçenek, Uz ve Kumanların da yerleşmesiyle Bulgarlara karışırken, bu coğrafya 13. Yüzyılda Altın Orda Devleti'nin yayılma sahası içinde kalırken, 14. Yüzyılda I. Murad zamanında (1362-1389) bu bölge tamamıyla Osmanlı egemenliğine katıldı. Bundan sonra Bulgaristan bölgesi hiçbir yerde Türkleştirme ve İslamlaştırma politikası gütmeyen Osmanlıların hâkimiyetinde

Ortodoks Bulgarlar uzun yıllar kaldı.⁴⁷¹

4.1. Kimlikleri ve Karakteristik Özellikleri

Evliya Çelebi, Rumeli ve Balkanlarda yaşayan Bulgarlara ilişkin çeşitli bilgiler vermektedir. Onun zengin anlatımında Bulgarların sosyal, kültürel, ekonomik özellikleri ve günlük yaşamlarından izler bulmak mümkündür. Bulgarları anlatırken muhtelif isimler kullanmıştır. Bu isim ve sıfatlar ile onları, müslüman olmayan bir topluluk olduklarını açıkça vurgulamaya çalışmıştır. O, Bulgarları “*Bulgar*”⁴⁷², “*Bulgar*”⁴⁷³, “*Bulgar kefereleri*”,⁴⁷⁴ “*Bulgar kâfiri*”,⁴⁷⁵ “*Bulgar feceresi*”⁴⁷⁶ ve “*kefere-i Bulgar u bî-amân*”⁴⁷⁷ adlarıyla eserine kaydetmiştir. Bulgarlara karşı olan bakış açısını kullandığı bu nitelermelerden çıkarmak mümkündür.

Mesela Sofya’daki Vitoş Dağı Yaylağı Mesireliğini, Lankada kasabasını ve Kabirova köyünü anlatırken İslam dininden olmayanları değerlendiren seyyah, “*fecere*”⁴⁷⁸ yani fena huylu, günahkâr nitelendirmesini yaparken Bulgarlar hakkında özellikle “*Bulgar feceresi*” demektedir. Bundan başka “*bî-amân*”⁴⁷⁹ yani amansız, acımasız, merhametsiz manasındaki sıfatını Niğbolu sancağı dolaylarındaki Karye-i Çadırılı, Karye-i Hiranova, Karye-i Dimyanova, Karye-i Giraniçe, Karye-i Dimivale, Karye-i Rebivala Bulgar halkları için kullanmaktadır.⁴⁸⁰ Ancak Bulgarlara ilişkin bu olumsuz yargılarına rağmen yeri geldiği zaman da ötekileştirmekten uzak bir tavır takınmakta ve beğenisini dile getirmektedir.

Seyyah, Rumeli’deki “*Voynuk*”ları anlatırken özellikle “*Bulgar Voynuk*” tabirini kullanması, Voynuk adı altındaki teşkilat içinde Bulgarların ağırlığını da aksettirmiştir. Muhtelif topluluklardan insanların görevlendirildiği Voynuk teşkilatı, sefer zamanlarında ordunun, vezirlerin ve devlet adamlarının atlarına bakmakla yükümlüken diğer zamanlarda da Has ahır ve çayır hizmetinde kullanılmak üzere gayr-i Müslimlerden, özellikle Bulgarlardan seçilerek oluşturulan bir sınıf durumundaydı.

⁴⁷¹ Daha geniş bilgi için bk. Akdes Nimet Kurat, “Bulgaristan”, *İA*, c. 2, s. 796; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 2002, s. 108-110; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 2000, s. 13; Saadetin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Ankara 2006, s. 259, 260; O.Sakin, *a.g.e.*, s. 149, 150.

⁴⁷² E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 174,177, 209, 211, 220, 225, 226, 228; E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 188, 189, 290, 291, 307; E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 64, 91, 93, 239, 248; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 46, 47, 95, 333, 334.

⁴⁷³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 181, 183; E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 222.

⁴⁷⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 66, 69, 70; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 340.

⁴⁷⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 93; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 34.

⁴⁷⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 228; E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 93; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 46.

⁴⁷⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 94.

⁴⁷⁸ Fecere: 1. fücür sahipleri, fena huylular, günahkârlar. 2. ayyaşlar, sefiller. 3. reziller, şerirler, eşkıya. 4. yalancılar. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 254.

⁴⁷⁹ Bî-amân: amansız, aman vermez, acımaz, merhametsiz. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 99.

⁴⁸⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 94.

Temeli Stefan Duşan zamanına dayanan toprak sahibi küçük askeri gruplar, benzer yapıda Osmanlı'da da sürdürülüyordu⁴⁸¹. Voynuklar, aynı Martolozlar gibi Bulgaristan nüfusundan seçilirdi⁴⁸². Buna karşılık avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye vergilerinden muaf tutuluyorlardı. Diğer zamanlarda hayvancılık ve tarım yaparlardı.⁴⁸³

Onun Bulgarların huy ve mizaçlarıyla ilgili anlatıları da coğrafi mekânın ve iklimin, insanların hal ve hareketlerine tesir ettiği ön kabulüne dayanmaktadır. Örneğin, Niğbolu'da birbirleriyle iyi ilişkiler içinde bulunan Çıtak, Eflâklı, Boğdanlı ve Bulgar erkek ve kadınlarının oldukça edepli ve terbiyeli olmalarını onların Tuna nehrine yakın, suyu ve havası güzel bir yerde oturmalarına bağlar. Yazar, bu iyi huyun bir göstergesi olarak Niğboluluların kapılarını herkese açık tutmaları ve misafirperver olmasını gösterir. Onlar, yabancıları evlerine davet ettikleri gibi mükellef sofralarda da ağırlandırmış. Evliya, misafirperver olan kentin ileri gelenlerinin aynı zamanda “*re'âyâ-perver*” olarak fakir halkı himaye ettiklerinden söz eder. Kent halkının birbirleriyle olan sosyal ilişkilerini barış, muhabbet içinde, düşmanlık ve dedikodudan uzak olduğunu belirtir.⁴⁸⁴

“Ve bu şehr-i Nigebolı gâyet ganime şehir olduğundan halkı gâyet gâni ve bâbları meftûh ve ni'metleri mebzûl ve garibü'd-diyâr kimesneleri hanelerine da'vet edüp ziyâfet ederler. Ve da'ima a'yânı re'âyâ-perver olup fukarayı himâye edüp birbirleriyle hüsn-i zindegâneleri vardır. Birbirlerine adâvet edüp nemâm ü zemmâmlik etmeyüp münâfakât edeni şehirde komayıp cümle muhâbbet üzre geçinüp akraba ve ta'allûkât olmuşlardır. Ve abı ayn-ı hayat nehr-i Tuna olup hevâsı lâtif olduğundan mahbûb u mahbûbesi Memduh-ı âlemdir. Ammâ gâyet mü'eddeb ve mü'eddebelerdir.”

Evliya'nın seyyah olması nedeniyle yerli toplulukların yabancıya karşı tavır ve davranışları her zaman onun ilgi odağı olmuştur. Bunu ne şekilde olursa olsun hep söyleme ihtiyacı hissetmiştir. Evliya'nın gözünde de yardım eden, misafirperverce davrananlar hayırla yâd edilen topluluklardır. Belki de ziyaret edilen yerdeki insanların yabancıya karşı tutumu, çok yer dolaşan uzun yollar kat eden seyyahların korku ve kaygılarına paralel gelişen bir hassasiyettir. Evliya Çelebi de doğal olarak kişisel deneyimleri üzerinden çeşitli yerde karşılaştığı toplumlara yönelik bu bağlamda değerlendirmelerde bulunmuş ve Bulgar yerleşimlerine yaptığı ziyaretleri de aynı hassasiyetle anlatmıştır.

⁴⁸¹ H. İnalçık, “Rumeli”, *İA*, c. 9, s. 769.

⁴⁸² Peter Mentzel, “Sınır, Sınır Bölgesi ve Çekirdek Olarak Osmanlı Balkanları”, *Osmanlı*, c. 1, Editör: G. Eren, Ankara 1999, s. 207.

⁴⁸³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 226, 227, 228; G. Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 251, 255; Voynuk: Seferde ordunun ve vezirlerle devlet adamlarının atlarına bakmak ve sair zamanlarda Has ahır ve çayır hizmetinde kullanılmak üzere gayri Müslimlerden ve bilhassa Bulgarlardan tertip olunan bir sınıf hakkında kullanılır tabir. M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, İstanbul 1983, s. 595; Eyüp Coşkun, Ferhat Ensar, “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bulgaristandaki Bazı Kültür Merkezleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 43, Ankara 2007, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/43-145-%20177.pdf>. (23.05.2012-10:02).

⁴⁸⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 183.

Örneğin, (1 Şaban 1063/27 Haziran 1653) tarihinde Serdar Köse Ali Paşa'yla birlikte Erdel Seferinde Varat Kalesi'nin fethine giderken uğradığı Niş'te gençlere övgü duserken, ileri gelenlerinin (a'yan) "mün'im" yedirip içiren ve "ehl-i zevk" yani kelimenin tam anlamıyla zevk sahibi insanlar olduklarını söyler.⁴⁸⁵

Rodnik'i anlatırken ise Evliya, halkını meydana getiren Bulgarlar, Boşnaklar ve Sırp'ların benzer özelliklerinden söz etmektedir. "Ten-dürüst" yani sağlıklı ve kuvvetli, yumuşak huylu ve doğru (halim selim), oğuz⁴⁸⁶ yani saf, art niyetsiz, garîb-dost ve sofrâ sâhibi olduklarını belirtmektedir. Fakat Evliya, bu tür davranışlarının nedenini Rodnik kentinin sıkıcı havasına rağmen kalenin kurulduğu kayanın dibinden un değirmenlerini döndürebilecek güçte akan buz gibi suya bağlar. Üç yudumunu bile rahatla içemediğini ifade ettiği bu suyun, Rodniklilerin karakterlerini etkilediğini açıkça ifade eder.⁴⁸⁷

Olumlu değerlendirmelerini sürdüren seyyah, halkının Sırp ve Bulgar olduğunu belirttiği Menzil-i Manastır-ı Marjîk'te de bu toplulukların misafir sever tutumları karşısında etkilenmiştir. Aslında Marjîkte'kilerin tarihi bağlar ile Osmanlı yönetimine itaatlerini zikrederek niçin böyle davranış sergilediklerini açıklar. Buna göre manastır ruhbanları I. Murad'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bundan dolayı da Sultan Murad döneminden beri oldukça geniş vakıf arazilerinin bulunduğunu önemle belirtir. Ancak Evliya'nın asıl ilgisini Marjîk'tekilerin yabancılara karşı göstermiş oldukları hoş tutumlarıdır. Bu bakımdan onların devlet görevlilerine, yolculara ve yalnızlara karşı tavırlarını öğrenebileceğimiz bilgiler sunan yazar, misafirlerine canla, başla, isteyerek hizmet edip, onların çizme ve pabuçlarını sildiklerini, konuklarının atlarının yemlerini bile verip tımar ettiklerini anlatır. Gece gündüz misafirlerine hizmet eden bu insanlar günde üç öğün yiyecek ve içeceklerini de sunarlar:

"Cümle kefereleri Sırf ve Bulgardırlar ve müsâfirîne ol kadar cân u baş ile hizmet edüp atlara çul ve tobra çıkartmayup atları kendüler tîmâr edüp sallama yemler verüp çizme ve pâbuçlar silüp gece ve gündüz hidmete dürüşürler ve yevmiyye üçer kerre herseke me'külât u meşrûbât dan şîr-i hurma ve katrinebat ve emlec-i Kâbüli ve reybâs u amber baris eşribeleri getirirler. Tâ Gâzî Hudâvendigâr'a ruhbânları itâ'at edüp evkafları çokdur."

Hatta "Dîn-i İsâ aşkına" deyip adetleri olduğu üzere hayır umarak bolca yiyecekler verip, bolca hizmetler ederek, geceleyin kaldıkları zaman özellikle misafirler için ayrılmış olan yatakları "dîbâ⁴⁸⁸ ve şîb ve zerbâf⁴⁸⁹ yorkanlar ve câme-i hâblar⁴⁹⁰" sererlermiş.⁴⁹¹

⁴⁸⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 189.

⁴⁸⁶ Oğuz: bön, saf, şeytanlık bilmez. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 183.

⁴⁸⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 239.

⁴⁸⁸ Dîbâ: (f.i.) renkli dokuma motiflerle süslü lüks bir çeşit ipek kumaş, canfes (hafif ipekli, ince) kumaş. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 184.

⁴⁸⁹ Zerbâf: sırmalı kumaş. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 1180.

⁴⁹⁰ Câme-i hâb: gecelik. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 124.

⁴⁹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 248.

Evliya Çelebi, Ohri sancağı güzergâhında Vılandiva'daki Bulgar ve Macarların yemekleri ile evleri dikkatini çekmiştir. Onların yemeklerinin temizliği karşısında şaşkındır. Bu kadar zamandır dolaştığı, hiç bu kadar yemekleri, kilimleri, minderleri ve yaygıları temiz “*kâfir*” toplulukla karşılaşmadığını anlatmaktadır.⁴⁹²

“Ve âb u hevâsı lâtif olduğundan mahbûbe Bulgar kızları gâyet çokdur. Ve cemi’i kâfiristanda bu kadar zaman seyahat etdim, hiç Bulgar ve Macar keferlerinin evleri ve ta’amları gibi pâk kâvm-i keferi görmedim, ammâ aslında nâ-pâklerdir. Lâkin sûret-i hâlde her bisât-ı avânileri pâkdir.”

Yine toplulukların başkalarına olan tavır ve davranışlarını oldukça önemseyen seyyah, (15 ramazan 1078) tarihinde Edirne’den Girit seferine katıldığı zaman bu yol güzergâhında, Müslümanların yaşamadığı (Kara) Güvercinlik Kalesi’nde Bulgarların evlerinde pansiyona benzer küçük ev hanlarının bulunduğunu ve gelip giden yolcuları, misafirleri ve tüccarları ücret karşılığında ağırladıklarını anlatmaktadır. Her ne kadar ücretli olsa da misafirlere karşı gösterilen hoş tavır Evliya’nın dikkatini çekmiştir. Ücretli olan bu küçük işletmelerinin Bulgar kızları, müşteri çekmek için ana yol üzerinde Pazar yerinde durup, bir yolcu gördüklerinde tatlı dilleriyle övgüyle söz ettikleri hanlarında kalmalarına ikna ederlermiş. Hatta Bulgar kızları getirdikleri müşterilerinden memnun kaldıkları zaman daha fazla ilgi göstererek, yedirip içirip yolcu ederlermiş. Paralarını almadan da müşteriye bırakmayıp, bütün kadınlar müşterinin başına üşüşürlermiş.⁴⁹³

Seyyah, Bulgarların iyi ve olumlu ifade edilebilen yönlerinin yanı sıra hoş olmayan tavır ve davranışları hakkında da çeşitli bilgiler vermiş, değerlendirmelerde bulunmuştur. Bazı kent insanlarından hoşlanırken bazılarında da hoşlanmamaktadır. Doğal olarak bu durum eserine yansımıştır. Mesela, daha önce de yazarın gözünden Rumları anlatırken ele aldığımız gibi İsterâbâd’daki Rum ve Bulgarları “*mütemerrrid*” yani dikbaşlılık eden bir davranış biçimine sahip olduklarını söylemektedir.⁴⁹⁴

Kabirovada’ki Bulgarları “*Bulgar kâfiri*” şeklinde adlandırırken asi yani dikbaşlı, baş kaldıran bir yaratılışa sahip olduklarını ve eşkıyalık yaptıklarını açıklamaktadır. Öyle ki Evliya, köye vardığı zaman Bulgarların bağrış, çağrış ve feryatlar içinde bulunduğunu anlatır. Çünkü onlar dağda vuruştıkları kişilerin akrabalarıydı. Yaralılar evde hasta gibi yatmaktaydı. Uzun süre yollarda olan seyyah, artık kolay ve zorlu yolların hangileri olduğunu belirleyebildiği için İstanbul’dan Belgrad’a Sofya yolu üzerinden gitmenin, Kabirovalıların bulunduğu zor, tehlikeli ve korkunç Şıpka dağı yolunu aşıp gitmekten daha güvenli olduğunu söylemektedir. Hatta

⁴⁹² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 334.

⁴⁹³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 34.

⁴⁹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 209.

Evliya, Kabirova'daki Bulgarların Şıpka dağında yaz, kış eşkıyalık yaptıklarını dikkat çekerken bu köyün vezir-i azam hassı olduğu için bu insanların kontrol altına alınmadığını açıklamaktadır. Çünkü sefer zamanında bile eşkıya Bulgarlar, köyelerine “*yüz iki yüz atlı kondurmayıp*” zorla konaklayanlar olsa bile güvenlik, esenlik ve huzur içinde uğurlamazlarmış. Ancak bu savaş ortamında Evliya, maiyetiyle konaklamak için zorla burada kalmayı başardıklarını anlatır. Burada konaklayabilmelerine rağmen daha sonra ayrılma vakti geldiğinde düşmandan aldıkları ganimeti Bulgar eşkiyalarının kendilerinden almak için çabaladıklarını, bunda da başarısız olduklarını kaydetmiştir⁴⁹⁵.

Öte yandan Evliya Çelebi, maiyetiyle birlikte gittiği Menzil-i Karye-i Çalikkavak ve Balkan köyünde kendi deyimiyle “*bir kefere hânesi*”nde konuk olmuştur. Misafirliliğini zamanında kendisini yedi çocuğuyla beraber tavuğa çeviren Bulgar cadısını coşkulu bir öykülemeyle anlatan seyyah, bu hikâyesini 1641 yılında Karadeniz’de geçirdiği deniz kazası, fil doğuran kız, Erdebil’de fare avlamada üstün yeteneğe sahip Divriği kedilerini anlattığı şekilde eğlenceli bir üslubta anlatmıştı. Adeta kendi zamanının müelliflerinden Beyânî mahlaslı Beyânî Ahmed Efendi ya da IV. Murad’a Ekim 1636 tarihli (Evliya’nın saraya alındığı yıl) Musli bin Mehmed eş-şehir bi-Beyânî’nin Bin Bir Gece Masalları tercümesi olarak ithaf ettiği eseri dinleyerek üslubundan etkilenmiş gibidir⁴⁹⁶. Hıristiyan Bulgarların dinsel kurallarını, yılda bir kere olan kutsal günlerindeki adetlerini, kendilerinin bu durum karşısındaki korkularını ve burnunun kanamasını, Bulgarların umursamaz tavır ve davranışlarını, Çalikkavak’taki temaşa üzerine aklını yitirmek üzere olduğunu detaylı bir şekilde anlatmıştır.⁴⁹⁷

4.1.1. Fiziki Özellikleri

Seyyah, seyahatlerini ve gezi sırasında başından geçen olayları anlatırken Bulgarların fiziksel özelliklerine ilişkin olarak da bazı değerlendirmeler yapmıştır.

Verdiği bilgilerde Evliya’yı öncelikli etkileyen Bulgar kızlarının dış görünüşleri olmuştur. Güzellikleriyle insanı etkilediği için kendi duygularını yansıtmaktan çekinmemiştir.

Örneğin, Pirevadi’dekilerin kızlarının güzellikleri karşısında hayranlık ve övgü dolu sözlerle beğenisini aktarmaktadır. Özellikle kentin pazarına Dizdar, Köprü, Çenek gibi çevre köylerden güzel kızları ve yakışıklı erkeklerinin gelip toplandığında “*Görenin aklı gider, özge temaşadır.*” mısrasının onları anlattığını söyler. Görenlerin aklını başından alacak derecede güzel olduğunu belirttiği Bulgar kızlarının fiziki

⁴⁹⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 93.

⁴⁹⁶ Caroline Finkel, “Evliya Çelebi Bin Bir Gece Masallarına Aşına mıydı?”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, İstanbul 2012, s. 323-325.

⁴⁹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 210-211.

güzelliklerini büyük bir sitayişle betimlemiştir:⁴⁹⁸

“Husûsan la'l-gûn tebekanî elma yanaklı ve kiraz dudaklı, şîrin sözlü ve ala gözlü Bulgar güzelleri olur kim her birinin nigâhında yüz bin hüsn-i nazarı vardır. Her biri hüsn-i cemâlde ve lütf-ı i'tidâlde olup geysû-yı mûsk-bârlann çîm ender-çîm ve ham-ender ham edüp kelimâtları mevzun lü'lü dişleri güya dürr-i meknûn tendürüst duhter-i nâ-şüküfteleri vardır. Her biri bâzâr-ı hüsn içre metâ'nın meydâna çıkarup hüsn-i ülfet ile bey' u şîrâ edüp kâr ederler.”

Evliya, İslimye'yi anlatırken Edirne, Filibe ve Yanbolu yörelerinde güzellikleriyle meşhur İslimye güzellerinin esasen Bulgar kızları olduğunu belirtir:⁴⁹⁹

“âb u hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbesi gâyet çokdur. Edirne ve Filibe ve Yanbolu sahralarında İslimye güzeli şöhre-i şehri olmuşdur. Ekseri Bulgar güzeli çokdur. Zîrâ re'âyası cümle Bulgardır.”

Sofya'da Vitoş Dağı Yaylağı mesireliğindeki Bulgar kızlarını yaylagüzelleri olarak tavsif eder. Onların her birini dünyayı aydınlatan güneş ışınlarına benzetir:⁵⁰⁰

“Ve Sırf ve Bulgar ve Voynuk keferi ve fecere çobanları var kim her biri başdarda karavanasına benzer, dirâz (uzun) kad çobanlarının kulübelerinde mahbûbe yayla güzeli Bulgar kızları var kim her biri birer pençe-i afitâb-ı âlem-tâbdır (güneşten yayılan ışıklar gibi).”

Boboşova kasabasındaki Bulgar kızlarını ise ceylan gözlü, tatlı dilli, görenlerin aklını başından alabilecek güzellikte olduklarını anlatır:⁵⁰¹

“Cümle tokuz bin âded Bulgar kefereleri re'âyası vardır. Ve bunda olan mahbûbe Bulgar kızları marâli ve gazâli gözleri ve şîrin sözleri var kim görenin aklı gider.”

Şubat-Mart 1662 (Receb 1072) tarihinde Sofya'dan İstanbul'a dönüş güzergâhında Küçük Üsküp'te gördüğü Bulgar kızlarını yüzleri ve giysileri, tavır ve davranışları ile insanları hayran bırakacak bir güzelliğe sahip olduğunu söyler:

“Ve bu kasabada olan mahbûbe-i zamâne Bulgar kızlarının hüsn-i cemâlleri bir mertebededir kim geysularının her târ evtârları rûz u şeb târdır kim görenlerin akılları tarumar olur.”

Onları el değmemiş bir inciye benzetir. Peri yüzlü olduklarını anlatır:

“Ve hallarının her dânesi hâl-i Hâşimî-var bin gez reşk-i müşg-i Tatar değer. Hâlâ her birine hakkâk (hakkeden, mühür, vesaire kazıyan kimse) desti değmemiş ve nâ-sezâ (yakışmaz) elleri ermemiş bir dürr-i (inci) nâ-şüküfte (açılmamış) peri-rû (peri yüzlü) bintânları olur.”

Evliya, Bulgar erkeklerinin fiziksel yapılarına az da olsa değinmiştir. Vitoş Dağı yaylağındaki çobanları anlatırken ayırım yapmaksızın Bulgar, Sırf ve Voynuk çobanlarının “dirâz kad” yani uzun boylu olduklarını söyler.⁵⁰²

4.1.2. Diğer Topluluklarla İlişkileri

Seyyah, Bulgarların fiziki özelliklerini çeşitli yönlerden anlattığı gibi Bulgarların, diğer topluluklarla ve kendi aralarındaki toplumsal ilişkilere de değinir. Onun anlatımında ilk dikkati çeken olgu, müslüman erkeklerin Bulgar kızlarıyla evliliği

⁴⁹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 177.

⁴⁹⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 211.

⁵⁰⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 228.

⁵⁰¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, c. 6, s. 66.

⁵⁰² E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 228.

meselesidir. Mesela, Kırkkilise, Vize, Saray kasabalarını anlatırken bu duruma vurgu yapar ve bu şekildeki evliliklerin çokluğuna işaret eder. Hıristiyan kızlarla müslüman erkeklerin evliliğini dini açıdan değerlendiren Evliya, Hanefi mezhebinin bu işe cevaz verdiğinin altını çizer. Bu tür evliliğe olumlu yaklaştığı anlaşılan Evliya'nın bu yüzden mensubu olduğu Hanefi mezhebinin ne kadar iyi olduğuna da belirtme ihtiyacı duymuştur.⁵⁰³

“Kırkkilise ve Vize ve Saray kasabaları halkı bu kefere kızlarından nikâh ile Banular alup döl döş sahibi olur niçe yüz müselmânlar var, cümle menkûhaları kefere kızlarıdır. Radyâllâhü anh mezheb-i İmâm-ı hümâm-ı Â'zâm'da câizdir, rahmetüllâhi aleyh. Hakkâ ki lâtif mezhebimiz vardır.”

Osmanlı toplumunda Hıristiyanlara Yahudilere karşı olumsuz tutum ve davranışların Bulgarlar için de geçerli olduğunu gösterecek çeşitli örnekler vermektedir. Bunun en güzel örneğini, Sofya'daki hamam işletmesinde görülmektedir. Evliya, Sofya'yı anlatırken kentin “*germâb-ı pak*” yani temiz ılıcalarına Bulgarlar, Rumlar, Ermeniler ve Latinler hep birlikte girebilirlerken Yahudileri aralarına almadıklarını yazmaktadır. Yahudiler ise tek başlarına, kendilerine ayrılmış yerlerde temizlenmek durumundaymışlar. Evliya'nın verdiği bilgilere göre Sofya'daki ılıcada birkaç bölüm vardır ve bu bölümlerde değişik gruplar yıkanmaktadır. Evliya'nın cümlelerinde kadın ve erkeklere ayrılan bölümlerin kullanımında farklı tutumlar sergilendiği görülmektedir. Mesela, kadınlar bölümünde bütün gayri müslimler Hıristiyan, Yahudi ayırt edilmeksizin herkese açıkken erkekler tarafında Yahudiler açıkça dışlanmışlardır.⁵⁰⁴

“Der sitayîş-i germâb-ı pâk-i şehri Sofya: Evvelâ Avretler ilcası, bi-emri Huda avretlere nafi'dir. Ricâl makûlesi girse saçı sakalı dökülüüp dam dazlak bir mahbûb kart cavallaki ışığına döner. Ammâ nisâ ta'îfesi girse cümle mudan eser kalmayup aşağı kapular pak olup şahmemisâl vücûdları ter olur. İkinci bana, kefere ve Yahûdî ve gayrî nara avretlerininindir. Üçüncü germâb cümle Urûm ve Lâtin ve Bulgar Ermenilerininindir kim gayr-ı nasara komazlar. Andan dördüncü humma-i reb Yahûdîlerininindir, kim anlardan gayri buna bir millet girmeğe ikrâh eder.”

Seyyah, Sofya'daki ayanların evlerinde “*orfana*” adı verilen Bulgar Voynuk kızlarının hizmetçi olarak çalıştığını söylemektedir. Hizmet işlerini gören Bulgar kızları evlerinde ve çarşıya çıktıkları zaman sokakta yüzleri açık olarak gezip dolaşabilirlermiş. Bütün kentliler frengi, cüzam, akile ve şirpençe adlı hastalıklardan kurtulmak için⁵⁰⁵ ılıcalara girebilirlerken orfana adı verilen bu hizmetçilerin gitmeleri çirkin ve yakışsız

⁵⁰³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 70. Osmanlı'da din topluluklarının sosyal kimliklerinin aslını ifade ederdi. Evliliklerde bu durum öncelikli olarak gözetilirdi. Mesela, ender bir şekilde müslüman bir erkek gayrimüslim bir kadınla evlenebilirdi. Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesi ise dinen yasak ve kanunen suçtu. Hatta aynı dine mensup mezhep ve cemaatler arasında da evlilikler gerginliğe sebebiyet verirdi. Örneğin Rum ve Ermeni arasındaki evlilik gerginlik sebebiydi. Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 47.

⁵⁰⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 225.

⁵⁰⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 227.

bir davranış olarak görülmüştür⁵⁰⁶.

Evliya, ılıcalara ilişkin verdiği bilgilerde Sofyalıların ilginç geleneklerine de değinmiştir. Mesela Sofya’da kadın veya erkek herhangi bir kişi öldüğü zaman şehrin sakaları “çile” adını verdikleri bal fiçılarını sıriklara geçirip kükürtlü ılıcadan getirdikleri suyla ölüyü bol sabunla yıkarlarmış⁵⁰⁷:

“Diğer adet-i lâtif be-ahâl-i Sofya: bu şehirde merd u zenândan ferd-i aferîde merhûm ve merhûme olsa an tarafı vakıfdan her mahâllenin sakkaları çile ta’bir ederler bal fiçıları vardır, anları sıriklara geçirüp bananın ol yed-i kudret ile meshûn ab-ı hayatın çilerle doldurup cümle mevtayı ol kudret ılısıyla gâsl edüp defn ederler. Ve ol kadar sabun köpürdür kim guyâ Van deryâsının suyudur.”

4.2. İktisadi Faaliyetleri

Evliya, seyahatleri sırasında Bulgarların ekonomik yaşamları ve meslekleri hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Onun verdiği bilgilerde, erkeklerinin yanı sıra kadın ve kızların da iktisadi faaliyetler içinde yer aldıkları görülmektedir. Erkek ya da kadın Bulgarların çeşitli mesleklerde ustalaşmış oldukları ve şöhretlerinin bilindiğine de vurgu yapmıştır.

Örneğin, Niğboluluların “ehl-i hiref” yani kumaş dokuyan dokumacıları ve “üstâd-ı kâmil” terzilerinin bulunduğunu zikreden⁵⁰⁸ seyyah, verimli topraklara sahip Filibe’de pirinç ve tahılın en kalitelisinin yetiştiğini⁵⁰⁹ belirtmiştir. Filibe’de Bulgar kızları şehirde ve yolüzerinde yağlı poğaçâ, şa’ir (arpa) ve çeşitli ürünler satarak ailelerine katkı sağlamaktaymışlar⁵¹⁰:

“Mahbûbe Bulgar kızları müsâfirine arz-ı cemâl edüp yağlı poğaçâ ve şa’ir ve gayrı meta’ satarlar.”

Aynı şekilde İhtiman Kasabası’nda da Bulgar kızları misafirlerine ve yolculara yağlı poğaçâ, şa’ir ve çeşitli ürünler satmaktaymışlar⁵¹¹ “Mahbûbe Bulgar kızları müsâfirine arz-ı cemâl edüp yağlı poğaçâ ve şa’ir ve gayrı meta’ satarlar.” Menzil-i Karye-i Kızlar Derbendi adlı yerleşim yerinde de kızların misafirlere çeşitli ürünler sattıklarını belirten seyyah, bu kızların misafirden kaçmadıklarını onlarla sohbet ettiklerini belirtir.⁵¹²

Sofya’da ise Evliya, Evsaf-ı germab-ı Köstence’den söz ederken kadınları beyaz aba ferace giyen, aba ve ihram dokuyan, demircilik yapan, Bulgar ve Sırlardan bahseder.⁵¹³

⁵⁰⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 226.

⁵⁰⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 226.

⁵⁰⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 183.

⁵⁰⁹ G. Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 249.

⁵¹⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 220.

⁵¹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 220.

⁵¹² E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 234.

⁵¹³ (III/235).

Seyyah'a göre Pirlepe'de Sırp ve Bulgar halkı geçimlerini bıçak ve çakı işleyerek kazanmaktadırlar. Bunun dışında avlanma yerlerinin çok olmasından dolayı bölgede avcılık gelişmiştir:⁵¹⁴

“... Halkının kârı ekseriyyâ bıçak ve çakı işlerler. ... Ve âb u havâsı gâyet lâtif olduğundan ca-be-cca mahbûb u mahbûbeleri bulunur ve halkı sayd u şikâra ma'illerdir, zîra dağlarında ve bağlarında şikargâhları çokdur ve ekseriyyâ halkı Bulgarca kelimat ederler, zîra cümle re'âyâları Sırf ve Bulgardır.”

İştib/Lenadib'de halkının sanayi ürünlerinden ve ustalarından söz ederken şehir esnafının ekserisinin çakıcı olduğunu söyler. İştib çakısının tüm Osmanlı coğrafyasında bilindiğini, Rum, Arab ve Acem avcıları arasında bu şehrin çakısının meşhur olduğunu anlatır. O kadar meşhurdur ki insanlara, hediye vermek için buradan çakı olarak başka yerlere götürülmüş. Çakıları ise oldukça süslü ve nakışlıymış. İştib'de bıçak imalatı yapılmasına rağmen çakısı kadar tutulmuyormuş. İştibililer çakı, bıçak imalatı dışında kiraz yetiştirmekteymişler. Kirazlarını öven seyyah, burada yetişen kirazların cevize benzediğini ve 32 çeşidinin bulunduğunu söyler:⁵¹⁵

“Rûm ve Arâb ve Acem'in sayyadânları mabeyninde İştib çakısı meşhurdur, ammâ rakısı mezmûmdur, zîra ekseriyyâ ehl-i hurefi çakıcıdır. Cemî'i diyâra hedaya götürürler. Bir güne müşebbek ve miczem çakısı olur, ammâ bıçağı dahi olur, ammâ memdûh değildir, ammâ 32 elvân kirazı sicilde mastûrdur kim ceviz kadar abdâr ve hoş-hor kirazları olur, ammâ keçi memesi cümleden meşhûrdur.”

Samakov dolaylarında Lala Şahin Paşa Derbendi'ni anlatırken Evliya, yöre insanının kadın erkek çoluk çocuk demir cevheri çıkararak geçimlerini sağladıklarını ifade eder. Bunlar çıkardıkları madeni çuvalar içine doldurduktan sonra Samakov kentine getirip şehrin eminine satarlarmış:⁵¹⁶

“Hamd-i Hûdâ bu mahâlde bir hata görmeyüp selâmetle ubur edüp Samakov yaylası ve sahrası içre elli pare ma'mur kuraları geçdik. Cümle re'âyâları Bulgar'dır ve avred ve oğlanları demir cevheri çıkarmada sahib-i kârdır. Cümle cevheri çuval çuval şehri-i Samakov'a getirip Samakov eminine fûrûht ederler.”

Bunun için halkının önemli kısmının demircilikle uğraştığı Samakov'da Sırp ve Bulgar halkı varlıklı ve zengindir. Bu zenginlik ve iktisadi canlılığın sebebini Evliya, çıkarılan demir madenine bağlar:⁵¹⁷

“Hükûmetleri Rumeli eyâletinde olup Âl-i Osman padişahlarının hass-ı hümayunudur kim başka emin hâkimi vardır. ... Ve ahâli-i vilâyeti ve cümle Sırf ve Bulgar re'âyâları kadar Âl-i Osman hükümünde eyle anka ve zengin re'âyâ vü berâyalar yokdur.”

Evliya'nın Samakov'a ilişkin anlattıklarının benzerini 16. Yüzyılda Osmanlı ülkesine gelen Avrupalı gezginler de anlatmaktadır. Rumeli Eyaleti'nde Sofya'nın güney toprakları yani Samakov yöresi oldukça zengin demir yataklarına sahip olduğu

⁵¹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 307.

⁵¹⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 64.

⁵¹⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 66.

⁵¹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 67.

için burada demircilik gelişmişti. Zaten Osmanlı donanması için ihtiyaç duyulan demir de Samakov'dan sağlanırdı⁵¹⁸. Bununla birlikte verimli topraklardan dolayı ziraat gelişmişti. Bu yüzden tarım ve hayvancılık da yapan Bulgarlar, bolluk ve zenginlik içindeydiler. Seyyah'ın anlatısına göre varlıklı oldukları giyimlerine yansımıştı.⁵¹⁹

Evliya, Rodnik'teki Müslümanların yanı sıra burada yaşayan Bulgar, Boşnak ve Sırpların “*tüccâr, mâldâr ve rençber ve maslahat-güzâr* (sefir, elçi)” olduklarını dikkat çekmiştir.⁵²⁰

(Kara) Güvercinlik'teki Bulgarlar, evlerinde bulunan küçük hanları bir nevi pansiyon gibi ücret karşılığında işletirlerdi. Genellikle hizmet işlerini Bulgar kızları görürmüş.⁵²¹

Lankada'ki Bulgarlar ise kış mevsiminde kuş avlayıp avcılıkla geçinirlerdi.⁵²² Karye-i Yayıncılar'daysa yarısını Rum ve Bulgarlar yarısını da Müslümanların oluşturduğu köy halkı yay yaparlardı. Dolayısıyla köydeki Bulgarların yaycılıkla uğraştığı söylenebilir:

“Bu karye-i ma'mûre beş yüz hâneli ma'mûr köydür. Nısfı kefare-i Rûm, Bulgar ve nısfı müselmânlardır kim cümle yay işler kemânkeş pehlivân âdemlerdir. Anıñçün Yayıncılar köyü derler. Gölün Selânîk cânibinde ma'mûr köydür, câmi'i ve mescidi ve birkaç dükkânları ve bir ma'mûr hânı vardır.”

Bunun dışında Evliya'ya göre Yayıncılar'dakiler Selanik'in batı tarafına gelen gölden deniz böcekleri avlardı. Gölün verimsiz olması yüzünden balık avı yapılmazdı. Gölün kenarından tuz elde edildiği için köy halkı tuz ticareti yapardı. Tuzu koyunlarına ve atlarına yedirdikleri gibi başka yerlere buradan tuz gönderirlerdi⁵²³

Tırhala'daki Bulgarlar da Rum, Ermeni, Sırp ve Latinlerin yanı sıra tüccar olup sığır derisi, çeşitli mallar alıp Venedik'e götürürlermiş.⁵²⁴

Tikveş'te Bulgarlar beyâz abâ işleyerek geçimlerini sağlamışlardır. Evliya, “*Tikveş abası*”nın Rum, Arab ve Acem diyarlarında meşhur olarak bilindiğini söylemektedir. Hatta halk, her sene şehir yakınının kurulan Dolyan panayırında ürettikleri dokumalarını satıp kazanç elde ederlermiş.⁵²⁵ Yine Vilandiva'da Bulgarlar bağ ve bahçe işlerinin yanı sıra beyaz aba işleyip yılda bir kere adı geçen panayırda satarlarmış. Evliya, bunların “*on altı arşın abâyı*” atmış yetmiş akçeye verdiklerini ve bunun oldukça ucuz olduğunu belirtmektedir.⁵²⁶

⁵¹⁸ Mehmet Ali Ünal, *a.g.e.*, s. 206.

⁵¹⁹ G. Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 245, 247.

⁵²⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 239.

⁵²¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 34.

⁵²² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 46.

⁵²³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 63.

⁵²⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 95.

⁵²⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 333.

⁵²⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 334.

4.3. Yeme – İçme alışkanlıkları

Seyyah, Bulgarların ekonomik yaşamlarına dair bilgilerin yanı sıra yiyecekleri ve içeceklerine dair bilgiler de verir. Makedonya Vilayeti'nde Filibe'yi anlatırken Bulgar kızlarının misafirlere sattığı yiyecekleri yağlı poğaçaya, şa'ir (arpa) ve diğer ürünler şeklinde zikretmektedir:⁵²⁷

“...Bulgar kızları müsâfirine arz-ı cemâl edüp yağlı poğaçaya ve şa'ir ve gayrı meta' satarlar.”

Niş'dekilerin övülecek şeyleri arasında kovan balı, tereyağı, beyâz nohudlu simit çöreği gibi yiyeceklerini sayar.⁵²⁸ Pireboy'u anlatırken Evliya, şehir halkını oluşturan Bulgar, Sırp ve Eflâklılıların yiyecek ve içeceklerinin neler olduğunu kaydetmek istemiş olmasına rağmen ilgili yerleri boş bırakmış ve bilgi vermemiştir:⁵²⁹

“ Ve me'kûlât ü meşrûbât ve mesnû'âtının memdûhâtından (-)(-)(-)(-)(-)”

Marjik'te Bulgar ve Sırpın içeceklerinin “şîr-i hurma ve katrinebat ve emlec-i Kâbüli⁵³⁰ ve reybâs u amberbaris eşribeleri” şerbetleri olduğunu dikkat çeker.⁵³¹ Lipye'de Sırp ve Bulgarların yiyecekleri arasında kaymak ve balların şöhretinden bahseder. Yöre balını Bingöl yaylası balıyla, yöre kaymağını ise Adanada'daki camus kaymağı ile karşılaştırır. Lipye'deki balı ve kaymağı daha üstün görür:⁵³²

“İki yüz hâneli ve bir keniseli Sırp ve Bulgar kefare köyü ve ze'âmetdir, ammâ bunda beyâz ve kalın lezîz kaymak ve bal olur kim Erzurum'un Bingöl yaylasında ve Adana şehrinde câmûs kaymağı böyle olmaz.”

Yaycılar köyündeki Bulgar ve Rumların, gölden midye, istiridye avlayıp yediklerini anlatmaktadır⁵³³.

4.4. Giyim – Kuşamları

Evliya Çelebi, Bulgarların yaşadıkları yerlerle ilgili bazı bilgiler verirken kadın ve erkeklerinin kılık ve kıyafetlerini de anlatmıştır. Giyim ve kuşamda bazen ekonomik seviyelerin bazen de yaşadıkları yer başta olmak üzere yaşayış şekilleri ve kültürel faktörlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Mesela, Niğbolu halkının ileri gelenleri alas, kemha, prankon çuha giyerlerken, orta halli kimseleri elvan boğası, durumu zayıf olanlarıysa kendi haline göre giysiler giyip başlarına Tatar kalpağı takarlarmış.⁵³⁴

“A'yân eşrafi alâs ve kemhâ ve prankon çuka giymeğe mayilerdir. Vasâtü'l-hâl kimesneleri cümle elvân boğası giyerler. Ve ednâ hâlli kimesne haline göre esbâb giyüp başlarına Tatar

⁵²⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 220.

⁵²⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 189-190.

⁵²⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 290.

⁵³⁰ Emlec bkz. Meleçe. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 107; Meleçe: bir çeşit armut; veya helile, halile. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 172.

⁵³¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 248.

⁵³² E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 54.

⁵³³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 63.

⁵³⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 183.

kalpağı giyerler. Zira re'âyası ekseriyya Çıtâk kavmidir ve Eflâk ve Boğdan ve Bulgardır."

İslimye'dekiler çeşitli renklerde çuha elbiseler giyerlerdi:⁵³⁵ *"Ve ahâlisi elvân çuka libâslar giyüp Bulkar lisânı dâhi tekellüm ederler. Zirâ re'âyası cümle Bulgardır."*

Şarköyü diğer adıyla Sofya köyündeki kadınların başları açık bir şekilde gezdikleri ve ördüklerini söyler. Saç örgü tarzının yalnızca Sofyalı kadınlara özel olduğunu belirtir. Örgü tarzlarından başka Bulgarlar başlarına değişik bir şekilde, acayip, seyredilmeye değer, bir tür takke giyerlermiş:⁵³⁶

"ammâ bu şehrin re'âya vü berâyası cümle Bulgar'dır. Avratlarının başları açık olup saçların bir gûne örerler kim bir diyar zenânelerine mahsus değildir illâ bu şehre nisvânlarına mahsudur. Ve takyeleri dâhi bir gune turfa takye geyerler kim bu dâhi vacibü's-seyr bir tarz u tavr-ı ibretidir. Ve âb u havâsının letâfetinden Bulgar mahbûb u mahbûbeleri çokdur."

Niş'dekilerin elbiseleri beyaz abadır. İleri gelen kişileri serapa⁵³⁷ türlü türlü çuhalar giyerlerdi:⁵³⁸

"Ammâ âb u havâsı lâtif olduğundan mahbûb u mahbûbe Bulgar ve Sırf cüvânları vardır kim libasları beyaz abâdır, ammâ a'yânları serapa çuka-i gûna-gûnlar geyüp mün'im ve ehl-i zevk âdemleri vardır."

İştib/Lenadib'de ileri gelen kişilerin çuha ferace, kontuş, serhadli kürk, beyaz destar, boğası haftan ve harir giyerlerdi. Kadınların üst giysileri *"yassı başlı ve dülbend-i çemberli ve siyah boğası ve beyaz aba ferace"* şeklinde olup, edepli bir şekilde gezerlermiş.⁵³⁹

"Sitâyiş-i libâs-ı racilân: Cümle çuka ferâce ve kontuş ve serhadli kürk ve beyâz destâr ve boğası haftan ve harîr geyerler. Der-ilm-i kabâ-yı ta'ife-i nisvân: Cümle zenâneleri yassı başlı ve dülbend-i çemberli ve siyâh boğası ve beyâz abâ ferâce geyüp mü'eddebâne gezerler."

Rodnikliler (Bulgar, Boşnak ve Sırp), çuha giysiler giyip, kopçalı serhadli çakşırlar, başlarına çuha kalpaklar, ayaklarına kubâdî (sarı) pabuçlar giyerlermiş. Kadınları ve kızlarının acayip bir şekilde örgülü saçları vardı: *"bir turfe esbâbli ve fısdanlı ve başları örgülü re'âyâ karılarıdır."* Kızları saçı örülü gezerlerdi. Bazılarının giysileri ve takkeleri üzerinde gümüşler, babka⁵⁴⁰ ve akçeler dizer bir şekildedir.⁵⁴¹

Vılandiva'da bütün halkı, işledikleri beyaz çuha gibi abalar giyerlerdi. İnanışları gereği olsa gerek, Vılandivalıların kara yani siyah renkli elbise giymeyi ayıb ve uğursuz görürlermiş. Ancak Evliya, buradaki Bulgar kızlarını anlatırken bütün genç kızlarının başlarında siyah renkli bir giysi bulunarak üzerinin altın, guruş, babka, para ve Dobra-venedik (Dubrovnik) dinarlarıyla süslü olduğunu söylemektedir. Boyunlarında,

⁵³⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 211.

⁵³⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 188.

⁵³⁷ Ser-â-pâ: baştan ayağa kadar, baştanbaşa, bütün, hep. (bkz: ser-tâ-pâ, ser-tâ-ser). F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 939.

⁵³⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 189.

⁵³⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 64.

⁵⁴⁰ Babka: bir çeşit sikke (Rumeli) ve (Belgrad yakınlarında Rodnik). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 68.

⁵⁴¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 239.

ellerinde ve kollarında da çeşitli gümüş takılar bulunduğunu belirtmektedir⁵⁴².

⁵⁴² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 334; Evliya Çelebi, “*ayıb*” kullanımını kendi düşüncesini, aktaran kişiyi düşüncesini ya da o bölge insanının değer yargılarını açıklar mahiyette kullanmıştır. R. Dankoff, “Ayıp Değil!”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, İstanbul 2009, s. 109.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BOŞNAKLAR

“Erkek arslan ola da, dişi arslan dahi arslan değil midir?”

6.Kitap, s. 319.

Modern dönem araştırmalarına göre Boşnaklar (Bosnalılar), Sırp ve Hırvatlarla aynı etnik kökenden yani Sloven adı verilen Güney Slavlarından gelmektedir. Boşnakların yoğun olarak yaşadıkları bölge adını Sava nehrine dökülen Bosna Suyu’ndan alan Bosna ve Orta Çağ sonlarında bu bölgede kurulan Hercegovina (Hersek) Dukalığı’ndan alan (1467 yılında veziriazam Mahmud Paşa tarafından ele geçirilmiştir.) Hersektir. Bu bölge Balkan yarımadasının kuzeybatı ucunda olup, Osmanlı’nın Avrupa’daki Dalmaçya kıyıları ve Adriyatik Denizi ile sınırlı güneybatı ucundaki topraklarıydı.

Bosna coğrafyasının ilk sakinleri bir Hint-Avrupa kavmi olan İlliryalılardı. Orta Çağ’da bölge banlıklara ve jupanlıklara ayrılmıştı. Daha sonra Bosna’ya Romalılar işgal etmiş, 7. yüzyılda Slavlar yerleşmeye başlamışlardı. Bir yandan Roma’nın nüfuzu kalkarken, bir yandan da Slavların yanı sıra bölgeye Karadeniz’in kuzeyinden Avarlar gelmişti. 626-640 yılları arasında Sırp ve Hırvat kimliğine sahip kavimler kuzeybatı Balkanlarda görülürken Hırvatlar Katolikliği, Sırlar Ortodoksluğu benimsemişlerdi. Fakat Slavların yerleşmesiyle Slavlaşan yüksek dağlarla Orta Avrupa düzlüklerinden ayrılan bölgede Bosnalılar, diğer yandan bölgede Hıristiyanlığın yayılışı ile kendilerini coğrafyanın verdiği avantajla korurlarken Papalığa muhalif olarak Hıristiyan akidelerini kabul etmeyerek kendilerine özgü Katolik “Bogomil” mezhebini benimsemişlerdi. İki arada kalan Boşnaklar 9. yüzyıldan beri oldukça genişleyen ve 12. yüzyılda kökleşen bu mezheple teslisi reddederlerken Macar ve Sırp krallarının, Papalığın baskılarına maruz kalıyorlardı. Bogomil mezhebiyle, aynı dili kullanmalarına rağmen Sırp ve Hırvatlardan ayrılan Bosnalılar, etrafına göre geniş ve dağlık olan Bosna bölgesi 12. yüzyılın ortalarından 15. yüzyılın ortalarında Osmanlı hâkimiyetine geçinceye kadar Macarların hâkimiyetinde kalmıştı. 1386 yılında Sırp Knezliğine yapılan akınla Bosna’ya başlayan münasebet 1463 yılında Osmanlı yönetimine dâhil olmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı yönetiminin Balkanlar’daki uyguladığı hoşgörü ve Osmanlı barışı çerçevesindeki

toleranslı politik yönetimi, zayıf bir inanç sistemine sahip Bogomil mezhebindeki Bosnalıları kendine çekerken onlara cazip geliyordu.

Çünkü coğrafi olarak Katoliklerden kopmuş, “Bosna kilisesi” taraftarlarındaki ve toplumdaki zayıf inanç, kendi idarecilerinden soğumaları, savaşçı karakterde özgür insanlar olmaları, Katolik Fransisken rahiplerinin din değiştirmelerine yönelik baskıları, 15. yüzyılın güvensiz sosyo-politik durumu, Osmanlı’nın sipahi ve akıncı olmalarına imkân vermesi, devşirme sistemi, vergi düzeninin sunduğu ayrıcalıklar ya da Bosnalıların ödemekten kaçındıkları müslüman olunca muaf olacakları cizye vergisi, Osmanlı’ya geçen bölgede iktisadi canlanmanın başlaması gibi nedenlerden dolayı Bosnalılar Osmanlı’ya ve İslama ilgi göstermişlerdi. Bunun sonucunda Osmanlı yönetimi, bölgede iskân siyaseti ve belirttiğimiz uygulamalarıyla nüfuzunu güçlendirirken yayılmakta olan tekke ve dervişlerle kırsal bölgelerden başlayan İslamlaşma, Bosnalıların Hz. İsa’yı tanrı kabul etmeyen Bogomil mezhebinin esaslarıyla Müslümanlığa benzemesiyle bu mezhepteki Bosnalılar kendi istekleriyle, gönüllü olarak bu sürece dâhil oluyor, 15. yüzyılın sonlarından başlayarak müslüman olunca, onlar Boşnak adıyla biliniyorlardı. Bosnalıların İslam inancını kabul etmeye başlamalarıyla 16. yüzyılda İslamlaşma ve şehirleşme aynı paralelde devam ediyor, 1526 yılı sonrasında Bosna % 68 müslüman olurken 16. yüzyılda şehir ve kazalarda Müslümanlar, kırsal bölgelerde Hıristiyanlar bulunuyordu. Müslümanlaşma ile Osmanlı’ya olan bağlılık kuvvetleniyordu. Konjonktürel (Avusturya müdahalesi) olarak Bosna’da ilk defa sınır koruma görevi ile emniyeti sağlamak adına belli bir araziye sahip 1558’de Kapudanlık sistemi kurulmaya başlanırken, nispeten mali özerkliğe sahip bir duruma gelen Bosna, 1583 yılından sonra Eyalet haline geldi. Savaş kabiliyetleri oldukça fazla olan Müslüman Boşnaklar, Osmanlı’nın Avrupa’daki fetih siyasetiyle aynı oranda Osmanlı’nın Balkanlar’daki kuzaybatı serhad boylarını koruyan savaşçı gazileri olarak bulunuyorlardı. Bosna Müslümanlığı Katolik dünya ile İslam dünyası arasındaki kaleydi. Onlar Boşnakça’nın yanı sıra Sırpça ve Hırvatça’da konuşuyorlardı. Boşnaklar ortak müslüman kimlikleri ile anılıyorlar, Osmanlı’da etnik ya da dilleriyle değil müslüman olarak kayıtlarda yer buluyordu.⁵⁴³

⁵⁴³ O. Sakin, *a.g.e.*, s. 60-64; G. Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 232; J. Krcmarik, “Bosna-Hersek:Tarihi”, *İA*, c. 2, s. 729-735; P. Mentzei, *a.g.m.*, s. 208; İsmail Demir, vd., *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Yayın numarası: 7, Ankara 1992, s. 3-10; Fatma Sel Turhan, Özgür Kolçak, M. Ali Gökaçtı, “Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri”, *TALİD*, c. 3, Sayı 6, 2005, s. 125-132; Tuğça Poyraz Tacoğlu, Gülay Arıkan, Adem Sağır, “Boşnak Göçmenlerde Göç ve Kültürel Kimlik İlişkisi: Fevziye Köyü Örneği”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/1, Winter 2012, Ankara, s. 1941-1965; Galip Çağ, “Osmanlıların Balkanları fethinde İslam Kimliğinin Etkisi/Katkısı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/2, Çankırı, s. 125-142; Nenad Moanin, “Osmanlı Bosnası”, *Türkler*, c. 10, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara 2002, s. 399-405.

Evliya Çelebi, Boşnaklardan sıkça bahseder. Hırvat lisanıyla ilgili değerlendirmeler yaptığı ifadesinde Boşnakça'nın akraba dillerini de ortaya koyması açısından önemlidir ve Boşnakların etnik yapısı konusunda Evliya'nın bilgilerini açığa çıkarır⁵⁴⁴.

“Hakkâ ki lisân-ı Hırvat ve lisân-ı Latin lisân-ı kadîmdir. Evvelâ lisân-ı Hırvat lisân-ı Latin'dir, ammâ Hırvat'ın başka lehce-i mahsûsa istulâh [u] ibârâtları vardır, lâkin lisân-ı Hırvat ve Boşnak ve Sırf ve Bulkar ve Voynuk ve Islovin ve Dodoşka ve Korol ve Leh ve Çeh ve Libka ve Rus ve Maskov ve Heşdek müslimleri bu cümle mezkûr milel cümle lisân-ı Latince kelimâtlar edüp Heşdek'den ve Lipka'dan mâ'adâsı millet-i Mesîhiyye'den olup cümle lisân-ı Latince kelimât ederler, ammâ her birinin birer güne istulâhları ve lehçeleri vardır.”

Aslında Boşnakların dili yani Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça'yı da içine almaktadır. Sırpça ve Hırvatça aslen Boşnakçadır. Çünkü her üç dil Slavca'dan türemişler, Hırvatça'ya Latince kelimeler dâhil olurken Boşnakça'ya Türkçe (Arapça, Farsça yani Osmanlıca) kelimeler karışmıştır.⁵⁴⁵

5.1. Kimlikleri

Balkanlara dair anlatı ve gözlemlerinde Boşnakların sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik vasıflarını belirleyici değerlendirmeler yapmıştır. Bu değerlendirmelerini yaparken seyyah, Osmanlı ülkesindeki Boşnakları bir topluluk adı olarak çeşitli isimlerle kaydetmektedir. Boşnaklar için kullandığı adlar: “*kavm-i Boşnak*”,⁵⁴⁶ “*kavm-i Boşnakân*”,⁵⁴⁷ “*Poturlar*”,⁵⁴⁸ “*Boşnak poturları*”,⁵⁴⁹ “*Posnak*”,⁵⁵⁰ “*Bosgak*”⁵⁵¹ olurken Saraybosnalı/Bosnasaraylı olduklarını belirtmek için “*Bosnevî*”,⁵⁵² “*Bosnavî*”⁵⁵³ adlarıyla kaydeder. Bir kimsenin orijin itibarıyla Boşnak olduğunu ise “*Boşnaku'l-asl*, *Bosnaviyyü'l-asl* ve *Bosnevîyyü'l-asl*” olarak ifade eder.

Bu doğrultuda seyyahın Boşnaklara ilişkin adlandırmalarında kullandığı “*Potur*” tabiri hödük, ihtiyatsız, ahlaksız, serseri, kaba ve anlayışı kıt manalarına gelmektedir. “*Potur*” deyimini neredeyse Boşnaklar için özdeşleştirir. Öyle ki bu insanların konuşma dili olarakta Boşnak lisanı konuşabilmelerinden başka sıklıkla

⁵⁴⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 258.

⁵⁴⁵ M. Tufan, *a.g.m.*, s. 276, 277.

⁵⁴⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 159; E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 139, 154.

⁵⁴⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 277.

⁵⁴⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 190, 196, 209, 212. Potur: hödük, ihtiyatsız, ahlaksız, serseri, (buturca, melun ahmak) DA,195; potura: akın, baskın, yağmacılık (Rumeli; hep çete ile paralel olarak geçer); potra: (Boşnakça) bütün ahalinin katıldığı toplantı; potyra: silah başına çağırma. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 195. Kotur: sarp arazi, inatçı adam (Moğolca), kotur ve potur: yakıştırmaya dayanan yer adı açıklaması. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 156.

⁵⁴⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 222.

⁵⁵⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 229.

⁵⁵¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 27. Bosgak: (veya bonsak?) dev kâfirleri (Boşnakça), bosgak=div keferesi (Boşnak yerini tutmak üzere düzmece kelime olarak kelime oyunuyla kullanılmıştır). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 76.

⁵⁵² E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 229.

⁵⁵³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 153, 159.

“*Poturca kelimât ederler*” diyerek kaba ve ters ters konuştuklarını beyan eder.⁵⁵⁴ Örneğin, Rum, Bulgar, Sırp, Kıptî/Çingene, Yahudi, Latin, Ermeni ve Müslüman mahallelerinin bulunduğunu, Fireng ve Macarların olmadıklarını açıkladığı Belgrad’ı anlatırken ise bir grup olarak yerli Belgradlıların, Potur olduklarını Boşnak poturlarından farklı olarak “*Der-fasl-ı lehçe-i mahsûs-ı ıstilahât*” başlığı altında açıklamaktadır⁵⁵⁵. Buna karşın Boşnakların sınırlarda akınlara katılan ve övgüye layık gaziler olarak sık sık potura seferlerine çıkmış olmaları bu şekildeki bir adlandırmaya sebep olmuş olmalıdır.

Öte yandan Evliya, Boşnaklarla Sırpların yakınlığından bahseder. “*Der-beyân-ı lisân-ı Sırf-ı küfrât*” başlığı altında dilleriyle ilgili bilgi verir. Sırpların dilini Evliya, Bulgarca’ya, Latince’ye ve Boşnakça’ya benze ve farklı yönlerini anlatır. “*...lâkin yine millet-i Mesihîden olup kitâbları İncil'dir kim lisânları üzre İncîl'i tercüme etmişlerdir. Niçeleri lisân-ı Hırvad'ı ve lisân-ı Galyayı ve lisân-ı İslovin'i ve lisân-ı Talyan'ı bilirler, zîrâ bu Sırf keferesi millet-i kadîmdir kim zürriyetleri Ays'a müntehidir kim Latin ve Sırfın mu'teber ve mu'temed tevârihleri vardır, ammâ hisâbları yine Boşnakça gibidir.*”⁵⁵⁶

Yine Belgrad dolaylarında Yagodina kasabası Boşnaklarından söz ederken “*cümle halkı Poturlardır kim Boşnakça kelimât edüp*” demiştir⁵⁵⁷. Öyle ki Evliya Boşnakça Potra’dan gelen potur ifadesini Boşnakların bir araya toplanıp akın ve baskınlara gittiklerini belirtmek için “*çeteye ve poturaya giderler*” bağlamında da kullanmıştır⁵⁵⁸.

Bundan başka seyyahın Boşnaklara dair kullanmış olduğunu anlayabileceğimiz “*Potur*” adına benzer bir şekilde biraz daha yumuşak manada onları da “*oğuz*” yani saf, temiz, hile bilmez insanlar olarak nitelendirmesi görülür.⁵⁵⁹

Evliya, Boşnaklar hakkında adlandırmalarını yaparken Saraybosna’nın madenlerinden söz ettiği sırada bir hikâyeyle “*Posnak*” adının menşei üzerine çıkarımlarda bulunur. Menkıbeye göre; Hz. Süleyman’ın hatunu Belkıs’ın vücudu oldukça kıllıdır. Bundan dolayı Bosna halkının atası “*Posnak div (dev)*”, Belkıs’ın iyileşmesi için nora madeninden Hz. Süleyman’a hediye olarak götürür ve nasıl kullanılacağını anlatır. Bu madenden Belkıs Hatun vücuduna sürüp, temizlenince Hz.

⁵⁵⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 209; E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 100, 297, 300; E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 136. Buturca: (kelimat et-) kaba, ters ters. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 78; Hödük: görgüsüz, kaba, anlayışı kıt.

⁵⁵⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 199.

⁵⁵⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 195, 197, 198, 199, 200.

⁵⁵⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 190.

⁵⁵⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 271, 308, 319; E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 144.

⁵⁵⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 239, 297; E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 67, 139. Oğuz: bön, saf, şeytanlık bilmez; uğuz: bön, saf. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 183.

Süleyman “*Posnak div*”e “*Vilâyetin ma'mûr olup tenâsül-i evlâd bulasın*” şeklinde dua etmiştir. Bu şekilde Latin müverrihlerinin “*Bizim ceddimiz Posnak divdir. Anıniçün dağlarımızda enine ve uzununa büyümiş div-sıfat, div-kadd âdemlerimiz olur*” dediklerini de belirten yazar, bu diyarın halkının isminin “*Posnak*” olmasından dolayı Boşnak olarak bilindiğini açıklar:⁵⁶⁰

“Hattâ müverrihân-ı Latin eyle tahrîr etmişler kim Hazret-i Süleymân'ın Belkıs Hatun'ı gâyet kıllı olmak ile Bosna halkının ecdâdı Posnak div ol nora ma'denin Hazret-i Süleymân'a hedâyâ götürüp isti'mâl etmesin ta'lîm etdikde Belkıs Hatun ol no- radan sürünüp nûrun âlâ-nür olup Süleymân Nebî “Vilâyetin ma'mûr olup tenâsül-i evlâd bulasın” safâlar etdikde Posnak dive du'â edüp buyurmuşlar. Latin müverrihleri eyle yazmışlar kim “Bizim ceddimiz Posnak divdir. Anıniçün dağlarımızda enine ve uzununa büyümiş div-sıfat, div-kadd âdemlerimiz olur” ve bu diyâr kavminin ismine Posnak'dan galat Boşnak derler.”

Saraybosnalıların Boşnak olduklarını şu yazdığıyla genellikle kendilerinin “*Bosnevî*” ismiyle belirtilmelerinden haz aldıklarını söylüyor:⁵⁶¹

“Bu diyâr (Saraybosna) kavmine elsine-i nâsda Boşnak derler, ammâ değillerdir, zîrâ bosgak sağır kâf ile div keferesi demektir, ammâ bu diyâr halkına Bosnevî desen hazz ederler. Hakkâ ki lisânları ve kendüleri pâk ve kadir-şinâs âdemlerdir ve lisânları yine Latin lisânına yakındır, ammâ bir güne istilâhât u ibârâtlar ile tekellüm ederler kim niçe kelâmları nesir ve manzûm vaki' olur.”

Ancak Boşnak adı husunda şunu söylemek mümkün gözükmektedir. Kelimeyi söyleyiş açısından iki hece olarak “Bos(ş)”, “-nâk”⁵⁶² ayırdığımızda isimlere takılarak sıfat meydana getiren bir edat (farsça) olarak “-nâk” ifadesi “-lı, -li”, “-lu, -lü” manasını verir. Bu açıdan söyleyişte “b”, “p” ve “s”, “ş” ünsüz harflerin değişmesiyle bu topluluğun Bosna bölgesinde yaşadıklarını ve Bosnalı olduklarını bildirmek için “Boşnak”, “Bosnalı” ve “Bosnevî” telaffuzlarıyla adlandırıldıkları olasıdır. Bunun için müslüman toplumlar, müslüman Bosnalıları bu adla belirtmişlerdir.

Evliya Çelebi'nin kendisi Budin, Egre, Kanije ve Bosna Eyaleti serhadlerinde “*yedi yüz altmış aded*” serhad kaleleri bulunduğunu beyan ederken bu kale ve kasabalardaki gazilerin “*Bosna serhaddi*” insanları olduğunu belirtir. saraybosna ve çevredeki Boşnakları anlatırken bunların savaşı karaktere sahip gazi olduklarını söyler. Bu yüzden mücadeleleriyle bereket bulduklarını, çoluk çocuk sahibi olarak geniş bir bölgeye dağıldıklarını anlatmaktadır:⁵⁶³

“Hattâ Budin ve Egre ve Kanija ve Bosna Eyâleti serhadlerinde cümle yedi yüz altmış aded serhad kal'aları vardır. Cümlesinin gâzileri bu Bosna serhaddi gâzilerindendirler kim şeb ü rüz her tarafın kâfirleriyle ceng u cidâl ve harb u kutâl ederler ve halkı gâyet mu'ammer olup tenâsül bulurlar. Hattâ Cenâb-ı Bârî yârî kılup ol şehre ve kurâlarına ol kadar evlâd u ensâb berekâtı vermiş kim her mahalle şâhrâhlarında ciğer-kûşe püserânlardan geçilmez. Gâyetü'l-gâye sbyân-ı ebcedhâmı çokdur, zâdekallâh.”

⁵⁶⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 229.

⁵⁶¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 229.

⁵⁶² F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 800.

⁵⁶³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 229.

5.2. Karakterleri ve Fiziki Özellikleri

Evliya Çelebi, Boşnakların yaratılışlarını oldukça belirgin tasvirlerle açıklar. Onların dinsel özelliklerini, ahlaki ve mizaci vasıflarını, düşünce dünyalarını anlatır. O, Boşnakların karakteristik vasıflarını dini durumları ve yaşam biçimlerine göre farklı olduğunu yazmıştır. Sınır kentleri ve kasabalarında bulduklarından savaşçı gazi karakteri seyahatnamede baskındır.

Mesela, (16 Şaban 1070/27Nisan 1660) tarihinde Köse Ali Paşa ile Varat seferine gittiğinde seyyah, Belgrad'dakileri insan ilişkileri açısından, sosyal faaliyetleri açısından ele almıştır. İmam gibi dini görevlilerinin çok olduğunu belirterek, Boşnakları zevk ve neşe sahibi, garib-dost, misafire karşı kapıları her zaman açık, yaptığı iyiliği yüze vurmayan karakterde olduklarını söyler. Onların cömertlik ve misafirperverliklerini örneklendirirken kış günlerinde sobalı evlerinde ziyafetler düzenlediklerini, *“Kırkar ellişer sahan ta'âm ve onar güne hulviyyât ve zülbiyyât ve onar elvân hoşâblar ile ziyâfet-i azîmler edüp birbirlerine gürûh gürûh varup gelüp”*, yiyip içip sohbet ettiklerini yazar.

Öyle ki yeme-içmeyle ziyafet, ziyafetle eğlenceyi özdeşleştiren Evliya, Boşnaklar arasında adet olanı şöyle açıklar: *“helvâ ve hoşâbdan biri eksik olsa yine ol âdeme tekrâr ziyâfet etdirirler. Tâ bu mertebe ganîmet ve ayş u tarab (yeme-içme, eğlenme) yeri bir şehri-i ma'mûrdur. Hâlâ Süleymân Hân du'âsı berekâtıyla dahi gündün güne âbâdân olmadadır, zîrâ cümle ünâsı Ganî ismine mazharlardır kim her sene beş altı yüz mün'im âdemleri hacc-ı şerîfe gidüp geldikde bir alay-ı azîm ile götürüp getirirler kim bu dahi bir diyâra mahsûs değildir.”*

Varlıklı olduklarından hac vazifesini yerine getirmişlerinin sayısının oldukça fazla olduğu Boşnaklar doğru, dürüst, dindar (Hanefiyü'l-mezheb), temiz inanlı, yalan ve dedikoduyu *“ayıb”* olarak gören karaktere sahip insanlardır. Bunun için erkeklerinin ve kadınlarının fizyolojik görünümleri mizaclarını ortaya çıkarmaktadır. Evliya, erkeklerinin vücutlarını gümüşe benzetirken, nazik tavırlı, güzel sözlü; kadınlarını örtülü, Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde, ay yüzlü, kızlarını ise *“pederlerinden gayrı er yüzün ve erkek sözün istimâ' etmemiş”*, işlenmemiş inci ve açılmamış bir gül olarak temiz ve ahlaklı olduklarını vurgular:⁵⁶⁴

“Ve bu şehir ahâlisinde kizb ü gıybet gâyet ayıbdır. Cümlesi müstakîm ve dindâr âdemler olduklarından kemâl-i mertebe müsinn ve mu'ammer ve Zâl-ı zamân olmuş âdemleri çokdur. Hattâ Süleymân Hân fethinden kalmuş âdemlerle müşerref olduk, ammâ kuvvetleri gitmiş, hey'etleri yitmiş ve ömr-i girân-mâyeleri yüz yetmişe yetmiş ve musâhebet ve cimâ'dan kalmış tirid âdemleri var, lâkin cümle Hanefiyü'l-mezheb pâk i'tikad musallî, mü'min ü muvahhid ve sâhib-i vera pîr-i nâ- tüvânları var. Ve dahi sîm beden ve nâzik endâm mahbûbü'l- kulûb püserânları var kim söze gelseler fesihü'l-lisân ve bedî'ül-beyândırlar, ammâ nisâ makûleleri

⁵⁶⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 200.

Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde zâhide-i sâhib-cemâle havâtînleri var. Ve duhter-i pâkîze-ahterleri dahi gâyet perhîz- kâr bâkire kızları var kim henüz her biri birer dürr-i nâ-süfte ve birer gonça-i nâ-şüküftedirler. Hüsn-i cemâlde ve lütf-i i'tidâlde olup pederlerinden gayri er yüzün ve erkek sözün istimâ' etmemiş bintânları vardır."

Belgrad'taki Boşnakları anlatırken, onların dini konularda hafız veya muhaddis gibi uzmanlaşmış insanların bulunmadığını söyler:⁵⁶⁵

"Der-ayân-ı darü'l-kurra-i huffazân: Gerçi kubâb-ı âliler ile mebnî darü'l-kurrâları yoktur, ammâ sekiz aded cami'lerde şeyhü'l-kurralar vardır, lâkin ahâlisi Boşnak ve Potur ve tüccar olmağile ilm-i tecvide mukâyyed olmadıklarından hafız-ı Kur'an'ı yoktur. Zikr-i darü'l-hadis-i peygamberân: Dokuz aded cami'de Müfti Abdürrahim Efendi'den berü ilm-i hadis görülür, ammâ ahâlisi muhaddis değillerdir."

Belgrad dolaylarında Yagodina kasabası halkı olan Boşnaklar ise Evliya'nın dilinde "Potur" olarak geçer. Evliya, bunları edepli, namuslu, ağırbaşlı, nimetleri bol, misafirlerini yedirip içiren insanlar olduklarını söyler.⁵⁶⁶

"Şehri bir vâsi' fezâyâ vâki' olmağile âb u havâsı latîf olup bâğ u bâğçe ve müşebbek bostânları firâvândır ve cümle halkı Poturlardır kim Boşnakça kelimat edüp daracık serhadli esbabları geyerler, amma mü'eddeb ve ehl-i arz, vakar sahibi, ni'metleri mebzul, mün'im âdemleri vardır."

Sefer zamanında seyyah, Tımişvar'dan Varat'a doğru ilerlerken Lipova'daki Boşnakların "serhâd halkı" ve "gaziyan-ı mücahidân" olduklarını belirtir. Müslüman olduklarını vurgular. Ulemaya, gurebalara oldukça itibar edip, zekât ve sadaka vererek inançlarının gereğini yerine getiren insanlar olduklarını zikreder. Kadınlarını vefatlarında musalla taşına koymak dışında kesinlikle evlerinden dışarı çıkarmadıkları için Boşnakları mutaassıb bir kavim olarak tavsif etmiştir. Ancak, bu tavırlarının kitap hükümlerine göre oduğunu dikkat çekerek aslında uygun davrandıklarını söylemeye çalışmaktadır. Ayrıca Evliya, buradaki Boşnakların açık bir şekilde "Poturca" konuşmalarının yanı sıra Erdel diyarındaki Macarlarla sürekli alış-veriş ettiklerinden Macarca da konuştuklarını da söylemektedir.⁵⁶⁷

Varat kalesinden Bosna diyarına giderken uğradığı, Sırp ve Bulgarların da yaşadığı Sirebne/Sirebreniçe'de Boşnakları "Potur" olarak isimlendirir. Ama onların bu özellikte olmalarına rağmen yalnızların dostu, garib-dostu olduklarını dikkat çekmektedir.⁵⁶⁸

"cümle halkı Boşnak poturlarıdır ve re'âyaları Sırf ve Bulkadır, ammâ garib-dostlardır."

Saraybosna'da ikamet edenlerin "ahali-i Bosna" olarak adlandıran Evliya, buradaki halkı anlatırken çoğu kez kavim ayrımı yapmaz ve Bosnalı olarak karakterlerinden bahseder.⁵⁶⁹ O, birçok yerde olduğu gibi Bosna'da da halkın içtiği su

⁵⁶⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 196, 197.

⁵⁶⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 190.

⁵⁶⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 209.

⁵⁶⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 222.

⁵⁶⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 224.

ve hava ile karakteri özdeşleştirir. Bosna'da da Evliya, kentin havası ve suyunun insan üzerinde etkisi olduğunu belirtir. Şehrin soğuk olması hasebiyle Bosnalıların güçlü, dayanıklı olduklarını belirtir.⁵⁷⁰

“Der-zikr-i çah-ı ma’-i hanedan: Cümle yedi aded su kuyuları var. Eyyam-ı şitada ba’zı sular donup kuyu suları isti’mal ederler, zira zaman-ı zemistanda kuyu suları germadır ve ahali-i Bosna hâkim tabi’at olduklarından “Kış günleri nafi’dir” deyü kuyu suları nûş ederler. Hakka ki ab-ı hayat suları vardır.”

Şehirdeki Boşnaklar için “pâk ve kadir-şinâs âdemlerdir” diyen Evliya, Boşnakların kedileri sevmediklerinden bahseder. Evliya, Boşnakların kedileri niçin sevmediği üzerine düşünmüş olmalı ki konuyu çeşitli izahlarla anlamaya çalışmıştır. Ona göre şehirde fare bulunmayışına bağlanabileceği gibi Bosna halkının tüccar olması hesabıyla bir kedinin günlük masrafını hesaplamalarıyla da ilgisiz olabilir. Anlattığı rivayetlerde ikinci sebebi daha öne çıkarır ama Boşnakların cimri olabileceklerine pek ihtimal vermez. Anlatılan rivayetlere göre bir Boşnak, kediye ekmek verdiği için eşini bile boşayabilirmiş. Bu yüzden Banyalukalılar/Banalukalılar onlarla alay ettiklerinden bahseder. Konuyla ilgili hem rivayetleri hem de kendi görüşlerini genişçe anlatmıştır.⁵⁷¹

“Der-îrâd-ı mutalsamât-ı üstâdân: Bu şehirde zamân-ı cehele-i fecereler asırlarında Lipve nâm bir üstâd-ı be-nâm niçe tulsımâtlar edüp niçeleri Hazret-i Risâlet-penâh sa’âdetle rahm-i mâderden müştak olup sahîfe-i rûzgâr-ı zorkâra kadem basdiklarında hayr-mukaddem olup Bağdâd’da Enûşîrvân’ın tâk-ı kistrâsı ve Urfa şehrinde âteş-i Nemrûd sönüp niçe âlâmetler zuhûr etdikde Ayasofya kubbesi ve bu şehirde Milya deyri kubbeleri münhedim olup bu şehrin niçe güne tulsımâtları ser-nigûn olup illâ fâre, ya’nî kesegen, Türkçe sıçan dedikleri muzırrın tulsımâtı kalır. Hâlâ şehri Sarây’da sıçan nâdir olduğundan Bosnasarâyı’nda dahi kedi nâdirdir. Ve cemî’i halkı hisâb küttâbı (kâtip) tüccâr tâ’îfesi olmağile, “Bir kedinin bir günde birer akçe masrûfu olur” deyü kedi beslemeler ve eğer beslerlerse nân pâre vermezler. Ve cemî’i zamânda kediyi sofraya başına getirmezler. Eğer hatâ’en bir kedi ta’âm başına gelirse azar edüp, “Yürü, seni Allâh sıçan avlamak için halk etmişdir” deyü kediyi döğüp söğüp kovarlar. Hattâ Banyaluka şehri halkı Bosnasarâyılı bu kedi hakkında mezemmet edüp derler kim, “Sarây halkı hisset ve denâ’etlerinden”, Hadis: “Kedi sevgisi imandandır.” (Bu hadisin sıhhati şüphelidir) hadîs-i şerîfine âmil olmayup evlerinde cuhûd (Yahudi) gibi kedi beslemeler ve tüccârları bir kerreden gayrı ta’âm yemez” derler ve “Bir kerre bir Sarâyılı ta’âm yerken ehli bir maçi kediye ekmek verdiği için ehlini boşamışdır” deyü Banalukalı Sarâyılı zemm (alay) ederler, ammâ belki hi’lâf (yalan) ola, zîrâ Sarây halkı mün’im (yedirep, içiren) ve sofraya sâhibleri garîb-dost (yalnızların dostu) âdemlerdir.”

Evliya Çelebi’nin anlatımından Boşnak şehirlerinin birbirlerine karşı sıfatlar takıp, birbirlerini aşağılayıp küçümsedikleri veya takıldıkları anlaşılmaktadır. Mesela, (Ramazan 1073/Nisan 1663) tarihinde Köprülü Fazıl Ahmed Paşa’nın Avusturya (Nemse)/Uyvar seferine katılarak sefer zamanında Avrupa içlerinde bulunup, (4 Rebiülahir 1074/5 Kasım 1663) tarihinde Novigrad Kalesi’nin fethinden sonra Belgrad üzerinden Kanije Eyaleti’nin Semendire Sancağı ve Pojaga Sancağı dolaylarındayken Bačka/Çačka kasabasını anlatır. Buradan söz ederken Evliya, Baçkalı Boşnakları namuslu, kin gütmeyen, günahkâr olmayan insanlar olarak değerlendirir. Rodnikli,

⁵⁷⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 225.

⁵⁷¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 226, 228.

Öziçeli ve Pojagacıklıların aralarında Çaçkalılara dair yapmış oldukları argo sözcükler içeren tuhaf şakalar ve dedikodular anlatır. Evliya'nın deyişiyle “Boşnak latîfesi” şöyledir:⁵⁷²

“*Ammâ bu kasaba-i Çaçkalı için kasaba-i Rodnikli ve kasaba-i Pojagacıklı ve şehir-i Öziçeli latîfe edüp “Çaçkalı ve maçkalı⁵⁷³ ve laşkallı⁵⁷⁴ ve pıçkalı⁵⁷⁵” deyü ulaşup latîfe ederler. Boşnak latîfesidir, ammâ yine mezeden hâlî değildir, ya'nî maçkalı, kedili ve gidili demektir, ya'nî laşkallı uğursuzlar ve pıçkalı, ya'nî avretleri fercli fâhişe demek murâdlarıdır. Ammâ bu kasaba-i Çaçka halkı şehir-i Öziçeliye ulaşup, “Öziçeli kuziçeli, ya'nî epşet⁵⁷⁶ nihânî ve mîdehed⁵⁷⁷ gulâmı çok” derler. Ahâlî-i vilâyetler mâbeynlerinde böyle güft ü gûlar ederler.”*

Bundan başka Evliya Çelebi, Saraybosna'daki edepli, terbiyeli ve imanlı insanlar olduklarını belirttiği Boşnakların ahlaki ve dini niteliklerine dair de değerlendirmeler yapmıştır. Boşnakları genellikle dindar olarak gösterir. Hatta çarşı-pazardaki insanların ezan okunurken, “*Lebbeyk Allâhüm*” diyerek alış-verişi öylece bırakıp cami'ye yetiştiklerini açıklar. Boşnakların “*ticaret yaparak kazananın Allah'ın sevgili kulu olduğu*” inancıyla ticaret yaptıklarını ve bu yüzden zekât ve hac konusunda hassas olduklarını ifade eder.⁵⁷⁸

“*Der-vasf-ı reng-i rüy-ı eşkâl-i insân: ...ammâ cümle ünâsı pâk-i'tikad ve mü'min ve muvahhid ve sâhib-i vera' ve gill ü gışdan berî kimesnelerdir kim cümle sağır ü kebîri ve bay u gedâları gâyet musallidirlir. Hattâ çârsû-yı bâzârda akçe sayarken ezân işidikleri gibi “Lebbeyk Allâhüm” deyüp akçeyi meydânda birağup dükkânların kapamadan gürûh gürûh câmi'e giderler. Edâ-yı salâtdan sonra yine ticâret ederler, zîrâ cemî'i halkı “el-kâsibu habîbullâh” (kazanan, kazanmak için çalışan, Allah'ın sevgili kuludur.) deyü ticâret ederler ve aslâ batıyyü'l-hareke olup tembelân-ı Horasan olan ma'rifetsiz âdemi sevmezler. Elbette bir ma'rifet ile kifâflanan âdeme ri'âyet edüp ehl-i kelâm ve ehl-i kemâl âdemlere zekât dahi verirler ve hacıyân, gâzîyân, tüccârânı gâyet çokdur.”*

Boşnak erkeklerini övdüğü gibi kadınlarını da “*Râbi'a-i Adeviyye*” sıfatıyla anıp methetmiştir.⁵⁷⁹

“*Der-sitâyiş-i mahbûbe-i bânûyân-ı nisvân: Ekseriyyâ nisâ makûleleri Râbi'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde sâhib-cemâl havâtinleri var, ammâ cemâlleri mestûrelerdir, lâkin hüsn-i cemâlde ve lutf-i i'tidâlde olup kelimâtları cümle mevzûn ve dişleri dürr-i meknûn ve geysû-yı müşk-i amber sârâların sarkıtdıklarında bir cihede uşşâkı mu'âheze edüp hallâlarının cânlarına bin cân ü dil ile kendülerine niçe dili akıdılar. Söze gelseler bedî'ü'l-beyân ve fasihü'l-lisân hulvü'l-keâm havâtinleri var ve duhter-i pâkîze-ahterleri gâyetü'l-gâye perhîzkâr bâkire bintânları var kim henüz her biri birer dâne-i dürr-i yetîm-âsâ gonca-femm-i nâ-şükûfte ve birer dürr-i nâ-sufte Meryem-âsâ kızlardır. Eb ü cedlerinden mâ'adâ er yüzün ve merd sözün istimâ' etmemişlerdir.”*

Banyaluka şehri hakkında bilgi verirken şehirde hususi olarak Kuran ve Hadis üzerine ders veren medreselerin bulunmadığını belirtir ve şehirde bu yüzden okuma yazma bilmeyenlerin sayısının fazla olduğunu vurgular. Seyyah, “*ümmî*” insanların

⁵⁷² E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 240.

⁵⁷³ Maçkalı: kedili, gidili. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 165.

⁵⁷⁴ Laşkallı: uğursuz. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 163.

⁵⁷⁵ Pıçkalı: dişilik organı. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 192.

⁵⁷⁶ Kuziçeli, epşet: edilgin eşcinsel, Arapça puştan üretilmiş uydurmaca. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 108.

⁵⁷⁷ Midehed: eşcinsel erkek, mi-dihed: farsça uydurmaca. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 174.

⁵⁷⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 227.

⁵⁷⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 227.

çokluğuna rağmen şehirde marifet sahibi, ulema, tabib, cerrah, şeyh, şair insanların bulunduğundan bahseder:⁵⁸⁰

“ ... Amma darü'l-hadis ve darü'l-kurra-yı mahsusu yokdur, zira ümmî âdemleri çokdur. ... Ve âb u havâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbânı ve pir u cüvânı ve kibar u a'yânı ve ulema-yı tabşib-i hazıkânı ve cerrah-ı fessadânı ve suleha-yı meşayihânı ve musannif ü şa'irânı ve ihvan-ı erbâb-ı ma'arifânı ve mazinne-i kerâme hâl sahibi mecazibânı ve çeşme-i ab-ı revânı ve sebilhâne-i can-sitanı ve zülâl-ı ab-ı hayevânı ve çah-ı ma-ı hanedânları ve kenise-i rahibânları bu mezkûrunun cümlesi bu şehri Banyaluka'da mevcut olup âdem ile mal-a-mâl bir şehri pür-me'aldir.”

Evliya, Banyaluka'da Boşnakların kullandıkları isimlere de örnekler verir: “*Haso (Hasan), Huso (Hüseyn), Muso (Musa), Memo (Memi), Cafo (Ca'fer), Ahmo (Ahmed), Mahmo (Mehemmed), Zoko (Zülfikâr), İbro (İbrahim).*”

Melek Ahmed Paşa'nın Bosna'dan Rumeli Valiliği'ne atanması üzerine Paşa ile Banyaluka'dan Rumeli'ye gelirken uğradıkları Pireboy'daki halkı Sırp, Bulgar ve Eflâklılar olarak belirtir. Buna karşın şehrin ileri gelenlerinin Boşnak olup olmadıklarını belirtmeden “*Bosnevi esbâbı geyer müselmanlar*” olduklarını ifade eder. Bu kişilerin ticaretle uğraştıkları, gariplerin ve yabancıların dostu imanlı kişiler olduğunun altını çizer.⁵⁸¹ “*Ve cümle a'yanı Bosnevi esbâbı geyer müselmândırlar, ammâ cümle ehl-i tüccâr ve garib-dost ve garibü'd-diyâr sulehâ-yı ümmet âdemlerdir. Ve cümle re'âyâsı Sırf ve Bulgar ve Eflâkândır.*”

Kasaba-i Banya ahalisinin de huylarını över ve onları da garib-dost, uysal, hoşgörülü, imanlı insanlar olarak tavsif eder:⁵⁸² “*Boşnakça kelimât ederler, ammâ gâyet mü'min ve muvahhid sulehâ-yı ümmetden garib-dost halûk ve halîm ve selîm âdemleri var.*” Kal'a-i zîbâ (güzel) Segsâr'da halkının Boşnak gazileri olduğunu ve garib-dost, yalnızların dostu olduklarını belirtir:⁵⁸³ “*Ve halkı yine serhadli Boşnak gâzileri garib-dost âdemlerdir.*”

Semendire Sancağı dolaylarında Sırp, Bulgar ve Boşnaklarında yaşadığı Rodnik'te, bütün halkının “*Poturca*” kelimeler kullandıklarını dikkat çeker. “*Kefere*” olarak belirttiği topluluk dışındakiler Boşnaklar olmalıdır ki onlar için yumuşak huylu, saf, garib-dost olduklarını, misafirlerine karşı sofralarının açık bulunduğunu söylemektedir. Bu kentin havasını sıkıcı bulurken, sularını hazmı kolaylaştırıcı bulur. Bu sayede halkının sağlıklı, kuvvetli olduklarını belirtir⁵⁸⁴.

Bosna Eyaleti'nde Hersek Sancağı'nın şehirlerini gezen Evliya, bu bölgenin şehirlerindeki Boşnakları da anlatır. Bu şehirlerdeki Boşnakları da diğerlerine benzer vasıflarla anlatır.

⁵⁸⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 267, 268.

⁵⁸¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 290.

⁵⁸² E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 100.

⁵⁸³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 121.

⁵⁸⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 239.

Mesela, Öziçse'yi anlatırken Boşnakça konuşan halkının tüccar kavmi olduklarını söyler. Boşnakları zevk sahibi ve mutlu insanlar olarak görür. Hasan halifenin müridi olduklarını belirttiği gibi bir kısım şehirliyi ise dini anlayışları itibariyle beğenmez ve kaba bulur. Bu şehirdeki kadınların edepli olduklarını, dışarı çıkmalarına karşın çarşı pazara gitmelerinin ayıp karşılandığını belirtir. Seyyah, Boşnakların temizliğe dikkat ettikleri, hatta şehrin yollarının bile temiz olduğundan söz etmiştir⁵⁸⁵.

Taşlıca hakkında bilgi verirken yine halkının Boşnakça konuştuklarını belirtir. Misafirperver olduklarından sofraları açık, yalnızların dostu olduklarını söyler. Taşlıca, serhad şehri olduğundan “*kâfirlerle*” mücadele eden Boşnaklar savaşçı gazilerdir.⁵⁸⁶

“Evvelâ bu şehrin âb u hevâsı latîf olduğundan pâk ü pâkîze mahbûb u mahbûbeleri olur ve tarik-i âmları dahi pâk kaldırım döşeli ve çârsû-yı şâhrâhı bir vâsi' yoldur. Ve bu şehir gâyet serhad yerdir. Hattâ Venedik kâfirinin Kotur kal'ası bu şehrin cânib-i cenûbuna iki konak yer olup Kotur'un Uskok kâfirleri bir gecede dağlar içre gelüp bu Taşlıca'dan esîr alup kâhîce kâfirler de esîr olup giderler, bir serhad şehirdir. ... cümle kılıçları ve tüfengleriyle gezüp kâr u kışb eder bir alay gâziyân-ı mücâhidânlardır ve Boşnakça kelimât eder sofra sâhibi garib-dost âdemlerdir”

Benzer bir şekilde Çayniçe/Çayniçe'yi anlatırken de halkının sofraları açık, garib-dost, mert, zevk sahibi, neşeli, hafif ruhlu insanlar olduğunu ifade eder. Kadınların ise edepli ve namuslu olduğunu belirtir.⁵⁸⁷

“Ve ahalisi cümle Boşnakça kelimat edüp cümle serhadli esbabı geyerler. Ve zenaneleri yassı baş olup siyah vez ferace geyerler ve gayet mü'eddebe gezer ehl-i irz mü'minelerdir. Ve halkı cümle yarandan sofra sâhibi veliyyü'n-ni'am merd-i Huda erlerdir. Ve cümle ehl-i irz ve ehl-i hal sâhibi süluk kimesneleri var ve gayet garib-dost ehl-i zevk u ehl-i şevk yarandan sebuk-ruh âdemleri var.”

Hatta Sultan Murad Han'ın musahipliğini yapmış, halen Vezir-i azam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın tezkirecisi olan Lağari ve Mezaki Efendilerin Çayniçeli olduğunu kaydeden seyyah, şehirde onların evinde ikamet etmiştir:

“Hatta sultan Murad Han aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufran musahibi olup hala Sadria'zam Köprülüzade Veziria'zam tezkireci efendisi olan Lağari ve Mezaki Efendi bu Çayniçe hakinden olmağile anın hanesinde hakir meks edüp bu şehir halkıyla üç gün eyle zevk u Safalar etdik kim ta'bir ü tavsif olunmaz.”

Evliya, Hersek Koca/Foça' da Bulgar, Sırp, Latin ve Yahudi mahalleleri bulunmakla birlikte şehrin çoğunun Boşnak olduğunu söyler. Havası ve suyunun hoşluğundan bahseden seyyah, şehrin gençlerini över. Yaşlı olanlarını ise kendilerine ibadete vermiş temiz, imanlı Müslümanlar olduklarını belirtir. Bu yüzden hacıları ve gazileri çoktur. Kadınları ve kızlarının “*Rabi'a-i Adeviyye*” benzeri, mahrem olan şeylerden sakınan ahlaki seviyeleri yüksek; erkeklerin ise çabuk kavrayan, zeki tabiatlı olduklarını belirtir. Güçlü, kuvvetli ve bahadır vasıflarına sahip gençlerinin Venediklilerin Kotur, Perast, Pirmorya, Loboşka “*kâfirleriyle*” savaştıklarını anlatır⁵⁸⁸.

⁵⁸⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 247, 248.

⁵⁸⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 252.

⁵⁸⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 254.

⁵⁸⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 255, 257.

Nevesin'in sınır kasabası olması hasebiyle buradaki Boşnakların sürekli bir şekilde Pirmorya, Lopoška ve Kotur “kefereleriyle” savaştıklarını belirtir. Serhat şehri olması hem şehir insanına hem de şehir düzenine yansımış olduğunu açık bir dille anlatır:⁵⁸⁹

“Bu şehirde şiddet-i şitâ vefret üzre olmayup i'tidâl üzre âb u hevâsı lâtif olduğundan mahbûb u mahbûbeleri vardır. Ve cümle Boşnakça kelimât edüp yine sarık ve kalpak geyerler. Ve her bar Pirmorya ve Lopoška ve Kotur uskoklarıyla ceng ederler. Hattâ hakîr bu şehirde iken şehrin cânib-i erba'asında sekiz yerde dörder aded gemi direkleri üzre evc-i semâya berâber köşkler yapup her birinde her gece altışar aded tüfeng-endâz yiğitler nevbet bekleyüp şehri hıfz u hırâset ederlerken ol gece dağdan üç yüz aded küffâr şehir-i Nevesin'i gâret etmeğe geldikde mezkûr karavulhânelerden kâfire kurşumu bârân-ı la'net gibi yağdırup yetmiş üç kadar kâfir mürd olup kırk beş adedi dahi esîr-i bend-i zincîr olup bakıyyetü's-süyûf-ı Bundukları hâ'ib ü hâsir dâr-ı menhûslarına cümle firâr etdiler.”

Bir başka serhat yerleşimi olan Ustolça Kasabası halkına da övgüler düzen Evliya, bunların da gazi, sofrâ sahibi ve güvenilir olduklarını belirtir:⁵⁹⁰

“Bunun dahi halkı cümle kalpak ve beyâz sarık geyüp Boşnakça kelimât ederler, ammâ gâyet garib-dost sofrâ sahibi sadıku'l-kâvl gazilerdir.”

Tin kalesi yani Lubin Kasabası'ndaki Boşnaklar daha uç bölge topluluğu olarak Boşnakça ve Latince bilmelerine karşın hiç Türkçe konuşamadıkları dikkatini çeker:⁵⁹¹

“Cümle ahâlisi Nova kal'ası kuludur ve Novalı esbâbi gibi beyâz daracık sıkma dimi esbâb geyüp başlarında kırmızı fes ve berata ve baldırları çıplâk Cezayir levedleri gibi gezerler, zirâ cümlesi gemiciler ve firkatecilerdir, ammâ yine Boşnakça ve Latince kelimât ederler. Cümle hodi sedi bilmez gazilerdir.”

Evliya Çelebi, Bosna Eyaleti'nden “*Vilâyet-i Dobra-Venedik kâfiristânına*” doğru gittiğinde ise halkını Arnavud, Hırvat ve Boşnak toplulukların oluşturduğu Dalmaçya'nın en önemli istihkamlı, sağlamlaştırılmış mevkiî Nova/Novateyn kalesini anlatır⁵⁹². Evliya'ya göre Dobrovenedik/Dubrovnik'in Nova Kalesi'ndekiler eşkıya gibi zorlu, zorba ve adı kötüye çıkmış gazilerdir. Bunların maryol yani Osmanlı donanmasında görev yapan Hıristiyan gemicileri vardır. Küçüğü büyüğü tüfek atan gazilerdir⁵⁹³.

Hersek'ten Yeni kale seferine giderken “*intihâ-i serhadd-i dar-ı İslâm*” olarak ifade ettiği Gabele'yi anlatırken Boşnakça konuşan halkın birçok vasfını nakleder. Evliya Çelebi, Gabele'dekileri bir dev gibi güçlü, kuvvetli olduklarını anlatırken bunlarla ilgili menkıbevi bilgiye yer verir:⁵⁹⁴

“Hattâ Hazret-i Süleymân birkaç nefer divlere hâtır-mânde olup bu Hersek dağlarına ol divleri sürüp kavm-i Uskok kâfiri ol div ü ifritlerin neslinden olup bu Hersek kavmi ve bu Gabele kavmi dahi anlardan tenâsül bularak hakkâ ki Dâbbetü'l-arz kadar tûvânâ-yı zeber-dest gâzi yiğitleri olur. Hattâ ceng ü cidâl ve harb ü kitâl mahallinde

⁵⁸⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 260.

⁵⁹⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 261.

⁵⁹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 262.

⁵⁹² G. Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 228.

⁵⁹³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 271.

⁵⁹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 284.

kâfirlere hücum edüp kılıç çıkarmayup tüfeng atmadan sağ eline ve sol eline birer kâfiri alup birbirlerine kâfirleri ura ura serâsime edüp kâfirleri dest ber-kafâ bağlar, eyle güçlü ve kuvvetli yarar yiğitleri olur, cümlesi kal'a neferâtıdır. Bu şehirde ecnebiden gayri âdem duramaz, gâyet cezire yerdir.”

Ona göre Gabele'dekiler kahraman, bahadır, mert, hünerli savaşçı gazilerdir. Hatta Evliya, civardaki Bazar köyünde bulunduğu zaman “*Uskok kâfirlerinin*” köyü basmaları üzerine “*kağan arslan*” yani cesur, Boşnak gazilerinin onları mağlup ettiklerinden övgüyle söz eder:⁵⁹⁵

“Bu Gabele'nin gâyet şehbâz u şehnâz ve dilâver ü server-i hünerver gâzileri olur. Hattâ bu hakîr anda iken Bâzâr köyün basup gâret eden küffârların bu kasaba halkı önlerin alup Uskok kâfirleriyle ceng ede ede kâfirin şikâr aldığı eşyâları ve cümle ümmet-i Muhammed esirlerin bıraktırup kâfirden yigirmi esir ve on yedi kelle ile şâdumân ederek kasaba-i Gabele'ye dâhil oldular. Tâ bu mertebe kağan arslan yiğitleri vardır.”

Seyyah, Gabele halkının savaşçı olmaları hasebiyle hile, yalan ve dedikodu nedir bilmediklerini belirtir. Kadınlarının çarşı ve pazara çıkmadıklarını ise “*bu şehirlerde bu kadar zamân durdum, aslâ nisâ tâ'ifesinden bir hâtûnu çârsû-yı bâzârda görmedim*” ifadeleriyle anlatır. Kasaba-i Gabele'den başka Kal'a-i Yeni Gabele, Norin ve Korpi kalelerindeki Boşnakları da benzer yönleriyle kayda geçirmiştir.⁵⁹⁶

Mostar hakkında bilgi veren seyyah, Boşnak kadınlarının örtülü olduklarını ve sokağa çıkmadıklarını, hatta şehirdeki hamamlara gitmeyerek ev hamamlarında temizlendiklerini anlatır. İhtiyarlarının yaşlarının epey ilerlemiş olmalarına rağmen delikanlı gibi mertçe hareket ettiklerini söyler.⁵⁹⁷

Bundan başka Evliya Çelebi, (1074/1664) yılında Saraybosna'dan Yeni kale gazası için Kanije Kalesi dolaylarına giderken uğradığı serhad şehirleri İzvornik, Siremçe/Raça, Şikloş, Seğitvar ve Kanije'yi anlatmaktadır. İzvornik'de Boşnakların müslüman olduklarını belirtirken⁵⁹⁸, Siremçe/Raça⁵⁹⁹ ve Sikloş⁶⁰⁰ da Müslümanların “Poturca kelimât” ettiklerini söylemesi buradakilerin de Boşnak olduğuna işaret eder. Bu şehirdekilerin fakirleri seven, sofraları açık, garib-dost, saf, hile bilmez, sağlıklı, kuvvetli ve gazi insanlar olduklarını belirtir.

⁵⁹⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 284.

⁵⁹⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 284.

⁵⁹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 289, 290, 291.

⁵⁹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 295, 296, 297. “Osmanlı arşiv belgelerine göre 16. Yüzyılda İzvornik ve Bosnasaray'daki Katolik Bosnalılar 1514-1599 yıllarında Ortodoks kilisesinin saldırı ve baskılarına karşı Osmanlı Devleti'nin korumacılığı altındaydılar. Bosna Eyaleti'nde 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı kültürü oldukça etkindi. Özellikle İzvornik sancağında eser vermiş şairler yetişmişti. Bunlardan 1590 yılında Arapça-Türkçe lugatını yayımlayan İzvornikli şair Cihadi, Türkçe-Boşnakça manzum lugat yazmış Tuzlali Mustafa İbn Ali, II. Osman'ı konu alan “Osman” adlı manzum eser sahibi “Ağa Dede” olarak bilinen yazar, Türkçe lugat ile Kandiye savaşına dair manzum eseri bulunan ve 1692'de İzvornik'te vefat eden Hasan Kaimiydi. Hatta büyük bir öneme sahip Bosnasaray'daki Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi ve Mostar'da da müslüman Bosnalılara ait özel kütüphaneleri ilgi çekiciydi.” G. Üçel-Aybet, a.g.e., s. 240.

⁵⁹⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 297.

⁶⁰⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 300.

Segitvar'ı anlatırken seyyah, Boşnakların Macarca ve Hırvatça bildiklerini ve savaşçı bir özelliğe sahip olduklarını söyler. Segitvar gazilerinin gece gündüz “Zirinoğlu vilâyetlerine çeteye ve poturaya gidüp gazâ” ettiklerini belirtir. Bu şehir halkından çok sayıda esirlikten kurtulmuş gazilerin varlığına dikkat çekmiştir:⁶⁰¹

“Ve cümle halkı Boşnak'dır, ammâ Macarca ve lisân-ı Hırvatça fasîh bilirler, zîrâ şeb ü rûz Zirinoğlu vilâyetlerine çeteye ve poturaya gidüp gazâ ederler, lâkin ayağı neybe demirli esirlikden halâs olmuş gâzîleri çokdur ve yine ayağı neybeli kâfir esîrleri gâyet bî-nihâyedir.”

Kanije hakkında bilgiler verdiğinde de Boşnakların cesur ve kahraman gazileri vardır: “Her sabah elbette kâfire çeteye ve poturaya giderler ve kâfir de her zaman anlara gelüp ceng-i azimler edüp baş alup baş verir ve bir baş kâfire varır gazileri vardır.” Hatta yiğit delikanlılarını “cellâd-ı felek misilli kağan arslan”⁶⁰² olarak tavsif eder. Evliya, Boşnaklara ilişkin önemli bir hususa da dikkat çeker. O, Kanije'deki Boşnakların da diğer serhad gazileri gibi savaş zamanlarında başlarına turna telleri ve şahin çelenkleri takmayı adet edinmiş olduklarını belirtir. Bu çelenkler onlar için “kâfirlerden” kelleler kesip dil almalarının alametidir. Kim olursa olsun “kâfirleri” öldüren kişinin başına çelenk takılmış. Barış zamanında ise bu adetlerini “ayıp” olarak addeddiklerinden çelenksiz gezerlermiş.

Öyle ki seyyah, burada “Kanijelilik” ifadesini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu insanların başlarına taktıkları taç kalpaktan, “kâfirlerin” giysileri gibi güderi dolamalarından,⁶⁰³ kutmen⁶⁰⁴ elbiselerinden, meşin ve sahtiyanlı (boyanmış, cilalanmış deri?) çakşırlarından, mahmizli⁶⁰⁵ kubadi (sarı, sarımsı) pabuçlarından, kısacık elbiselerinden “Kanijeli” oldukları anlaşılırmış. Evliya'ya göre Kanijelilerden başka serhad halkları rahat gezemeyecekleri için bu tarz giysiler giymezlermiş. Hatta başka serhadliler bunları görünce “kâfir” zannederlermiş. Diğer yandan da kadınlarının namuslu ve örtülü olduklarını, sokağa ancak öldüklerinde çıkabildiklerini, akın zamanlarında ise ayaklarına çizme giyip, başlarını örtüp, eski giysilerini giyip akınlarda erkeklere yardım ederlermiş.

Kadınların aldıkları rolle Kanijelilerin övündüklerini belirten Evliya, onların “Erkek arslan ola da, dişi arslan dahi arslan değil midir?” anlayışını gösterdiklerini ifade eder. Cenge katılan kadınların dışında çocukların bile asmak, kesmek, basmak, vuruşmak uğraşları içinde bulunduğunu bu yüzden okuyup yazma bilmeyen yiğit

⁶⁰¹ E. Çelebi, *Seyhatname*, 6. Kitap, s. 308.

⁶⁰² Kağan arslan: kükreyen, kızgın. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 135.

⁶⁰³ Dolama: bir çeşit kaftan, sarık. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 101.

⁶⁰⁴ Kutmen: bir çeşit giyim (Rumeli). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 160.

⁶⁰⁵ Mahmiz: mahmuz. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 166.

delikanlıların bulunduğunu söyler. Buradakilerin yaralı, berelilerini tedavi etmek için de oldukça mahir cerrahları varmış. Kanije'deki cerrahların çokluğu ve mahirliğini seyyah, serhat şehri olan Kanije halkının sürekli savaşlarda bulunması ve yaralı bereli insanının çokluğuyla açıklar. Ayrıca yazar, Boşnak gazilerinin garib-dost, yumuşak huylu, temiz yaratılışlı olduklarını ve sofraları meydanda, kerem sahibi, mert olduklarını belirtirken Boşnakların Boşnak lisanından başka Sırp, Bulgar, Latin lisanları ve Macarlardan daha açık ve güzel Macar lisanı bildiklerini söylemektedir.⁶⁰⁶

(İstolni)Ustolni-Belgrad'da Sırp ve Macarlardan başka “*Bosgak*” olarakta belirtmiş olduğu Boşnakların savaşçı gaziler olduklarını, garib-dost, kerem sahibi, yumuşak huylu, itaatkâr olduklarını söyler. Açık ve güzel Macarca ve Nemsece bildiklerini fakat bozuk Türkçe dahi bilmediklerini belirtir.⁶⁰⁷

“Cümle halkı Boşnakdır, amma fasih u belîğ Macarca ve Nemsece bilirler, amma Türkçe'yi ol kadar bilmezler. Lakin hodi sedi bilir gayri kalam bilmez gazilerdir ve gayet garib-dost kerem sahibi halim ve haluk âdemlerdir. Ve gayet ganimet diyerdir. Cümle sahrası mahsuldardır. Ve cümle Sırf ve Bosgak ve Macar re'ayaları gayet muti'lerdir.”

Evliya'nın verdiği bilgilere göre “*Vilâyet-i Osmânî serhaddinde*” yaşayan Boşnakların hemen her konuda birbirlerine benzedikleri görülmektedir. Hatta İstolni-Belgrad'dan Eğri Vilayeti'ne, Macar ülkesine giderken gördüğü Karlofça, İlok, Eğri'de ve (5 Zilhicce 1075/19 Haziran 1665) tarihinde Beç'ten Alman diyarlarına ilerlediği seyahati zamanında Sonlok, Beç, Çanad, Eflak dolaylarına giderken Köylüc kalesinde gördüğü Boşnaklar için de benzer vasıfların geçerli olduğu görülmektedir. Örneğin, Evliya'ya göre Karlofça'da Boşnaklar beş vakit namazını kılan insanlardır. Hacıları ve tacirleri çoktur. Cami cemaatleri de oldukça boldur.⁶⁰⁸

“... zira halkı musallî ve bender iskele olmak ile cevami'lerinin cema'atleri vefret üzeredir. ... Evvela bu şehrin bağ ve bağçesi gayet çokdur. Memduhatundan ekmeği ve eriği gayet meşhurdur. Halkı cümle yine Boşnak'dır, amma hacıları ve tacirleri gayet çokdur. Ve bu şehrin karşı Tuna aşırısı Segedin sancağı toprağında Kobila kal'ası görünüür.”

İlok'da Boşnakların suleha-yı ümmetten insanları çok olup, garip-dost, iyi ve yumuşak huylu kendi hallerindedirler. Havası ve suyu hoş olduğundan İlok'da Boşnak seven ve sevilen parlak erkekleri, güzel kızları vardır.⁶⁰⁹

“Evvelâ âb u hevâsı lâtif olduğundan mahbûb u mahbûbesi a'la olur. Ve halkı cümleden Boşnak'dır ve sùleha-yı ümmetden âdemleri çokdur ve gâyet garib-dost halûk ve halim ü selim âdemleri vardır.”

Eğri'nin halkı Macarlardan başka Boşnaklardır. Açık ve güzel Macarca ve Nemsece'de bilirler. Kentin havası ve suyu hoş olduğundan parlak erkekleri ve güzel kızları oldukça meşhurdur. Bunlar edepli ve terbiyelidir. Evliya, buradaki Boşnakları

⁶⁰⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 319.

⁶⁰⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 27.

⁶⁰⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 55.

⁶⁰⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 58.

“*Bülüh ya'nî oğuz tâ'ifesi*” olarak nitelendirmiştir. Yani hile ve yalan bilmez, saf, iyi yaratılışlı, garib-dost insanlardır. Hatta Evliya, onlar için “*Cennet ehlinin çoğu iyi tabiatlı, kötülük düşünmeyen kimselerdir.*” Hadisini dikkate sunar. Eğri Boşnaklarının gazi olduklarını serhatta akınlara ve gazalara katıldıklarını özellikle vurgular.⁶¹⁰

“Ve cümle gâziyân-ı mücâhidânlardır kim her gün Filek ve Seçan ve Germat ve Semendire ve Honot ve Kulvar karalarının kâfirleriyle ceng-i cidâl ve harb-i kıtâl etmededirler, zîrâ kal'a-i Eğre bu mezkûr kâfir kal'alarının tâ ortasında vâki' olmuştur.”

Sonlok'taki Boşnak gazileri de yumuşak huylu, beş vakit namazını kılan ve gaza eden insanlardır. Vilayetleri Macar diyarı olmasına rağmen Sırp, Latin, Bulgar, Macar ve Potur lisanları konuşurlar.⁶¹¹

“Ve bu şehrin âb u hevâsının letâfetinden mahbûb u mahbûbeleri memdûh-ı âlemdir. Cümle halkı Boşnak gâzileridir. Ekseriyyâ ticâret ile geçinir bir alay halûk u halîm ve selîm ve musallî sulehâyı ümmetden kimesnelerdir kim niçeleri mücâhidün fî-sebîlillâh cânlardır. Lisânları yine Sırf ve Bulgar ve Potur ve Latin ve Macarcadır, zîrâ vilâyetleri Macar diyâridir.”

Beç'te poturca kelimeler konuşan Boşnaklar sulehâyı ümmetten insanlardır. Erkekleri ve kadınları edepli, terbiyelidir. Sofraları açık, saf insanlardır.⁶¹²

“Ammâ bu şehrin âb u hevâsı lâtif olduğundan cemi'i serhâdlerin uşşakları mabeyninde Baç mahbûbu Memdûh-ı âlemdir. ... Bu Baç halkı dahi kavm-i Boşnak ve Poturca kelimât edüp cümle ticaret ile geçinir sùlehâyı ümmetden âdemlerdir kim yine cümlesi serhadli esbâbı gibi kalpak geyrer. Merdâni ve zenâni gâyet mü'eddeb gezerler. Ni'metleri mebzûl bir alay oğuz ta'ifelerdir.”

Çanad'da Boşnakların hacıları ve gazileri vardır. Boşnakça konuşurlar, sınır hududundaki yiğitleri akın ve baskınlara giderler. Varlıklı bir yer olduğundan halkı kış geceleri ziyafetler verirdi.⁶¹³

“Ve gâyet ganîme vilâyetdir. Cümle halkı kış geceleri birbirlerine ziyâfet-i azîmler ederler. Cümle gâziler ve tüccârlar ve hacılardır. Bunlar dahi Boşnakça kelimât edüp serhadli esbâbları geyüp merd ü zenâni mü'eddeb gezerler. Ve dâ'imâ intihâ-i serhadlere yiğitleri çete ve poturaya gider.”

Fiziki Özellikleri

Evliya Çelebi, Boşnakların karakterlerine ilişkin vasıflarının yanında fizyolojik özelliklerinden de söz etmektedir. Boşnakların dış görünüşlerini ve tenlerine ilişkin açıklamalarda bulunur. Cinsiyetlere göre ele aldığı Boşnak erkek ve kadınlarını birçok betimlemesiyle gözler önüne serer. Bu türden özelliklerini etkileyen faktörleri açıklar. Boşnak erkeklerini yakışıklı, kızlarını güzel bulur.

⁶¹⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 67.

⁶¹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 136.

⁶¹² E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 139.

⁶¹³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 144.

Saraybosna'da Boşnakları dev cüsseli, uzun boylu olduklarını beyan eder:⁶¹⁴
"Latin müverrihleri eyle yazmışlar kim "Bizim ceddimiz Posnak divdir. Anıniçün dağlarımızda enine ve uzununa büyümiş div-sıfat, div-kadd âdemlerimiz olur".
 Boşnakları sağlıklı ve dinç insanlar olarak görür. Ten renklerinin kızılımsı olduğunu belirtir. Çünkü Evliya'ya göre şehrin havası ve suyunun uygunluğu ve dört tarafının yaylalar ile çevrili ve Milaçka nehrinin de bulunması tabiatlarını etkilemiştir. Bundan dolayı yaşam sürelerinin uzun olduğunu "yüz yetmişe yetmiş" ifadesini kullanarak belirtir. Boşnak gençlerinin otuz yaşına gelseler bile henüz kıllarının pek çıkmadığını, vücutlarının taze olduğunu ve tenlerinin beyazlığını belirterek peri yüzlü, yumuşak vücutlu oldukları yönünde fiziksel durumlarını açıklar:⁶¹⁵

"Der-vasf-ı reng-i rüy-ı eşkâl-i insân: Âb u hevâsı gâyet latîf olduğundan ve yazı yaz ve kış kış olduğundan cemî'i halkının reng-i rûları humret üzredir, zîrâ bu şehrin cânib-i erba'ası yaylalardır ve âb-ı hayât suları firâvândır. Anıniçün ahâlîleri zinde cân-ı cânândır. Hattâ niçe bin ricâl makûlesi kemâl mertebe müsinn ve mu'ammer ve Zâl-ı zamân olup kuvveti gitmiş ve hey'eti yitmiş ve ömr-i müsemâsı yüz yetmişe yetmiş, gitmiş ve cimâ' u musâhebetden kalmış olurlar,"

Der-fasl-ı sitâyiş-i mahbûb ü mahbûbân: Cemî'i sibyanları on yaşına girdikde tâ otuz yaşına girince pençe-i âfitâb ve mehtâb mahbûbları olur, zîrâ âb-ı hoş-güvârının hükmü oldur kim âdemîn etini şahme-misâl yumuşak edüp ser-i mûdan eser geç hâsıl olup sibyanları genç olurlar. Ve cümlesi hüsn ü cemâl ve hüsn ü hulk ve hüsn ü ülfet hüsn-i kelâm ile muttasıf mahbûbları var. Gâyet mümtâz ve ser-firâz ve ser-bülend ve dilârâm mahbûbları olur kim herbese⁶¹⁶(?) ta'bir etdikleri gilmân-ı cüvânânları birer Yûsuf-ı Sâni olduklarından gayri nehr-i Milaçka'nın te'siriyle cümle gulâmları huddâmân olup garib-dost olurlar. Cemî'i büldânların evsâfından bunun dilberânı evsâfi meşhûrdur, zîrâ hâlâ bu asrın avâm-ı nâsı ve ehl-i irfân-ı rind-i kallâşânı bu şehre dilber kâni derler. Hattâ Fâtih Sultân Mehemed Hân Bosna diyârın feth etdikde latîfe-âmîz olmak için Hersekzâde Ahmed Paşa'ya hitâben buyururlar kim, "Askerimiz henüz hidmetkâr yerin buldu ve bekârlıktan kurtuldu ve cümlelerin yüzleri güldü, ammâ biz de henüz akça oğlana mâlik olduk" demişler, ammâ hakikatü'l-hâl havâsinin letâfetinden ekmeği ve gilmânları beyâzü'l-levindirler ve tâzeliklerinde her biri bir peri rû, simîn beden ve ince miyân ve nerm ü râm mahbûbü'l- kulûb ve sâhib-cemâl ve latîfü'l-i'tidâl hûb-manzar ve peri-peyker ve gül-çehre mü'eddeb ve sâlih-i pür-behre necib ü reşid gilmân-ı pür-nûrları var."

Belgrad'da tüm şehir halkı gibi Boşnakların da ten renklerinin kırmızı ve kızılık üzere olduğunu zikreder:⁶¹⁷

"Ta'rif-i reng-i ruy-ı eşkâl-i insan: Bu şehri halkının reng-i ruyları ekseriyya humret üzre halk olunmuşlardır, zira zemistân yeridir."

Lipova'daki Boşnakların buranın havası ve suyunun hoş olmasından Lipova güzellerinin meşhur olduğunu belirtir. Erkek ve kızlarının yüz güzelliklerinin oldukça hoş olduğunu, peri bakışlı ve güneş gibi aşırı derecede parladıkları şeklinde betimler. Hatta seyyah, güzel manasına gelen Lipova'nın adıyla güzellerinin eş değer olduğunu dikkat çeker:⁶¹⁸

"... Ve bu şehrin âb u havâsı gâyet latîf olduğundan mahbûb u mahbûbeleri sahib-cemâl latîfü'l-

⁶¹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 229.

⁶¹⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 227.

⁶¹⁶ Herbese: (?) delikanlı, genç adam (Boşnakça). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 124.

⁶¹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 197.

⁶¹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 209.

i'tidâl hûb manzara peri peyker hadden efzun şems-i taban-misâl hüsn-i cemâl sahibi mahbûbânları var kim Lipova güzeli meşhurdur kim Lipova, güzel demektir. Hakka ki ismi müsemâsına mutabık tabaka'n-na'l bi'n-na'l şehr-i şirindir."

Öziçe Kalesi'nde, buranın havası ve suyunun hoşluğundan Boşnak kadınlarının güzel yüzlerini parlak dolunaya benzetir. Ardından Boşnak genç delikanlılarının yakışıklılıklarını açıklar⁶¹⁹. Taşlıca⁶²⁰, Nevesin⁶²¹, Siremçe⁶²², Seğitvar⁶²³, İlok⁶²⁴, Eğri⁶²⁵, Sonlok'u⁶²⁶ anlatırken buralardaki havanın ılıman ve güzel olmasının insanların dış görünüşlerini etkilediğini ve bu şehirlerdeki genç kız ve erkeklerin güzel ve yakışıklı olduğunu belirtir.

Kasaba-i Gabele'yi anlatırken ise buranın havasını sıkıcı bulur. Bu nedenle sıtma hastalığının çok olmasına rağmen keçi südü surutkası, pivo⁶²⁷ ve bal suyu içerek sıtmadan kurtulup zinde, dinç, kuvvetli bir görünüme sahip olduklarını açıklamaktadır. Hatta seyyah, Boşnakların güçlü, kuvvetli olmalarını nesilleriyle ilişkilendirerek dev sıfatlı oldukları şeklinde tasvir eder⁶²⁸.

Mostar'dakilerin yüzlerinin kırmızı ve kızılık üzere olduğunu vurgulayarak ten renklerini açıklar. Bundan başka ihtiyarlarının genç yiğit delikanlılar gibi hareket ettiğini söyleyerek dinç bir fiziki yapıya sahip olarak görür. Bunun üzerine başka diyarlarda olmayacak bir şekilde güneş ışığının parlaklığına benzettiği delikanlılarının yirmi yaşına geldiklerinde henüz büluğa erdiklerini dile getirir. Çünkü çocuk yüzleriyle genç göründüklerini ve ciltlerinin pürüzsüz olmasını ifade etmektedir⁶²⁹.

Sirebrene'de yaşayan Boşnakların bir çoğunda, Sırp ve Bulgarlar gibi kentteki gümüş madenleri bölgesinden çıkan "Voda-Sirib" adlı kötü sudan içtikleri için boğazlarında görünümlerini etkileyen "kuşka" adını verdikleri yumru şekillerin varlığından söz etmektedir:⁶³⁰

"İsmine Voda-Sirib derler bir mel'un sudur, zira gümüş ma'denlerinden tulu' eder. Bu şehir halkı bu sudan nuş etmek ile ekseriyya bu şehir halkının boğazlarında yumru yumru kuşka ta'bir ederler bir marizdir ol emraz-ı muhtelife hâsıl olur. Gayet ma'yublu rical ve nisvanları vardır ve cümle halkı Boşnak poturlarıdır ve re'ayaları Sırf ve Bulkar'dır, amma garib-dostlardır."

5.3. İktisadi Faaliyetleri

Evliya, Boşnaklara dair anlatılarında onların kazanç sağlamak ve ihtiyaçlarını

⁶¹⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 247.

⁶²⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 252.

⁶²¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 260.

⁶²² E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 296.

⁶²³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 308.

⁶²⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 58.

⁶²⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 67.

⁶²⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 136.

⁶²⁷ Pivo: bira. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 193.

⁶²⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 284.

⁶²⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 290.

⁶³⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 222.

karşılama için ne tür iktisadi faaliyet içerisinde bulduklarını değerlendirmiştir. Bu yönüyle bazı meslek ve uğraşlar içerisinde bulunan Boşnakları anlatır.

Seyyah, Lipova'nın sanayi ürünlerinden söz ederken Boşnakların serhad halkı olmalarından dolayı çarklarda pamuk gibi yağlı tokmak kayışı, kılıç bağları, atların gövdesine bağlanan kayışlar yaptıklarını ve “şayak” adlı çuha dokuduklarını belirtir.⁶³¹

“Sanayi’-i memdûhâtından yağlı tokmak kayışı dollablarda edüp pembe-misâl kayışı olur. Cümle serhâd halkı kılıç bağları ve rahîların ve atlara göğsüne bağların bu kayışdan derler. Ve şayak nâm bir gûne çuka dokurlar.”

Saraybosna'dakilerin geçimlerini sağlamak için günlük hayatları üzerinden değerlendirmeler yapan Evliya, onların öncelikle odunculuk yaptıklarını anlatır. Odunculuklarını ilginç ve tuhaf bulur. Bu faaliyetlerini şöyle anlatır: Boşnaklar Milačka nehri dolaylarında ormanlarda odun keserlermiş. Kestikleri odunların kime ait olduğunu anlamak için herkes kestiği oduna kertik atarmış. Böylece keresteleri nehir yardımıyla dağdan indirdikten sonra karışmasını önlerlermiş. Nehre bırakılan odunlar, daha önceden nehir üzerinde yapılmış bente takılıp durunca odun sahipleri seçme işleminden sonra kestikleri odunları evlerine götürürlermiş.

Boşnakların odunculuklarından başka seyyahın acayip olarak değerlendirdiği bir diğer faaliyetleri de kar ve buzları saman içine koyarak mahzenlerde korumaya almış olmalarıydı. Kış mevsiminde kar toplayıp biriktirip, Temmuz ayının sıcak günlerinde vişne hoşaflarına katarak, buz gibi hoşaf içerlermiş⁶³².

Evliya'nın verdiği bilgilerden Boşnakların bir kısmının serhad gazileri olduklarını, bir kısmının hizmet ehli, bir kısmının esnaf zümresinden olmak üzere tüccar olduklarını bir kısmının da paşa ve ağalara sekban yazıldıkları anlaşılmaktadır.⁶³³

“Der-kâr u kisb-i ahâlî-i ricâlât: Bir firka halkı serhad gâzileridir. Bir zümresi ehl-i hidmetdir ve bir sınıfı ehl-i esnâfdır ve bir kavmi ekseriyyâ tüccârdır ve bir bölük halkı paşalara ve ağavâtlara sekbân yazılıp mîrî mâl tahsil ederler.”

Bosna'da ticaret gelişmiştir. Özellikle tüccarları “*Istan Ulah'dan ve Hersek'den*” iri taneli buğday getirerek satarlarmış. Bosnalıların önemli kısmı da ziraatla uğraşmaktaymışlar. Şehir yakınlarında darı, kırak⁶³⁴, arpa, bakla, mercimek, nohut, heldine⁶³⁵ gibi zirai ürünler yetiştirirlermiş. Ancak, servi, sanevber, şimşâd, ar'ar, zeytûn, incir, turunç, limon, nar, hurma, bâdem, innâb gibi meyvelerin burada yetişmediğini özellikle belirtmiştir. En bilinen meyveleri hoşhorca üzümü, Mevlevihane

⁶³¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 209.

⁶³² E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 226.

⁶³³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 228.

⁶³⁴ Kırak: bezelye (Rumeli). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 148.

⁶³⁵ Heldine: baklaya benzer bir bitki (Rumeli). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 124.

kirazı, vişne, beyaz armut, elma, eriktir.⁶³⁶ Çünkü 17. yüzyılın ortalarında Saraybosna’da bulunan bir Avrupalı gezginin şehirde bahçeciliğin geliştiğine dair anlattıkları da Evliya’yı desteklemektedir.⁶³⁷

15. ve 18. yüzyıllarda maden çıkarımının yoğunluk kazandığı Saraybosna bölgesi yer altı madenleri açısından oldukça zengindi. En önemli madenleri demir, altın, gümüş, bakır ve kurşundu. Osmanlı’da madenler çoğunlukta askeri teçhizat yani savaş malzemesi, gemi yapımı vs. ordu hizmetlerinde kullanılırdı. Pek azı halkın kullanımı için ev eşyaları, tarım araçları imal edilirdi. Madencilik inşaat sektöründe ayrı bir önem sahipti. 15-17. yüzyıllarda maden çıkarım ve arıtım tekniği konusunda Osmanlı maden teknolojisi çağının en ileri düzeyinde olduğu gibi Osmanlı, Avrupa’nın en önemli gümüş rezervlerine sahipti. Evliya Çelebi’de bölgedeki önemli madenlerin adlarını şöyle veriyordu: “*altun, sîm-i hâlis, fidda-i hâlis, hacar-i nora ya’nî hırızma, hacar-i lâciverd, kurşum, nühâs-ı hâlis, bakır, hadîd (demir)*”. Saraybosna’daki maden zenginliği özellikle bakır, maden ürünlerinin gelişmesinde önemli katkısı olmuştur. Maden işlemleri hususundaki ustalığı diğer yerlerle kıyaslar, sanat ve işçilik açısından Saraybosna’nın yerinin ayrı olduğunu belirtir:⁶³⁸

“Der-kenz-i sun’-ı Hudâyî me’âdinât: Bu eyâletde dokuz güne ma’âdinler var kim gayrı diyârın hâk-i pâkinde üçü bulunmaz. Hattâ bu Bosna diyârında altun ma’deni dahi vardır, ammâ hâsılı harcına kifâyet etmedüğünden Ferhâd Paşa kûm etmişdir, ammâ kal’a-i Serebreniçe’de bir güne sîm-i hâlis çıkar kim Novaborda kasabasında ve Selânik kurbunda Sidirkapsi şehrinde eyle fidda-i hâlis çıkmaz. Ve hacar-i nora, ya’nî hırızma bu diyârda olur. Andan hacar-i lâciverd ma’deni olur, ammâ Firengî gibi bin reng değıldir. Ve kurşum ma’deni olur. Aniniçün bu Sarây şehrinde kurşum ile örtülmüş imâretler çokdur. Ve nühâs-ı hâlis ma’deni olur, ammâ nâdirdir, lâkin “içinde ahunu vardır” dirler. Aniniçün Bosnasarâyı’nda işlenen bakır âvânileri Belgrad ve îslâmbol ve Kastamonu ve Tokat’da işlenmez. Hattâ altun ile mutallâ günâ-gün şem’dân ve buhûrdân ve gülâbdânlar işlerler kim görenler anları zeheb-i Bundukanî zann eder. Ve hadîd ma’deni gâyet çokdur. Hattâ Foniçsa nâm kasaba dağlarında bî-hadd ü bî-kıyâs demir meğer Sofya-i sâfiye Samakov’unda çıka ve bu Foniçsa kasabasında işlenen demir silâh âlâtı şehri Virene’de ve Taşlıca’da ve Çaniçse kasabalarında işlenmez.”

Banyaluka’da ise ziraat ve demircilik öne çıkmıştır. Çiftçilik ve bağcılık gelişmiştir. Boşnakların yetiştirdikleri belli başlı tarım ürünleri iri taneli buğday, yulaf, darı, heldine; meyveleri Banyaluka kirazı, elma, armut; en önemli sebzesi ise lahanadır. Lahana Boşnaklar için ayrı bir değere sahiptir. Evliya, Boşnakların lahanaya için “*Âh dinum ve îmânum kapuska*” dediklerini ve şehîd olunca bile lahanayı arar durumda olduklarını zikreder. Bağ ve bahçe için dönüm hakkı ve ayrıca “*başdina*”⁶³⁹ adlı bir tür vergi verirdi. Evliya’nın anlatımına göre, Banyalukalılar daha çok tarımla geçimini sağlamaktaydılar. Öte yandan Banyaluka’daki demirciliği yine ziraat üzerinden anlatır. Bu yönüyle demirciler genellikle demirden külünk, balta, mızrak yaptıkları gibi

⁶³⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 228, 229.

⁶³⁷ G. Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 560.

⁶³⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 229.

⁶³⁹ Başdina: bir çeşit vergi (Bosna, Banaluka). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 71.

çiftçilerin işini kolaylaştıracak saban demiri yaparlarmış. Bunlardan başka çobanlık, tüccarlık ve dokumacılıkta önemli iş kollarındandır. Tüccarları Belgarda'a Üsküb'e ve Selanik'e gider gelirlerdi. Ayrıca askerlik işleri yapan savaşçı gazileri ve âlim kişileri vardı. Hatta Evliya, alış veriş hayatına ilişkin "*Anıniçün ganîmet şehirdir kim bir vukiyye beyâz nân pâre bir bakır peneze alınır. Koyun eti beş peneze, sığır eti üç peneze ve bir bukliçse yoğurd bir peneze ve yağ ve balın ganimetin Hudâ bilür.*" demektedir.⁶⁴⁰

Kızılhisar'da da Banyaluka'da olduğu gibi lahana önemliydi. Lahana yetiştiriciliği gelişmişti. Hatta Budin'in ihtiyacı olan lahana buradan karşılanırmış.⁶⁴¹

Rodnikliler ise ticaret ve çiftçilikle kendilerini geliştirmişlerdi.⁶⁴² "*bir alay tüccâr âdemlerdir, ammâ Sırf ve Bulgar ve Boşnak re'âyâları gâyet mâldâr ve rencber ve maslahat-güzâr re'âyâları var.*"

Bir vadi içinde dört tarafı çıplak kayalık dağlarla çevrili, kışı sert geçen Taşlıca'nın bahçelerinin çok olduğunu ancak bağcılığın yapılamadığını belirtir. Bağcılıkla uğraşanların ise ancak Pirepol kasabası dağlarında bağcılık yapabildiklerini anlatır. Seyyah, şehrin sanayinden söz ederken de Taşlıcalıların yaptığı ince, uzun süslü tüfeklerinin, çakmaklı tabancalarının ve tüfek puşkalarının⁶⁴³ meşhur olduğunu açıklar. Bunun için Taşlıca'dakileri "*cümle kılıçları ve tûfengleriyle gezüp kâr u kîsb eder bir alay gazîyân-ı mücahîdânlar*" olarak değerlendirir⁶⁴⁴.

Hersek Koca/Foça'da Boşnakların savaşçı gazilerinden başka tüccarları ve dokumacılık yapan insanları vardır.⁶⁴⁵ "*... Boşnakça kelimât eder bir alay erbâb-ı tüccar ve ehl-i hiref âdemlerdir, âmmâ hacıları ve gâzileri çokdur.*"

Tin kalesi yani Lubin kasabasının giyimleriyle Cezayir levendlerine benzettiği gazilerinin gemici, fırkateci olduklarını söylemektedir.⁶⁴⁶

"... Cümle ahalisi Nova kal'ası kuludur ve Novalı esbabı gibi beyaz daracak sıkma dimi esbab geyüp başlarında kırmızı fes ve berata ve baldırları çıplak Cezayir levedleri gibi gezerler, zira cümlesi gemiciler ve fırkatecilerdir, amma yine Boşnakça ve Latince kelimat ederler. Cümle hodi sedi bilmez gazilerdir."

Mostar hakkında bilgi verirken kentin bağ ve bahçelerinin oldukça verimli ve çok olduğunu söyler ve yetiştirilen ürünlere dair bilgiler verir. Evliya, "*yigirmi ve otuz ve kırk vukiyye*" geldiğini söylediği alabalığı yalnızca Mostar'a ait olduğunu, eşi benzerine rastlanmadığını söylemektedir. En bilinen meyveleri Şhribân narına

⁶⁴⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 268.

⁶⁴¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 159.

⁶⁴² E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 239.

⁶⁴³ Puşka: (buşka-muşta), bir çeşit eski zaman tüfeği (Slavca). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 197.

⁶⁴⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 252.

⁶⁴⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 257.

⁶⁴⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 262.

benzettiği rummân, üzüm, incir, kayısı, şeftali ve övgüyle söz ettiği nardır.⁶⁴⁷

İzvornik'teki Boşnaklar ticaretle meşguldür. Havası ve suyu hoş olan kentin bağ ve bahçeleri de çoktur. En önemli ürünleri erik, elma, kiraz, çam, pelit, meşe tahtası, sığır derisi ve koyun yapağısıdır. Yine İzvornik işlek bir iskeleye sahip olduğundan Drin nehri aracılığı ile Belgrad'a gidip gelen çok sayıda ticaret gemileri vardır.⁶⁴⁸

"... Ve cümle halkı Boşnak'dır. Boşnakça kelimat ederek bey' ü şıra eder bir alay hacıyân ve tüccarân âdemlerdir. Ve dahi âb u hevâsı gâyet latîf olduğundan bâğ u bâğçesi gâyet çokdur. Ve memdûhâtından, eriği ve elması ve kirazı ve çam ve pelid ve meşe tahtası ve sığır gönü ve koyun yapağısı meşhûrdur. Ve gâyet işlek iskeledir. Nehr-i Drin ile Belgrad'a gider, gelir niçe bin gemileri vardır."

Aynı şekilde Drin ve Sava nehirlerinin birbirine karıştığı yerde kurulu Siremçe/Raça'dakiler de ticaretle geçinmektedirler. Bunun için genellikle transa⁶⁴⁹ gemileri kullanılmaktadır. Şehrin bağ ve bahçelerinden elde edilenlerden önemli tüketim maddeleri lipo ekmeği, bal suyu, erik, elmadır. Üzümü pek değerli değildir. Bu bakımdan üzümlerini değersiz bulan Evliya, şaraplarının insanı sarhoş etmediğini zikrederek, insanların sarhoş olmadığı için "hoş-halli" yani hali vakti yerinde insanlar olarak tavsif etmektedir.⁶⁵⁰

"Der-nişane-i şehri Raça: Mezkûr çemenzâr burunda nehr-i Sava ve Drin nehri birbirlerine mahlût olduğu mahâlde cümle yedi aded müselmân mahallesi ve dörd mahalle kefare-i Bulgar ve Sırf mahallâtıdır. ... ammâ bâğ u bâğçesi gâyet çok olup memdûhâtından lipo ekmeği ve bal suyu ve eriği ve elması cihanı dutmuşdur, ammâ üzümü menhûs olup meyi de âdemi sarhoş etmez, anıniçün halkı hoş-hâllerdir. ... Ve âb u hevâsı lâtif olduğundan cümle ünâsı tendürüstlerdir. Ve cümle Poturca kelimât edüp ticaret ile geçinüp ekseriyyâ cümle halkı transa gemicilerdir."

Şikloş'dakiler ticaretle geçinen insanlardır. Zengin bahçeleri vardır. Evliya, bu şehirdeki nalbantların oldukça meşhur olduklarını yazar. Ona göre dünyada eşi benzeri bulunmayan nalbantlar kırk kadar dükkânda faaliyet göstermektedir.⁶⁵¹

"Ve cümleden iki hânları var, ammâ niçe poyataları var kim âyende vü revende müsâfirînler konup göçerler. Ve âmmeten kırk aded dükkânlarında bir üstâd at na'lbendi var, dünyâda misli yokdur."

Segitvar'da bağ ve bahçelerinde yetiştirdikleri beyaz kiraz, erik ve elmalarının meşhur olduğunu açıklar:⁶⁵² *"Ve bâğ u bâğçesi bî-hisâbdır. Beyâz kirazı ve eriği ve elması memdûhdur."*

Ustolni-Belgrad'da fiyatlar üzerine bilgi verir:⁶⁵³ *"Ve bir vukıyye ekmek beyaz ve has bir akçeyedir ve bir vukıyye koyun eti iki akçeye ve sığır lahmı bir akçeye ve bir araba yükü kavun ve karpuz beş akçeyedir."*

⁶⁴⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 291.

⁶⁴⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 295.

⁶⁴⁹ Tıransa: bir çeşit tuna teknesi. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 226.

⁶⁵⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 296, 297.

⁶⁵¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 300.

⁶⁵² E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 308.

⁶⁵³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 27.

Karlofça'daki Boşnaklar içinde tüccarın çokluğuna vurgu yapan Evliya, halkın önemli ölçüde bağ ve bahçecilikle meşgul olduğunu belirtir.⁶⁵⁴

“... Evvelâ bu şehrin bağ ve bağçesi gâyet çokdur. Memdûhâtundan ekmeği ve eriği gâyet meşhûrdur. Halkı cümle yine Boşnak'dır, ammâ hacıları ve tacirleri gâyet çokdur. Ve bu şehrin karşı Tuna aşırısı Segedin sancağı toprağında Kobila kal'ası görünür.”

Sonlok'u anlatırken Tise üzerinde ticaret yapan tuz ve ticaret gemilerinin hareketliliğine vurgu yapar ve Sonlok'taki halkın büyük kısmının ticaretle uğraştığını belirtir. Şehirde çok sayıda Allah yolunda savaşan gazinin varlığı da Evliya'nın dikkatini çekmiştir.⁶⁵⁵

“kal'a-i Sonlok'a ve kal'a-i Segedin'e ve niçe kal'alara dahi uğrayup kal'a-i Pil dibinde nehr-i Tuna'ya mahlût olan nehr-i Tise'dir kim içinde tuz gemileri ve Tuna nehri gemileri gezer nehr-i azîmdir. ... Cümle halkı Boşnak gâzileridir. Ekseriyyâ ticâret ile geçinir bir alay halûk u halîm ve selîm ve musallî sulehâ-yı ümmetden kimesnelerdir kim niçeleri mücâhidün fî-sebîlillâh cânlardır. Lisânları yine Sırf ve Bulgar ve Potur ve Latin ve Macarcadır, zîrâ vilâyetleri Macar diyâridir.”

Çanad'daki Boşnaklarında en önemli geçim kaynağı ticarettir. Gaziler ise sık sık yağma seferlerine giderlermiş.⁶⁵⁶

“Ve gâyet ganîme vilâyetidir. Cümle halkı kış geceleri birbirlerine ziyâfet-i azîmler ederler. Cümle gâziler ve tüccârlar ve hacılardır. Bunlar dahi Boşnakça kelîmât edüp serhadli esbâbları geyüp merd ü zenânî mü'eddeb gezerler. Ve dâ'imâ intihâ-i serhadlere yiğitleri çete ve poturaya gider.”

Köylüç'dekiler de ticaret ve bahçecilikle meşgulmüşler. Yetiştirdikleri meşhur meyveleri bol sulu beyaz kiraz, siyah eriği ve armudlarıdır.⁶⁵⁷

“Memdûhâtundan beyâz abdâr hoşhor kirazı ve siyâh eriği ve emrudu meşhûrdur. ... ahâlî-i vilâyeti tüccar ve züvvâr-ı berr ü bihâr hacısı çok halûk halîm ü selîm velîni'âm ve garib-dost Boşnak âdemleridir kim gâyet ehl-i ırlardır.”

5.4. Yeme – İçme Alışkanlıkları

Evliya Çelebi, bir gezgin olarak yiyecek ve içeceklere büyük önem vermiştir. Seyahatname'nin bu yönüyle zaten önemi açık bir şekilde bilinmektedir. Bunun için seyyah, gezip gördüğü yerlerde ister misafir olsun isterse ücretli olarak konaklasın mutlaka yerel yemekleri ve tatları tercih etmiştir. Boşnakların arasında bulunduğu zamanlarda da Boşnak yeme içme kültürüyle yakından ilgilenmiştir. Bu topluluğun yiyecek ve içeceklerini, bunların nasıl yapıldığını not tutmuş ve seyahatnamesine kaydetmiştir.

Örneğin, Saraybosna halkı “hâs ve beyâz Latin somunu” tüketmekteymişler. Bir çeşit yağlı çörek de kahvaltının önemli yiyeceklerindenmiş. Bunun dışında tavuk böreği, kaymak baklavası, türlü türlü otlu çorbalar, meşe odunu isinde kurutulmuş koyun ve

⁶⁵⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 55.

⁶⁵⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 136.

⁶⁵⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 144.

⁶⁵⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 168.

sığırların is pastırması, yahnisi, “kaputsa”⁶⁵⁸ (lahana-kapuska) yani lahana turşusu/salamurası, surutka⁶⁵⁹ peyniri, tereyağı ile pişmiş alabalık Saraybosnalıların dikkat çeken yiyeceklerindendi. Meyve olarak bol sulu renkli kirazların tadı Evliya’nın aklında kalmış ki “âdem yemekle doymaz”, demektedir.⁶⁶⁰

“Der-medh-i ni’met-i uzmâ-yı me’kûlât: Evvelâ hâs ve beyâz Latin somunu ve ruçka çöreği, ya’nî kahvealtı yenir bir güne yağlı çörekdir kim âdem yemek ile doymaz ve tavuk böreği ve kaymak baklavası ve günâ-gün otlu çobraları ve meşe odunu isinde kurumuş koyunun ve sığırların is pasdırması yahnisi ve kapusta, ya’nî lahana turşusu ve surutka peyniri ve (-) (-) (-) (-) (-) (-) Bunlar cümle memdûhdur.

Der-ayân-ı seyrângâh-ı erbâb-ı levendât: Evvelâ nehr-i Milaçka kenârında teferrücgâh-ı Mevlevîhâne, andan yukaru mesîregâh-ı Tekyecik Korusu, anda bir güne âbdâr ve lezîz kiraz-ı la’gûn olur kim âdem yemeden doymaz. Andan teferrücgâh-ı nehr-i Sarây, bu nehir kenârına cümle şehri Sarây’ın erbâb-ı merâmı hayme vü hargâhlarıyla bu nehir kenârında meks edüp beşer onar vukıyye gelir alabalıkları olur kim her biri murassa’ yed-i kudret ile zer-nişân olunmuş mâhilerdir ve gayrı niçe yüz elvân semekleri seceler ile dâma düşürüp lezîz tereyağıyla pişirüp tenâvül edüp ays u işret edüp ibâdet ederler.”

Evliya, Boşnakların “ruçka” ismi verdikleri kahvaltının ise Osmanlılar arasında “bir ma’yûb şeydir,” yani ayıplanacak ve ayıplanmış bir şey olarak görüldüğünü belirtmektedir.⁶⁶¹

“Hattâ bir gün Hacı Beşâret nâm dostumuz bir gün ale’s-sabâh bu hakîre der kim, “Gele Evliyâ Çelebi, bizüm odalı düşmanlar hammâma gîtdiler. Odam tenhâdur. Seni bize götüre, sana ruçka yedireyim” dedikde, hakîr şaşup günâ-gün fikr-i fâside (bozuk fikir) vardığım Hacı Beşâret duyup, “Bire bizim diyârda ruçka kahvealtı ta’âmına derler” dedi ve çesteti paşa, ya’nî âdil (adaletli) paşa derler. Ba’zı Ervâm (Rumîler, Romalılar) kavmi galat anlayup çeşteci, ya’nî çöğürcü paşa dedi zann ederler.”

Öte yandan seyyah, Saraybosnalıların et tüketiminin oldukça fazla olduğunu dikkat çekmektedir. Günden güne bayındır hale gelen ve nüfusu artan kentte her gün *ikişer bin koyun boğazlanır*” ve sene başında yıllık *“kırk bin aded semiz yayla koyunların... niçe bin semîn sığırları... âteş-i isde kurudup”* yöntemiyle pastırma ve *“niçe kerre yüz bin fiçî”* lahana turşusu salamurası, ilkbaharda üç ay içinde *“niçe kerre yüz bin fiçî”* sarı keçi sütü surutkası ve peynir hazırladıklarını anlatmaktadır. Ayrıca muhtesib olarak görevli Ağa’nın kayıt defterini referans alarak ekmek tüketiminin oldukça fazla olduğunu belirtir.⁶⁶² *“Ve beher yevm muhtesib ağa defteriyle altışar kerre yüz bin ekmek yenir. Evlerde pişen nânpârelerin hisâbın Rezzâk-ı âlem bilür. Tâ bu mertebe ni’met tenâvül olur âdem deryâsı bir şehri mu’azzamdır.”*

Yiyecek alışkanlıklarının yanı sıra seyyah, Saraybosna’dakilerin içeceklerine ilişkin olarak da değerlendirmeler yapmaktadır. Bunun için ilk olarak hangi mevsimde ne içileceğini dikkat çeker. Özellikle ilkbahar mevsimi günlerinde sarı keçi sütünden üç ay boyunca yapılan surutka suyu yani peynir suyu içtiklerini belirtir. Evliya’ya göre

⁶⁵⁸ Kaputsa: lahana, lahana turşusu. R. Dankoff, *Okuma sözlüğü*, s. 139.

⁶⁵⁹ Surutka: peynir suyu, keçi sütü surutkası (Boşnaklar pek sever). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 212.

⁶⁶⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 226, 228, 229.

⁶⁶¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 229, 230.

⁶⁶² E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 230.

surutka insan vücudundaki bulunan sıvılardan kan dışındaki safra, sevdâ ve balgamı dengeleyici, karışıklığı yok edici bir özelliğe sahiptir. Bundan başka alkollü içkiler içmediği anlaşılan Evliya, buradakilerin vişne suyu, vişne hardaliyesi,⁶⁶³ bal suyu ve üzüm şarabı gibi keyif verici içecekler içtiklerini bildirir. Seyyah, Bosnalıların alkollü içkiler konusundaki bakış açılarını da vurgulamaktadır. Eğer ki üzüm şarabı içenler olursa kötü bir iş yapmış olacaklarından bu şehirde toplum tarafından açıkça yerilerek ayıplandıklarını ve bu nedenle içenlerin utançlarından kahrolmuş bir hale geldiklerini anlatır. Keyif verici içeceklerinin yanı sıra bir tür üzüm şerbeti olduğu anlaşılan ramazâniyye'nin tüketimi çok yaygındır. Boşnaklara göre bu içecek, insana kuvvet vermektedir. Bu şerbet özellikle ibadette direnç kazandırdığı şeklinde algılandığı için imamların bile kullandığı hoş bir şerbetmiş.⁶⁶⁴

“Der-beyân-ı envâ'-ı meşrûbât: Evvelâ eyyâm-ı bahârda bu şehir içre niçe kerre yüz bin fiçi keçi südünden kâmil üç ay surutka suyu, ya'nî peynir suyu edüp çârsû-yı bâzâ[r]da fiçi fiçi surutka satarlar. Cümle halkının tabî'atların müshil edüp reng-i rüyaları humret üzre olur, ammâ sarı keçi südünden edenin surutkasın yağmâ edüp nüş ederler. Hakkâ ki gayrı diyârlarda dahi be-kavl-i hukemâ sarı keçi südü bahâr eyyâmında hoşdur kim vücûdda olan safra ve sevdâ ve balgam ahlâtı cümle mahv eder. Ve vişnâb suyu ve hardaliyyesi ve bal suyu dahi keyif verir, ammâ bir nev'a ramazâniyye derler, müselles gibi üzümden olur. Ol dahi âdemi ayağından alır, lâkin bu ramazâniyyenin al alalı imâmlarda bulunup ibâdete takviyet verir latif şerbetdir, ammâ şarâbı içen nikbetdir deyü ta'ayyüb ederler ve mest ü medhûş olan bu şehirde makhûr ve mezmûmdur.”

Banyaluka'yı ziyaretinde ise beyâz katmer çöreği, külde pişmiş beyâz poğaçası ve Ferhâd Paşa evinde pişmiş kaymak baklavası, meyveleri, Anadolu'daki Mudurnu'nun iri cevizine benzettiği kadar kiraz, ayva, elma dikkatini çeker. Sebzelere kazan büyüklüğünde lahanadan bahseden Evliya, Boşnak kavminin bu lahana için “*dinum ve imânum kapuska*” dediklerini belirtir. İçeceklerden ise sarı keçi südü surutkası, bal suyu, vişne suyu, hardaliyye,⁶⁶⁵ ramazâniyye, poloniyye⁶⁶⁶ ve nane rakısı en bilinenleridir.⁶⁶⁷

“Ve dahi me'kûlâtından beyâz katmer çöreği ve külde pişmiş beyâz poğaçası ve Ferhâd Paşa hânedânında kaymak baklavası rub'-ı meskûnda yokdur. Eyle terdir kim üstüne bir penez bıraksan batar leziz ve ter baklavadır. Ve memdûhât-ı meyvelerinden eyle ter ve leziz ve âbdâr ve hoş-güvâr kirazı olur kim Rûm ve Arab u Acem'de nazîri yokdur. Hattâ Melek Ahmed Paşa efendimize bir sepet kiraz getirdiler. Her biri Anadolu'da terzi iğnesi peydâ olan Mudurnu şehri cevizi kadar kirazı vardır. Cümlemiz bu kiraz-ı âb-dârlara ta'accüb edüp birkaç dâne kirazı cümleden intihâb edüp terâzûnun bir keffine bir dâne kiraz ve bir keffine bir esedî koyup berâber geldi kim bir esedî sekiz dirhemden ağır gelir. Andan ma'lûm ola kim Banyaluka kirazı ne kadar iri ve sakîl olur, ammâ lezzetde hoşhor ve âbdâr-ı terdir ve hâzîmü'l-ifrâtdır ve ayvası ve hayevânî elması dahi memdûhdur. Ve kapuska ta'bîr etdikleri lahanası kazan kadar kelle olup cemî'i yaprakları güllâç varakı gibi terdir. Hattâ Boşnak kavmi bu lahana için, “Âh dinum ve imânum kapuska” deyü şehîd olunca lahana yerler. Ve

⁶⁶³ Hardaliye: bir çeşit rakı. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 122.

⁶⁶⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 228.

⁶⁶⁵ Hardaliyye: bir çeşit rakı. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 122.

⁶⁶⁶ Poloniyye: bir çeşit rakı. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 194.

⁶⁶⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 268.

meşrûbâtından sarı keçi südü surutkası ve bal suyu ve vişnâbı ve hardaliyyesi ve ramazâniyyesi ve poloniyyesi ve na'nâ arakı meşhûrdur.”

Boşnakların lahanaya olan ilgisine 1663 yılında ordu ile birlikte Budin'den Uyvar'a doğru ilerlerken Kızılhisar Palankası'nda da şahit olur. Burada da Boşnakların, kendisinin Van lahanasına benzettiği lahanaya itibar ettiklerini, kırak yani bezelye çorbası ve keçi sütü surutkasını çok sevdikleri anlatır.⁶⁶⁸

“Memduhâtından bağçeleri bî-hisâb olup müşebbek bostânlarında lahanası ol kadar çok ve ol kadar iri olur kim gûyâ her biri mîr-i mîrân tabii kadar olur. Bosnaviler bu lahanayı görüp, “Ah cânım, dînüm, îmânım kaputsa” derler. Hakkâ ki Van diyârı lahanası kadar iri olup cümle lahana Budin'e bu Kızılhisâr'dan gider, zîrâ kavm-i Boşnak lahana ile kırak çorbasın ve keçi südü surutkasın pek severler.”

Boşnakların balığa olan ilgilerini Hersek dolaylarından Yenikale seferine giderken Popova sahrasında karşılaştığı Popova gölünden avlanan balıklara ilişkin bilgi verirken anlatmaktadır. Balık meraklısı Evliya Çelebi, Popova balığının insan üzerindeki etkisini Boşnaklardan edindiği bilgilerle anlatır. Evliya'nın meşhur olduğunu ve çeşitli vilayetlere buradan avlandıktan sonra Gabele tuzu ile salamura yapılan balıkların gittiğini açıklarken, hoş kokulu olarak belirttiği Popova balığından yiyeceklerin cinsel güçlerinin arttığını söyler.

Bu yüzden Boşnakların çok çocuk sahibi olmasında bu Popova balığının etkisi bulunduğunu belirten Evliya, cinselliğe düşkün olanlar arasında da tesir edici özelliği ile balığın Bosnalılar arasında darb-ı mesel olarak kullanıldığını bildirir.⁶⁶⁹

“Hattâ diyâr-ı Firengistân'da ve bilâd-ı Bosna'da bir âdem çok cimâ' eylese “Bire âdem besbelli sen Popova balığı yemişsin” deyü darb-ı mesel olmuşdur. Ve ba'zı hükemâlar mukavvî ma'cûnlara bu Popova balığı beynini kodukları muhakkaktır.”

Gabele'dekiler ise keçi sütü surutkası, pivo, bal suyu içerlerdi. Evliya'ya göre Gabele'nin etrafı taşlık olup, sert ve sıkıntı verici havası olduğundan sıtma hastalığı çok olurken onlar bu içecekleri tüketerek sıtmadan kurtulur, sağlıklı, güçlü, kuvvetli, zinde ve eli çabuk özelliklerine sahip olarak firkatelerde usta kürek çekiciler olurlarmış.⁶⁷⁰

“Etrâfı taşlık olmağile şiddet-i hân şedîd olup havâsı sakîl olduğundan ısıtması gâyet çok olur, ammâ cemî'i halkı keçi südü surutkası içmeğile ve pivo ve bal suyu müskiratların nüş etmek ile istmayı def' edüp ten-dürüst olup hayli zinde ve zeber-dest firkatede kürek çekmenin erbâbı tûvânâ âdemleri vardır.”

Beyaz ekmek ve alabalığı Mostar'dakilerin ana yiyecekleri olduğunu söyleyen Seyyah, Mostar halkının içeceklerinden bahsetmemiştir.⁶⁷¹

“Der-medh-i ni'met-i uz mâ-yı me'külât: Beyâz ekmeği ve yigirmi ve otuz ve kırk vukiyye gelir alabalığı sicilde mastûrdur, bir diyârda olmaz illâ Mostar'da olur.”

⁶⁶⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 159.

⁶⁶⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 282.

⁶⁷⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 284.

⁶⁷¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 291.

5.5. Giyim – Kuşamları

Evliya Çelebi, Boşnakları anlatırken onların nasıl ve ne tür elbiseler kullandıklarına değinmiştir. Boşnakların serhad halkı olması ve iri fizikleri giyim ve kuşamlarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Boşnakların savaşı olmaları da kıyafetlerine etki etmiştir.

Seyyah, Yagodina'dakilerin dar ve kısa bir yapıda olduğu anlaşılan “*daracık serhadli esbabları*” giydiklerini söyler.⁶⁷² Lipova'dakilerin “*Serhadli*” (bir çeşit kısa altın ve gümüş tellerle sırma kaplı kürk üst giyimi) gibi kısa, dar elbiseleri olduğunu belirtir. Öyle ki Evliya, burada giyim tarzlarını savaşı özelliklerine ilişkin bir Hadis-i şerif ile açıklamaya çalışmaktadır: “*Hadis: “Elbisenin iyisi (eteği) kısa (yerden sürünmeyi) olanıdır.”* Buna göre dizlerine kadar çuha serhadli, Kutmen⁶⁷³ kürk, çuha dolama⁶⁷⁴, güderi⁶⁷⁵ (buzağı, dana derisi) dolamalar giyerek, yenlerinde ve göğüslerinde gümüş düğmeler bulunduğunu açıklar. Bellerinde harir zünnar⁶⁷⁶ teybend⁶⁷⁷ kuşakları vardır. Çakşırları (şalvar) daracık çuhadan, beyaz güderidendir. Başlarında asla sarık yoktur. Kırmızı ve yeşil renkli çuha, semmur kalpakları vardır. Kalpaklarının üzerindeyse şahin kanatlı tacları vardır⁶⁷⁸.

Ayrıca seyyah, halkının “*Erdel keferesi ve Eflakân*” olduğu Yanova'daysa askeri sınıfını oluşturan “*potur ve Boşnakların*” Tımişvar ve Lipova'dakiler gibi serhad halkları olduğundan “*serhadli*” giysiler giydiklerini belirtir.⁶⁷⁹ “*Bunun da askerisi Potur ve Boşnaklardır kim Tımişvar ve lipova halkı gibi serhadli esbablar geyerler.*”

Saraybosna'dakilerin elbise ve kıyafetlerini seyyah, ayrıntılı bir anlatımla ele alır. İleri gelen kimselerinin saya⁶⁸⁰ çuha ferâce, saya kontoş⁶⁸¹ ile semmûr kürk giydiklerini söyler. Bundan başka ileri gelen Bosnalıların Kış mevsiminde Bosna'nın kırmızı makbûl tilki nâfesi⁶⁸² ve tilki boğazı kürk ile atlas haftân giydiklerini söylerken, aslında bu diyârda çuha ve atlasın kıymetsiz, değersiz görüldüğünü açıklamaktadır⁶⁸³. Pabucları sarıdır. Sarıkları için başdan başa hünkârî ve hezârî mutallâ tülband

⁶⁷² E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 190.

⁶⁷³ Kutmen: bir çeşit giyim (Rumeli). R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 160.

⁶⁷⁴ Dolama: bir çeşit kaftan, sarık. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 101.

⁶⁷⁵ gevder, gevdere: 1. buzağı. 2. dana derisi, güderi. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 287.

⁶⁷⁶ Zünnâr: papazların bellerine bağladıkları uçları sarkık, ipten örme kuşak. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 1195.

⁶⁷⁷ Teybend: bir çeşit kuşak. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 225.

⁶⁷⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 209.

⁶⁷⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 212.

⁶⁸⁰ Saya: bir tür giyim eşyası. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 204.

⁶⁸¹ Kontoş: bir çeşit üstlük. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 154.

⁶⁸² Tilki nâfesi: kürk yapılan havyan postlarının karnı altındaki deri kısmı. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 796.

⁶⁸³ Atlas: atkısı ve çözgüsü ince ipekten sık dokunmuş, genellikle düz renkte, sert ve parlak kumaş, diğer adıyla saten. H. Tezcan, *a.g.m.*, s. 407.

sarınlardı. Orta halli insanları İskerled⁶⁸⁴ çuhalar giyip kubâdî (sarı, sarımsı) pabuçlar ile kış günleri Dobra-Venedik'in siyâh makbûl kuzu kürkünü giyerlerdi. Kötü hallileriye çuhalar giyip başlarına serhadli yeşil kalpak takarlardı. Evliya'ya göre müslüman özelliklerine sahip, örtülü, imanlı, fiziki açıdan güzel, erkeklerden çekinen, konuştukları zaman tatlı dilli kadınları ise yeşil, kırmızı ve çeşit çeşit çuhalar giyip, kubâdî yani sarımsı pabuc ve iç edik⁶⁸⁵ giyerdi. Başlarına kıymetli terpûş⁶⁸⁶ takke ve dîbâ⁶⁸⁷ takkeler üzerlerine beyâz dülbend üstlük ile siyâh peçe takarlardı.⁶⁸⁸

Evliya'ya göre, Banyaluka'dakilerin erkeklerinin üst giysileri tamamı çuha serhadli, kopçalı sıkma çakşır olurken, başlarında çuha dolama, yeşil serhadli kalpağı vardır. Ayakkabıları kubâdî pabuçlardır. Kadınları üstlerine çuha ferâce giyip, başlarına yassı baş terpûş giyip üzerine yüzlerini örtmek amacıyla beyâz tülbind yaşmak örtünürlerdi.⁶⁸⁹

Banya Kasabası'ndakilerin kıyafetleri serhadli elbiselerdi. Başlarına semmûr ve başka mallardan kalpak, ayaklarına kubâdî yani sarı renkli ayakkabı giyerlerdi:⁶⁹⁰ “*Der-kıyâfet-i ehl-i beled: Cümle serhadli esbâbı geyüp semmûr ve gayri kalpak ve kubâdî ve pâbuç geyerler*”.

Rodnikliler üstlerine çuha elbiseler, kopçalı serhadli çakşırlar, başlarına çuha kalpaklar, ayaklarına kubâdî pâbuçlar giyerlerdi.⁶⁹¹

Öziçse'dekilerin erkeklerinden ileri gelenleri çeşitli renklerde çuha, semmur, sincab kürkü giyip, başlarına destar-ı Muhammedi sararlarken daha alt statüdekileri çuha elbiseler, kopçalı çakşır ve başlarına kalpaklar giyerler. Kadınları ise genellikle boğasidan siyah ferâce giyer, ancak al, yeşil, kırmızı çuha ferâce giymezerlerdi.⁶⁹²

Taşlıca'daki Boşnakların kılık ve kıyafetleri Evliya'ya göre: “*Elbisenin iyisi (eteği) kısa (yerden sürünmeyeni) olanıdır*”. hadîs-i şerifi doğrultusundadır. Bunun için elbiseleri dizleri hizasında olup, çuha dolama, serhadli, sıkma kopçalı çakşırdır. Ayaklarında kubâdî (sarı, sarımsı) pabuc vardır. Başlarında çeşitli renklerde çuhadan semmûr, zerdeva, serhadli kalpakları vardır. Üstlerinde kılıçları ve tüfekleri bulunurdu.⁶⁹³ Çayniçe/Çayniçe'deki erkeklerin serhadli elbiseleri vardı. Kadınları yassı

⁶⁸⁴ İskerled, sekerled: bir tür giyim. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 132.

⁶⁸⁵ İç edik: bir çeşit ayakkabı. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 130

⁶⁸⁶ ter-pûş: püsküllü, fese benzer bir çeşit başlık. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 1087.

⁶⁸⁷ Dîbâ: renkli dokuma motiflerle süslü lüks bir çeşit ipek kumaş, canfes kumaş. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 184.

⁶⁸⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 227.

⁶⁸⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 268.

⁶⁹⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 100.

⁶⁹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 239.

⁶⁹² E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 247.

⁶⁹³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 252.

başlı olup siyah bez ferace giyerlerdi.⁶⁹⁴

Hersek Koca/ Foça'dakiler ekonomik seviyelerine göre erkekleri genellikle türlü renklerde çuha elbiseler giyerken ileri gelenleri başlarına beyaz sarık sarar, orta halli olanları kısa elbiseler, kopçalı çakşır, kubadi pabuc, çeşitli renklerde çuha semmur, zerdeva kalpaklar giyerler. Savaşçı özelliklerine sahip genç yiğitleri silahlı olarak gezerlerdi. Kadınları ise başları yassı başlı, beyaz çemberlidir. Üst giysileri bezden ve siyah çuhadan siyah feracelermiş.⁶⁹⁵

Nevesin'de savaşçı Boşnak gazileri sarık ve kalpak⁶⁹⁶, Ustolça Kasabası'ndakiler de kalpak ve beyaz sarık giyerlerdi.⁶⁹⁷ Nova Kalesi'nin hâkimiyetinde olan Tin kalesi, yani Lubin Kasabası'ndakilerin elbiseleri Novalılar gibidir. Üstlerine beyaz daracık sıkma dimi giyip baldırları çıplaktır. Evliya'ya göre Cezayir levendi gibi gezerlerdi. Başlarında kırmızı fes, berataları vardı.⁶⁹⁸

Nova'da Arnavut ve Hırvat yiğitleri gibi Boşnak yiğitleri de Cezayirli giysileri gibi daracık elbiseleri vardır. Bağır yelek giyip baldırları çıplak gezerlerdi. Tüfek, çatal bıçak, pala kürde⁶⁹⁹ kılıçlar kuşanırlardı. Başlarında kırmızı fesleri vardı.⁷⁰⁰

Kal'a-i Yeni Gabele'dekilerde Novalılar gibi giysileri dardı. Beyaz sıkma göğüslük, geçirme elbiseler giyerler. Başlarına kırmızı fes, ayaklarında firenk filları⁷⁰¹ vardır. Baldırları çıplaktır. Gazilerinin bellerinde pala bıçak ve bazılarının da balta, nacak ve tüfekleri vardır.⁷⁰²

Mostarlıların ihtiyarları başlarına destâr (tülbent) sarınır, genç yiğitleri kalpak giyip, üstlerine kopçalı çakşır ve çuha giysiler giyerlerdi. Kadınları terpuş takke üzerine beyaz izâr⁷⁰³ örtünüp, siyah ferace giyerlerdi.⁷⁰⁴

*“Der-kıyâfet-i siyâb-ı merd-i meydân: Ekseriyyâ ehl-i ırz ihtiyârları destâr sarınup tâze yiğitleri kalpak ve kopçalı çakşır ve çuka esbâb geyerler.
Der-libâs-ı şemâ'il-i nisvân: Ve zenânesi yassı tarpuş takye üzre beyâz izâr örtünüp cümle siyâh ferrâce geyüp gezerler.”*

İzvorniklilerin giysileri çuha dolama, boyu kısa elbiseler, kopçalı çakşır ve daracık serhadli çakşır⁷⁰⁵ *“Yine esbâbları cümle çuka dolama ve sünnet üzre kasîr (kısa, boysuz) esvâb geyüp kopçalı daracık serhadli çakşırı geyüp”*. Siremçeliler

⁶⁹⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 254.

⁶⁹⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 257.

⁶⁹⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 260.

⁶⁹⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 261.

⁶⁹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 262.

⁶⁹⁹ Kürde: bir çeşit kılıç. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 161.

⁷⁰⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 268, 271.

⁷⁰¹ Fillar: Çerkez pabucu, bir çeşit yemeni. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 112.

⁷⁰² E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 284.

⁷⁰³ İzâr: belden aşağıya mahsus örtü, peştamal. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 472.

⁷⁰⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 290.

⁷⁰⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 295.

serhadli elbiseleri giyerlerdi.⁷⁰⁶

Kanije halkının Boşnak olduğunu belirten Evliya, giyim ve kuşamlarıyla Kanijelilerin diğer serhad halkından farklı giyindiklerini belirtir. Onların Kanijeli olmaları Evliya'ya göre baş almalarının alameti olarak namus addettikleri başlarına taktıkları taç kalpaktan, turna ve şahin tüylerinden, “*kâfir*” giysileri gibi güderi dolamalarından, kutmen elbiselerinden, meşin ve sahtiyanlı çakşırlarından, mahmizli⁷⁰⁷ kubâdi pabuçlarından, kısacık elbiselerinden anlaşılırmış. Başka bir serhad halkının rahat gezemeyecekleri için bu tarz giysiler giymediklerini dikkati çeken Evliya, hatta başka serhadlilerin bunları görünce kâfir zannettiklerini söyler. Diğer taraftan da namuslu ve örtülü kadınları olağan zamanlarda sokağa ancak öldükleri zaman çıkarırken olağanüstü zamanlarda ise kadınlar ayaklarına çizme, başları örtülü, eski giysileri ile çatışmalarda yardımcı kuvvet rolünü üstlenirlermiş.⁷⁰⁸

Ustolni-Belgrad'dakilerin erkekleri kısacık çuha dolama, kopçalı çakşır, renkli çuhalardan kalpak giyerler. İhtiyarları başlarına beyaz destar-ı Muhammedî, ayaklarında mahmizli kubadi pabuçları vardır. Kadınları üstlerine siyah ferace giyip, başlarına yassı terpuş takke geyüp beyaz çember örtünürlerdi.⁷⁰⁹

Baç Kalesi'ndeki ve Çanad'daki Boşnaklar da serhadli kıyafeti giyinmekteymişler. “*Bu Baç halkı dahi kavm-i Boşnak ve Poturca kelimat edüp cümle ticaret ile geçinir sulehayı ümmetden âdemlerdir kim yine cümlesi serhadli esbabı gibi kalpak geyerler.*”⁷¹⁰ Çanad halkı “*Cümle gâziler ve tüccârlar ve hacılardır. Bunlar dahi Boşnakça kelimât edüp serhadli esbâbları geyüp merd ü zenânu mü'eddeb gezerler.*”⁷¹¹

⁷⁰⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 297.

⁷⁰⁷ Mahmiz: mahmuz. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 166.

⁷⁰⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 319.

⁷⁰⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 27.

⁷¹⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 139.

⁷¹¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 144.

ALTINCI BÖLÜM ÇİNGENELER

*“zîrâ bu kavm-i çingane ciğerim hûn (kan),
dîdelerim(göz) eşk-i (gözyaşı) la'l-gûn (kırmızı, al) etdi.”*

8.Kitap, s. 42.

Modern araştırmalara göre, Çingene kelimesi, Asya, Avrupa, Kuzey Afrika ve Amerika'nın çeşitli bölgelerinde fizyolojik, ruhi, yaşam tarzları ve dilleri ile diğer etnik, kültürel topluluklardan ayrılan çoğunlukla gezgin insanları ifade etmektedir. Osmanlı coğrafyasında bu insanlar Çingene ve Mısır ile olan ilişkilerinden ötürü Kıpti olarak adlandırılmışlardır. Çingenelerin bu gün bilinen ilk anayurtları Hindistan ve ikinci anayurtlarının Balkanlar olduğu bilinmektedir. Araştırmacılara göre Çingenelerin Hint dilinde müzikle ilgilenen ve dansöz manasına gelen “*tayeng*” ve İndus kıyılarında yaşayan “*çangar*” ve “*zingar*” adı verilen halkla ilişkileri vardı. Öte yandan yerleşik yaşamı benimsemeyerek gezginci yaşayışlarını sürdürme amacıyla, 5. ve 6. yüzyıllarda Ak Hunların, 7. ve 8. yüzyıllarda Sind bölgesine Arap istilalarıyla zarar gören Hint toplumu içinde 5. yüzyıldan beri Hindistan'dan kopmaya başlayan bu topluluk iki koldan batıya doğru göç etmişlerdi. Birinci yol, İran üzerinden Suriye ve Bizans topraklarında kaldıktan sonra Mısır'a doğru olmuştur. Mısır'a yerleşen bu topluluğa Mısırlı olduklarını belirtmek için Kıpti adıyla anılırlarken daha sonraki tarihlerde Kuzey Afrika'da yayılan Çingeneler İspanya ve Portekiz üzerinden 15. yüzyılda Batı Avrupa'ya yayılıyorlardı. İkinci yol ise Hazar denizinin kuzeyinden Karadeniz'in kuzeyi yolu ile 9. ile 11. yüzyıllar arasında Balkanlara ve Avrupa'ya yayılıyorlardı. 14. ve 15. yüzyıllarda Balkan devletleri hâkimiyetinde yaşam sürüyor, Eflak, Boğdan bölgesinde daha yoğunlukta bulunuyorlardı. Osmanlıların Balkanlara hâkim olmasından sonra Osmanlı kentlerinde görülen Çingeneler özellikle çoğunlukta buldukları Trakya bölgesine Balkanlardan geldikleri anlaşılmaktadır.⁷¹²

⁷¹² Kıpt, Mısır'ın eski yerli halkına verilen bir isimdir, Arapların Mısır Hıristiyanlarına verdikleri isme de Kıpti denilmektedir. Arap milletlerine göre, bu kelime Hz. Nuh'un soyundan geldiği rivayet edilen eski Mısır kralı “*kıbt*”ın isminden gelmektedir. Orta çağ'da Çingenelerin Mısırdan geldikleri tahmin edilerek onlara Kıpti denmiştir. İngilizce'deki “*gypsy*” kelimesi Çingene anlamında kullanılmakta Mısırlı manasını taşımaktadır. Avrupalı milletlerin dilinde Çingeneler, Çingene kelimesinin çeşitli versiyonları ile belirtilmektedir: Bulgarca: ciganin, Rumence: ciganu, Macarca: cigany, İtalyanca: zingari, Almanca: zigeuner, Fransızca: tsigane, İspanyolca: gitano. Çingeneler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Elena

Osmanlı kayıtlarında Müslüman Çingener ve Hıristiyan Çingener ayırt edilmeksizin hukuki açıdan “Çingane”, “Çinganiyân”, “Kıptî”, “Kıptîyân” olarak geçerdi. İstanbul ve Rumeli topraklarındaki Çingenerler hukuki, mali, askeri işlerini düzenlemek için 1520’de “*Livâ-i Çingâne*” sancağı altında birleştirilmişlerdi. Merkezi Kırkkilise (Kırklareli) olan sancağın “*mir-i kıptîyân*” denilen ve Çingene olmayan sancak beyi vardı. Bu sancak Çorlu, İpsala, Keşan, Eski Zağra, Hayrabolu, Malkara, Gümülcine, Yanbolu, Pınarhisar, Prevadi, Dimetoka, Ferecek dolaylarını kapsamaktaydı. Hatta Evliya Çelebi, Gümülcine’yi anlattığında devlet görevlilerini açıklarken “*çingane beği*”nin varlığını belirtmektedir:⁷¹³

“Hâlâ Rûmeli eyâletinde yüz elli akçe şerif kazâdır. Ve nâhiyesi iki yüz pâre ma’mûr kurâlardır. Şeyhülislâmı ve nakîbü'l-eshrâfi ve a'yân-ı eshrâfi ve sipâh kethudâyeri ve yeniçeri serdârı ve muhtesibi ve şehir emîni ve harâc emîni ve çingane beği var.”

Müslüman ve Gayr-i Müslim Çingenerlerin müslüman olanları gayr-i Müslimlerin kanunlarıyla eşit muamele görürdü. İskân edilenler yerleşik hayata geçerken gezginleri de vardı. Ayrıca Anadolu’da başlayan ve Balkanlarda da devam eden uygulamayla yerleşik ve müslüman Çingenerler, askeri geri hizmetlerde kullanılmak üzere orduya alınır, kara ve deniz seferlerine katılır, tımar dağıtılanlar yerleşik yaşama alıştıırılırdı⁷¹⁴.

Çingenerlerin tamamı genellikle yaşayış, ahlak ve fizyolojik özellikleri açısından birbirine benzerdi. Dilleri kendi içinde lehçe farkı olmakla Çingene dilinde Romanca konuşurlardı. Birlikte buldukları yerleşimdeki diğer toplulukların dillerinden kelimeler alır, içinde buldukları halkların niteliklerine kolayca alışır, dinlerini benimseyen izlenim gösterirlerdi. Çingenerlerin kendilerine özgü meslekleri vardı. Erkekleri genellikle müzisyen, at cambazı, arabacı, kalaycı, bakırcı, tenekeci, demirci, çivi imalatçısı, sepetçi, kerpiç dökücü, ayı oynatıcılığı yapar. Sahte para basanları da vardı. Kadınları fal bakar, kır bitkilerinden ilaç yapar, bayramlarda varlıklı ailelerden çeşitli yiyecekler dilenirler, erkeklerle iş hayatında bulunurlar, dans ederlerdi.

6.1. Kimlikleri ve Karakteristik Özellikleri

Evliya Çelebi, Osmanlı ülkesinde Çingenerlere ilişkin çeşitli bilgiler verir.

Marushiakova-Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, İstanbul 2006; M. Tayyib Gökbilgin, “Çingenerler”, *İA*, c. 3, s. 421-426; İsmail Altınöz, “Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingenerler”, *Türkler*, c. 10, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara 2002, s. 422. Ayrıca Çingene adına dair etimolojik bir değerlendirme için bk. Hüseyin Yıldız, “Türkçede Çingenerler için Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, Güz 2007, s. 61-82.

⁷¹³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 37.

⁷¹⁴ E. Marushiakova-V. Popov, *a.g.e.*, s. 40, 41, 45; Emine Dingaç, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Çingenerler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, Aralık, 2009, s. 33-46.

Çingenelerden söz ederken “çingane, kavm-i çingane”⁷¹⁵, “çingân”⁷¹⁶, “kavm-i Kabâbita”⁷¹⁷, kavm-i Ferâ’ine(Firavunlar)”⁷¹⁸, “Kıptî, kavm-i Kıptî”⁷¹⁹, “kavm-i Kıbtîyân-ı lecûcân”⁷²⁰ gibi farklı adlandırmalarda bulunur.

Evliya’nın Rumeli Eyaleti’nde yaşamlarını sürdüren Çingenelerden söz etmesi önemlidir. Çünkü Rumeli ve Balkanlar’daki Çingeneleri anlatırken buradakilerin dışında Çingenelere ilişkin genel değerlendirmeler yapar ve onların dağıldığı coğrafyadan bahseder, Anadolu ve Mısır’dakilere de yer verir. Yazar, Rumeli topraklarındaki Gümülcine’yi anlatırken “Der-lehçe-i mahsûs-ı lisân-ı Kıptî ya’nî zebân-ı çingane-i kavm-i Ferâ’ine-i Rûmî” başlığı altında tarihsel bağlamda kısas-ı enbiyâ tarzında menkıbevî anlatılarla Çingenelerin kimlikleri, yayılma alanları ve buldukları yerleri açıklamaktadır.

Anadolu ve Mısır coğrafyasına kadar uzanan Evliya, “kavm-i Kıptî ya’nî kabîle-i çingâneler” şeklinde belirttiği Mısır halkı ve Çingeneleri tevatür olan dini hikâyeler aracılığıyla anlatır. Çingeneleri anlatırken Mısır’a kadar uzanan seyyah, bu toplulukların Mısır dışına yayılışından söz etmiştir. Kıpti/Çingene tarihine dair anlatıya göre: Firavun ile Hz. Musa’nın savaşında Kızıldeniz/Süveyş’de “Kolundur boğazı” isimli helak edici suların döndüğü, çukurlaştığı yerde Hz. Musa’nın sihriyle firavun askerleri ortadan kaybolmuştu. Ortadan kaybolan ve daha önceleri varlıklı olduklarını belirttiği Firavun topluluğu yani askerleri Hz. Musa’nın bedduası ile Mısır’da duramamışlar, vatansız kalıp, dağlarda yaşamaya başlamışlardır. Şehirde şehire koşuşturur ve hırsızlık eder hale gelirler. Daha sonra bunlar Amalika⁷²¹ kavminin de etkisiyle ve Hz. Yusuf’un Amalika kavminin dağılmasına sebep olduktan sonra Rum’a (Anadolu’ya / Mısır ve Arap diyarı dışına) doğru kaçıp, ilerlemişler ve dünyaya yayılmışlardır.⁷²²

Bu topluluğun “kavm-i Ferâ’ine”nin birincisi olduğunu ifade eden Evliya, kaçanlar arasından Rum diyarlarında kendi deyimiyle “kavm-i Kıptî ya’nî kabîle-i

⁷¹⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 280, 336, 345, 349, 353; E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 8, 199; E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 95, 179, 232, 263, 325; E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 215, 259; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 37, 38, 39, 40, 41, 42, 48, 49, 63, 73, 289, 291, 292; E. Çelebi, *Seyahatname*, 9. Kitap, s. 67, 127; E. Çelebi, *Seyahatname*, 10. Kitap, s. 107, 373.

⁷¹⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 9. Kitap, s. 215.

⁷¹⁷ Kabâbita tarihi: E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 194. Kabâbita: E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 40, 42. Kabâti: Kıptî’nin çoğulu, Çingeneler. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 475.

⁷¹⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 37, 39, 40, 42.

⁷¹⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 40, 195, 198; E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 67, 95; E. Çelebi, *Seyahatname*, 7. Kitap, s. 239, 272; E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 37, 40, 41, 63. Kıpt: E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 40; E. Çelebi, *Seyahatname*, 9. Kitap, s. 428.

⁷²⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 255. Lecûc: inatçı, çok çekişken. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 545.

⁷²¹ “Ba’zılar fir’avn kavm-i Amâlîka’dandır derler, sahîh ola, zîrâ kavm-i Amâlîka Diyârbekir ve Şehrezor ve Musul ve şehri Nisîbîn’den zuhûr etmiştir. Bu rivâyet esahh-ı kavî-i mu’tebere ola, zâhir de bu ola.” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 39. Amalika: çok eskiden Sina yarımadası bölgesinde yaşadığı sanılan ve gariplikleriyle şöhret bulan bir kavim. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 30.

⁷²² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 39.

“çinganeler” hakkında yoksul, hor görülmüş, değersiz, hırsız, zorba, belirli bir dini olmayanlar şeklinde görüldüklerini ve ölülerinden dahi harac alındığını belirterek karakterlerini ortaya koyar:⁷²³

“Ammâ Hazret-i Mûsâ bed-du'âsıyla Rûm'da kavm-i Kıptî ya'nî kabîle-i çinganeler hor hakîr ve çakır ve fakr-ı fâkâda olup ölülerinden bile harâc alınur bir güne kavimdir kim bunlar Fir'avn leşkeriyken cenâb-ı Allâh bunların hakkında âyet sûre-i: Kur'ân, Hûd, 59; “Her inatçı zorbanın işine uydular” nassı buyurmuşdur. Hakkâ ki cebbâr ve hırsız ve nûrsuz ve pirsiz bî-dîn ve bî-mezheb müselmân şeklinde kefere bile değil âdemlerdir”

Öte yandan Evliya'nın anlattığı ikinci topluluk ne Firavun ne de Hz. Musa tarafında yer alan, Mısır'da kalan “kavm-i Kıptî”lerdi. Bunlar hakkında Evliya, Hz. Musa'nın onlara darılıp gücenmeden hayır duada bulunduğunu, bu nedenle Mısır Vilayeti'nin itibarlı, saygın bir topluluğu olduklarını zikretmiştir. Kıptilerin karakterlerini tahammüllü, sabırlı, dayanıklı, gayretli ve namuslu olarak belirlemekte, mesleklerini ise kâtip, müverrih şeklinde açıklamasının yanı sıra Müslümanlığa ılımlı “keferelerdir” demektedir. Rumları ve Yahudileri sevmediklerini belirtmektedir. Bu açıdan “Gerçi hâlâ İsevîler olup kitâb-ı İncil ve Zebûr ve Furkân okurlar ammâ Tevrât okumazlar ve müselmâna mahabbet ederler, ammâ Rûm ve Yahûdîleri sevmezler” ifadeleriyle Kıptilerin sosyal ilişkileri ve dinsel özellikleri üzerine atıfta bulunur.⁷²⁴

Hatta “İsevi” olarak değerlendirdiği bu ikinci topluluk hakkında onların İslam devleti zamanında Müslümanların fetihlerinde yardımcı olduklarını anlatır. Çeşitli niteliklerini açıkladığı bu ikinci grup Çinganelere ilişkin anlattıklarıyla okuyucusuna ya da dinleyicisine karşı menkıbevi bir üslubda ise Evliya, bir hadis referans göstererek menşelerine dair fikir verir. Buna göre Kıptiler, bütün peygamberlere iman getiren insanlardır. Hz. İbrahim'e Melik Tutis iman getirir. Bir Kıpti kızını Hz. İbrahim'e hediye gönderir. Bu kızın ismi Bin Hacer idi. Hz. İsmail, bu Kıpti kızı Hacer'den dünyaya geldi. Bunun üzerine Hz. Muhammed, Kıptiler ile ilgili “Kıpt tâ'ifesi kızlarından Hâcer anamızdan ecdâdımız Hazret-i İsmâ'il vücûda gelmişdir. Pâk neseb Âl-i Kabâbita'dır” buyurmuşlardır, şeklinde anlatısı ve düşüncesini sürdüren yazar, Mısır Kıptileri hakkında tipolojilerine yani dış görünüşleri için şu hadisi kullanır. Hadis: “Peygamber (A.S.) dedi ki: Siz kıvırcık saçlı, yani esmer renkli olan Kıptî insanlara iyi davranınız, bunlar Kıptî olup kıvırcık saçlı insanlardır.” Bunun dışında, yine bir başka anlatı daha aktarır. Bu kez Kıptilere karşı peygamber neslinden olmalarıyla menşelerinden dolayı akrabalık bağı olduğu gerekçesiyle dostça geçinilmesi gerektiğini

⁷²³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 39.

⁷²⁴ Bunlar, “Hazret-i Mûsâ bu kavme hâtır-mânde olmayup hayr du'â etdiğinden hâlâ vilâyet-i Mısır'da mu'teber bir alay kavm-i Kabâbita'dır kim her hânedânda birer Kıptî kâtibleri vardır, ammâ gâyet müstakim keferelerdir ve gâyetü'l-gâye serî'u'l-kalem kâtiblerdir kim yine hatlarını kendileri okur gâyetü'l-gâye müverrihdirlir. Hazret-i İdrîs kalemi üzre hatlarıyla rûz merre olan vakâyi'âtları tahrîr etmededirlir. Hâlâ Hazret-i İdrîs'den berü vâkı'âtları tahrîr etdikleri mu'teber tevârihleri vardır.” E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 40.

tarihsel bağlarla ortaya koymuştur.⁷²⁵

Bu yönüyle Evliya, tarihsel bağlantıya vurgu yapmak ve dikkat çekmek için iki tane hikâyeye yer vermektedir. Şöyle ki: Hz. Muhammed asrında Mısır Meliki Mukavkis'in Peygamber'e yakınlığı vardır. Elçi Zünnûn-ı Mısriyle Yağfur isminde bir eşek, Düldül isminde bir at ve Zülfikar isminde bir kılıç ile el değmemiş iki Kıpti kız kardeşleri hediye olarak gönderir. Düldül ile Zülfikar'ı Hz. Ali'ye veren Hz. Muhammed, Kıpti kızların kardeş olduklarını öğrenince “*Mezhebimizde iki kız karındaşı dutmak olmaz*” diyerek cariyenin birini Şa'ir Hassan'a ihsan edip, Mariye isimli kızı kendisi alır. Oğlu İbrahim'in annesi Mariyedir. Bunun üzerine Hz. Muhammed, oğlan çocuğu olduğundan Kıpti kavmine dua eder. Elçi Zünnun-ı Mısri de Peygamberin bağışlayıcılığını, cömertliğini görmüş ve İslamı kabul etmiştir.⁷²⁶

İkinci hikâyede ise Amr ibnül'-As'ın Mısır fethine gitmiş olduğunu ve Şeyh Ukbe-i Cüheyri ile birlikte şehid olduklarını hatırlatır. Bunu ifade ederken Evliya, “*Kavm-i Kıptî hakkında hadîs-i şerîf budur: [Hadîs, el-Muttakî el-Hindî, Kenzü'l-Ummâl, 12/35235; et- Taberanî, el-Mu'cemü'l-Kebîr, Irak Baskısı 19/61]; “Siz Mısır'ı feth edeceksiniz. Oranın ahalisine iyi muamele ediniz, çünkü onların korunma hakkı ve sizinle akrabalık bağı vardır.”* hadisini kullanır. Buna göre Hz. Muhammed'in duasıyla Mısır Vilayeti'nde Kıptilerin izzet, şeref sahibi, kıymetli, değerli, saygın niteliklerde olduklarını anlatmaktadır.⁷²⁷

Seyahatname'ye göre Anadolu'daki Çingenerin yerleşim yeri Menteşe Vilayeti'ndeki Balat kenti olduğunu söyler. Balat'taki Çingeneri, Sultan II. Mehmed'in (*Ebü'l-feth Sultân Mehmed Hân*) İstanbul'a göçe zorlamasıyla, aynı adla İstanbul'da Balat mahallesine yerleştirildiklerini zikreder.

Ancak Balat'a (İstanbul) bunlardan başka “*Al-i Fir'avn'dan*” beri asıl vatanları Gümülcine olan Rumeli Çingenerinden göç ettirilenlerin bulunduğunu bildirir. Bunun üzerine İstanbul'da Anadolu ve Rumeli Çingenerinin birbirleriyle yakınlık ve sıcaklık oluşturamadıklarını, Gümülcine'ye geri dönenlerin bulunduğunu beyan eder: “*Ba'dehu çingane-i Rûm yine şehri kadîmleri olan Gümülcine'ye göçüp geldiler*”. Fakat Çingenerin her karşılaştığı topluma ilgi gösterdiklerini kanıtlarcasına müslüman olanlarının ibadetlerini yaptıkları halde Evliya'ya göre Rumeli Çingeneri müslüman olmayan topluluklarla Kızıl yumurta günleri, Müslümanlar ile vakit namazları, Yahudiler ile kamış bayramları kutluyorlarmış. Çingenerin İstanbul'da Eğrikapı dışında mezarlıkları varmış. Mesela 17. yüzyılda İstanbul'da Çingener kent surlarının

⁷²⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 39, 40.

⁷²⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 39, 40.

⁷²⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 39, 40.

dibinde Edirnekapı ve Sulukule’de bulunuyorlardı⁷²⁸. Kanun hükmüne “*Ebü'l-feth tahrîri üzre*” göre, cenaze namazlarını imamlar kaldırmaz, Çingenerin ölülerinden bile harâc alınırılmış. Fakat Gümülcine Çingenerinden Balat mahallesinde kalanların Müslümana benzemediğini belirten yazar, çalgıcılık ve çengilik mesleklerini devam ettirdiklerini açıklar. Evliya Çelebi, çingeneri Girit Seferi nedeniyle Edirne’den Kandiye’ye doğru gitmek için yola çıktığında Rumeli Eyaleti’nin kazalarından biri olan Gümülcine’ye uğradığında “*Der-beyân-ı ahvâlât-ı kavm-i Kabâbita*” başlığı altında anlatmaktadır.⁷²⁹

Gümülcine’de sakin Çingeneri söyleyici, çalgıcı, kalpazan, hırsız gibi daha çok olumsuz yönleriyle anlatır. Çingenerler arasında ilişkilere de dikkat çeken Evliya, gece gündüz sürtüşme ve kavgaların, küfürlerin eksik olmadığını belirtir. Evliya’nın deyimiyle bir kızıl mangır/bakır sikke için birbirlerini dahi öldürebildikleri dereceye geldiklerini söyler. Ya da onların bir mangır için “*Büyük efendiye, yok paşaya gidelim*” diye kadıya gittiklerini anlatır. Davalarının bir mangır veya bir dang (bir dirhem altıda biri) etmeyecek mahiyette lüzumsuz davalar olarak görür.

Benzer bir şekilde seyyah, Edirne’deki anlatırken inatçı ve birbirleriyle çok çekişken insanlar olarak nitelendirmektedir. Onların gece, gündüz kavga ve bağrıışmalarının eksik olmadığına burada da dikkat çeker.⁷³⁰

“Beş mahallesi Yahudi ve on mahallesi kefare-i Rûm ve tekye-i Pehlivânân kurbunda bir mahalle-i Müselmânân ve Topkapusu dâhilinde yine bir ehl-i imân var ve beş mahalle kavm-i Kıbtîyân-ı lecûcân var. Şeb u rûz gavga ve feryâdlarından geçilmez. Bu mahallatlardan ma’ada yine varoş-ı azimde cümle (...) aded mahalle-i müslimindir.”

Evliya, Rumeli Çingenerlerini anlatırken bunları Balat şehri ve Mısır Çingenerleriyle karşılaştırır. Mısır’dakilerin ağzından küfür dahi işitilmemiş olduğunu, Balat Çingenerinin Rumeli’dekilerin yanında da namuslu, haysiyetli insanlar olduklarını söyleyerek farklı coğrafyalardaki Çingenerin karakterlerindeki farklılaşmayı da göz önüne getirir:⁷³¹

“Bu kavm-i Ferâ’inenin dahi niçe kerre yüz bin elfâz-ı hezeyânları vardır, zirâ şeb u rûz birbirleriyle gavgâ ve cidâl edüp şütüm-ı galîzeler ederler. Bir fülüs-ı ahmer için birbirlerin katl edüp yâhûd bir mankır için “Büyük efendiye, yok paşaya gidelim” deyü şer'-i şerîfe gelüp da'vâlarının hakikatine nazar olundukda neticesi bir mankırâ çıkar yâhûd bir dank etmez da'vâdır. Anıniçün çingane kavminin da'vâları mesmû'a değildir. Ammâ Mısır Kıptîlerinin ağızlarından bir nâ- şer'i şütüm-ı galîza istimâ' olunmamışdır. Ve Anadolu Balat şehri çinganeleri bu Rûmeli Kıptîlerinin yanlarında âb-ı rûydur.”

⁷²⁸ İ. Altınöz, *a.g.m.*, s. 429.

⁷²⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 37.

⁷³⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 3. Kitap, s. 255.

⁷³¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 40.

Buna karşın Rumeli Çingenerinin Mısır'la irtibatlarını kuran ilginç bir bilgi verir. O, Rumeli'dekilerin yemin ederken “*Mısır hakkıyçün ve Gümülcinemiz hakkıyçün*” diye yemin ettiklerinin altını çizer:⁷³²

“*Hattâ kavm-i Ferâ'ineler birbirleri mâbeynlerinde yemîn etseler, “Mısır hakkıyçün ve Gümülcinemiz hakkıyçün” deyü yemîn ederler*”

Evliya Çelebi, “*her kavmin ve her millet-i nasârânın (Hıristiyanlar) Çingeneri vardır,*” diyor. Çingenerin ikamet ettikleri yerleşim yerlerinde yerli halkın yaşayışlarıyla özdeşleştiklerini ortaya koyabilecek bir şekilde dillerini konuştuklarını dikkat çeker. Ancak Anadolu'da Balat şehri Çingeneri'nin ve Rumeli'deki Çingenerin “*Gümülcine Kıbtîleri*” farklı bir lehçelerinin olduğunu söyler. Bir seyyah olarak lisan meraklısı Evliya, Gümülcine'den bilgiler verirken “*Der-lehçe-i mahsûs-ı lisân-ı Kıptî ya'nî zebân-ı çingane-i kavm-i Ferâ'ine-i Rûmî*” başlığına sahip “*Lisân-ı çingâne*” alt başlığı altında örnek kelimeler verir ve yazdığı argo sözcüklerin ayıplanmaması gerektiğini belirtir. Hatta kullandıkları sözcükler hoşuna gitmiş olmalı ki “*zîrâ bu kavm-i çingane çiğirim hûn (kan), dîdelerim(göz) eşk-i (gözyaşı) la'l-gûn (kırmızı, al) etdi*” demektedir.⁷³³

“*Anların dahi lisânları bâlâdaki cild-i (-) tahrîr olunmuşdur. Ammâ bu Kabâbita kavminin dahi on iki güne lisân-ı mühmele-i müstekreherleri vardır. Cenâb-ı Kibriyâ şûr u şerlerinden sâ'ir ibâdullâhî halâs ede. Ammâ seyyâh-ı âlem olana bunların da lisânlarından bir şemme fehm edecek kadar bilmek lâzım olduğundan her ne kadar yâve güne sözler ise de tahrîr olunduğu ta'yîb olunmaya, zîrâ bu kavm-i çingane çiğirim hûn, dîdelerim eşk-i la'l-gûn etdi.*”

Evliya, Çingenerin tabiat, ahlak ve davranışlarını anlatırken genel yargıları doğrulayan kişisel hikâyesinden de yararlanmıştı. Ya da Çingenerlere ilişkin yargının doğruluğunu sanki ispatlamak için başından geçen bir olayı uzun uzun anlatır. Örneğin, Gümülcine'den bahsederken söz konusu durum açısından Çingenerlere olan tutumunu görebilmek mümkündür. Evliya Çelebi, Girit seferi nedeniyle Edirne'den Kandiye'ye doğru gitmek için yola çıktığında Rumeli Eyaleti kazalarından biri olan Gümülcine'ye uğrar. Buradaki Çingenerin şarkıcı, çalgıcı ve çengi olmalarının yanı sıra kalpazan yani kalp akçe yapan, hırsız, yan kesici olduklarını, bu ahlaklarıyla bölgede meşhur olduklarını anlatır. Kendisi de bu düşünceye katılır ve yörenin en maharetli hırsız ve haydutlarının Çingene olduğunu söyler. Bu durumu kendi başından geçen bir olayla anlatır.⁷³⁴ Gümülcine'de seyyah, bir hırsızlık hadisesinin mağdurudur. Ona göre bu olayda Çingene bir oğlanın uyanık tarafına rast gelmiştir. Bu yüzden seyyah, öfkelidir. Harçlığını çaldırılmış durumdadır.

Bu vakayı uzun uzun anlatan Evliya'nın bu kentte konakladığı zaman ev

⁷³² E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 37.

⁷³³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 38, 41, 42. Robert Dankoff, Çingene dilini Avrupa dilleri içinde Romaca=Çingenece alt başlığı altında değerlendirmektedir. R. Dankoff, *Okuma Sözlüğü*, s. 261, 262.

⁷³⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 37.

sahibinin oğlunun üç Çingene gulam oğlanı vardı. Evliya'ya göre bunlar “*Amr-ı Ayyâr'dan ayyâr veled-i zinâları*” yani hilekâr, kurnaz, dolandırıcı tiplerdi. Vuku bulan olay şöyle cereyan eder. Bir gece maiyetindeki hizmetkâr oğlanlarından biri anlaştığı Çingene oğlanlardan biriyle sandıktan paraları alıp kaçarlar. Bu durumun farkına varan seyyah, ortalıkta görünmeyen oğlanlardan şüphelenmektedir. Kaldıkları ev sahibine durumu ilettikten sonra silahlanıp ev sahibinin de yardımıyla dağ, bağ demeden uzak yakın, köy ve kasabaları aramaya çıkarlar⁷³⁵.

Kaçakları bulmak umuduyla Kal'a-i Buri, Kal'a-i Kavala ve Kasaba-i Vaşlak dolaylarına kadar varmışlardır. Ancak burada bir süre aradıktan sonra aceleyle buradan ayrıldıkları için Kavala kalesini temaşa edemediğini zikreden Evliya, Kavala'dan sabahleyin yola çıkmışlardır. Yüzünde siyah bir yüz örtüsü olduğunu belirten Evliya, Köse/Sarı Şaban Kasabası'na girerlerken bir grup içinde elbiselerini değiştirmiş bir halde önce at üzerine baş aşağı bindirip götördükleri firar eden oğlanını tanımıştır. Bunun üzerine yorgunluktan ve öfkeden kararsızca ev sahibiyle birlikte silahlarını çıkarıp, yabancıların aralarına karışarak oğlanı ele geçirir⁷³⁶.

Oğlana altınların yeri sorulunca, ev sahibinin Çingene oğlanında olduğunu söyler. Bunun üzerine Çingene oğlanı da yakalanır ve itirafı üzerine altınlar bulunur.⁷³⁷ Gulam ve Çingene oğlanlar yakalandıktan sonra Köse Şaban Kasabası hâkimi önüne çıkarılırlar. Eksik olan miktar gulamı bindiren atlı üzerinde bulunur ve atlılar hapsedilirken gulam ve Çingene oğlan ile birlikte tekrar Gümülcine'ye dönerler. Döndükten sonra ev sahibi Çingene oğlanını herkese ibret olması için çarşıda astırırken, Evliya, altınları eksiksizce tahsil edip gulamını iki yüz kırbaç ile cezalandırmıştır⁷³⁸.

Ancak MacKay, Evliya Çelebi'nin bu anlatısının boyutu, görmüş olabilecekleri, seyahat hızı ve süresi doğrultusunda değerlendirildiğinde hayali ve kurmaca bir anlatı olduğunu söyler. Ona göre hikâyenin sonunda da tekrar Gümülcine'ye dönmesi zaman açısından sorunlu olduğu gibi Çingene oğlanın astırılması Evliya'nın okurlarında ya da dinleyicilerinde bulunduğunu düşündüğü intikam ve cezalandırma hevesinin tatmini için olduğunu söylemekle anlaşılabilir bir durumdur. Bu olay hayali ya da görerek olsa da Evliya, bu anlatısıyla okurlar için dönemindeki Çingene imajını açık ve somut bir şekilde yansıtır.⁷³⁹

⁷³⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 40.

⁷³⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 48.

⁷³⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 48.

⁷³⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 49.

⁷³⁹ Pierre A. MacKay, “Seyahatname'deki Gerçek ve Kurmaca Yolculuklar: 8. Kitaptan Bazı Örnekler”, Çeviren: R. Aslihan Aksoy-Sheridan, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, İstanbul 2009, s. 271, 272.

6.2. Diğer Topluluklarla İlişkileri

Evliya Çelebi, müslim ya da gayr-i müslim halklarla ve gayr-i müslimlerin kendi içindeki sosyal huzursuzluklardan eserinde bahseder. Bunlardan biri de Gümölcine'deki Çingeneler ile Yahudiler arasındaki anlaşmazlığı anlattığı kısımdır. Burada iki topluluk arasındaki toplumsal sorunu önemle vurgulayan seyyah, aralarında el'an devam etmekte olan kavgalar yüzünden iki topluluğun can düşmanı olduklarını söyler. Çingene ve Yahudiler arasındaki geçimsizlik ve düşmanlığın sebebini tarihsel bir zemine dayandırarak anlatır. Düşmanlığı kentin fetih yıllarına kadar götürür. Kentin fethiyle ilişkilendirerek geniş bir şekilde anlatmaktadır.⁷⁴⁰

“Vilayet-i Rumiçne, ya'ni kal'a-i Gümölcine: Gümölcine ve Gümörcine yazılır ammâ aslı “Gümlü Çin”dir. Galat-ı meşhûr evlâ olmağın Gümlüçin'den Gümölcine derler. Vech-i tesmiyesi oldur kim kaçan bu sene 764 târihinde Sultân (-) asrında Gâzî Evrenos Rûm keferesi ile Yahûdî elinden dest-i kahr ile alırken derûn-ı kal'ada bir Yahûdî vardı. Cümle bu eyâlet ol Yahûdî'nin kabza-i tasarrufunda olup Kavala sâhibi Feylekos bu Yahûdî'yi defterdâr etmişdi. İsmine Gümlü Çin derlerdi. Çin ü Mâçin Yahûdilerinden idi kim İskender-i Zülkarneyn'e Çin pâdişâhından elçilik ile gelüp diyâr-ı Rûm'un âb u hevâsından hazz edüp bu şehirde kalup kal'ayı amâr ettiğiinden Gümlü Çin kal'ası derler. Ba'dehu anın evlâd-ı evlâdları Gâzî Evrenos'a kal'ayı vere ile vermeğe ta'ahhüd edüp ammâ ol şart ile cümle Yahûdîler kal'a içinde kalalar, deyü ahd ü mîsâk edüp kal'ayı Gâzî Evrenos'a teslîm ederler. Lâkin ba'de'l-feth Yahûdîler ile kavm-i Kıbtî ya'ni kavm-i Çingane mücâdeleye düşüp, “Bu kal'a İskender zamânından berü bizim idi. Siz teğallüben mâl kuvvetiyle zabt etdiniz” deyü Gâzî Evrenos huzûrunda azîm gavga ve mübâhaseler olduktan sonra âhır-ı kâr, “Yahûdîler yine kal'ada sâkin olalar, ammâ kal'a neferâtları çinganeler olalar” deyü akd-i sulh olup ilâ hâze'l-ân Yahûdîler kal'a içinde olup dizdâr ve neferât anlardır. Ve hâlâ bu şehirde çingane ile Yahûdîler birbirlerinin adû-yı cânîlerdir.”

Yine Evliya, Çingenelerle Yahudiler arasındaki ilişkiye Osmanlı'nın merkezinde övgüyle söz ettiği hamisi IV. Murad zamanında yapılan esnaf alaylarına ilişkin bilgiler verirken *“Esnâf-ı lu'bedebazân u sazendegân u mudhîkân”* esnafı içerisindeki on iki kolu anlattığında değinir. Bu on iki kol içinde Yahudilerin ve Çingenelerin ayrı ayrı oyuncu, çalgıcı, komedyen kolları vardır. Evliya, esnaf alaylarında birbirine hasım bu iki topluluğun konumlarını izlerken bir kol Çingenelerden bir kol Yahudilerden olmak üzere birer fasıl yaptıklarını söyler. Ancak Yahudilerin Çingenelerden üstün taklitleri olduğunu belirtir. Çingeneler ayı oynatırlarken Yahudiler onlara türlü türlü şakalar edip laf atarlarmış. Bundan başka Çingene bir kadını eşeğe ters bindirip, başka bir eşeğe de Yahudi bir erkeği bindirip bağrış çağrış içinde taklitler ederlermiş. Hatta Evliya, Yahudilerin Çingenelerin zıddına olacak tarzda daha başka taklitlerinin bulunduğunu vurgular⁷⁴¹.

6.3. İktisadi Faaliyetleri ve Giyim-Kuşamları

Seyyah, çeşitli vesilelerle Çingenelerin evsaflarını beyan ettiği gibi farklı yerleşim alanlarında onların bazı fizyolojik özelliklerini, gündelik yaşamlarını

⁷⁴⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 37.

⁷⁴¹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 349.

anlatmaya çalışmıştır. Aktarmış olduğu izlenimlerden Çingenerin meslekleri ve uğraşları hakkında zengin bilgilere ulaşılabilir.

Mesela, İstanbul'daki esnaf alaylarını anlatırken çeşitli zanaat dallarında Çingenerin varlığını ortaya çıkarır. Belirli bir dine sahip olmadıklarını söylediği gibi Çingelerin ayıcı esnafının bile pirlерinin olmadığını zikreder. Onun esnaf alayı betimlemelerinden hareketle Çingenerin hangi meslekte yoğunlaştıkları şöyle sıralanabilir:

- a) “*Vasılcıyân ya'nî ayıcıyân*” esnafıdır. Bunları “*pirsizân-ı Fir'avnyân*” tabiriyle belirten Evliya, Balat mahallesinde ikamet ettiklerini belirtir. Karyağdı, Avra, Duracak, Binbereket, Yazıoğlu, Sürioğlu, Hayvanoğlu adlarındaki Çingener ellerinde sopalarıyla, zorla çeke çeke, ellerinde zilli tef çalarak ayı oynatırlarmış.⁷⁴²
- b) “*Canbazân-ı esb*” esnafıdır. Bunlar at satıcılarıdır.⁷⁴³“*Bunlar ankâ at cânbâzlarıdır. Her birinin istabllarında kırkar ve ellişer küheylân atları vardır. Ekseriyyâ bu tâ'ife Çingânelerdir ammâ her diyârdan âdemler de vardır.*”
- c) “*Çalıcı mehterân ya'nî zurnacıbaşı*” esnafıdır. Bu esnaf grubu hakkında bilgi verirken mimarbaşı ile mehterbaşı arasında geçen münakaşayı da anlatır. Mehterbaşını konuşturan Evliya, mimarbaşının hizmetinde bulunan toplulukları şöyle ifade eder.⁷⁴⁴ “*Sen ki mi'marbaşısın, senin cümle esnâfın Ermeni ve Urûm kefereleri ve egserci Çinganeler ve löküncü ve suyolcu Arnavûdlar ve lağımçı ve necisli Ermenilerdir kim cümle esnâfın mezmûm u menhûs kâfirlerdir.*” Bu insanlar yerilmiş, ayıplanmış, uğursuzdur.
- d) “*Egserci*” Çingener vardır. Çivi keserler.
- e) Balat Çingeneri çöğür gibi çeşde isimli saz çalarlar. Balat Çingeneri, bu sazı boyunlarına asıp Eyüb, Kâğıthane ve başka gezinti yerlerini dolaşarak çalarlar. Evliya'nın ismini verdiği üstadlar, Deli Hüsam, Kemal Çingane, Zorlu Receb'dir.⁷⁴⁵
- f) “*Esnaf-ı lu'bedebazan u sazendegan u mudhikan*” sınıfı içindeki on iki kol arasında bazı kollarda bulunurlar: “*Bu esnaf-ı bazbazân-ı pehlivânân on iki koldur.*” Çingenerin yer aldığı kollar;⁷⁴⁶

⁷⁴² E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 280.

⁷⁴³ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 300.

⁷⁴⁴ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 336.

⁷⁴⁵ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 345.

⁷⁴⁶ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 349.

1. “*Ser-çeşme-i pehlivânân Parpul kolu: 300 âdemdir ammâ ekseriyyâ bunların hanende ve sazende ve rakkas dilberleri Balatşah mahallesi veled-i zina Çinganeleridir. Ebü'l-kelâm bir alay rind-i cihân lu'bedebâzlarıdır.*”
2. “*Dördüncü servi kolu: neferat 300, bunlarda Çingane ve Rûm ve Ermeni ve Yahûdi haramzâdeleri vardır kim her biri yetmiş ağ yırtmış rind-i cihânlardır.*”
3. “*Beşinci, Baba Nazlı kolu: nefer 200, Çingane ve şehir oğlanları şakileridir. Baba Nazlı keştibân oyununda şeytan-ı cihândır. Oğlu Arnavûd Kasım taklidinde mukâllid-i sahib-i kelâm mashara idi. Rakkaslarından Çaker Şâh ve Şeker Şâh ve Süğlün Şâh nâm gulâmlardır kim padişâh ma'lumlarıdır. Zîrâ her biri dibâ ve şib ü zerbâf etekliklerin kuşanup meydanı mahabbetde çarpâreleriyle tarz-ı Acemâne raks u çevelân etdikde gören üftâdeler valih ü hayran olup her köşeden sadâ-yı hû ile hâne-i sur pür-nur olur.*”

g) “*Esnaf-ı bozacıyan-ı mezmuman*” esnafıdır. Zorunlu olarak “*ordu-yı İslam'da*” gerekli olduğundan İstanbul içinde keyif verici meşrubatçılar bu bozacıbaşıya yamak olurlarmış.⁷⁴⁷

Seyyah, İstanbul'da esnaf alayları içinde Çinganelerin yerini ve mesleklerini belirttikten başka çeşitli Rumeli ve Balkan kentlerindeki Çinganelerin iktisadi hayatlarına ilişkin de önemli bilgiler kaydeder. Gümölcine'den yıllar önce ziyaret etmiş olduğu Belgrad ve Lofça şehirlerinde geçim kaynaklarını ve kazançlarını nasıl sağladıklarını açıklamaktadır.

1070/1659-1660 yılında Erdel seferine giderken uğramış olduğu Belgrad'da Çinganeleri/Kıptileri,

* Hangi dinden ve mezhepten olduğu bilinmeyenler,

* Kendi inanç yollarına uygun bir biçimde herhangi bir diyarda ne mescidleri ne kiliseleri bulunmayanlar,

* Kimlerle karşılaşmış görüşürlerse onların imanlarına göre hareket edenler,

* İfade edilen tavır ve davranışları yüzünden her sene iki defa harac veren insanlar olarak değerlendiren Evliya Çelebi, Çinganelerle ilgili olumsuz yargıları ortaya koyar. Onların hangi meslek dalında neler yaptıklarını, ilgisini hissettirebilecek bir anlatımla ayrıntılar vererek sunar. Belgrad şehrinin sanayinden bahsederken Çinganelerin demircilik ve kazancılık mesleklerini yaptıklarını görür. Demircilerinin kalaylı demir çubuk, demirden süslü rezeli sandalye, üzengi, ızgara, demirden hayvan köstekleri (bukağı), marbendler(?) yaptıklarını belirtirken, usta olan kazancılarının ise türlü türlü tabaklar, tencereler, taslar, kazanlar, tütsülük, gül suyu konulan kaplar yaptıklarını övgüye değer bir şekilde maden sanatını anlatırcasına Saraybosna kazancıları ile eş değer görür:⁷⁴⁸

“*Güzide-i memdûhât-ı sanâyi'ât: Evvelâ nehr-i Sava kenârında Çingane tâ'ifeleri demirden musanna' rezeli iskemleleri inşâ ederler kim güyâ sîm âvândır ve gûnâ-gûn kalaylı demir çubuk üzengiler ve ıskaralar ve mârbendler ve bukağılar yaparlar ve kazancıları gâyet üstâd-ı kâmillerdir kim gûnâ-gûn musanna' suhûn ve tancere ve Ba'albekîler ve şerbet taslan ve müşebbek buhûrdân ve gülâbdânlar ederler kim Bosnasarâyı kazancıları ancak ederler.*”

⁷⁴⁷ E. Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, s. 353.

⁷⁴⁸ E. Çelebi, *Seyahatname*, 5. Kitap, s. 199.

(Şaban 1073/Mart-Nisan 1663) tarihinde Alman seferi sırasında Vidin ve Tuna yalısı dolaylarındaki Lofça'yı anlatırken Çingenerden bahseder⁷⁴⁹. Seyyah, burada kadınlar ve erkekler olarak cinsiyet ayrımı yapmaz. Her iki cinsi, nitelikleri açısından birlikte ele alır. Gümülcine'yi anlatırken tarihi açıklamalarında Hz. Muhammed'in bir hadisi ile Çingeneri "kıvırcık saçlı" insanlar olarak betimleyen Evliya, bu kenttekileri fiziki açıdan kötü yüzlü, çirkin suratlı olarak gösterir. Lofça'daki Çingenerin kıyafetlerini de beğenmez:

"Der-kıyafet-i kaba-yı Kıbtîyân: Cümle çinganeleri ve avretleri başlarına kırmızı çukadan bol terpuş geyüp arkalarına sarkıdırlar. Gâyet bed-lîka kabâbitaları vardır."

Lofça'dakilerin erkek ve kadınlarının fiziksel özelliklerini ve kırmızı renkli başlık giydiklerini özellikle belirten Yazar, bu kez de kadınlarının erkekleriyle beraberce kazançlarını sağlamak adına egser/çivi kesme işi ile meşgul olduklarına işaret etmektedir: *"Der-kâr u kesb-i ehl-i işgâlât: Ve cümle çingâneleri karılarıyla serâpa egser keserler. Keserle kakup çekiç ile keserler."*

1669-1670 yılında Girit Seferi'nde Kandiye'nin fethi sonrası dönüş güzergâhında Yanya'yı anlatırken Kanlıçeşme mahallesinin yakınındaki bir mahalledeyse Lofça'dakilere benzer bir şekilde seyyahın uğursuz yüzlü olarak tasvir ettiği kadınların, kırmızı renkli çuhadan yedekçi berataları giyip, eşleriyle beraber çekiç vurup, körük çekerek demircilik yaptıklarını söylemektedir.⁷⁵⁰

"Ammâ Kanlıçeşme yanındaki bir mahalle çinganeleri var, onların avretleri dahi keşere avretleri gibi kırmızı çukadan yedekçi berataları geyüp kocalarına çekiç çalup körük çeküp demircilik eder çingane karılarıdır, ammâ gâyet nühüset çehrelerdir."

Osmanlı dünyasında çeşitli işlerde çalışan Çingener, 17. yüzyılda Evliya Çelebi'ye göre önemli geleneksel meslekleri olan müzisyenlik, demircilik, at canbazlığı, ayı oynatıcılığı yapmaktaydılar. Fakat en değerli meslekleri demircilikti. Tespit edebilmek sorunlu olsa da vergi kayıtlarına göre Çingene sancağında 16. yüzyılda belli dönemlerde pek sık görülmeyen ve hızlı bir seyir izlemeyen demircilik, 17. yüzyılda artmıştı⁷⁵¹. Hatta 17. yüzyıl İstanbul'unda Çingener için en önemli meslek demircilikti. Mesela, Kasımpaşa'da Çingenerin bir yandan tersanelerinde çalışanları diğer yandan demircileri demirden hırdavat malzemeleri imal ediyorlar, özellikle Çingene kadınları sokaklarında mangal maşaları satıyordu.⁷⁵²

⁷⁴⁹ E. Çelebi, *Seyahatname*, 6. Kitap, s. 95.

⁷⁵⁰ E. Çelebi, *Seyahatname*, 8. Kitap, s. 291.

⁷⁵¹ Marushiakova ve Popov bu tespitlerini yaparken kesin olarak açıklayamamakla beraber Sancaktaki bu artışın halka değil sadece orduya hizmet eden demircilerin artmasıyla paralel görmektedirler. Ancak bu paradoksu tam anlamıyla açıklamanın varsayım düzeyinde olarak bu bahanelerle inandırıcı olamayacağını söylemektedirler. Ama bu demircilik işlerinin yaygınlaştığı düşünülecek olursa şaşırtıcı bir durum olduğunu belirtmektedirler. E. Marushiakova-V. Popov, a.g.e., s. 50, 51.

⁷⁵² 77. Dipnot: İ. Altınöz, a.g.m., s. 429, 432.

SONUÇ

Evliya Çelebi, 1641-1671 yılları arasında kısa ve uzun süreli olmak üzere diğer bölgelerin yanı sıra Balkan memleketleri ve Akdeniz adalarını görme fırsatı bulmuştur. Bu seyahatleri zamanında 17. Yüzyıl Osmanlı toplumunu anlamak bağlamında çeşitli bilgiler kaydetmiştir. Öncelikle bu bölgelerde Yörükler, Çıtaclar, Rumlar, Arnavutlar, Bulgarlar, Boşnaklar, Çingeler ve Sırlara ilişkin gördükleri, işittikleri ya da bazı kitaplardan aktardıklarıyla geniş bilgiler vermiştir. Onun anlattıkları Rumeli’de birbirine benzedikleri kadar birbirinden ayrışan, Müslümanı, Hıristiyanı, Yahudisi ile heterojen bir toplum olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Evliya Çelebi’ye göre yaşadıkları coğrafyanın etkisi ve tarihsel kimlikleri ile tezimizde ahlaki, dini, tipolojik, fizyolojik, kültürel, günlük yaşamları, alışkanlıkları, mizaç ve tutumları, toplumsal ilişkileri, misafirperverlikleri, ekonomik düzeyleri, olumlu ve olumsuz nitelikleri daha da önemlisi Osmanlı dünyasında nasıl bir imaja sahip oldukları tespit edilmiştir.

Evliya Çelebi, Osmanlı hem hukuki ve resmi ayrışmayı belirleyen millet sistemi hem de toplumsal yaşam biçimleri üzerinden Balkan toplumları temelde iki kategoride Müslüman ve gayri müslim olarak kaleme almıştır. Müslüman olmayanları belirtmek için “*kafir*” ve “*müşrik*” Müslümanlar için “*Müslim*” ahlaki açıdan “*salih*” ve “*mütedeyyin*” yani dinlerine bağlı, faziletli insanlar şeklinde sınıflandırmıştır. Bununla birlikte başta dil farklılığı olmak üzere fiziki yapı, kültürel farklılıklar ve tarihi menşeleri üzerinde durarak Balkan halk ve toplulukların etnik farklılığına da dikkat etmiştir. Bu yaklaşımlar Evliya’ya özel bir durum değildir ve dönemindeki gerek resmi gerekse toplumsal gerçekliğin bir yansımasıdır.

Balkan halk ve topluluklarının kimlik ve gündelik yaşam biçimlerindeki farklılıklara rağmen Evliya’nın bizzat dikkat çektiği konu ortak bir Rumeli kimliğinin varlığıdır. Farklı din veya farklı etnik yapıda olsalar bile bir şehirde yaşayan toplulukların yeme içme alışkanlıkları, giyim tarzları ve yaşam biçimleri birbirine çok benzemektedir. Türkçe’nin ortak bir dil gibi kullanıldığı Balkan şehirlerinde her topluluk kendi dilini konuştuğu için dil açısından renkli bir yapı sözkonusudur. Evliya Çelebi, halk ve toplulukların karakteristik yapılarını ortaya koyarken kendi müşahadelerinin yanısıra tarih kitaplarından ve rivayetlerden yararlanmış ve Seyahatnamesi’nde her bir topluluk için oldukça bol malzeme kaydetmiştir. Bu yüzden Evliya’nın Seyahatnamesi eşi bulunmaz bir Balkan halk ve topluluklar atlası niteliği taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Ak, M. “Coğrafya- Osmanlılar Dönemi”, *DİA*, c. 8, s. 67.
- Akman, M. (2012) “Bir Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, Mahya Yayıncılık, İstanbul, s. 402-404.
- Akyay, B. (2011) “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre Benefşe (Menekşe)”, *TDİD*, XI/2 (Kış 2011), İzmir, s.129-154.
- Altınöz, İ. (2002) “Osmanlı Toplum Yapısı İçinde Çingeneler”, *Türkler*, c. 10, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 422-432.
- Altunan, S. (1999) *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Rumeli Yürükleri ve Naldöken Yürük Grubu*, (Doktora Tezi), Eskişehir, Sema Altunan Doktora Tezi.pdf. (01.03.2013-19.10).
- Altunbay, M. (2002) “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”, *Türkler*, c. 10, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 791-801.
- Armağan, L. (1999) “Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçerler”, *Osmanlı*, c. 4, Editör: G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 144.
- Aybet, G. Üçel, (2003). *Osmanlı Dünyası ve İnsanları 1530-1699*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aybet, G. Üçel (2002) “XVII. yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler”, *Türkler*, c. 10, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 359-364.
- Aydın, A. (2012) “Divan Şairlerinin Girit’te Rumlara ve Rumcaya Yaklaşımları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall, 2012, Ankara, 1093086355 Aydın Abdullah S-865-882. Pdf. (07.01.2013-09:55), s. 865-882.
- Babinger, F., “Rum”, *İA*, c. 9, s. 766.
- Baysun, M. Cavid “Evliya Çelebi”, *İA*, c. 4, s. 400-412.
- Bilici, F. (2012) “Savaş Muhabiri Evliya Çelebi”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, Mahya Yayıncılık, İstanbul, s. 414-417.
- Bilici, F. (2012) “XVII. Yüzyılda Dünyada Seyahat Algısı, Kültürü, Alışkanlıkları ve Evliya Çelebi’nin Dünya Seyahat Geleneğindeki Yeri”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, Mahya Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 264-267.
- Cebeci, D. (2009) *Evliya Çelebi ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunu*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, E., F. Ensar (2007) “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Bulgaristandaki Bazı Kültür Merkezleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 43, Ankara.
- Çağ, G. “Osmanlıların Balkanları fethinde İslam Kimliğinin Etkisi/Katkısı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/2, Çankırı, 1626498489_8. Pdf. (16.04.2013-16:48), s. 125-142.
- Çetintürk, S. (1943) “Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri”, *DTCFD*, II/1, Ankara. 12554. Pdf. (29.06.2012-10.30).
- Dağlı, Y. (1999) “Evliya Çelebi Hayatı ve Seyahatnamesi”, *Osmanlı*, c. 8, Editör: G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 344-354.
- Dankoff, R. (2002) “Evliya Çelebi Seyahatnamesi Işığında Osmanlı Toplum Hayatı”, Çeviren: Nasuh Uslu, *Türkler*, c. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 268-291.
- Dankoff, R. (2008). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, Yapı Kredi

Yayınları, İstanbul.

- Dankoff, R. (2009) “Ayıp Değil!”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 109-122.
- Dankoff, R. (2009) “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Önceki Baskısında Yer Almamış Olan “Mum Söndürmek” Anlatısı”, Çeviren: Nurettin Gemici, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/3, Spring 2009, Ankara, 1889054540 dankoffrobertgemicinurettin188. Pdf. (01.06.2011-10:46), s. 696-702.
- Dankoff, R. (2010) *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi’nin Dünyaya Bakışı*, Çeviren: Müfit Günay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Darkoç, B. “Balkan”, *İA*, c. 2, s. 280-283.
- Demir, İ., vd., (1992) *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Yayın numarası: 7, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 01_Bosna. Pdf. (22.03.2013-10:18).
- Develi, H. (2012) “Evliya Çelebi’nin İzinde – İstanbul”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, Mahya Yayıncılık, İstanbul, s.56.
- Develi, H. (2012) “Evliya Çelebi’nin İzinde (8. Cild, 11. ve 12. Yolculuklar)”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, Mahya Yayıncılık, İstanbul, s. 436.
- Devellioğlu, F. (2005) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Dingeç, E. (2009) “XVI. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Çingeneler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, Aralık, 20_3.pdf (28.02.2013-13:57), s. 33-46.
- Doğru, H. (2002) “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’deki Fetih ve İskan Siyaseti”, *Türkler*, c. 9, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 165.
- Emecen, Feridun M. (1999) “Osmanlılar’da Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı*, c. 4, Editör: G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 91.
- Erdoğan, T. (2011) “Alexander W. Kinglake’in Eothen adlı Seyahatnamesinde Doğu-Batı İmgesi ve İnsan Tasvirleri”, *PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Evliya Çelebi Özel Sayısı, Turkuaz Ofset, Denizli, Ağustos 2011, s. 117.
- Erekli, A. (2009) “Seyahatname’de Ötekine Bakış”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 147- 154.
- Ertaş, M. Y. (2011) “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yollar: Kaldırımlar, Köprüler ve Kervansaraylar”, *PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Evliya Çelebi Özel Sayısı, Turkuaz Ofset, Denizli, s. 43-53.
- Ertaş, M. Y. (2012) “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Gaza”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt/Volume XXVII, Sayı/Number 1, Temmuz/July 2012, s. 79-100.
- Ertaş, M. Y., K. Eğinim (2011) “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Hastalıklar”, *PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10, Evliya Çelebi Özel Sayısı, Turkuaz Ofset, Denizli, s. 83-108.
- Evliya Çelebi (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, 4. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2001). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, 5. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2002). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, 6. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, 7. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Evliya Çelebi (2003). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, 8. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2006), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 2. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 1. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 3. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Evliya Çelebi (2007). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 5973, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, 10. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- “Evliya Çelebi”, *Başlangıcından Günümüze Büyük Türk Klasikleri*, c. 5, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1987, s. 392-393.
- Faroqhi, S. (2001). *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Çeviren: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, S. (2005). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Faroqhi, S. (2006) “Mora’da Zengin Bir Fransız Hanesi”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Editörler: Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, Çeviren: Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.289-306.
- Finkel, C. (2012) “Evliya Çelebi Bin Bir Gece Masallarına Aşına mıydı?”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, Mahya Yayıncılık, İstanbul, s. 323-325.
- Gelekçi, C. (2004) “Türk Kültüründe Oğuz-Türkmen-Yörük Kavramları”, *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 1 Güz 2004, Ankara, s. 209-229. [cahit_gelekci_yoruk_kavrami](#). Pdf. (01.03.2013-11:21), s.15.
- Gemici, N. (2011) “Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi Işığında Çok Kültürlü ve Dini Hayatın Merkezinde İstanbul”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 24, s. 181-208. 14440-32107-1-SM gemici, İstanbul. Pdf. (17.12.2012-10:51).
- Gofmann, D. (2008). *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Çeviren: Ülkün Tansel, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Gökbilgin, M. Tayyib (2008) *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Gökbilgin, M. Tayyib “Çingeneler”, *İA*, c. 3, s. 421-426.
- Gömeç, S. (2006) *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Işın, E. (2006) “Sohbet Mekânı Olarak Kahvehaneler”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Editörler: Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, Çeviren: Zeynep Yelçe, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 229-238.

- Işın, P. Mary (2009) “Evliya Çelebi'nin Diliyle 17. Yüzyıl Yiyecek Manzaraları”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 189-201.
- İlgürel, M. “Evliya Çelebi”, *DİA*, c. 11, s. 529-533.
- İnalcık, H. (1993) “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, OBİV, Eren Yayıncılık, İstanbul, s. 9-32.
- İnalcık, H. (1999) “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Osmanlı*, c. 1, Editör: G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 61.
- İnalcık, H. (2009) “Açış Konuşması”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 19, 20.
- İnalcık, H. (2012) “Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bir Musahibin Anıları ve Seyahat Notları”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, Mahya Yayıncılık, İstanbul, s. 34-41.
- İnalcık, H. “Rumeli”, *İA*, c. 9, s. 766-773.
- İnbaşı, M. (1999) “Yeni Belgeler Işığında Rumeli Yörükleri”, *Osmanlı*, c. 4, Editör: G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 151-169.
- İnbaşı, M. (2002) “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, c. 9, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 154-164.
- İz, F. (1989) “Evliya Çelebi ve Seyahatname”, *Belleten*, Sayı 53, Ankara, s. 709-730.
- Karpat, Kemal H. (2004) *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çeviren: Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara.
- Khan, A. (1999) “Osmanlı İmparatorluğu: Çok Kültürlülüğün Doğulu Mimarı”, *Osmanlı*, c. 4, Editör: G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 229.
- Koloğlu, O. (1993) “Osmanlı Döneminde Balkanlar”, *Balkanlar*, OBİV, Eren Yayıncılık, İstanbul, s. 41-93.
- Kökel, C. (2007) “Sarı Saltık ve Balkanlarda Alevi, Bektaşî Kültürü”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 43, Ankara.
- Krcsmarik, J. “Bosna-Hersek:Tarihi”, *İA*, c. 2, s. 729-735.
- Kurat, A. Nimet (2002) *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kurat, A. Nimet “Bulgaristan”, *İA*, c. 2, s. 796.
- Kurşun, Z. (2012) “Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, Mahya Yayıncılık, İstanbul, s. 86-91.
- Lewis, B. (2008) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- MacKay, Pierre A. (2009) “ Seyahatname'deki Gerçek ve Kurmaca Yolculuklar: 8. Kitaptan Bazı Örnekler”, Çeviren: R. Aslihan Aksoy-Sheridan, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 271, 272.
- Marushiakova, E., Popov, V., (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Homer Yayınları, İstanbul.
- Mengi, M. (2009) “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Bir Üslup Özelliği Olarak Türler Arasılık”, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Hazırlayan: Nuran Tezcan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 281-291.
- Mentzel, P. (1999) “Sınır, Sınır Bölgesi ve Çekirdek Olarak Osmanlı Balkanları”, *Osmanlı*, c. 1, Editör: G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 205-211.
- Merçil, E. (2000) *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Moaanin, N. (2002) “Osmanlı Bosnası”, *Türkler*, c. 10, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 399-405.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2011) *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2000) “İkinci Viyana Kuşatması'nın İktisadi Sonuçları Üzerine”, *Osmanlı*

- İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim: Makaleler-I*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Öz, M. (2005) *Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına)*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Özbaran, S. (2004) *Bir Osmanlı Kimliği: 14.-17. Yüzyıllarda Rûm/Rûmi Aidiyet ve İmgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Pakalın, M. Zeki (1983) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Pamuk, B. (2002) “Güney Arnavutlukta Osmanlı Hâkimiyeti”, *Türkler*, c. 9, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 196-205.
- Parmaksızoğlu, İ. “Türkler-XVII. Asır”, *İA*, c. 12/2, s. 309.
- Pitcher, D. Edgar (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Polatçı, T., H. Tavukcu, “Seyyah-ı Âlemin Kaleminden Bir Kentin Kimliği”, *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, Volume 5 Issue 1, February 2012, 1864731562_polatçı_türkan_tavukcu_harun_TT.pdf (16.05.2013-09:46), s. 231-247.
- Poyraz Tacoğlu, T., G. Arıkan, A. Sağır, (2012) “Boşnak Göçmenlerde Göç ve Kültürel Kimlik İlişkisi: Fevziye Köyü Örneği”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/1, Winter 2012, Ankara, 1911167182_108_tacoğlutağcapoyraz_arıkangülây_sayıradem_1941-1965. Pdf. (22.03.2013-10:24), s. 1941-1965.
- Sağol, G. (2002) “Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Hareketle Oğuz Kelimesi”, *Evliya Çelebi ve Seyahatname (Uluslar arası Evliya Çelebi Sempozyumu 8-9 Kasım 2001)*, Yayına Hazırlayanlar: Nuran Tezcan-Kadir Atlansoy, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, Gazimağusa 2002, s. 209-229. gulden_sagol_yuksekkaya_evliya_celebi_oguz_kelimesi.pdf(18.01.2013-14:54).
- Sakaoğlu, N. (1994) “Evliya Çelebi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, s. 234-235.
- Sakin, O. (2010) *Osmanlıda Etnik Yapı*, Ekim Yayınları, İstanbul.
- Sel Turhan, F., Ö. Kolçak, M. Ali Gökaçtı, (2005) “Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri Tarihi: Bosna, Macaristan ve Yunanistan Şehirleri”, *TALİD*, c. 3, Sayı 6, downloadPDF2. Pdf. (07.01.2011-21:40), s. 125-132.
- Sezen, T. (2006) *Osmanlı Yer Adları*, Yayın numarası: 21, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 05_OYA.pdf (21.02.2012-13:47).
- Sezgin, İ. (1999) “Osmanlıların Rumeli'ye Geçişi ve ilk Fetih Hareketleri”, *Osmanlı*, c. 1, Editör: G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 214.
- Shaw, Stanford J. (2008) *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. 1, Çeviren: Mehmet Harmanlı, e Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Z. (2002) “Osmanlı Devleti'nde Kürk Ticareti”, *Türkler*, c. 10, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 754-763.
- Telci, C. (2002) “Osmanlı İktisat Literatüründe Bulunan ve Günümüzde Hâlâ Yaşayan Bir Kavram: Rençber”, *Türkler*, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 714-717.
- Temizkan, A. “Evliya Çelebi'nin Kimlik Algısı”, *TDİD*, XI/2 (Kış 2011), İzmir, s. 1-12.
- Tezcan, H. (2002) “Osmanlı Dokumacılığı”, *Türkler*, c. 12, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 404-409.
- Tufan, M. (1999) “Balkanlar'da Türk Kültürü”, *Osmanlı*, c. 9, Editör: G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 266-280.
- Tufantoz, A. (2008) “Orta Asya'dan Balkanlar'a Türklerde Pişi ve Helva Pişirme

- Geleneği”, *Türk Kùltürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 45, Ankara, s. 69-81.
- Ünal, Mehmet Ali (2012) *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Ünal, Mehmet Ali (2011) *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Yediyıldız, B. (2002) “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, *Türkler*, c. 10, Editör: H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 183.
- Yerasimos, M. (2012) “Yolcunun Mutfağı”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, Mahya Yayıncılık, İstanbul, s. 466-469.
- Yıldız, H. (2007) “Türkçede Çingeneler için Kullanılan Kelimeler ve Bunların Etimolojileri”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 1, Güz 2007, [Dil_Arastirmalari_sayi01_Yildiz_61_82.pdf](#) (13.05.2013-10:12), s. 61-82.
- Yılmaz, N. (2012) “Evliya Çelebi ve Tasavvuf”, *Evliya Çelebi Atlası*, Editör: Coşkun Yılmaz, MEDAM, Mahya Yayıncılık, İstanbul, s. 529.

ÖZGEÇMİŞ

09.08.1987 tarihinde Denizli'nin Tavas İlçesi-Kızılcabölük Beldesi'nde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Kızılcabölük'te tamamladı. 2001 yılında Kızılcabölük Hacı İbrahim Aydın İlköğretim Okulunu, 2004 yılında Kızılcabölük Yaşar Öncan Lisesini bitirdi. 2005 yılında kayıt yaptırdığı Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2009 yılında mezun oldu.

